

ЛЕВИНЕ СЕРЦЕ

РОМАН

ПЕРЕДСЛОВО

Пошта принесла авторові листа від Андрія Пилипея з Ровенщини. Ї там такі рядки: "Писане у полі, на лузі, корови пасучи, на коліні, на долоні, не одного дня. Під шугання вітру, під "краплями дощу, під спів жайворонка і гуркіт трактора, що тут велений конвейєр продовжує. Корови хоча й попутані, але луг малий, треба добре пасти, бо тут викомішанка, а там картопля. Я вам, Павле, майже ровесник, учасник війни, кавалер ордена Слави III ступеня. З своєї прадідівської землі шлю вітання за письменницькі столи..."

"На коліні, на долоні, не одного дня..." Гай-гай, цілого життя не досить...

Чи оіс усе написано за письменницьким столом, чи все сказано про поле й луг, про шугання вітру, краплі дощу, спів жайворонка і гуркіт трактора?

У цій книжці сімдесят сім розділів нумерованих і два розділи без номера. Відверто кажучи, авторові кортіло написати книжку на дев'яносто дев'ять розділів, бо до числа "дев'ять" він має якусь нез'ясовану схильність. Але на 99 розділів духу не вистачило, доведеться обмежитися 77. Та ще два "довіски". У другому з них розповідається, як можна доїхати до Веселоярська. Про це, щоправда, можна б довідатися й з "Атласа автомобильных дорог", але автор навмисне ввів цей розділ, щоб дати найвищим літературним суддям матеріал для звинувачень його (автора) в багатослів'ї.

Словом промовляють до тебе народ, історія, культура, честь, гідність, майбуття. Скористайся ж з цього слова, влови й передай поезію думки, перегук абстрактних понять, гнучкість і ніжність визначень, мальовничість найменувань, енергію дієслівних многочленів, високу свободу розкутого сміху, іронії, дотепу, жарту.

і Сміх родив споконвіку в цих степах так само щедро й рясно, як пшениця й вишні. Він жив тут вільно й незалежно, вперто заперечуючи панування суворої логіки й здорового глузду. Він перетривав усе, щоб сьогодні заgrimіти на всю силу, остерігаючись лиш найбільшої загрози для себе — одноманітності добробуту.

Сміх завжди вважався категорією безкордонною і безрелігійною. Будь-яка святість виключала сміх. Христос не сміявся ніколи. Сміхотворство й сміх до сліз вважалися гріхом. "О горе лживим і смішливим" — вигукували з усіх амвонів проповідники. "Біда вам, які сміються!" — застерігав католицький філософ Боссюе.

У відповідь лунав сміх його сучасника Мольєра. Мольєра знає весь світ. А хто знає Боссюе, крім викладачів філософії?

Вчені ламають голови над тим, як людям епохи НТР найдоцільніше використовувати дозвілля. Пропонується безліч способів убивати вільний час. Можна що? Дивитися телевізор, читати "Перець" і "Крокодил", грати на трубі-геліконі, шліфувати агати, знайдені в Криму або на Уралі, слухати дзвони Ростова Великого, стояти в лерзі до Ермітажу, полювати полярних вовків, розводити золотих рибок, сіамських котів, співучих дроздів, нутрій, насолоджуватися життям і готуватися до майбутнього.

Письменники (автор цих писань так само) вважають, що всі люди тільки те й мають робити, що читати книжки. Якби письменників допустити до влади, то вони б навіть принцип соціалізму перекроїли на свій смак: хто не читає, той не їсть.

Жителі степів і в роботі, й у дозвіллі над усе ставлять сміх. Там, де багато неба й сонця, чоловік мимоволі змушений примружувати очі. Так споконвіку виробився погляд на світ примруженим оком. Тут сміються, вгадуючи своє соціальне походження, сміються й тоді, коли забувають соціальне походження. Один чоловік з нашого району загубив свій сміх, то вже набрався горя й біди. їздив по всьому району од села до села, питав, чи не знаходили його сміху, чи хто не бачив, чи немає зайвого, продажного, позичити або хоча б напрокат, хоч скверненького, беззубого, якого-небудь. І хоч запали/ Сервіз на тридцять шість персон у райцентрі напрокат — будь ласка! Штани, щоб оженилися,— з радістю й задоволенням! Чеських кришталевих бокалів — хоч греблю гати. А сміху зайвого ні на макове зернятко. Пайдефіцитніший товар і найцінніший предмет особистої власності.

Ось про таких людей автор мав зухвалість написати цілий роман.

Не все охопив, недовисвітлив, недозобразив, недозмалював, недовідбив, недокінчив, недовершив, недовивершив. Ох, не все!

Скажімо, місток, під яким мало не втонув сам автор з своєю машиною. Як показано місток? Тільки в трагічних вимірах. А хіба ж це охоплює всю, так би мовити, екзистенцію (себто існування) містка? Аж ніяк! Бо коли спадала весняна вода і під містком усе висихало й там виростили широколисті лопухи, туди Щусь-лісник (коли він ще не женився на циганці Олелі) водив учительку Салимон. Маленька, чепурненька вчителька якраз вміщалася під містком, а Щусева голова стирчала над бильцями, ніби оті кам'яні дядьки на цвинтарних надгробках...

Не описавши всього цього, автор применшив роль містка в житті Карпового Яру, применшив і недооцінив.

Або з колгоспним городником Іваном Гайдуком. Написати, що в Гайдука були дві прегарні доньки, звані Смачними Кабачечка-ми, і

згадати, що любив він картоплю, смажену кружальцями,— це майже нічого не написати про Гайдука. Бо цей чоловік найбільше прославився у своїх краях неповторним тлумаченням світової історії. Він вважав, що все в діях людства залежало в усі часи від картоплі. Скажімо: чому загинули Вавілон, Єгипет, Греція й Рим?

— Бо не мали картоплі,— відповідав Гайдук.— А перія вдержиться тобі без картоплі?

— Ну, гаразд. А в Америці картопля була? Звідти ж її привезли до нас?
1

— Була.

— Чому ж загинули королівства інків, ацтеків і ще там чиїсь?

— Та чому ж? Бо мали картоплю. А ті, хто не мав, не могли успокоїтися, поки не доп'яли собі картоплі. Ото й побили всіх тих інків. На світі оіс воно завжди так: хто чого не має, те й здобуває.

Таку вельми оригінальну теорію автор побоявся вставити в роман, щоб не сміялися з нього читачі, а це мимоволі наводить на сумні роздуми про автора, бо він сам, виходить, не досміявся і хоче, щоб не досміялися й читачі.

Декого може збентежити дядько Зновобрать з його рідкісно тривалим керівним стажем. Тут автор мав би пояснити, що світ-лоярівці були глибоко перекопані: там, де верховна влада належить народові, повинно вважатися за найвище щастя, коли серед нього є доблесні, справедливі й мудрі громадяни. То тільки дурні греки злякалися колись Арістіда Справедливого, який своїми добродійствами набув занадто великого впливу в державі, і вигнали його з Афін.

Що ж до самого Зновобрать, то слід з усією рішучістю підкреслити: що довше перебував він на високім посту, то більше ставало в нього обов'язків, бо жодного з попередніх він не забував, а всі нові сприймав як веління часу, таким чином мовби досягаючи того, що не вдалося зробити навіть гетевському Фаусту, стаючи понад всемогутнім часом. Чи показав це автор? На жаль, він тільки розводить руками.

Не буде в романі й зображення найвищого переокивання в оюит-ті діда Утюжка. Подвиги його описані досить розлого, але про найсуттєвіше змовчано. Мовляв, немає відповідного документа. А хіба свідчення самого діда Утюжка — не документ? Дід же розповідав найдовіренішим і найвтаємниченішим, що після його подвигів і після визволення села від мерзенних окупантів покликано його кожен знає куди. Їхав він чи й не їхав, а прибув туди і дивився на святині, забувши й про мороз, і про те, що надворі ніч. Аж тут, коли дід ішов попід самою історичною стіною, в тій стіні де не візьмись залізні дверцята — рип! — із них — сам Верховний. У шинелі, в картузі, люлечка під вусами, очі примружені, як і в усіх степовиків, хоч і відомо ж: чоловік гірський. Дід Утюжок хоч в арміях і не служив, але вдарив закаблуками, руку до шапки:

— Здравія желаю, товаришу Верховний!

А Верховний підійшов ще ближче, люлечкою пхакнув, придивився, питав:

— Товариш Утюжок?

— Так точно, товаришу Верховний!

— Чував, чував про ваші подвиги, товаришу Утюжок. Од лица слуюісби висловлюю вам подяку!

— Служу Радянському Союзу!

Виходить, подяка від самого Верховного? Така, як ото в усіх фронтовиків, що попривозили подяки в цілої Європи й тримали за божницями або за портретами революційних діячів. Тож-бо й воно, що в діда Утюжка подяка ніби й була, а документа ніякого не було.

— Писані та дрюковані подяки в мільйона, щитай,— казав дід Утюжок,— а словесна в мене одного! Ось і візьми, в кого воно сильніше!

Логіка в цьому якась є, але автор побоявся стати на позицію діда Утюжка, свідомо наражаючись на ймовірне звинувачення в тому, що не до кінця повірив у своїх героїв.

б в романі й однобокість. Самусі показані тільки богами техніки, а про те, як Іван Іванович Самусь-Несвіжий навчився колись їздити па велосипеді, а злазити не вмів і щоразу падав куди попало,— ні слова.

Про старого Щуся написано, нібито помер, горюючи за витолоченою кукурудзою, з чого може виникнути припущення, ніби він приймав близько до серця тільки рослинний світ, а до тваринного був байдужий. А це неправда. Бо перед смертю старий попросив у сина-лісника, щоб той приніс свіженьких карасиків. Щусь-ліс-ншг поставив ятери, потрусив їх удосвіта і вранці й привіз батькові півсапетки золотистих карасів, притрушених свіжою травою. Коли карасів висипали в тазок з водою, вони ожили й ліниво забрюхали хвостами. Старий Щусь подивився па рибу, очі йому засльозилися, він махнув рукою й тихо сказав:

— Хай собі плавають. Однеси їх, сину, в копанку.

Про Щуся-лісника теж може скластися хибне уявлення, ніби він

займався селекцією лошат, телят і цуценят, виводячи тільки рябих,

з метою матеріальної налививи. Насправді завжди дбав також

і про науку, свідченням чого можуть бути його намагання вивести в своєму лісництві голубих оленів після того, як він почув, що по всій Україні в театрах іде п'єса Олекси Коломійця "Голубі олені". Щоправда, успіхів Щусь тут не досягнув ніяких, але, як чоловік добрий, він від щирого серця радіє успіхам Олекси Коломійця.

А що таке "Левине серце"? Невже отой англійський король, що вісімсот літ тому ходив у хрестовий похід? Носили його чорти по всій Європі. Але ж у наші степи не занесли? Ні! Тоді до чого воно й навіщо? Аби лиш подратувати Гришу Девенця або поселити в його серці тугу? Поки на механізаторському стані комбайнери їдять вареники з вишнями й медом, Гриша, мовляв, забуває й про вареники, й про мед, бо ввижаються йому високі замки, вершники на баских конях, прапорці на високих древках, мисливські пси, вродливі дівчата, їхній сміх, біле, червоне, сине, золоте.

А Самусь тим часом запихається варениками, витирає губи, регоче. Які дівчата? Які прапорці? Ніяких мрій! Ніяких вигадок — і все правильно/

Самусь дуже нагадує романістів: що гірші їхні романи, то вдоволеніші вони собою. Але ця книжка не про Самуса, хоч починається з його імені. Тут багато людей, а хто з них дорожчий авторові? Хто зна, хто зна...

Колись історія розлунювалася іменами, тепер у цій землі імена лунають, як історія. Тож іди, моя книжко, до цих людей!

Самусеві вже давно треба було набити морду. Він заслуговував цього акту покарання, заробив його чесно й недвозначно, по могла порятувати його слава, не могли б захистити й усі ті, хто жив за Самусевою славою, як за високою греблею; досі рятувало Самуса від справедливої кари тільки те, що світ наповнений нерішучими людьми, а Світлоярськ, де відбувалися ці події, належав, як і всі інші населені пункти нашої республіки, до широкого світу і, здається, ні в чому не становив ні збочень, ні відхилень, ні винятків.

Щиро кажучи, автор потрапляє тут у досить двозначну ситуацію. З одного боку, він і сам, всупереч своєму вихованню і поглядам па життя, пороконаний, що Самусеві справді треба було давно вже набити морду (ах, який усе ж таки не парламентський зворот!). З другого ж боку, він не може вииравдатп наміру тих, хто наважився побити передовика колгоспного виробництва. Ні виправдати одних, пі співчувати іншому? А що ж може автор?

Притиснутий потребою, віп змушений розповісти все докладно й правдиво, намагаючись пояснити те, що вимагає пояснень, і не нокладаючись у цьому на самих світлоярівців, у способі мовлення яких слова іноді мають набагато менше значення, ніж так званий підтекст, простіше кажучи — змовчування або, як учить нас один шановний академік, пауза, а остання, залежно від того, хто мовчить, буває індивідуальна (коли мовчить один) або колективна (цо коли мовчить цілий натовп, як, наприклад, у фіналі пушкінської трагедії "Борис Годунов"),

Коли б хтось сторонній спробував розпитувати світлоярівців, за віщо саме Самусеві треба було... гм, гм, то йому відповіли б дуже просто: "Так вредний же ж!" Решта — в підтексті, який і треба буде розкрити авторові цієї розповіді.

Спитають: а левине серце? У кого воно? Теж у цього Самуся? Ні. Левине серце у лева, а в людей — людські. Ніхто не етапе цього спростовувати. Назва ж пе завжди відбиває всю суть справи, іноді вона просто пі про що не свідчить. Скажімо, село, в якому відбуваються всі події, зветься Світлоярськ. Самим світлоярівцям назва подобається, вони залюбки вживають її, бо смішно: яр — і світлий! Село звалося колись Карпів Яр, але що таке якийсь там Карно? Невідомість, косність і суцільна відсталість! Треба щось нове. Он у людей — Світловодськ, Світлогорськ, Світлопільськ, давай і ми свій Яр освітимо! Раз, два — десь хтось запропонував, хтось підтримав, записали, оголосили. Велике діло — почип і велике діло — сверблячка все перейменовувати. Автор знав одного вельми впливового чоловіка, який перейменовував навіть власну

дружину. Звали Марисею, а він її перехрестив на Марсельну. Такому дай можливість і волю він перейменує карасів, баранів і бур'яни. Авторіві багато разів довелося бувати в тих місцях, де після Полтавської битви руські війська добивали шведів. Карл XII разом із зрадником Мазепою втікали тоді до Дніпра, в Переволочні "переволікалися" на той бік, щоб утікати далі, до турків. У Переволочні шведський фельдмаршал Левенгаупт прикривав відступ свого короля, але був розбитий остаточно. Переволочна записана в усіх історіях так само, як і Полтава. Ще до війни на тому місці стояв гранітний меморіал, але води дніпровські підмивали й підмивали його, поки він і втону в пих. А тоді все залило Дніпродзержинське море. Переволочну переселили в степ і перейменували в Світлогорськ. Нікого не знайдеш тенор, хто висловлював то побажання, а пам'яті нема, історія потонула. От уже воістину кінці в воду.

Скажімо, ніколи не переводяться охочі називати своїх дітей так само штудерпо, як дехто — населені пункти. В тому ж Світло-ярьську обліковець тракторної бригади Іван Іванович Несвіжий здумав назвати свого сипа Рекордистом. Ясна річ, хлопець ріс під суцільний регіт. І вже ж відплатив запопадливому батечкові за своє ім'я. Ледащо на весь район. Тільки й знає: мотоцикл, горілка, дівчата, полювання, кабани, комбінації; Рекордист Іванович узяв, Рекордист Іванович не віддав, Рекордист Іванович захопив, Рекордист Іванович попсував. Кругом Рекордист!

Все ж треба трохи про Світлоярськ. Це звичайне українське село на Дніпрі, розташоване саме так, щоб бути якомога ближче до всіх життєвих центрів республіки, але водночас і якнайдалі від тих, хто своїми цінними вказівками заважає вирощувати хліб і доїти корів. Чи можна водночас бути якнайближче і якнайдалі? Автор спробував довідатися про це у свого високовченого друга, доктора ерудичпих (не плутати з юридичними і єрундичпими!) наук Варфоломія Кпурця. Той сказав, що спеціально таким питанням не цікавився, але вважає, що все залежить не від місцезнаходження в реальному світі, а від того чи іншого ставлення до світу. Пояснення, як самі бачите, не дуже щедre, але розпитувати детальніше автор не наважився, соромлячись виказати свою обмеженість перед таким великим ерудитом, як Варфоломій

Кнурець. Окрім того, автор мав ще й власні, глибоко затаєні розрахунки щодо місцезнаходження Світлоярська. Не географічні, не топографічні, а суто літературні. За цими розрахунками виходило, що Світлоярськ розташований на однаковій відстані від Вітрової Балки Андрія Головка і Груні Остапа Вишні, від Байгорода Юрія Яновського і Червоно-града Івана Сенчепка, від Бродщипи Олеса Гончара і Зелених Млинів Василя Земляка, від Нашого Ірини Вільде і Новобугівки Михайла Стельмаха. По відношенню до кожного з двох цих пунктів Світлоярськ перебуває у своєрідних літературно-лібраційних точках. (Термін з небесної механіки. Означає точку, в якій тіло малої маси може перебувати в стані відносної рівноваги стосовно двох інших небесних тіл. Підказано авторові Варфоломієм Кнурцем). Як бачимо, справа не прояснюється, а ще більше заплутується. Але нічого не вдієш: у літературі відстані вимірюються не кілометрами, не довжиною світлової хвилі якогось там елемента і не світловими роками, а симпатіями, прихильністю й зачаруванням.

Трамваї до Світлоярська, мабуть би, й доходили, але туди ще не проклав ніхто рейок. Забули, чи що. Шосе пролягло за п'ять кілометрів од села, відстань просто ніяка, коли взяти до уваги ті сотні кілометрів багнюки, які відділяли Світлоярськ од світу впродовж сотень років. Коли ми кажемо, що шосе пролягло за п'ять кілометрів од Світлоярська, то це означає, що світ туди вже пробився. Але я" не дійшло на п'ять кілометрів — і це, видно, мало б означати, що Світлоярськ ще не пробився до світу. Бо широкий світ навідувався сюди лиш вряди-годи, керуючись потребами, забаганками, погодою і настроями, а селу потрібен був вихід постійний. Тому легко собі уявити (а на дозвіллі навіть підрахувати), скільки прокльонів сипалося тепер на адресу проектувальників, які не могли завернути шосе в Світлоярськ (так ніби шосе — це п'яний дядько, який повинен блукати від села до села без надії вибратися звідти), а ще більше їх (тобто прокльонів) випало голові колгоспу Зіньці Федорівні, яка ніяк не могла вимостити каменем оті трикляті п'ять кілометрів! Бо воно таки й правда — відстань невелика, але ще ніхто не вгадав машинп, яка могла б перестрибувати не те що п'ять кілометрів грязюки, а павіть п'ять метрів. А що вже грязюка в світ-лоярівських степах була, то такої не знайдеш, мабуть, піде в світі!

Та природа милостива до людей, і коли вона, з одного боку, відгородила Світлоярськ од усіх цивілізацій непрохідням розбагпепого чорнозему, то з другого — поклат Дніпро, і світлоярівці в своїй закоханості й самозасліпленні вважали, що поза Дніпром помає України, бо ж думалося: Дніпро — як мова. Мово наша і Ріко наша! Невичерпна, яіча, молода, як весняне листя. Райдуги купаються в Дніпрі, пебо хмарніє від птаства, червоновишпеві зорі горять угорі, земля стогне від тяжкості хлібів, громи вигуркочують над просереддю Ріки, і садки вишпеві коло хат, і хрущі над вишнями, і червоно в пебо устає повий псалом залізу, а над усім мова гримить, і шепоче, і ніжно лащиться, і бунтується: "О люди, люди небораки...", і дух рве до бою, і діти просять "мопі", а матері лс-бедіють над ними, і мружаться гаї, "леліє, віє, ласкавіє", і небо пахне сміхом. Мово вкраїнська, звідки прилетіла, як тут зросла, розцвіла й зарясніла? Чи пила ти воду з Дніпра, чи купалася в його ласкавих водах, чи злітала з його мільйоннокрилим птаством! Мово! Течеш вічно й вільно, як Ріка. "Тече вода в сппе море, та не витікає...", а на ній човни золотії згуків, слів, мови — "Із сиво-сивої Давнини причалюють човни золотії".

Безжальний час не владний над мовою людською. Час жбурляє іржу своєї старості на слова й на тіло мови, та вона молодіє в своїх глибинах, червоно-гаряча, мов любов, і, навіть умерши, вперто воскресає то в священних гімнах, то в книгах поетів, то в записах па камені, на листку папірусу, на піску, на глині, у вдячній пам'яті поколінь. Навіть загадкова мова наших далеких предків скіфів рветься з-під царських кургапів, з-під таємничого скіфського золота її колісниць іменами богині Землі Табіті, мужнього царя Іданфірса, який примусив утікати з степів перського царя Дарія, невпокореного мудреця Апахарсіса, ріки нашої Борисфе-на — Дніпра-Славутича...

Чи ж слід докоряти світлоярівцям, які вважали, що Дніпро — це, мовляв, сонячна вісь республіки, а Світлоярськ на ній мало не центральна точка. Обмеженість? Не станемо суперечити. Бо й людина створена природою з деякими обмеженнями. Скажімо, очі в нас тільки на обличчі,

а на потилиці їх нема. Дивишся в один бік. Може, звідси обмеженість у поглядах, що так чи інакше дається взнаки.

Ще трохи слід сказати про обставини, харчі, одяг і транспортні засоби в Світлоярську.

Обставини склалися якнайліпше. На час нашої розповіді, яспа річ, і для нашого героя, та навіть і для Самуся, хоч йому й треба було, як зазначалося вище, зробити оте... гм, гм...

Харчі в часи давні цілком залежали від природних умов і від географічного розташування місцевості. Де що росло, там і з'їдалося. Нікому не вдавалося з'їсти того, що не виросло. Всемогутній транспорт покінчив з цією віковичною несправедливістю, і тепер чоловік, що сидить усю свою історію па голому камені, може їсти ще жирніше, ніж той, що живе па родиземлі; в зоні вічної мерзлоти людина розкошує тропічними плодами, а який-небудь бідний африканець, сидячи під своїми баобабами, має змогу довідатися про пухкість пампушок з найбільшого в світі борошна.

Та все ж той чи інший харч, смачна страва має точне місце народження, походження й історичного буття і тримається часом своїх першоджерел навіть тоді, коли вже зник первісний продукт, потрібний для приготування. Скажімо, севрюга по-келебердянськ¹ або стерлядь по-переволочанськи — що це такс? Севрюга вже давно не допливає до Келеборди, бо не пускають її туди греблі дніпровських гідростанцій, а Переволочну, мабуть, і перейменували тому, що в Дніпрі коло неї більше по ловиться стерлядь. Світлоярськ таких втрат не зазнав, бо первожителі Карпового Яру винайшли в свій час таку неповторну страву, як вареники; вареники ж, як відомо, безсмертні й вічні, бо ця вічність базується на безконечній кількості їхніх модифікацій, або різновидів.

Слово "вареник", на превеликий жаль, досі ще не має точного наукового визначення. Українська Радянська Енциклопедія, що залюбки пише навіть про якусь буцімто перуанську співачку Іму

1 Коли Леся Українка і М. Коцюбинський були в Полтаві па відкритті пам'ятника Котляревському, то в меню урочистого обіду значилася севрюга по-келебердяпськи. Ласував нею і М. Рильський, завдяки його дружбі з академіком Д. Япорницькпм, для якого, як відомо, були приступні всі скарби нашого сивого Дніпра. А от уже Михайлу Стельмаху, так само, як і авторові, пе домелося скуштувати цієї страви з причин, що зазначені ппяечв.

Сумак, про вареники зовсім не згадує. Словник Гріпчетша стверджує, що це варені пиріжки. Тоді пиріжками можна б називати печені вареники, котом те, що не є собакою, а собакою — те, що не є котом, чи як? Академічний словник української мови, піддаючись вимогам стехнізованої ери, називає вареник уже й не стравою, а "виробом": "Невеликий варений виріб, зліплений з прісного тіста і начинений сиром, ягодами, капустою і т. ін". На щастя, ніхто із світлоярівців не читав цих слів, інакше в пресі неодмінно б з'явився лист трудівників, обурених непродуманими лінгвістичними формулюваннями, яких припускаються деякі працівники Інституту мовознавства. Ні, світлоярівці нічого не читають про вареники — вони їх варять і їдять па здоров'я! А варять тут вареники з сиром (свіжим і соленим), з картоплею (давленою, кришеною і тертою), з капустою (свіжою й квашеною), з м'ясом, з соминою (колись були й з осетриною), з потрібкою, з салом (світлоярів-ський споціалітет!), з яєчнею (теж снeciалітет), з вудрею (розмочена конопляна макуха), з вишнями, з яблуками, з малиною, з шовковицями, з пасльоном, з ожиною, з калиною, з гарбузом, з маком, а також з "таком", що вимагає окремого пояснення. Вареники з "таком" ліпляться або ж для жарту, або для знаку, а то й відвертої ненависті. Для жарту — з тістом або з сухим борошном. Розкусить чоловік, а воно — або ж заліпить йому рот, або — шпак! — і реготу повна хата. Для знаку — з дрібковою сіллю. Гризнеш, аж зуби заскреготять, так і знай, що ти гість не дуже бажаний. З ненависті — це вже й пе вареники, а знаряддя класової боротьби, вони

можуть бути із свинцевим дробом, з рубаними гвіздками, з товченим склом, з тертою цеглою. їж та озирайся, щоб зубів не поламав або й кишок не порізав.

Усталеного розміру для вареників не існує. З пшеничного борошна бувають такі малесенькі, як дитяче вушко, а вже з гречаного — то й такі, що один вареник насилу вміщується в макітерці. Подаються, залежно від начинки, з сметаною, з салом, з маслом, із засмажкою, з олією, з юшкою, з медом, з узваром, з сирівцем, з вершками — вигадливості немає меж, бо цінується ж, як відомо, не так уміння готувати, як уміння подавати.

Вже з цього коротенького опису видно, що вареники виникли саме в Карповому Яру, бо ніде більше не зустрінемо такої, сказати б, строкатості й неповторності в приготуванні цієї страви. Окрім того, вареники, як і Карпів Яр, налічують не тисячоліття свого існування, а тільки століття, бо київським князям вони не були відомі (інакше літописці тільки й зпали б, що писати про вареники!), а ще в XVI столітті вареником звався... коштовний камінь, про що свідчить Торгова книга 1575 року: "А вареник знати: хоти красень, ино цѣлое мѣсто светить бѣло, как і всякой хрусталь".

Отже, ми з повним правом можемо стверджувати, що Світлоярськ — батьківщина, а також столиця вареників!

Про одяг для світлоярівців, як і взагалі для наших селян, якось забуто. Колись вони дбали про нього самі. Вовпа, кожухи, полот-

ьо, шкіра, чоботи-витяжки. Але тепер усе це належить ДО прикмет обмеженості, провінціалізму, а по-українськи кажучи — до хуто-рянства. Уявити колгоспника в полотняних штанах, а колгоспницю в кожусі? Жах!

| Зате з транспортом — ніяких проблем. Тільки подумати: сто вап-'тажних автомобілів, у голови Зіньки Федорівни — нова "Волга", у агронома Лисички — "Москвич", у бригадира тракторної бригади

Безкоровайпого — "Москвич" і мотоцикл з коляскою, у Са-куся — "Жигулі" й два мотоцикли (обидва — премія, і "Жигулі"— 'так само премія), у... Але перелічити всіх просто незмога. А тракторів? Та ще які! Навіть "Кіровець-700" є, і два Т-150 (обидва поламані, щоправда, але завод обіцяв гарантійно полагодити), а дрібніших — без ліку!

І Дядько Обеліск (справжнє його прізвище було Надутий Микола [Миколайович, але прозвано Обеліском для зручності), впіймавши | автора цієї розповіді за петельки (бо всі гудзики він повідкручував |уже до цього), довго перелічував транспортні й тяглові засоби сво-|го колгоспу і все доскіпувався: ! — Відчуваєте, як пове перемагає?

— Відчуваю.

| — Отож— бо! А чого не вистачає? І — Мабуть, ще мало техніки?

— Техніки? Чоловіче, побійтеся бога! Обеліска не вистачає!

— Обеліска?

І — На честь перемоги над відсталістю. Обеліск у вигляді кам'яНОГО вола і у вигляді мідного коня!

— Вола?

І — А що? Волів ми знищили як клас, і тепер треба водрузити !на честь цього обеліск. Бо воли — це відсталість і ганьба. Подумати І страшно, скільки віків ми були жертвами такої злочинно повільної [тяглової сили.

— А хіба кінь — теж відсталість? — несміливо спробував захистити бодай коня автор.

— Кінь? Тільки те й знаєш, що стоїш позад нього з паштар-маками та підбираєш балабухи, а воно валить, а воно валить! Суцільні відходи, а користі — одна кінська сила! А трактор або автомобіль — десятки й сотні кінських сил у кожному: що в нього не 18алий, усе тобі спалить, ніяких відходів, попрацює й стоїть — пі тобі їжі, ні тобі прибирання.

— Від коня добрива,— нагадав автор знов несміливо й тихо.

— Добрива. А хімізація плюс електрифікація? Чули?

! Кожне село повинно мати свого революціонера, який би нагадував людям, що революція триває вічно й ніколи не кінчається. [В Світлоярську цю почесну роль узяв добровільно на себе дядько І Обеліск і хоч виконував її з деякими, сказати б, перебільшеннями, І але чесно й послідовно. Він жив лозунгами, які вигадував сам, без 'будь-чиєї' допомоги, і намагався примусити жити цими лозунгами також і всіх інших.

Не можна стверджувати, що свої заклики дядько Обеліск просто вигадував. Маючи зірке око, він помічав якісь настрої, тенденції, мерщій узагальнював їх, відповідно оформлював: "Знищимо корову в індивідуальному користуванні як клас і па честь цього водрузи-мо обеліск!" Або: "Викорчуємо й переоремо всі садові й плодоягідні насадження і дамо нашим любим споживачам додаткові тонни золотої пшениці!" І, ясна річ,— обеліск!

У своєму городі дядько Обеліск вів точний облік урожаїв. Писав:

"Долучено цибулі на 7,8 % більше, ніж минулого року, квасолі — па 1,3 %, огірок знищений як клас, бо — сама вода, користі від цього продукту соціалізові ніякої, а БЄМЛІО виснажує".

Послідовно відстоюючи право па самостійність і оригінальність мислення, дядько Обеліск аж ніяк не був схильний визнавати це право за

іншими. Так, довідавшись про думки автора цих писань щодо перейменування населених пунктів, він обурився:

— То це ж як по-вашому: трудовий народ не має ніякого права на своїй землі?

— Я щось не чув про таке право — право перейменувань.

— По-вашому, як: я на землі чи земля на мені?

— Ну, звичайно ж, ви па землі.

— А коли я, то хто хазяїн? І чому маю терпіти глум і знущання з трудового пароду? От у нас в районі були колись двоє сіл. Одне Великі Поповичі, а друге — Малі Дячепки. Глум?

— Глум,— згодився автор.

— Зліквідувать як клас — не зліквідуєш, бо село, а перейменувать можна. У Великих Поповичах організувався радгосп "Передовик", село так і назвали: Передове. А в Малих Дяченках був колгосп "Вирішальний" — і село стало Вирішальне.

— Назва щось не дуже,— скривився автор.

— А ви не кривіться, чоловіче,— порадив Обеліск,— не кривіться. Нові назви, питаю вас?

— Та нові.

— То чого ж вам ще треба? Чи все лишати в такому етапі, як воно було при проклятому минулому? Он я чув, десь була назва: Нахалівка. Хотіли б ви народитися в Нахалівці?

— Ну...

— Пптаю — хотіли б? І щоб вас усе життя звали: отой з На-халівки.

— Загалом кажучи, не дуже хотілося б.

— Тож-бо!

Але ця розповідь все 'Лі таки не про дядька Обеліска, навіть не про Світлоярськ, хоч тут і довелося трохи поговорити про цей населений пункт. Чи сказано головне? Автор не дуже в цьому переконаний. Наприклад, він зовсім забув повідомити, що в Світлоярську ніколи не було (і не буде!) зоопарку і навіть пересувний звіринець теж ніколи за всю історію села сюди не замандрував (та, мабуть, і не замандрує!). А все ж — левине серце!

Де почалося тоді, коли обліковець тракторної бригади Іван І Іванович назвав свого сина Рекордистом. Чи то запанував такий дух часу, чи то пошесть пройшла по батьках, але Івап Іванович у Світлоярську виявився не самотній, бо через рік у землеміра Левенця народився син, і Левенець назвав його Річардом. Про Ле-венця багато говорити тут не доведеться. Коли Іван Іванович, навиваючи свого сина Рекордистом, надихався вищими цілями, то Левенець мав на увазі зовсім не те. Він сам був не схожий на будь-кого з світлоярівців, хотів цього й для свого сина, починаючи від його імені. Справді, Левенець не був схожий ні на кого. Самий фах — землемір — для села рідкість. А Левенець до того ж уперто називав себе "геометром". Дядьки спростили цей загадковий термін до зрозумілішого: "гонимстр". У Левенця був трофейний велосипед, трофейний годинник, трофейний френч коров'ячого кольору; узвичаєння життєве в землеміра теж було мовби трофейне, а може, то па нього наклав відбиток його фах: Левенець відзначався непосидючістю і великою охотою до зміни місць проживання і, відповідно, всього іншого. Казали, що в нього по всьому райопу є жінки, діти, він метався на своєму велосипеді між цими геометричними чи там триангуляційними точками і

тільки п намагався встигати так, щоб ніде не зауважували його відсутності, а присутність щоб скрізь реєструвалася саме тоді, коли виникає потреба. Відомо, що можна обдурювати богів, володарів, цілі уря-І ди. Але ще нікому не вдалося обдурити жіноцтва. Навіть одну жіп-[ку ніхто ще не зумів обдурити до кінця. Левепець не був винятком. • Його світлоярівська дружина Сашка викрила обман і негайно вигнала землеміра, заборонивши будь-коли показуватися па очі. Але [сталося це тоді, коли син уже ріс і вже одержав від непосидючого [батька дивне для наддніпрянського села ім'я Річард. Від Річарда до Грпшарда і до Гришка в українському селі, де перемелюються [на всемогутніх жорнах мови ще й по такі слова,— відстань майже І непомітна. Хлопчик ріс Гришком, таким він і піде в життя, але ж І завжди є уми злі, вони тримають у пам'яті всі початки, хтось там І не забув, що Гриша — все ж Річард за документом народження, І тому в школі хлопця й продражнили Левиним Серцем за аналогією з англійським королем Річардом Левине Серце, одним з прово-|дпрів якогось там хрестового походу ("Третього!— вигукнув тут І Варфоломій Кпурець.— Яка ганьба не знати школярських істин!") |ще з дванадцятого століття. Так дванадцяте століття примандрувало до Світлоярська і було прокляте Гришею назавжди разом із своїми хрестовими походами, з Річардом Левине Серце, з усіма королями, імператорами, папами, єпископами й проповідниками. Якась там доля зненависті дісталася й "геометру" Левенцю, якого Гриша не пам'ятав, не бачив і не прагнув бачити, бо ненавидіти можна ; й заочно.

Народився Гришко тоді, коли ще не було ні Каховського, пі

Дніпродзержинського, ні Кременчуцького морів, коли Дніпро тік з Валдаю навпрямець до Чорного моря, не заскакував ні до Криму й Донбасу, ні до Кривого Рога, коли на берегах були білі піски й мільйонне птаство і коли село звалося Карпів Яр, а пе Світлоярськ, і лежало внизу коло плавнів розкидисто, недбало, безладно, хоч і не без деякої природної мальовничості. В Карповому Яру повсюди густо й щедро росли бур'яни, забивали городину, буряк і кукурудзу, тут боролися з бур'янами за допомогою знаряддя, яке прийшло, кажуть, ще від шумерів і мало назву теж, мабуть, шумерську — "сапа", про гербіциди, пестициди,

фунгіциди тоді ніхто й не чув, не було балачок і про НТР, у родині Левенців взагалі всі розмови про науку й техніку якось непомітно зводилися до згадування безпутного "геометра", особа якого не могла викликати ні пошани, ні поваги, ні співчуття.

3

Хай не лякає читача епічний початок нашої розповіді, і хай ніхто не подумає, ніби Гриша Левенець народився так давно, що його джерела губляться у прикметках історії. Все одразу стане на свої місця, коли повідомимо, що Самусь народився на цілих десять років раніше за Гришу, було це ще перед війною, отож на долю Самуся дісталось чимало гіркого й трагічного. Випробування її злигодні загартовують, роблять запеклими і, на жаль, не завжди облагороджують. Можна виправдати не зовсім ангельський характер Самуся, можна зрозуміти й те, що він ніколи не сміявся: дитинство мав — не до сміхів. Власне кажучи, що тако сміх і звідки він береться в людей? Як доводитиме згодом авторові Варфоломій Кнурець, сміх викликається відповідними подразненнями, які можна б спрощено назвати лоскотанням, коли трактувати цю дію якнайширше. Самусь же належав до тих, хто лоскотати себе не дозволить, а до самолокотання смаку не мав. Серйозне дитя серйозного віку, народжене для справ серйозних і визначальних, для роботи й для боротьби. Ще замолоду Самусь виказав різко виражену здібність удавати, що для нього взагалі не існує ніяких проблем, і хоч що б йому казали, він незмінно відповідав: "Все правильно". Мабуть, так само відповів би він і тоді, коли б сказали, що Гриша Левенець має намір набити йому... гм, гм... Бо, крім усього іншого, для Самуся Левенці ніколи не становили ніякої проблеми взагалі. Вони (себто Левенці) не належали до людей прикметних, помітних, впливових, трималися завжди серед карпоярівців хоч і з деяким викликом, але вели типово периферійний спосіб існування, піхто нічого від них ніколи не ждав надзвичайного (хіба що ота втеча землемірова від жінки та похвалення старого Левенця довоєнним алмазом), а Самусі їх могли просто не помічати, бо мали досить клопоту з Щусями.

Між Самусями й Щусями існувало мало не споконвіку те, що

[дипломати нипі називають конфронтацією. Словечко це, як і лоскотання при сміху, може означати і протиріччя, і суперництво, і ворожнечу, і навіть оту запозичену від малокультурних предків 'акцію, що в просторіччі зветься "навкулачки". І Річ у тому, що Самусі й Щусі жили обабіч величезного глиня-

ого провалля, яке й звалося Карпів яр і, власне, дало назву ста-ому селу. За саме глинище суперечка не виникала ніколи, глину Ібрали всі, це була всенародна власність, але як Самусів, так і Щу-ісів загризали, сказати б, престижні міркування. Кожна родина щосили намагалася довести, ніби саме з неї походить отой легендарний Карно, який дав наймення глиняному ярові і всьому селу, Самусі довго навіть усіх своїх сипів називали тільки па "К", ви-'передивши лінкуватих Щусів, на що ті, трохи (себто років із двісті) подумавши, спокійно заявили: "Примазуються до імені". Тоді Самусі па знак протесту взагалі перестали вживати в своєму роду імена на "К" (Щусі були далекі від таких лінгвістичних клопотів і звалися як завгодно) і вже в останньому поколінні обрали для себе літеру "Д": батько був Демид, старший син Дем'ян, середній (той, якого ми для зручності називатимемо просто Самусем) — Депис, наймолодший Давид, або Давндко. Трохи нагадувало кінний завод, де коней називають отакими серіями, але Самусі тим не дуже переймалися.

Конфронтація між обома родинами, як показують факти, почалася ще з давніх-давен. Щусі були типовими дітьми природи. їхній предок прийшов до цього глиняного яру колись пішки, босий, ліг і у траву й став грітися на сопці. Відтоді багато дечого змінилося, і відповідно змінювалася в Карповому Яру і взувачка, пройшовши складний еволюційний шлях від примітивних личаків до імпорتنих черевиків, але хоч у що б взувалися Щусі, враження завжди було [таке, ніби вони застаються босі. От ужо воістину діти природи, і Предок Самусів приїхав возом, і хоч споруда ця не мала в своєму тілі жодної залізної деталі, а сконструйована була всуціль з дерева, все ж належала вона до того, що нипі в побуті звемо технікою, отож Самусі від перших своїх початків мали

стати дітьми техніки і стали ними з усіма наслідками: були діяльні, енергійні, винахідливі, непосидючі і страшенно метиковані.

Як уже сказано, єдиним яблуком чвар, коли так можна висловитися в даному випадку, між Самусями й Щусями було глинище, зване Карповим яром.

Одні казали: "Наш Карно!" ! Другі відповідали: "А таки ж наш!"

Конфронтація, як легко помітити, не з тих, що зачіпають пекучі життєві проблеми, отож її досить легко вдавалося злагіднювати, а то й просто пригашувати голові сільської Ради Свиридову Карповичу, якого в селі звали "дядько Зновобрать".

Головою сільської Ради Свиридон Карпович був уже тридцять років. Прийшов у сорок п'ятому році з фронту сержантом, мав медалі, поранення, все як годилося чесному воїну, і хоч не належав до найгероїчніших карпоярівців, бо були там і лейтенанти, і капітани, Ванько Олександрів та Васько Бараненків навіть до підполковників дійшли, дав Карпів Яр і генерала, але сержант виявився зате найпалкішим патріотом свого села, бо всізаслуженіші воїни рвонули хто куди в широкі світи, Свиридон же Карпович вирішив покласти всі свої сили на відбудову рідного села, поруйнованого фашистами. Йому виявлено всенародне довір'я і обрано па найвищу в селі посаду. А там уже так складалося само по собі. Після кожних нових виборів до місцевих Рад депутатів трудящих па першій сесії сільської Ради вставляв хтось із сільських активістів і казав: "Товариші, є пропозиція па голову сільської Ради зновобрать Свиридона Карповича". Ну, оплески, одностайно^ а дядька Свиридона так і прозвали: Зновобрать. Похвальна пості Гіність, яГ якою пропоновано обрати Свиридона Карповича, ні в кого з карпоярівців не викликала протесту, що свідчить про їхнє моральне здоров'я, міцну згуртованість і одностайність. Як то кажуть, гуртом і батька добре бити.

Ну, то дядько Зновобрать був для Самусів і Щусів стримуючим фактором, з їхньої династичної суперечки довкола глинища він одверто насміхався і цим відбив у супротивників будь-яку охоту до згадування про давню конфронтацію (ох і словечко ж симпатичне, надто для села над Дніпром!).

Та навіть Зновобрать виявився безсилим, коли в історії села настав переломний період: 8 Карпового Яру воно мало стати Світ-лоярськом, але змінити не саму тільки назву, а й місце свого розташування, і зовнішній вигляд, і саму свою суть, перетворившись у село па рівні найвищих світових стандартів, предмет заздрощів^ взірець для наслідувань, причину для пишань і величань.

5

Дядько Зповобрать зумів створити в Карповому Яру таку монолітну єдність, що Самусі й Щусі навіть забули про свої давні конфронтації. Та й те сказати: все ж у селі однакове. Однакові хати, однакові стріхи, однакові димарі, однаково пахне варениками або ковбасами, однакові ростуть на городах соняшники, гарбузи, кавуни, дині, кріп і петрушка. А ще ж були однакові слова, які стосувалися однаковою мірою як Самусів, так і Щусів. Коли, скажімо, приїздив з району товариш Вивершений і закликав, то питається: кого він закликав — Самусів чи Щусів? Яспо ж, що й тих і тих.

Єдність інтересів приводить до єдності яусиль, а вже тут і до єдності душ — рукою подати. І така єдність,— можна сміливо це стверджувати,— запанувала між Самусями й Щусями, {хоч і зберігалися їхні споконвічні нахили (в одних до природи, в других до техніки), а також, сказати б, генотипи: всі Самусі були схожі па Самусів, а Щусі — тільки на Щусів. Самусі вродливі, меткі, динамічні, Щусі — якісь знеформлені, ледачкуваті, байдужі. Неоднаковість між двома родинами була така вражаюча, що вони й самі дивувалися. Сходилися на свята, на іменини, на поминки чи вже як воно там доводилося, пили по чарці, закусували, дивилися один па одного, несміливо доторкувалися, пробували пучкою:

— А чого це воно, куме, так?

— Як?

— Та що ти пе схожий на мене, а я на тебе.

— Та я й сам уже думав.

— Ге, а я знаю.

— Та ну!

— А знаю ж!

— То й чого ж воно?

— Бо я — Щусь!

— Ге, а я — Самусь!

— От і вгадали!

— От і рішили!

— Га-га-га!

— Ге-ге-ге!

Тут промайнуло слово "кум" і, слід сказати, не випадково. Треба врятувати де звання, вивести його з мороку небуття, витягнути з безвісті, в яку воно було провалилося, але закономірно відродилося, про що свідчить той факт, що навіть Щусі й Самусі покумилися на рівні синів чи

онуків, і у взаєминах між ними було зареєстровано не тільки звертання "куме", але й — подумати тільки! — "дорогий куме".

6

Левенця ще тоді не було. Не виходив він на суспільну арену, бо мав десять чи там чотирнадцять років. Отже, ніякого вирішального голосу, тільки дорадчий. Щусі теж виявилися відсунутими на другий план, бо всі свої зусилля зосереджували довкола сіна, риби, дров, усього того, що можна здобути в Дніпрі, у плавнях, у лісі, вибороти в природи, яка хоч і могутня, але мовчазна й покірлива. Самусі ж осідлали колгоспну техніку і завдяки цьому заволоділи всіма ключовими позиціями. Щоправда, старший брат їхній Дем'ян виїхав з села і вже давно працює десь на Донбасі кочегаром, зате Денис став комбайнером і виходив у передові механізatori, а найменший Давидко влаштувався шофером на колгоспнім грузовику і виявив таку меткість, що за день міг обскакати всю європейську частину Радянського Союзу. Такому відкрий кордон — він за ніч змотається в Африку, чимсь там розживеться, по дорозі продасть і привезе додому ще чогось. Саме Давидко й привіз повесні з станції якогось чоловіка з чудернацькою штуковиною, яка займала півкузова. Чоловік був молодий, з вигляду й за манерами інтелігентний, попросив Давидка, щоб той віз його до сільради або до контори колгоспу, але молодший Самусь знав діло й для початку притарабанив прибульця до рідного дворища й доповів главі роду Самусів, старому Демидові, який щось майстрував у хижці: чи то клепає комусь нову цеберку, чи робив совок для борошна, чи лійку для олії — чоловік мав ремесло в руках і не сидів без діла жодної хвилини.

Давидко став на порозі хижки, хотів переждати, поки батько перестане клепати, але той не зважав на сина, брязкотів бляхою далі.

— Та чи ви не бачите? — розсердився Давидко. Старий Самусь відклав киянку.

— Тебе, чи що?

— Привіз оп.

— То завозь у двір,— вважаючи, що Давидко роздобув щось незаконне, спокійно порадив Демид.

— Чоловіка привіз.

— Нащо?

— А попросився па станції. І сидить у кузові. В кабінку не захотів.

Сидіти в кузові й тридцять кілометрів обдуватися весняним степовим вітром? Старий Самусь легко відгорнув з дороги сипа й пішов з хижі поглянути на того дивака.

Старий припадав на праву ногу, яку йому ще до війни різонуло пасом з молотарки (через що не потрапив і на фронт), ішов через двір довго й повільно, так що встиг роздивитися того дивного чоловіка в кузові Давидкової машини й помітити, що він вельми пристойний, молодий, інтелігентний і, здається, навіть розумний. Хто ж такий? Представник, інспектор, з народного контролю чи з газети? Видно, хотів одразу все побачити, нічого не пропустити, молодий та вушлий,— ото й вигпіздився в кузові.

— Здрастуйте,— сказав поштиво Демид.— Що ж це ви отак на вітродуві?

— Нічого, не турбуйтеся,— привітавшись, відказав той.

— І здалека?

— З самої столиці.

— З столиці? Ма'ть, з газети?

— Ні, я з академії...

— З академії! — аж сплеснув руками Самусь.— А гнетесь в кузові.

— В мене тут макет,— просто пояснив незнайомий.

— І оце ви до нас з тим... макетом?

— До вас.

— Як же це толкувати?

— Иу, бачите, інструктивно, але 8 попереднім обговоренням.

— Вказівки, значиться.

— Не зовсім.

— Поміч?

— Не так і поміч, як узгодження.

— То, може, в нас і заночуєте? Довечеряємо, відпочинете, а тоді вже й узгодження.

— Навіть пе узгодження,— уточнив незнайомий,— а пошуки найліпшого варіанта.

— Шукатимете, значить?

— Так.

— Що ж, коли не секрет? — спитав старший Самусь, крадькома кидаючи погляд під повітку, де в нього було звалено три машини антрациту, привезеного Давидком від старшого брата, який зекономив вугілля в своїй кочегарці, одержавши за це відповідну премію і, ясна річ, реалізувавши ва відповідну винагороду деяку частину зекономленого палива, чим довів своє досконале володіння законами чорного ринку, або, як висловлюються економісти, кон'юнктури.

Але прибулого не цікавив ні незаконно придбаний антрацит, ні сипи старого Самуса, які досконало оволоділи технікою і законами економіки.

— Бачите,— підвівшись у кузові, так ніби хотів читати лекцію або виголошувати промову перед усім селом, сказав він,— ми наполегливо шукаємо шляхи й способи поєднання цікавих елементів старовинної української архітектури з найновішими досягненнями будівельної науки й техніки. Ви ж, мабуть, чули, що ваше село, в зв'язку з будівництвом чергової гідроелектростанції на Дніпрі, затоплюється.

— Затоплюється? — злякався Самусь.— Все оце затоплюється?

— Так, усе.

— І Карпів Яр?

— І Карпів Яр. Ми навіть маємо пропозицію від Комісії по перейменуваннях назвати ваше село Світлоярськом.

— А ми ж куди?

— Ви — в нове село. В Світлоярськ.

— Світлоярськ? Де ж це?

— А ось у мене в машині.

— В машині?

Цього старий Демид ніяк не міг второпати. Його Давидко все возив у машині, що погано лежало, але щоб ціле село!

— Та як же це — село в машині?

— Макет села. Ви побачите. Я ж для цього приїхав. У мене домовленість з вашим головою сільської Ради. Сьогодні ввечері маємо обговорити, бо завтра вранці я вже — назад.

Упродовж усієї цієї розмови Давидко стояв збоку й знудьгова-но вивірчував у землі ямку підбором черевика.

— Чого ж стоїш? — гримнув на нього батько.— Підсади! Давидко підскочив, підставив батькові плече, старий Самусь

заліз у кузов, глянув па іграшкове, розлінієне прямими вулицями село, сховане під прозорим чотирикутним ковпаком, присів, тицьнув туди й сюди зашкарублим пальцем, щось спитав, щось переші-тав, у деталі вникати не став, подякував столичному товаришеві, анов гукнув до Давидка:

— Чого ж стоїш? Заводь та поїдемо до сільради.

— І ви поїдете? — не повірив Давидко. Бо й чого б ото батькові телющитися туди серед білого дня?

— А ти хотів, аби Щусі поїхали, чи як?

І вже все ясно, старе поверталось знову. І коли Самусям упродовж цілих століть не вдалося довести, що засновниками села були вони і що легендарний Карпо належав до їхнього роду, то вже тепер усе йшло їм до рук само: і нове село, і нова назва, і основоположники, і фундатори, і радники та порадники.

— Вези! — затупотів у кузові Демид, аж столичний товариш поглянув на нього трохи стривожено.

До вечора старий Демид вже не вийшов з приміщення сільради. Щоправда, сидів мовчки, але сопів так гучно й з викликом, що зновобрать почав підозрювати щось лихе і погрозив йому пальцем:

— Ти, Демпде, мені, кажеться-говориться, без катаклізмів. Пойняв?

Для обговорення макета нового села скликано було актив, але Самусі й Щусі прийшли всі і прилаштувалися одразу з обох боків макета так, що ніхто й відступитися по міг. Щоправда, було па що подивитися! Не село, а якась біла казка! Рівні квартали, зелені садки, акуратні домочкп, сонячні веранди, двоповерхова школа з спортзалом і басейном для плавання, величезний Будинок культури з бібліотекою і читальними залами, колгоспна контора, будинок сільської Ради, кінотеатр, магазини, дитячі заклади, кафе. Архітектор не забув навіть нужників, намалювавши їх у формі унітазів 8 пташиного польоту.

Щоправда, макет — це ще не село, тут, як сказав архітектор, потрібні уява, розмах і сміливість мислі, вміння в маковому зерняті побачити розквітлі поля, з нічого витворювати безмежні світи.

Що таке уява, світлоярівці знали й без архітектора. Навіть більше: знали, де саме треба почухати потилицю, щоб уявилося все, що слід і як слід. Сиділи, чухали потилиці, запекло курили, так що макет потопав у хмарах тютюнового диму і виринали з того хмаровиння щось уже й геть фантастичне.

Архітектор, озброївшись указкою, давав пояснення, сипав словами, малював перспективу, розкривав обрії, трам-тарарам. Щусі й Самусі нависали з двох боків над макетом, поблискували очима, водили поглядами за архітекторовою указкою, як кіт за мишею, повторювали мовлені ним слова, вихоплюючись один з-перед одного, щосили намагаючись не поступатися так звапим пріоритетом, тобто першістю.

— Л ось тут буде наичарівніпшй куточок вашого нового Євіт-лоярська,— показував архітекторі— Колгоспний сад. Окраса Світ-лоярська.

— Окраса,— прогули Самусі.

— Окраса,— луною повторили Щусі.

— Аз цього боку планується насадження соснового бору. А тут виросте діброва. Це дасть фітонциди. і

— Фітонциди,— відгукнулися вмить Самусі

— Фітонциди,—пе відставали Щусі.

Самусі ж, упевнено заволодівши пріоритетом, першими й сполошилися:

— Фітонциди? А що воно?

— Еге ж, що воно? — й собі, хоч і мляво, поцікавилися Щусі.

— Фітопциди,— пояснив охоче архітектор,— цс такі речовини, які сосна виділяє в повітря. Дуже корисні для здоров'я.

— Значиться, ми житимемо серед цих... фітонцидів? — поспитав Демид Самусь.

— А чого це ви, а не ми? — здивувався найстарший із Щусів.

— Того, що мп — це ми,— поясппп їм Денис Самусь і припечатав своїм незаперечним: — Все правильно!

— Ні, неправильно! — заревли Щусі.— Це наш куток!

— Пі, наш!

— Горлохвати!

— Самі ж горлохвати!

— Ще наш Карпо Самусь!

— Щусь, а пе Самусь!

— Щусі голодранці,, а Самусі були козаки!

— То Щусі козаки, а ви дьогтярі!

— Ми козаки!

— А таки ж мп!

— Та погляньте на себе!

Доведеться перервати цю вельми цікаву суперечку, хоч це й порушить хронологію або плин розповіді.

Навіщо переривати? Та щоб уявити собі представника Самусів або представника Щусів отим, як писав наш душе шановний письменник, чепуруном і гаванцем, зодягненим такг що аж очі боліли дивитися на нього, бо все на пім мерехтіло й рябіло. На голові шапка, схожа на єпископську митру, бо ж козак волів радше вийти поміж люди без штанів, ніж бодай без драної бирки па голові чи в руках. На ногах, чи де там треба,— рясні шаровари, пошиті ліктів так із двадцяти або й з повних тридцяти шести англійського суіша (бач, де ховаються первісні джерела прибутків англійських капіталістів!), з матнею мало не до самої землі, а в матню засунуто чималий жмут полину, щоб вигнати зайвину (тільки зайвину, зауважте!) бліх. На тулубі ж, або на корпусі, висловлюючись по-вче-ному,— черкеска штофна, зелспа — аж очі вбирає! — черкеска, по якій пущено "трави", себто розводи, ще й з брижами ззаду, з невеликими оксамитними жовтими закаврашами, що трималися па срібних гапликах, вся цяцькована золотими ґудзями та шнурами. На крючечках, попришиваних до черкески, почіпляно по пістолю, поперек обкручений малиновим поясом з турецької єдвабної шалі — чверті зо дві завширшки та аршинів п'ятнадцять завдовжки, з золотими пацьорками, які теліпалися на череві, а за пояс той ввіткнуто кинджал, та ще прилаштовано срібну мережану порохівницю, а тоді ще п шаблю на двох кільцях. А поверх усього того (ще забули ми про чоботи, але про них сказано, що вони червопі, саджені, може, й самоцвітами чи там чим бог послав, сап'янові, м'які, як сон, як дим і тумап) незмінний і неодмінний жупан, без якого ніякий козак не козак, широкий, довгий, з тонкою дротяною сіткою всередині, котра мала захищати козака від удару шаблі ворожої, жупан кармазиновий, як жар червоний, гаптований, з ґудзиками щирозлотними — на полах, на рукавах, на розпорах вильотів, попрорізуваних там, де згинається лікоть, так, щоб можна було просовувати в ті вильоти руки, і тоді па кожній руці виходило мовби по чотири рукави, що два з них лежали, а два вільно метлялися позаду.

Уявити отаку мальовничу й, прямо скажемо, малореальну постать, дивлячись на сучасного Щуса або Самуса, було незмога, для самодіяльної сцени, для драмгуртка чи для танцювального ансамблю ще б с'як-так, але до передового колгоспного виробництва воно ніяк не

тулилося навіть у тому випадку, коли б ми твердо домовилися, наприклад, відновити й відродити таке архаїчне поняття, як "кум".

Але в світі чимало диваків, і є серед них такі, що й хлібом не годуй, а дай тільки зачепитися за якийсь спогад або за слово — і піде в них, як з води, і піде, й піде...

7

Одному з таких диваків закортіло, хоч ти його ріж, довести, що Світлоярськ, себто Карпів Яр по-старому,— це село не звичайне собі, а козацьке, засноване ще в ті часи, коли... Та всі вчили історію і знають про ті часи.

Дивак прибув мало не з самої столиці, папери в нього були відповідно повноважні, в колгоспній конторі товаришеві порадили ввернутися до сільради, там він був прийнятий самим дядьком Зновобрать, який, почувши про історію, про минушину, про козаків, почухав те традиційне для українського народу місце, де в усі часи шукано мудрості, і сказав:

— Воно б і я вам, дороженький товаришу, міг би популярно пояснити, що й до чого, та тут треба неабиякого мудрагеля, мене ж, кажеться-говориться, заїло коров'яче питання...

— Коров'яче? — не зрозумів високовчений товариш.

— Ну, як би вам популярно? Нащот коров'ячого, оцього... Ви чоловік учений, знаєте, як воно колись називалося... Ото, що в італійців чи там де, коли вони малювати почали...

— Ренесанс?

— От-от, тільки по-нашому.

— Відродження? Але ж не розумію... Корови й епоха Відродження?

— Вам епоха, а мені треба відродити корову в приватному секторі. Кожному колгоспникові — корову в господарство! Ось лозунг. А то всі тепер рота роззявляють на магазин. Молока дай, сметани дай, масла дай, усього йому дай з магазину, а де воно там візьметься, коли навіть дід Гнат свою корову продав!

— Дід Гнат?

— Ну, паш вічний чередник. Сімдесят років чередникував. Стаж у чоловіка. А тепер корівчину за хвоста й з двору! Чули таке? Пу, та вам воно неінтересно. Нащот же козаків у нас тут Обеліск є, він усі традиції осягнув, найперший наш знавець і, можна б сказати, революціонер, хоч трохи й забирає ліворуч.

Сказано, то й зроблено. Покликано до сільради дядька Обеліска, допущено в кабінет до Зновобрать, познайомлено з прибулим товаришем і без зволікань запитано про козаків і заспування ними села Карпів Яр.

— Це ж про яких ви козаків? — прищулився дядько Обеліск.

— Про запорозьких,— спокійно пояснив товариш із столиці. Дядько Обеліск занудьгував одразу й відверто.

— В пас тут є письменник, до деякої міри земляк, то він мене теж допікав. А я йому категорично й з усією, значить, революційністю: не було.

— Не було? — аж злякався командирований.— Та як же?

— А так. Червоні козаки в громадянську були. Заскакували на півдня і встигли навіть мітинг провести коло попової хати. А запорозькі? І не чули, і не знаємо, і взагалі — не було!

— Товаришу Обеліск! — сплеснув руками товариш із столиці, наївно вважаючи, що дядькове прізвище справді Обеліск, а не Надутий, але це незнання йому пробачено з усією широтою натури, яка була притаманна не тільки самому Обеліску, а й усім світлоя-рівцям, яких колись називали незугарним словом "карпоярівці". Дядько Обеліск мовчки слухав далі, навіть повернув голову до товариша з столиці — мовляв, що ж ти там ще нам скажеш-загу-каєш?

— Ви кажете, не було? — обурювався й дивувався водночас столичний житель.— А Січ? А лицарі свободи? А Карл Маркс про першу в Європі республіку запорожців?

— Нащот Карла Маркса, то я не читав,— щиро визнав дядько Обеліск,— хоч марксизм і сповідую. А нащот козаків, отих, що ви ними так переймаєтесь, то ви пошукайте, мо', й знайдете, у вас, видать, час є, а пам ніколи. Я ж розмишляю собі так. Що то за народ оті козаки були? Ну, втікали в очерети на Дніпро. Чого втікали? Від жінок — ясно. Бо наша українська жінка така, що од неї сам чорт утече, не те що козак. Значить, утікали од женщин і ховалися в очеретах.

—

Тут столичний мудрагель пригадав, ніби щось подібне писав колись і такий знавець запорозької старовини, як академік Явор-ницький: "Запорожці дуже кохалися в бджолах, випасували коней і жили без жінок".

— Коли б саме це, то воно й нічого б. Так трудовою ж діяльністю не займалися? Не розвивали ні тваринництва, ні інших галузей. Промисловість їм і не спилася. Аби оце вони збереглися й досі, була б Україна індустріальною державою? Дзуськи! Та ще й бракоп'єрили па всю губу. Рибу неводами та сітками як повиловлювали, то й досі її в Дніпрі чортма! А диму напустили! Варили з ранку до вечора куліш, гнали самогонку, кип'ятили смолу човни свої обмазувати — досі оп дим стоїть

стіною од Запоріжжя до Дніпропетровська, ніяк вітри не розвіють! А ви кажете...

Тут автор нарешті міг би визнати, що отим столичним товаришем був саме він, тобто автор. Міг би він висловити й свою незгоду з дядьком Обеліском у його лівацько-спрощених поглядах на історію. При цьому автор не став би вдаватися до вчених авторитетів чи там спростовувати дядька Обеліска фактами історії. Він просто і скромно послався б па своє власне прізвище, походясення якого він відкрив, ретельно і вперто досліджуючи своє генеаналогічне дерево, що, як нетрудно здогадатися, було, як у всіх українців, дубом, росло довго, славилося міцністю й твердістю, мужньо змагалося з стихіями і щедро передавало всім відгалуженням роду Загребельних ще одну, скажемо відверто, досить делікатну особливість, завдяки якій жоден з авторових предків не знав розумової праці на відміну від тих, хто складав біблію, дав світові Гомера, Данте й Шекспіра. Автор мав би виправдати сподівання своїх предків, надолужувати все, прогаяне ними, і від вдячності за високу місію, покладену на нього, а також за предківську історичну витривалість, не шкодуючи свого часу, а також своїх високоцінних розумових зусиль, він кинувся досліджувати корені, де пе на останньому місці було прізвище.

Хоч один наш відомий поет з невідомих причин чомусь і відмовляє українському народові в праві на прізвища, наполягаючи більше на його, мовляв, безіменності: "Наша генеалогія — вся в чорноземлі. Гречка передавала її гороху і просу. Пшениця передавала її житу й вівсу. Тембр твоєї дьогтьової генеалогії ти чуєш в зелених органах дубів і лип. Так, ми до тебе рвемось крізь це книгокняжжя, ми — репані, ми, що вгноїли масну цю землю. Крізь історичний асфальт княжих прізвищ пробиваємось до тебе травною зеленою — її безіменністю..." Не записували імен — то правда. В книгах стоять імена королів. Але ж не означає це безіменності народу цілого. І прізвища теж ми мали. Бо що таке прізвище? Це, коли хочете, перша ознака високої цивілізації народу. Колись люди називалися просто: Адам, Єва, Авель, Каїн, Грицько, Отецько, Гаврило... Навіть у славетних греків що маємо? Хто знає, яке прізвище в Сократа

або в Ахілла? А в Агамемнона? І взагалі що це таке — Агамемнон? Для бугая або жеребця воно й нічого, а для героя

30

Троянської війни ніяк не личить. Може, Клітемнестра й убила його через це наймення, хоч, відверто кажучи, ім'я Клітемнестра теж не викликає особливого захвату і нагадус не вродливу гречанку, а щось медичне або зоопаркове.

Так от про Загребельних. Де взялося це прізвище? Може, це комусь і не сподобається, але ж — од козаків. І не від козаків взагалі, а від конкретного запорозького козака Носа, що мав ім'я Павло, жив у сімнадцятому столітті, первісне прізвище міг мати, а міг і не мати, бо відомий був просто як Павло, а ще: був надзвичайним і повноважним послом Запорозької козацької республіки, акредитованим при дворі французького короля Людовіка XIV.

Тут необхідні пояснення: Людовік XIV, як відомо, любив, щоб його називали королем-сонцем, ще любив він садя*ати на європейські престולי своїх родичів або тих, хто йому подобався чи просто вмів запобігати його ласки. Для такого поводження наука приберегла навіть відповідний термін: непотизм. Бо паука без термінів — однаково що полова без остюків. Та щоб не морочитися з цим хит-ромудро-латипським непотизмом, найпростіше вжити наше слово "кумівство" — і одразу все стане зрозумілим. Ну, то от. У Польщі на той час не стало короля. Ян Казимир після невдалих восп з Богданом Хмельницьким і тяжкої розрухи в Польщі зрікся престолу. За трон розпочалося змагання між Япом Собеським і Міхалом Корибутом Вишневецьким. Як міг хтось один стати королем при такій, сказати б, системі? Адже відомо, що королів ніколи не вибирали, а призначали. Це тільки Іван Грозний наївно вважав, що в Польщі королів обирають не "по божью изволению", а "по многомятежному человеческому хотенью".

Кандидати в королі не сподівалися ні на яке "человеческое хотенье", а мерщій кинулися запобігати ласки в короля-сопця, і якийсь з них (ясна річ, меткіший), виторговуючи корону для себе, пообіцяв Людовіку за покровительство всю Україну, або, як тоді казали, козаків. Щоправда, не взято було до уваги одну незначну подробицю: Україна тоді не належала шляхті й усім отим претендентам на королівську корону. Але хто ж у великій державній політиці переймається подробицями й дрібницями?

— А що таке козаки? — поцікавився Людовік.

До ладу пояснити ніхто не міг, придворні плутали козаків 8 турками й татарами, все зводилося до коней, шабель і страхітливих вусів. Тоді-король тупнув високим каблуком: (він носив черевики на дуже високих підборах, бо був малий на зріст, а хотів перевищувати всіх) і звелів припровадити йому від тих загадкових козаків посольство.

"Звелів припровадити" сказано не дуже точно, бо король звелів, щоб стало перед ним посольство, а вже технічний бік справи його не цікавив. Однак запорожці були вельми вразливі на слова, вони не звикли до такої нахабної термінології і ніякого посольства до Парижа не спорядили. Тоді придворні на свій страх і риск змінили королівські слова, і було передано на Січ, що Людовік велів

і

запросити посольство. Але ж знов устряло оте "велів", і загадкові козаки затялися в своїй амбітності. І лише коли сказано, що король просить до себе посольство, то зібралося січове товариство, довго вибирало з-поміж себе посла і його помічників, довго й не могли зійтися на тому чи тому, тоді все ж більшість гукнула козака Носа, дали йому ще трьох товаришів, а наказ посольству (тут доречно буде додати, що козаки звали посольство "депутацією", бо вналися на високих речах, на світському етикеті й кохалися в рідкісних словах) був, мабуть,

найкоротший у світовій історії дипломатії: "А пошли ти, Павле, того короля під три чорти!"

Так козак Павло опинився в ролі надзвичайного й повноважного посла, а три його товариші виконували місію радників посольства, і всі четверо стали перед королем, мали б налякати його вже самими тільки своїми постатями, бо хлопці були вельми породисті, а Павлові ще ж треба було викопати наказ січового товариства, себто послати короля туди, куди радили козаки. Дипломат повинен слухати того, хто його посилає і паділяє повноваженнями. Інакше який же він дипломат? Павло Ніс розумів свою місію і мав намір виконати її без вагань і з усією прямоотою, якою відзначався в житті. Водночас, маючи вроджене почуття шляхетності й, сказати б, чоловічої делікатності, він розумів, що негоже отак павпрямець посилати цього маленького королика під три чорти. Тому застосував відомий суто український спосіб мовлення на здогад буряків, щоб дали капусти, і просто за кожним словом повторював: "Чорти його бери!" Мовляв, хай чорти самі й розбираються, кого їм брати і куди цурпелити.

Французькі драгомани мерщій перетлумачували кожнісіньке смово своєму королеві, і він зі своїм двором тільки й чув: "Сак-ребльо! Сакребльо! Сакребльо!" Бо "сакребльо" по-французьки якраз і означає "чорти його бери". Людовік, хоч був королем, отже, мав перевершувати розумом усіх підлеглих, нічого не второпав і вирішив: отого дивного велетенського чоловіка, який нахабно лякає його, всемогутнього повелителя всієї Європи, своїми зарізяцькими козаками, прізвище Сакребльо, тому коли ввелів одписати польському претендентові, що він відмовляється від його дарунка, а козакам дати рескрипт про те, що вони можуть і далі розвиватися згідно зі своїми уподобаннями і законами своєї незбагненної країни, то при цьому весь час посилався на козака Сакребльо.

Про претендента на польський трон ми не знаємо більше нічого, а от па Січі послання Людовікове було прочитане, бо там знайшлися хлопці, що тямили й по-французьки і по якому завгодно, товариство досхочу

посміялося з лякливого короля, а свого посла Павла відтоді й прозвали Сакребельним, або ж, керуючись духом мови й пам'ятаючи про таку споконвічну українську гідротехнічну споруду, як гребля,— Загребельним. Кажуть, що одне 8 колін тих Загребельних прорвалося й до Італії, де модифікувалося в Загрібальді, а вже ті дали такого славного чоловіка, як Джу-зеппе Гарібальді. Природна скромність примушує автора вмовк-

нута, бо й так набалакано стільки, що навіть усі наші енциклопедії не розберуться.

Власне, автор і не хотів зачіпати цієї теми, але його мимоволі наштовхнули на неї, бо згодом приїздив він до Світлоярська з одною дуже шановною делегацією, такою шановною, що для належних пояснень їй по досить виявилось ні голови Зіньки Федорівни, ні дядька Зновобрать, а приїхали з-за мёж колгоспу товариші Вивершений і Багатогаласу. Ну, а що в світлоярському колгоспі, як у Ноевому ковчезі, було все: і жито, й пшениця, й кукурудза, і соняшник, і худоба, й свипі, й вівці, й копі, і кури, гуси, індики, кролі, навіть ондатри,— то розповідати було про що. Вивершений розповідав делегації, скільки колгосп дає сього та того, а Багатогаласу загинав пальці і підтакував:

— Так, так. Тоді підказував:

— Про миргородських поросят не забудь.

— Ага, маємо поросят миргородської породи,— казав Вивершений.— Чорно-рябої. Дуже й дуже.

— Про яйце теж не забудь,— підказував Багатогаласу.

— А також стільки-то мільйонів яйця,—похопився Вивершений.

Але делегація чи вже все знала, чи то якась дивна видалася. Ні про миргородських поросят, ні про яйце додаткових запитань не задавала, а стала доиитуватися:

— А запорожці?

— З запорожцями змагаємося,— пояснив Багатогаласу.

— Та ні, ми про історичних. Про козаків.

— Козаків у пас не чуть,— сказав Вивершений.— Чого не чуть, того не чуть. На спеціалізацію переходить думаємо, а про козаків не можу вам сказати авторптетпо. Може, товариш Багатогаласу пояснить.

Але й той відмовився будь-що додати до вже сказаного.

Все ж таки в автора цієї розповіді, мабуть, якась хвороблива пристрасть до історії. Через отого свого предка Сакребльо. От повезло чоловікові — мав такого предка. А коли не мав, коли по пам'ятаєш, коли ніхто не знає, коли не було нічого? Зате потреби щоденні є, а людина живе потребами. Хто там сказав, що кожна епоха повинна мати свою Трою, і свій потоп, і своїх гладіаторів, і свою Жанну д'Арк? Було — й нема. Архіви не збереглися, бо до тримати? Українська хата під соломою, спалахує легко, горить дощенту,— як тут вбережеш оті архіви? А до того й ховати ніде. Бо що таке хата? Сіпп? Там тісно й темпо, мишва з горища так і котиться, поточить архів на потерть. В самій хаті тільки й місця, що під припічком, де нічого горючого не можна тримати з протипожежних міркувань, та ще за божницею, яка правила і за архіви, і за бібліотеки, і за весь інтелектуальний, сказати б, набуток. Але чи ж багато там вміститься? Та що атеїзм — які вже тут ікопи й божниці?

Тому й носили все в умі і мали споконвіку міцну пам'ять — всіх друзів пам'ятали, але не забуїіалп й ворогів.

Згодом автор переконався, що в Світлоярську історію пустили в обіг і навіть у щоденний побут, і хто хотів про неї тут довідатися, то мав починати своє вивчення не з офіційних кабінетів і не з розпитувань дядька Обеліска, який належав до рекордсменів прямолінійного мислення, а із спокійного й неквапливого гшайом-ства з усім світлоярськпм, до речі кажучи, вельми складним світом.

Був тут Самійло Кішка, який обдирав котів і здавав шкурки як пушнину. Дем'ян Многогрішний ходив до чужих молодниць, поки йому нам'яли боки. Іван Брюховецький мав таке черево, як ночви завширшки. Братів Щусів прозвано Плантагенетами, але виводили це наймення не від англійської королівської династії, яка дала Річарда Левине Серце та Іоанна Безземельного, а від звичайнісінького нашого "подорожника", бо слово "плантагенет" означав не що інше, як "подорожник". Щусі ж випросили якось у фельдше-риці бутель настойки подорожника і, замість лікуватися нею, випили всі три літри за одну піч, бо виявилось, що настойка на спирту, концентрацію мала підходящу, та ще й лікувальна — хто б тут утримався від спокуси!

Людипа в степу — це особлива категорія, може, ще й не вивчена як слід. Сонце сходить у степу і заходить у степу, а ти зостаєшся. Може, був тут завжди і вічно? І вже й не треба тобі шукати, за що б зачепитися пам'яттю, щоб довести світові свою тривалість. Ну, на Одещині був, кажуть, якийсь Овідій. У Києві — князь Володимир і Щорс, у Капєві — Шевченко, там проходив Будьоппий, таг Котовський, там батько Боженко, там дід Ковпак. Л тут? Сонце, вітри і ми... Земля дарує чудеса, жде від тебе праці й подиву і вчить високої гідності, яка пробивається в тобі могуттям думки і вмінням поглянути на світ примруженим оком.

У Світлоярську враження склалося таке, що по вмів там сміятися тільки Самусь. Так ніби йому вже при народженні зробили спеціальнпії укол проти сміху й дотепності, а коли він згодом про це довідався, то не обурився, а сказав спокійно і навіть не без деякого вдоволення: "Все правильпо". Та коли чоловік не вмів сміятися, це ще не означає, що йому чужі пристрасті, хвилювання, пал сердечний, який помагає йому

виборювати своє, відстоювати, захищати, боротися й перемагати, щоб жити.

8

Від того, що ми облишили Самусів і Щусів для вияснення деяких історичних моментів, пристрасті їхні не вгамувалися і суперництво, яке з несподіваною силою спалахнуло довкола макета, не припинилося. Навпаки. Боротьба розгорілася з неймовірною силою. Самусі й Щусі від словесних сунеречок перейшли до

дій, себто кржсп рід вхопився за свій край макета й щосили тягнув до себе, так піби від цього могло змінитися планування пово-го села і хтось таким чином міг домогтися для себе привілею поставити свою хату там, де йому захочеться, коло саду чи там коло фітонцидів, коло водокачки а чп коло магазппу, коло садиби голови колгоспу а чп коло контори. Самусі тягли собі, Щусі — собі. Червоні обличчя, роззявлені роти, впрялеї очі — суцільні пережитки проклятого капіталізму. Столичний архітектор аж позадкував, як од віспп, щоб не заразишся родимими плямами. Дядько Зиовобрать мужньо кинувся поміж конфронтуючих і спробував вплинути па свідомість:

— Товариші Самусі! Товариші Щусі! Соромтеся! З вас же всі люди сміються! Все прогресивне людство!

Макет упав на підлогу. Па макет попадали Самусі й Щусі. Кублилися вже там. Зновобрать, влучивши момент, махнув рукою архітекторові, той вправно висмикнув з-під купи тіл свій макет, вопи мерщій занесли його до кабінету секретаря сільради, замкнули двері, тільїш тоді Щусі й Самусі схаменулися, довго відсапувалися, прокліювалпея, після чого старий Самусь спитав старшого Щуся:.

— Кумо, а де ж воно ота штука?

— Л я б тебе спитав, де вона?

— То за віщо ж мп чубилися?

— Л це вже тобі ліпше знати.

Тоді настала колективна пауза, крізь яку стало чутпо grimotіння моторів, бо Допис Самусь приїхав до контори гусеничним трактором і не заглушив мотора, а Давидко так само не вимкнув мотора свого грузовика. Хотіли подіяти па своїх супротивників шумовими ефектами. Глава роду Щусі в якийсь час слухав ті падвір-ні мотори, сплюнув, сказав своєму старшому синові — лісникові Василеві Щусю:

— У тебе ж вовк приручений є, привів би його був сюди, на-

пустив на Самусів, як ото воии на нас свої мотори. Чого з ними

панькатись! _

— Ще ноги повідкусює,— позіхнув лісник.

— Це таке кляте плем'я, що вопи в ниого й повідростають. Лч як ото нашошорилися! А ми свого пе віддамо!

— І мп не віддамо! — загриміли Самусі.

— Ніякий актив тут пе допоможе!

— А що нам актив!

— Давай загальні збори! — заревли Щусі.

— І збори! Голосування!— не відсталп й Самусі.

Товариш Зновобрать був падто досвідченим політичним діячем, щоб пе відчути, яка загроза ховається за цією, здавалося б, демократичною пропозицією Щусів і Самусів. Він одразу оголосив сільський актив закритим і замкнувся в своєму кабінеті з архітектором, головою колгоспу Зінккою Федорівпою і секретарем парт-організації Грицьком Грицьковичем.

— Що будемо робити? — спитав Зновобрать своїх товаришів.

— Хочуть збори, то й збори, воно й краще,— знизала плечима (а плечі ж які! — тільки па Україні бувають у лапок такі плечі) Зінька Федорівна. (До речі, тут Варфоломій Кнурець пагадав авторові, що розкішні плечі в героїні вже описав Тургенєв у романі "Батьки і діти").

— Тільки на самотьок не можна пускати,— зауважив Грицько Грицькович.

— От і я так думаю.— Зновобрать глянув на архітектора, якому все це, здавалося, було байдуже.— Ви, товаришу, з столиці, у вас воно там пе так, далі від народу, а тут усе впритул, кажеться-говориться.

— Тут треба працювати в контактi з масою,— додав Грицько Грицькович.

- — З колективом,— підказала Зінька Федорівна.

— Він ще молодий секретар, не оволодів термінологією,— пробачливо зітхнув Зповобрать.— То що ми придумаємо? Щусі й Самусі весь колгосп розполовинять, і ніколи ми пе дійдемо згоди.

— А коли одного з Самусів па цей час усунути? — запропонував Грицько Грицькович.

— Як — усунути? — обурилася Зінька Федорівна.— Самусі такі працівники, передовики, механізатори...

— Тому я про пих і... Бо Щусі трохи не те... Ну, там лісник ще сяк-так, але ж він не по нашій лінії, у нього своє міністерство... А от Самусі... Нам обіцяли путівки на курорт... От би Самусеві Денисові, як передовому механізатору...

— В посівну? — Зінька Федорівна аж підвелася від обурення й подиву.

— Ну, а коли ситуація...

— Стривай, стривай,— сказав Зновобрать,— а тут щось є... Цього Самуся прибрати хоч на тиждень, то ми, вважай, всі питання... Ану, Грицько Грицьковичу, ти чоловік молодий, спробуй наздогнати Самуся та завернути його сюди.

— З трактором?

— Та хоч би і з трактором...

І знов загрп.мів трактор знадвору, а в кабінеті Зповобрать з'явився механізатор Самусь, власне, пайголови́ший з цього могут-пього роду, став, глянув на керівний склад села й колгоспу, вирішив, що йому впрявлюпо впоке якесь довір'я, і це йому сподобалося, він сказав: "Все правильно" — і сів навпроти Зповобрать.

— Значиться, товаришу Самусь,— сказав йому дядько Зповобрать,— ми тут порадилися і відзначаємо, що ти, виконуючи й перевиконуючи, вийшов на перше місце по колгоспу і виходиш па перше місце по району, і ось, є думка послати тебе па курорт.

— Кудп-кудп? — не зрозумів Самусь.

— На курорт. До Чорного моря.

— Та я там зроду не був! Я ж здоровий, як бик!

— А керівництво хоче, щоб ти був ще здоровіший. І дає тобі безплатну путівку. Па Південний берег Криму, в санаторій... Як зветься санаторій, Грицьку Грицьковичу?

— "Лівадія",— пояснив Грицько Грицькович.— Там колись царський палац був, а тепер курорт для трудящих. Там, кажуть, спальня є, де цариця спала. Цілий день сонце. Вікна так влаштовано, що сонце цілий день кружляє і зазирає в них.

— І ото я там спатиму? — поцікавився Самусь.

— А чом би й ні?

— Все правильно,— спокійно промовив Самусь.— Можу поїхати, я свої зобов'язання вже... А тільки...

— А тільки що? — Зновобать так і втупився в нього своїми злинялими очима.

— Сам не можу.

— Аби ж ти мав дружину, то...

— Не треба мені вашої дружини... Щуся пошліть...

— Щуся? Та павіщо?

— Все правильно. Для рівноваги. Самусь їде, хай їде і Щусь! Самусь підвівся, показуючи, тцо розмову він закінчив і від свого не відступиться. Зновобрать спробував поторгуватися.

— Ви ж передовики, а в Щусів катма!

— Пошліть лісппка.

— Так віп не колгоспник.

— Домовтеся з міністерством. Все правильно. І Самусь пішов собі.

А керівництво мало вирішувати за нього й за всіх.

— Що ти думаєш, Зіп'юко Федорівно? — спитав Зновобрать.

— А що мені думати — Щусь не член колгоспу.

— А ти, Грицьку Грицьковичу?

— Треба шукати вихід.

— Де ж ти його знайдеш?

Несміливо поглянули всі на архітектора, ало той був ще надто молодий, щоб знайти вихід з такого заплутаного становища. Врешті наважився Грицько Грицькович.

— Самусь пе відмовився,— сказав віп роздумливо, хоч і но ствердливо.

— Ну? — поворушив бровами Зновобрать.

— Дамо путівку, завтра й поїде.

— Це так, що й-поїде,— ствердила Зінька Федорівна.

— За умови, що мп й Щусеві...

— Цс ясно. Він же заявпв. А це такий...

— То от,— Грицько Грицькович пожвавішав,— ми запрошуємо зараз Щуся-лісника, пропонуємо йому путівку...

— Він же пе член колгоспу, а путівки — для колгоспників...

— Хвилиночку! — підняв руку Грицько Грицькович.— Ми обіцяємо Щусеві, вмовляємо його, щоб він їхав разом з Самусем, виділяємо для нього машину, посилаємо її завтра до лісництва...

— А путівка? Чи ти за день домовишся з усіма інстанціями?—

Зпобобрать аж відвсрпувся від Грицька Грицьковича па таку його, легковажність...

— Обіцяти — не означає дати... Хай Самусь думає, що ми дали путівку її Щусеві, а тим часом...

— Обман? Не донущу! — засовався на стільці Зновобрать.— Ти ж секретар...

— Не обман, а затримка з оформленням. Самуся відправимо, Щусь буде що тут. Голосування дасть результат. То як? Приймається? Кликати лісника?

Лісника покликано, і Грпцько Грицькович приступив до його обробки.

— Ви чули, товаришу Щусь, який великий обсяг робіт належить лісництву в майбутньому селі, тому ми хочемо, щоб ви набралися сил, і для цього посилаємо вас па курорт.

— Набратися сил? — не повірив Щусь.— Та ви що — шуткус-те? Я ж і так здоровий, як воляка!

— Не виражайся так пекультурпо! — присоромив його Зновобрать.— Чи не бачиш, що тут жснщипа, або ж голова колгоспу Зінька Федорівна. Поїдеш у санаторій па Південному березі Криму. Там така краса, що тобі й пе снилося. Басейн з морською водою. Сто метрів пливеш по ньому туди й сто метрів відтіля.

— Та я ж плавать не люблю!

— Там привчать!

Ідеологічна обробка Щуся тривала досить довго, він не належав до таких податливих патур, як Самусь, лінивий і повільний його розум ніяк по міг схопити всю складність пропонованої комбінації. Тільки збагнувши нарешті, що тут ідеться про обдурювання Самусів, Щусь, зітхаючи, згодився, але застеріг, що це вперте й востаннє.

Самусі ж висунули зустрічний план. Про те, що їх обдурюють, вони не подумали, але самі вирішили обдурити сільське керівництво. Денис як иоїхав, так і приїхав. Він справді спакувався, сів до Давидка, свого брата, в кабінку, і вони помчали на станцію, а вранці обидва були знову вдома і через глинище перегукувалися з Щу-сями:

— Го-го, думали, Денис такий дурний, що поїде на ваш курорт, а вам дасть тут розперізуватися! На стапцію — та й пазад! Отак!

— А наш Василь і зовсім не їздив! — сміялися Щусі, раді, що перехитрили Самусів ще більше.

Голосування знов не дало ніяких наслідків: проти переселення мовби ніхто й не заперечував, коли ж доходило до розподілу місць під садиби, якась неземпа сила розполовинювала все трудове населення Карпового Яру, і не було ніякої змоги зрушити справу з місця. Можуть спитати: а де ж були Зновобрать, Зінька Федорівна, Грпцько Грицькович і ще безліч людей довірених, гідних; доблесних, свідомих? Навіть дядько Обеліск не зумів стати над ворогуючими таборами і потихеньку голосував то за тих, то за тих, залежно від ситуації. Зате в своїх словесних заявах він послідовно проводив давно обрану лінію, вигукуючи:

— Давно пора ЗПИЩІЙ це старе соло як клас і водрузить на його місці обеліск!

— Залле ж водою,— сміялися карпоярівці.

— А ми — плавучий!

Затята боротьба за нові території, за їх розподіл, за сфери впливу-призвела до того, що прогресивна справа переселення зайшла, як то кажуть, у глухий кут. Молодий архітектор з нудьги спробував навіть залицятися до сільських дівчат, за що йому перепало найперше від Самусів, тоді від Щусів; на поміч він покликав із столиці автора цієї розповіді. Але що автор? Він може тільки коментувати, тобто з більшою або меншою правдивістю переповідати і пояснювати події, активним же чинником виступати не може, а коли й пробує глосити, то для цього йому вічно по вистачає повноважень, авторитету і просто рішучості.

Зате коли довідався про ускладнення в Карповому Яру товариш Вивершений, то приїхав туди негайно і в один день усунув усі перепони, зняв напруження, полагоди́те конфлікти, розв'язав проблеми, поми́рив, поділив, вирішив, постановив і доповів інстанціям.

Товариш Вивершений почав усе діло з ферм. Відвідав тваринницьку ферму, глянув, насупив брови, гримнув:

— Чому пепорядок па фермі?

— Тобто? — песміливо спитав завфермою.

— Чому одна корова лежить на правому боці, а друга па лівому і хвостами в різні боки махають? Покласти всіх на лівий бік і хвостами щоб... І щоб усі ремиґали!

— Та як же це зробиш?

— Сказано — і без балачок!

Тоді прибув до кабінету Зновобрать, ще більше насупився, обвів увесь актив ноглядом, спитав:

— В чім тут затримка?

Колективна пауза була зовсім короткою, але товариш Вивершений не впзнавав навіть щонайкоротших пауз, нетерпляче перепита?..:

— Ну?

— Затримка в питанні переселення,— сказав Зновобрать.

— Як то затримка?

— Розділилися голоси колгоспників. Не можемо вирішити.

— Колп розділилися, тоді треба рішати в робочому порядку,— пояснив товариш Вивершений.

— А як це? — вихопився Грицько Грицькович, бо був ще молодий і не знав, що вихоплюватися перед товаришем Вивершеним з такими наївними запитаннями сміх і гріх.

— Зразу впдо: молодий кадр,— сказав товариш Впверше-ний.— Хто ж про таке питає? Скласти в робочому порядку списки— кому куди переселятися— і баста!

Авторові порадив поїхати в Карпів Яр слідом за архітектором пе хто інший, як доктор ерудичних паук Варфоломій Кнурець. Взаємини між автором і Кнурцем на той час уже були суто приятельські, обидва називали один одпого "старий", сміливо критикували один одпого, давали поради, застерігали, коли треба, стримували від необачних учинків.

— Знаєш, старий,— сказав Кнурець,— я б па твоім місці поїхав. Архітектор — мій добрий знайомий. Хоч молодий, але хлопець тямковитий. Ну, й на місці там. Поїздка замінює книгу. Пам'ятаєш? Коли в газетах пишуть, щоб ваш брат вивчав життя, ти носа не відвертай.

Після таких слів як ти пе поїдеш?

Але автор надто довго збирався і запізнився просто злочинно. Якби він міг випередити товариша Вивершеного, може, події розвивалися б інакше, бо автор їхав до Карпового Яру з досить високими повноваженнями спецкора центральпої газети і вже б він не допустив отого "списочного" методу, який застосував товариш Вивершений і за яким вийшло так, що поряд з Самусями поселитися мали пе їхні одвічні антагоністи, Щусі, а люди, сказати б, далекі від їхніх династичних конфронтацій — Левснці. Від сусідства ж, як відомо, або дружба навіки, або найзапекліше ворогування.

Але автор запізнився, не зумів випередити товариша Вивершеного, хоч той прибув до Карпового Яру з деяким запізненням (колись казали "в

свинячий голос", а такий малокультурний вислів просто гріх застосовувати як до товариша Вивершеного, так і до самого автора). Товариш Впвершепий, певна річ, знав місцевість значно краще за автора, він не блукав, не розпитував, куди і як їхати, просто сказав своєму водієві: "Ти ж знаєш, Вапю, як туди проїхати",— і все. Без зупинок, без перешкод і без пригод доїхали вопи до історичного яру посеред села, тепер треба було об'їхати його довкола, щоб потрапити до сільської Ради, над якою витріпо-чувався червоний прапор — озпака того, що Зновобрать на своєму державному місці, та й не сам, а з усілі своїм виконкомом, бо символ влади вивішувався над сільрадою тільки в дні роботи виконкому.

"Якраз попали на засідання",— задоволено сказав водій, вважаючи, що для товариша Вивершеного не може бути більшої радості в житті. Але ж той теж був людиною, хоч пе часто визнавав це публічно. Засідання, коли казати правду, сиділи йому вже давпо в печінках, і тому він з набагато більшого охотою мотався по району, їздив по полях, заскакував па ферми, наганяючи страху на завідувачів і зоотехніків, і всіляко уникав саме засідань. У Карповому Яру він сподівався застати те, що зветься всенародним ентузіазмом, може, мітинг з нагоди будівництва нового села, може, народні гуляння, може, святкові демонстрації. А тут — засідання.

Розчаруваппя товариша Вивершеного було таке велике, що він зоналу заскочив на ферму й наробив там шелесту, а тоді, караючись у душі за вчинену несправедливість і щоб трохи охолонути, звелів водієві їхати довкола яру до сільської Ради, а сам пішов навпростець через яр одиою з тисяч протоптаних за кілька століть існування цього села стежок.

Він заглибився в яр сміливо, рішучо, і, як казав один спостережливий чоловік, гостро. Для цього потрібна була неабияка відвага. Бо яр був величезний, поплутаний, загадковий, необстежений і невпвченкй. Тут саме доречно буде повідомити, що в самому селі це місце ніколи пе називалося яром, а мало пазву промовистішу і трохи навіть похмуру:

провалля. Бо "яр" — це яріпия природи, це її примха, вибрик. Це, власне, гра природи, а відомо ж, що гра моя^е бути тільки весела, принаймні так усі вважають. А провалля — це місце, де з невідомих причин і в невідомі часи провалилася земля, Прокляте місце, вороже людині, загадкове, незбагненне і досить-таки неприємне. Провалля, що красувалося посеред Карпового Яру, хоч і дало колпсь пазву селу, вже давно втратило через людську забудькуватість це своє первісне значення і тепер мало б вважатися одною з білих плям на карті нашого континенту. На схилах провалля було забите такими густими й чінкимп заростями гадючої калини, що доводилося мовби проривати крізь них, проповзати по вузьких тунелях, і почувався ти в отому принизливому й несвідомому повзанні не чоловіком, а котом чи борсуком якимсь. Коли ж продирався крізь перший рубіж і виходив на сякий-такий оперативний простір, то потрапляв між цілі Гімалаї попелу, який господині зсипали сюди впродовж століть, і в тому попелі кублилися вже її не кури, як то водиться повсюди в українських селах, а якісь здичавілі потвори з породи пернатих, велетенські, ліниві, геть одурілі. Далі йшли славетні карпорівські смітники, порослі широколистими лопухами, які сором'язливо прикривали людський бруд, недбальство, безгосподарність і просто нехлюйство, бо на тих смітниках, окрім товченого посуду, битих чарок і шибок, всілякого ганчір'я, іржавого дроту, уламків, шмаття й непотребу, можна було знайти і поламані дерев'яні й залізні колеса, погнуті рами від сівалок, zdeформовані боропп й культиватори з повиламуваними лапами й зубцями, а то, може, й цілі трактори, машини, комбайни, які вже відслужили своє, в тяжкій своїй земляній службі й потихеньку скинуті на саме дно яру. Бо здавати їх на залізппй брухт — то ж морока, а тут зіпхнув униз, і воно само туди покотилося — хвала законам тяжіння! За смітниками були гарні тверді стежечки, витоптані тими, хто ходив до провалля по глину. До стежечок припадав своїми схожими на дитячі долоньки листками подорожник. Стежечки вели до справжнього печерного міста, вбудованого в одному із схилів провалля на різних рівнях, залежно від шарів залягання глип, так що кожна печерка ще здалеку світилася то вохрянистим кольором, то сизуватою київською глиною, то яспіла глпнамп полтавськими, то черкаськими, а то

й суто кариоярів-ською: темною, із залізним полпском, саме для хатніх долівок і підводити хати зокола.

На самому дні провалля пробпвалося джерельце, його шлях значився густими верболозамп, нвідтп дихало вологою, пронизливого свіжістю і... ніхто б не повірив, товариш Вивершений теж пе повірив, але веьорбнув у себе повітря, плямкнув двічі чи там скільки годиться губами і вже не мав ніякого сумніву: пахне перваком. Він проппзав кущі верболозу з ще більшою гострістю, піж то зробив з заростями дерезп на верхніх схилах, метнувся туди й сюди, иічого не побачив і не знайшов, керуючись досвідом районного керівника, але тут йому на поміч прийшло успадковане, прокинувся в пьому предківськїї її інстинкт, він пюхпув ще й ще, і вже тоді відкрилося перед товаришем Вивершеним усе те, що було досі прикрите, знайшлося сховане п приховане, побачилося досі не бачене, та ще її у таких кількостях, що стало лячно.

Уся долинка, заросла густими верболозамп, наповнена була встановленими иа однаковій відстані один від одного, вміло вкопаними в глиняний берег, захищаними й замаскованими самогонними апаратами якоїсь не відомої ще науці й радянському судочинству конструкції, апаратами, повністю автоматизованими, керованими на відстані, чп що, бо ж нікого не було, а дрівця, підкладені під казанки, горілп, і в казанках булькотіло, і по змійовиках текло, а тоді капало в підставлені посудппп. Товариш Вивершений присів біля одного з апаратів, підставив пальця під прозору краплю, лизнув, прискалив око, лизнув щег тоді спробував з сусіднього апарата, тоді з крайнього і вимушений був впзпатп, що продукція досить високої якості, коли не сказати — найвищої.

Той, хто иодумав погано про товариша Вивершеного, виходячи з цього зовсім не типового випадку дегустації ним перваку, гірко помилився. Бо товариш Вивершений сам не пив, іншим толе не радив і взагалі вважав, що пити горілку й курити — найшкідливіші розваги. На дозвіллі вїй навіть пробував підрахувати, скільки б люди могли зробити, якби не витрачали часу на куріння й пиття алкогольних напоїв (та ще з тостами!), або скільки випивається колгоспом горілки за місяць, за рік,

за десять, коли брати по півлітри на душу населення, скажімо, на тиждень. Але дозвілля в товариша Вивершеного майже ніколи не було, своїх обрахунків він так до кінця й не доводив і страшенно дивувався, що десь у державі існує, видать з усього, спеціальний орган, який веде такі підрахунки, бо як же інакше можна пояснити той факт, що горілки завозиться в район саме стільки, скільки її випивається.

З провалля товариш Вивершений видобувся в пастрої вельми рішучим і агресивним. І коли почув, що Щусі й Самусі не хочуть перебиратися на нове місце й затіяли якусь жабомишодраківку не з патні чого й за що, то миттю збагнув усі таємні причини отої проволочки. Хотів одразу й затаврувати належно всі пережитки, сховані на самому дні провалля, але вирішив, що переможний постуй часу сам зітре з лиця землі все відстале й незаконне, і, щоб припинити непотрібні балачки, звелів вирішувати питання в робочому порядку, тобто складанням списку.

10

ТИЛІ часом автор цієї розповіді був між життям і смертю. Сказано це не для красного слівця, а для якнайточнішого окреслення становища, в яке автор потрапив через необачність і елементарну втрату пильності. Єдине слово з ужитих тут не зовсім точне — це "був", бо треба було б сказати "висів". Справді, висів між життям і смертю. Життя було вгорі: весняне голубе небо, ласкаве, безмежне, тепле, прекрасне, а смерть — унизу: мокра, холодна, по-хмуроглибнна. Власне, висів і не сам автор, а його старенька "Победа", якою він приїхав до Карпового Яру аж із столиці, а тут, не знаючи до пуття дороги і забувши давню мудрість, що хто навпростець ходить, удома не почує, вирішив добратися до сільради саме навпростець, а той "простець", себто берег, був залитий дніпровською весняною водою. Мабуть, вода заливала берег щороку, бо карпоярівці приноворилися щоразу насипати тут високу греблю, заплітаючи її з боків, щоб не розсувалася, шелкмпням, це давало змогу економити трудові зусилля, починаючи кожного разу не з нуля, а з торішніх залишків греблі, відповідно доплітаючи боко-винні підсипаючи зверху нового піску. Все це автор завдяки своїй фаховій

спостережливості вмиль збагнув, він, як ті археологи, які за кількістю культурних ВИКОПНИХ шарів можуть з точністю до десяти років сказати, скільки років тому чи тому черепкові, видобутому з найглибших глибин землі, міг би навіть порахувати, скільки поведі і якої саме сили вже витримала ця гребля. Єдине, чого не міг автор,— це встановити пропускну спроможність споруди, бо не володів потрібними технічними знаннями, а державна автоінспекція не подбала про те, щоб перед греблею стояв знак з вказівкою на те, скільки тонн можна провозити. Ось і сталося так, що машина, іцої'шо вискочивши на греблю, вмпть забуксувала на пій, а тоді якась ворожа всьому живому сила потягла її вбік і назад, та й ще вбік, та в воду, а води, як досить швидко зорієнтувався автор, було внизу метрів з шість або й цілих десять. Це могло називатися: "булькнеш і не квакнеш", могло називатися п ще інакше, тут уже автор втратив смак до слів і називань, бо, здається, все вказувало на невідворотне наближення ного кінця, тобто біологічного (отже, й ідеологічного) існування. Машина (а з нею й автор) так би й булькнула, якби чудом-дивом і щастям не зачепилася заднім мостом за товстий паки, який стримів з тіла греблі, і так зависла перехняблено, повна води, і автор сидів, уп'явшись у кружало керма, по шию у воді, боявся ворухнутися, бо не знав, що тримає машину і чи міцно тримає. Спробував відчинити дверцята, але вода підпирала їх, та й навіщо відчиняти — хіба щоб поринути? Вилізти через праві дверцята — для цього треба було робити безліч загрозливих рухів і пересувань, па які зважитися людина могла тільки несповна розуму. Так автор і висів між життям і смертю, а товариш Вивершений саме тоді вирішував найкардинальніше для карпоярівців питання.

Сказапо вже, що кожен повинен мати свій потоп або хоч маленький потопчик, мав його й автор. Прокоментувати цю подію по зміг би й великий ерудит Варфоломій Кнурсць, бо в минулі епохи тонуло у воді хоч і багато всіляких предметів і ще більшо люду, серед якого були князі й королі з кіньми, філософи і письменники, славетні красуні й фінансові тузи, але такого, як надало з карноярівської греблі, ніяка історія ще не знала.

Тут може виникнути підозра, що карпоярівці відзначалися злочинним недбальством, внаслідок якого могли гинути навіть найвп-датпіші люди нашого часу, до яких автор без зайвої скромності залічує також і себе. Насправді ж усе було не так. Дядько Зпово-брать, який водночас з податками, страхуванням, виплатою зарплати сільським службовцям, записом актів громадянського стану, діяльністю споживкооперації дбав також і про транспортні артерії Карпового Яру, зобов'язував щороку голову колгоспу Зіпку Федорівну виставляти перед греблею пост, який би пропускав усіх пішоходів і дрібних сільськогосподарських тварин, але затримував усю техніку, окрім хіба що велосипедів і бабок для кленаппя кіс.

Постовими виставлялися дід Левепець, тобто рідний дід Гриші Левспця, героя нашої розповіді, і дід Утюжок, прозваний так карпоярівцями за свою незбориму пристрасть до прасування. Ця пристрасть у діда Утюжка ніколи не набувала рис суто побутових, а мала характер, сказати б, політичний. Дід Утюжок ніколи не пропускав зборів по підготовці до чергового свята, терпляче вислуховував усіх ораторів, ждав, поїш будуть висловлені всі пропозиції, а тоді брав слово і вносив завжди ту саму свою власну пропозицію: "А також погладити всі прапори!" Власне, за це діда й прозвали Утюжком. Зновобрать хоч і знав щоразу, що той скаже, але неодмінно падавав дідові слово, і Утюжок уперто повторював: "А також пропоную погладити всі прапори!" І пропозиція приймалася одноголосно.

Таким чином, діда Утюжка призначали стерегти греблю не як пенсіопера, а зважаючи на його незаперечні громадські заслуги. Про діда Левспця мова буде особібно, для цього автор ще вибере час, тут тільки слід зазначити, що й дід Левенець належав до простих карпоярівців, а до еліти, бо ще в перші роки Радянської влади вважався в Карповім Яру єдиним інтелігентом після того, як закрито церкву і піп Самосвят виїхав із села.

Діди несли службу справно, хоч і не без деяких не до кінця в'ясованих пригод. Так, одної весни з греблі впав мотоцикл з коляскою

(мотоцикліст вирипув). Діди присягалися, що повз них мотоцикл пі з коляскою, пі без коляски не проскакував, а де взявся па греблі, того сказати не могли. Ще одної весни з греблі впав колісний трактор. Лежав, поки й вода зійшла, а діди тим часом гадали, як вони могли провчити п'яного тракториста (бо ж тверезий карпоярівець ні з якою технікою на греблю не попхався б). Коли наступної весни з греблі впав уже гусеничний трактор, дехто подумав, що дідам не довірять більше такої відповідальної посади, але самі діди були іншої думки, бо кому ж і довіряти таке важливе діло, як пе їм, людям досвідченим і вже тепер з такою вигостреною пильністю, що іншому для її набуття треба, може, втопити з греблі штук з п'ять самохідних комбайнів або машину самого товариша Вивершеного!

І їх справді поставили стерегти греблю й тої останньої для Карпового Яру весни, і діди спділи в Утюжковій хаті край дорога, але дивилися пе на дорогу, по якій саме їхав автор, а на Утюжкового нравпука Павутю, який того ранку вперше став перевертатися на животик. Ось чудо з чудес! Лежало собі малесеньке хлоп'ятко чотири місяці й вісім днів після народжсппя на спинці, а тут підібгало під себе одпу ніжку, а другою зробило мель-мель, ручки перед грудьми з'єднало бубличком і так на тому бубличку кить-кіть— та її перекотилося па животик і страшенно зраділо і засміялося до дідів беззубими, які в них, але рожевими й молодими яснами, і діди (власне, прадіди для маленького Павуті) теж зраділи, надто ж Утюжок, який мав змогу поділитися своєю радістю з таким авторитетним свідком, як дід Левенець. Отак вони сиділи, дивилися, як перевертається на широкому дерев'яному ліжку малий Павутя, і думали про вічне й велике, геть випустивши з виду всіляку тимчасовість і весь дріб'язок.

Щоправда, дід Левенець таки запримітив, що повз вікпа ніби промайнуло щось біле-біле, і звернув увагу діда Утюжка.

— Що б то воно могло бути?

— А хто ж його зна.

— Мо', машина?

— Та дуже вже ловке.

— Ото її я думаю: хіба машина така ловка буває?..

Так погломонівши, діди все ж для певності вигулькнули з хати і тоді побачили авторову "Победу", яка висіла на греблі, наполо-вппу занурившись у глибоку воду. Навіть у багатому всілякими випадковостями жптті обох дідів таке траплялося вперше. Вони побігли вппз до греблі, налякано махаючи руками, так ніби могли тим махашіям зарадити чпмось авторові. Та коли добігли і побачили, що машииа досить міцно зачепилася заднім мостом за пакіл, то дружно й весело застукотіли в праве скло і стали показувати авторові, щоб він не мокнув більше у воді, а мерщій вилазив на цей бік. Автор ноказав, що він боїться зворухнути машину.

— Та не бійтеся, чоловіче!

— Зачепилося так, що й пе одчепити!

І тоді автор послухався досвідченої мудрості і поволеньки видобувся зі своєї мокрої домовини.

— Тепер аби дати зиати наїпим механізаторам,— сказав дід Левенсць,— то вопи вас вмент би впхватали з цієї мокречі!

— Дати,— думаючи про Павутю, якого він лишив без догляду, пробурмотів Утюжок.— А як ти даси? Далеко ж!

— Ви тільки скажіть, куди бігти, я залюбки,— вицокуючи зубами, сказав автор,— хоч трохи зігріюся...

Діди були добрі и показали, куди бігти, автор побіг, знайшов спершу обліковця тракторної бригади Івана Івановича, топ якось упіймав свого сипа Рекордиста з мотоциклом, спільними силами добулися до Самуся, з яким автор уперше й познайомився, і Самусь задля столичного гостя зробив виняток, перервав трудову діяльність і своїм трактором витягнув машину.

11

Грнша Ловеиець у всіх цих подіях ще не брав активної участі. Взагалі можна б сказати: ніякої участі не брав. По історії якраз тоді дійшли до хрестових походів і його нродражнили Річард Левине Серце, хлопець тяжко переживав своє прізвисько і, мабуть, зозла вигадав для Щусів після історії з бутлем настойки подорожника прізвисько Плантагепетів, а може, це пояснювалося ще тим, що з ним разом (па два класи молодша) вчилася донька Щуся-ліспнка Коти (ім'я, вочевидь, походить від Катерини, але точно стверджувати цього автор не може, зважаючи на досить вільне поводження світлоярівців з іменами, внаслідок чого, скажімо, звичайна собі Оксана могла зватися тут Санькою, Шуркою, Сашуїською і навіть Сашкою).

Читачі цілком справедливо можуть кинути авторові докір за те, що він забув про свого головного героя і вдався до несуттєвих балачок, на що автор міг бп відповісти, що йому відомі факти, коли в книжках не просто гублять головних героїв сторінок на двісті-триста, а й зовсім забувають ввести їх у розповідь і крутяться довкола другорядних дійових осіб, як чорт коло сухої груші. Читай і смійся.

Але про літературу говорити зайве: вона є або її нема. Скільки автор пам'ятав, завжди за машинами (та п за возами навіть) ганялася в степах пилюка. Тільки зупинишся, впаде на тебе стіною. Отак і література: зупинись, перестань писати і візьмись за балачки, якою повинна бути література, так ті балачки і накриють тебе, і чи й виберешся з-під їхнього запинала.

Щоб стрибнути вперед, треба розігнатися, відійшовши пазад. Процедура затяжна та обтяжлива, але неминуча. Так і в цій розповіді, хоч як це прикро, доводиться задкувати або, як кажуть мудрі люди, вдаватися до ретроспекції!. (Доктор ерудпчнпх наук заспокоїв автора, повідомивши йому, що ретардуючий момент, себто "підбігання" назад і "забігання" в різні боки, характерний уже для поем Гомера, що досить детально обговорювалося в листах між Шіллером і Гете в квітні 1797 року).

З погляду ретроспекції найважливіші два моменти. Перший: стерпя. Другий: морозиво. Стерпя нам видається пабагато важливішою, бо з неї якраз і зродиться головний конфлікт, який рухатиме нашу розповідь, не дозволяючи, їй зупинитися. Що ж до морозива, то це тільки епізод.

Отож, коли справа з переселенням у плані тсорстично-демократичнім була вирішена, до Карпового Яру прибув державний землевпорядник, яким ВИЯВИВСЯ не хто ІНШИЙ, як Гришин батько землемір Лсвенець. Гришина мама Сашка й слухати не хотіла про свого втеклого чоловіка, тому носелився він у діда Левенця і покликав до себе свого сина.

— Хочеш, то йди,— сказала мати, і Гриша пішов по так з ду-шевпої потреби, як з цікавості: що ж воно в нього за батько такий бігучий та непосидючий?

Землемір сидів у трофейному френчі, босий, ворухив пальцями ніг і лякав дядьків, яких набилося до діда Левенця повен двір у надії на випивку, химерними словами про далекоземелля, черезсмужність, вузькосмужність, правочші, вклинювання, нуль лімба, нуль алідади, кавальєр, пікетаж.

Дід Лсвенець страшеппо пишався тим, що його сип "геометр" і що такий мудрий, йому досі стриміло в пам'яті, як він колись був едппим "інтелігентом" на весь Карнів Яр, бо приніс з першої світової війни алмаз

для різання скла, а відомо ж, що володіти таким топким інструментом не міг будь-хто. Монополія діда Левенця тривала багато років, без нього не могли вставити жодної шибки в Кар-новім Яру ні до війни, ні після неї, а якось якісь непосидючі геологи відкрили якутські алмази, промисловість умить взялася до роботи, і склорізи з'явилися навіть у сільській крамниці. "І хто їх просив одкривати ті алмази!" — бідкався дід Левенець. Отож тепер він втратив своє значення, але міг надбати його завдяки сипові, який прибув відводити землю під нове село, сказано ж бо: без Левенців у цих краях ніколи нічого не діялося й не вдіється!

Тут, мабуть, доречно повідомити, що дід Левенець страшенно питався своїм походженням. "Куди твоє діло,— казав він стрічному й поперечному,— каш рід іде від славетного полковника полтавського Прокопа Левенця! То був чоловік — куди твоє діло!" Гриша чув це від діда безліч разів, у школі він зробив кілька несміливих спроб довідатися, чи справді був такий полтавський полковник, і чи справді славетний, і чим саме прославився, але історія, а з нею й учителька історії Одарія Трохимівна затято й запекло мовчали. Деяку ясність у це темпе питання внесла баба Явдоха, яка рятувала і ришу від дідових розбазікувань, нашіптуючи йому ласкавим своїм голосом (бо всі баби на Україні мають ласкаві голоси!):

— Не слухай його, дитино моя! Сказала б тобі, та ти ще малий. От підростеш, тоді скажу все...

Щоб належно відзначити синів приїзд, дід Левенець не став обмежуватися звичним пригощанням, а задумав річ нечувану в Карповім Яру: накрутити для всіх гостей морозива. Коли Гринія прийшов до діда, там уже все було готове: в дерев'яній діжечці з льодом, принесеним з колгоспного льодника, стояв емалевий бідончик, в бідончику — сметана з жовтками й цукром, крізь ручку бідончика простромено звичайну качалку, не було тільки кому сісти й крутити бідончик годин зо дві, поки мішанина з сметани, яєчних жовтків і цукру скрутиться в ньому на морозиво.

— О, внучок, сідай крутиш! — зрадів дід Левенець, а землемір, або ж "геометр", потиснувши руку своєму сипові і теж благословивши його на таку важливу справу, пообіцяв показати дуже цінні речі.

Гринія не став сперечатися, бо й сам охоче поласував би морозивом, віп сів і став крутити бідончик у діжечці, а землемір тим часом показував йому свої цінності, що, як можна було зрозуміти, належали до фамільних, чи що. Показав велосипед. Високий, іржавий, схожий і не на механізм, а на стару кістляву копяку. Тоді показав годинник на руці, теж старий, химерний, схожий па один з тих тракторів, що, зіпхнуті з урвища, десь тихо покоїлися на дні провалля посеред села.

— Оце як вму, все твоє,— нообіцяв землемір.

— Та чого вам умирати? — пожалів його Гриша.

— Доведеться, брат. Такі закони природи. І тоді це все твоє. Трагічно й невідворотно.

— Коли вже воно трагічно, то лишайте все цс тут, а самі живіть далі,
— сказав Гриша.

— Бач яке раховите! — зраділо вигукнув землемір.— У Левсп-ців пішло!

Про землеміра й морозиво додати більше нічого. З стернею ж справа набагато важливіша. Бо стерпя, про яку мовиться, належить до явищ задокументованих. Вона золотиться на фотографії, де мав би бути зображений тільки Гриша Левенець, а може, й ділянка, па якій згодом стоятиме їїого з матір'ю хата, але вийшло так, що майже всю фотографію займала стерня, висока, можна б сказати, розкішна стерпя, з якої ледь помітно стриміла Гришина голова.

— Ну ж і барбос цей Самусь — отаку стершо лишив! — казали світлоярівці, але так, щоб Самусь не чув. Бо коли чув, одразу й огризався: "Все правильно. Я комбайнер, а не перукар. Хочеш підстригатись — їдь у район і підчикрижуйся під "пульовку".

Але в одинадцять років проблема ВИСОТИ стерні тебе ще не хвилює. Що стерня вища, то привабливіша, в ній можна гратися в хо-вачка, вона так прскраспо шурхотить, а пахощі від пеї такі, пібп в кожній соломинці зібрано аромати з усього степу.

Гриша сидів у стерні па місці майбутньої їхньої хати, радісБО вдихав у себе пшеничини дух, посміхався до випадкового фотографа, і в гадці пе маючи, що саме отут і зароджується те, що згодом розростеться в головний конфлікт його життя.

1

Загалом кажучи, навіть солома ніколи не сприймалася світлоярівцями як щось визначальне, а належала до другорядної атрибутики їхнього життя (ах, яке ж таки словечко "атрибутика"! — де тобі не якась там пшенична, яшпа чп павіть гречана солома!), хоч соломою споконвіку топили печі, з пеї робили січку для худоби, пею вкривали хати, домішували до глини в заміси для самапу, солом'яні мати використовували замість килимків, солома знаходила застосування навіть у національній українській скульптурі при творенні так званих солом'яних дідів, вона мала неабияке значення і в народній міфології (казка про солом'яного бичка) і в косметичній промисловості (луг з гречаного попелу для миття голови). І все ж солома лишалася соломою, не належала до речей визначальних, а що ж тоді казати про стерню! І коли б школяреві Грищі Левенцю сказали, що він колись висоту стерні возведе в один з найголовніших принципів свого життя, він би не став слухати, а крутнувся на одній позі, чмихнув і побіг до хлопців гратися в якусь сповнену високого змісту гру.

До четвертого класу в маленької людини життєві обрії ще невиразні, якісь розмиті, затуманені, але ось переходить цей громадянин до класу п'ятого, стрічається з мудрими науками, точними, не зовсім точними, приблизними, розпочинає вивчати стародавню історію і географію — і тут вся його душа рветься з тісного узвичаєного світу, летить на простори слідом за спокусниками, якими стають на той час учителі математики, природознавства, надто ж історії й географії. І хоч в історії з географією мало спільного, але вони, як нравпло, поєднуються в одпіп особі викладача сільської школи, тому і розпаленою уявою малих громадян сприймаються як щось нероздільне, химерно переплітаються, і такий громадянин сам не знає, чого він хоче: одного дня стає древнім греком, другого — Колумбом або Пржевальським, то ховається з Спартаксом на схилах Везувію, то продирається з Лівінгстоном крізь петрі Центральної Африки. Найцікавіше, що навіть сама особа викладача не грає тут ніякісної ролі. Це може бути дивак, деспот, невіглас, нечупара, кривобокий, зизокий, заїка й недоріка, але чар таємних часів і просторів перрсплює все, і серця дитячі однаково линути туди, переборюючи всю відразу й пехіть до носія і адепта тих чарів.

У карпоярівській школі історію й географію викладала Одарія Трохимівна. Тут доречно нагадати, що карпоярівці піколи не відзначалися тілесними надмірностями, простіше кажучи, серед них не було товстих (крім Івана Брюховецького), був це народ жилавий, поробочому худорлявий, міцний і красивий теж по-своєму. І коли Давидко Самусів задумав женітпся і будь-що заповзявся добути собі тільки вчительку, то стара Самусиха напучувала його: "Ти ж гляди, не бери товстої, бо товста вся трухлява всередині. Вибирай, щоб худенька, прудка, проворна, ловкенька, як грушка, ото буде тобі жінка, а мені півісточка!" Натикалося тут, звичайно.

не на Одарію Трохимівну, бо вона б Давидкові годилася в прабаби, товстою не була сама і, мабуть, не мала людного з предків до дванадцятого коліна (далі ж, як відомо, ніяка наука снадковості не спроможна проникнути), та й взагалі за своєю зовнішністю не підходила під карпоярівський стереотип. Носила жіноче ім'я, але ніяких ознак

жіночих на собі не мала. Смалила цигарки, як най-запекліший курець-чоловік, але й від чоловічої половини роду людського не запозичила нічого привабливого: так, щось ніби вузька шершава дошка, а па ній довге, теж вузьке, плаття з сіруватого полотна, оздобленого машинною вишивкою, на кістлявих ногах чоловічі черевики сорок п'ятого розміру, на голові — якісь натяки на волосся, очі сховані за скельцями окулярів, голос в'їдливий, характер... Про характер нема мови. Одарія Трохимівпа прибула до Карпового Яру ще в далекі часи революційні, коли село разом з усіма своїми мешканцями було темне, як дьоготь, що ним дядьки квацювали свої чоботи, її власних знань тоді ніхто не міг перевірити й засвідчити, але однаково перевищувала вона всіх карпоярівців, і оте первісне почуття зверхності пронесла через усі роки, втримала в собі, зневажала навіть молодих учителів з їхніми університетами й педінститутами, виробила для себе якусь особливу (вопа, мабуть, вважала її вельми інтелігентною) мову, замість "вони" казала "воні", замість "хлончик" — "хлончік", навіть таке типово українське слово, як "пшик" у неї стало "пшіком", за що карпоярівці незлобливо продражнили пвчительку Одарія-Пшік.

На превеликий жаль, наука не дає пам пічого вичерпного щодо прізвиськ, якими наділяють людей новсюди з щопайдавпіших часів. Мовчить про це Арістотель, нічого не казав Гегель, англійський піп Мальтус, який лякав загрозою перенаселення, теж якимось не звернув уваги па це широко розповсюджене явище, сучасні демографи, етнографи, структуралісти й катастрофісти теж чомусь мовчать, а тим часом процес називання людей за їхніми, сказати б, побічними ознаками, звичками, примхами, химерностями не припиняється, людина, мовби песвідомо борючись проти всемогутніх процесів знеособлення й інтегрування особистостей, якими загрожує цивілізація, протиставляє стихії й неокресленості світу не тільки своє власне, отримане від батьків ім'я, а ще й прізвисько — насмішкувате, добродушне, єхидне, злостиве. Сама людина не користується таким прізвиськом, часто вона й не знає про нього. Ало для оточепця воно слугує мовби розпізнавальним знаком, свідченням людської багатомірності й пепересічності навіть там, де,

здавалося б, маємо справу з безнадійною посередністю або її нікчемністю.

Що ім'я? Його дають одразу по народженні, ще не знаючи головної суї пості цієї людппи. Це своєрідний реєстраційний номер, який повторюється в різних людей так само, як неминуче повторюються цифри нашої десяткової системи в щонайбільших числах. Зате прізвисько неповторне, як і людська особистість.

Боронь боже бодай па мить припуститися думки про пересічність Одарії Трохпмівни! їй судилося зостатися в Карповому Яру назавжди людиною особливою, істотою загадковою і незвичайною, навіть слово "ишік", якпм її продражшп, з часом втратило своє первісне значення і перетворилося на щось мало пе іноземне.

Жила Одарія Трохимівна у великій власній хаті під червоною бляхою, з просторим дгрев'яппм ґанком, геть обплетеним дикпм виноградом. Полюбляла сидіти влітку цілими днями на гапку, ховаючись у зеленому затінку вппорослі, смалила цигарку за цигаркою, і з усіх щілип гапку, крізь зелепс плетиво плюща, диміло, як із смолокурні або з маленького пекла. Дикпм виноградом вона теж підкреслювала свою незвичайність, бо в селі піхто пе міг збагнути, яка користь від рослини, що зелеиіс, а не дає ні квіток, пі плодів! Навіть корова-ялівка може знадобитися па м'ясо, а це — создав бог і ніс висякав! Власне, Одарія Трохимівна майже нагадувала свої випорослі, була безплідною послідовно й уперто в усьому, хоч за що бралася. Викладаючи географію, не зважала па нові відкриття, в історії Греції школи пе йшла далі отого тирана ', через якого щороку передруковують шкільні підручники, щоразу змінюючи його ім'я, але ніяк не ЗНАХОДЯЧИ для нього цнотливого звучання. "Діті,— казала Одарія Трохимівна, дійшовши до злополучного пі-рапа.— Тут мі з вами повинні зупинитися, бо читати те вам негоже і я сама ніколи не читала".

З підручниками завжди було сутужно, тому Одарія Трохимівна всіляко виховувала в своїх учнів шанобливе ставлення до книги, на уроках усі, хто мав підручники, повинні були тримати їх па партах

розгорненими саме на тій сторінці, з якої читався урок або перевірялося домашнє завдання. За щонайменше забруднення, за підкреслювання й інші шкоди, завдавані підручникам, Одарія Трохимівна виробила розгалужену систему покарань, а надірвана сторінка, зігнута палітурка, сліди жпрного борщу або й сала па книжці сприймалися Одарією Трохимівною як явища, що трагічністю своєю дорівнювали загибелі Помпеї або зникненню Атлантиди. Гриша Левенець, вдавшись у свою матір, відзначався акуратністю в усьому, в поводженні з підручниками тож, Одарія Трохимівна часто хвалила його перед усіма і обіцяла, що з нього неодмінно виросте "ідеальний хлопчик".

1 Шсісграт або Пізістрат.

Гриша йшов у своїх мріяннях і замірах набагато далі цього досить звуженого і не до кінця зрозумілого поняття "ідеального хлопчика", він бачив себе великим мапдрівпиком, славетним географом, академіком усіх академій світу, дійсним членом телевізійного клубу кіномапдрівпиків, помічником Тура Хейєрдала, консультантом доброго діда Шнейдерова і, яспа річ, романтиком, хоч це слово користувалося популяристю в Карповім Яру тільки серед наймолодшої частини населення, а старші в цьому питанні були солідарні з дядьком Зновобрать, який висунув майже науково визначення романтика стосовно до колгоспних умов: "Романтик — це те, що два кілограми хліба з'їдас, а лиш кілограм заробляє". Малися (й не без підстав) на увазі ті студенти, яких іноді присилали па поміч колгоспові для збирання кукурудзи і які справді через невмілість, а ще більше через нехіль з'їдали більше, ніж заробляли, та ще до того завдавали величезних спустошень серед дівчачої частини населення.

Але Гриша тоді був ще далекий від практичного погляду на життя, все малювалося в барвах тільки райдужно-привабливих, і слово "романтик" не могло затьмаритися навіть такими авторитетами, як дядько Зповобрать, так само, як ідея великих мандрів (аж до космічних включно, відкритих для людства 12 квітня 1961 року Юрієм Гагаріним) не могла в очах Гриші Левенця поганьбитися видовищем пароплава "Софія Перовська" — суцільного заперечення досягнень техніки й людського

поступу, якогось дніпровського ковчега, що з допотопною повільністю ходив од Києва до Херсона і назад, перевозячи на собі не тільки людей, а й корів, кіз, свиней, курей, безліч лозових корзин з садовою й городиною (корови мукали, мекали кози, кувікали поросята, кукурікали на палубі голосисті півні, засвідчуючи пезнищенність часу; червоність помідорів, золотистість абрикос, темна смага вишень, головата капуста, сизі сливи в цнотливому пилку, макітри з медом, бідони з олією — всі дари щедрої землі на палубі, па носі, іа кормі, в трюмах пароплава, який уже й пе був витвором людських рук, знаряддя техніки, транспортним засобом, а мовби ставав уламком довколишнього великого світу, його часткою, що відкололася і пливе по річці не знати куди й навіщо, перетворюючи, отже, таємниче свято мандрів на буденну подію узвичаєності). Однак відомо, що жорстока реальність міцно тримає людину в своїх тенетах потреб і необхідностей, вона підступна п зловорожа, вона пе спить і пе дрімає і тільки й чатує на сприятливу нагоду, щоб вдертпся в людську мрію і безжально пожбурити людину на грішну землю. Почалося це ще від Адама і Єви, де чппппком зла виступав, як відомо, змій-спокусник, відтоді зло переслідує людину немппучс й неухильно, щоразу виступаючи в різнпх іпостасях, як висловлюється ерудит Кнурець, або ж прибираючи різні личини, кажучи просто, і мало кому вдається уникнути його ворожого діяння, не вдалося уникнути й Гриші.

Скільки й пам'ятав себе Гриша, він був оточений обов'язками. Людина повинна зростати серед обов'язків, як дерево в лісі. Не можна стверджувати, що обов'язки сприймаються з радістю й за-хопленням, надто коли ти ще не звівся над землею, а па тебе вже валиться стільки роботи, що не переробити її ніяким Котигорошкам, Геркулесам і навіть крокуючим екскаваторам. Але закони господарчого життя невблаганні, й ти скоряєшся їм, щоб згодом, повертаючись спогадами в далеке дитинство, дякувати людям і обставинам за те, що помогли тобі зробити працю сутністю своєю, формою твого існування па землі.

Ну, то от. Головне й визначально для Гриші були уроки. Цього пе заперечувала ніколи і його мама Сашка. Але сама вона з самого досвіту

до пізньої ночі з неволичкими тільки перервами була зайнята па колгоспній фермі, а тим часом удома треба було вправля-тися по господарству.

Слово "вправлятпся" самим звуком своїм у кожпої сільської дитини викликає майже оскому. Світ звужується в цьому слові і збіднюється до меж протиприродних, хоч саме слово таке розгалужене в своїх значеннях, що практично не має ніяких меж. Вправлятисн — це носитп воду, рубати дрова, топити лежанку, поратися коло корови, коло свині, коло кролів, годувати курей, ганяти курей з шкоди, виганяти їх із сіней, куди вони так і норовлять ускочити, лиш відхилиш сіпешні двері, гапяти горобців з коноплі й соняшників, саджати капустяну, помідорну й тютюнову розсаду, тоді без кінця полпнаїи городину, полоти картоплю й кукурудзу, проривати, підпушувати, вириватп квасолю й горох, збирати па ряденце і посити до куреня, накошувати в березі зеленої лепехи й застеляти пею долівку, взимку прокладати стежки в снігу, восени помагати мамі шаткувати капусту, воспою... Перелічити все незмога, і нудьга осідає тебе від самого нагадування про "вправляння". Ліпше вже заспівати отої "Три місяца лето... и вечная весна..."

Але вже змалку ночппастп відчувати велику відповідальність перед безмовним світом тварин, які довірливо надіються па людину. Нагодуй, напій, прпбери, підстели... собаку, кішку, курку, корову, порося, бджолу — все доглянь, все впорай, кожному прийди па поміч. Роботи людині стільки, що не переробить за все життя. Але щозечора настає мнть, коли кожне — мале й старе — має право сказати: "Оце вже вправилися аж до завтра!"

Однак є ще одне слово, так само безмежно в своїх значеннях, але слово бадьоре, слово-радість, слово, од якого роз'яснюється що-пайпохмуріший день, і зветься воно "гуляння". Гуляти людина, здається, вміє вже з колиски, де вона бездумно чеберяє йогами і днями може стежити за тим, як прокрадається крізь причілкеві вікно сонячний промінь, і життя своє закінчує так само спогля-дальницьким "гулянням", щоправда, вкладаючи в нього вже глибоку мудрість. А між цими двома

кінцевими пунктами цілі світи радощів, задоволень, чудес і вільної волі, поєднаних розласкавले-ним словом "гуляння".

Гриші гуляти не випадало. Навіть на уроки мав обмаль часу, бо мама Сашка щодня задавала ще й свої "уроки": посипати курям, вичистити в свині й дати їй пійла, відігнати й пригнати з череди корову, дати відерце води нриппутому за двором бичкові і принаймні раз па день перепнути бичка, щоб він мав собі свіжу пашу.

Припнути бичка — це ясно кожному. Береш дерев'яний пакі-лець, забиваєш його молотком або камінцем, до накільця прив'язуєш довгу вірьовку, на другому кінці якої бичок. Бичок пасеться собі в межах, дозволених довжиною вірьовки, акуратно її дбайливо вигризас бур'янець, п'є принесену тобою воду, коли ж усі вершки на бур'янці згризені, бичок відверто нудьгує, втрачає апетиг, а цього добрий господар допустити пс мас права, бо тоді припиняється ріст і розвиток теляти, а це загрожує неминучими економічними збитками. Тому бичка треба принаймні раз на день перепнути. Процес перепинання теляти відомий і може бути до кіпця зрозумілий лише тим, хто сам пробував коли-небудь його виконати. Описати його незмога, пояснити й поготів. Пе вірте тим, хто скаже, що для цього досить розхитати пакілець, витягти його, перенести на інше місце, забити там, і хай собі бичок пасеться на здоров'я. В такому зображенні перепипання спрощене й спримітпзоване неприпустимо і навіть злочинно. Бо справа не в пакільці, а в самому бичкові, який має свій, ще не вивчений наукою норов, належить до лобатої екотипи, або по-латині, як підказав авторові Варфоломій Кнурець, бос таврус фроптозус, і наставляє свого твердого лоба на людину вже від першого дня народження. Це саме один із тих численних у житті випадків, коли добра воля несподівано наштовхується на впертий і нез'ясовний опір. Ти хочеш зробити бичкові як ліпше, перевести його на свіжу пашу, туди, де певптопта-ний і незгризепий соковитий бур'янець, а бичок вростає в землю всіма своїми чотирма ногами, пригинає лобату голову, вибалушує набряклі кров'ю очі й щосили демонструє те, що в побуті зветься "бичачою впертістю". Та ось ця впертість вмить стає натхненною, бичок зненацька зривається з місця, збрикує одразу всіма своїми чотирма,

задирає хвоста і в несамовитій засліпленості мчить не знати куди нічого, не розбираючи путі, не зважаючи на межі й приватну власність, на корисні й ніжні рослини, посаджені чи то мамою Сашкою, а чи й сусідками, і при тому мчить не сам, а цурпелить за собою і свого благодійника, який, плачучи й задихаючись, ледве встигає перебирати ногами (яка жахлива нерівність: дві ноги в людини проти чотирьох у тварини!), марно сподіваючись вгамувати невдячно розсатаніле створіння і покірливо приймаючи потоки прокльонів од сусідок за потолочену кукурудзу, потоптані буряки, поплутане гарбузове огудиння. Що всі трагедії світу в порівнянні з покерованим і негамованим бичком!

Спробували б опинитися на Гришиному місці всі Гамлети, Фау-сти й королі Ліри, побачили б ми, якої б воли заспівали!

Поки ж Гриша безнадійно борювався з бичком, у дворі сталася подія ще трагічніша, якій судилося мати вирішальний вплив на все подальше Гришине життя.

Чи то в поспіху, чи від неувважливості, хлопець після докрутив закрутку на дверцятах євпнинця, свиня, вештаючись по своєму приміщенні, підділа дверцята писком, вони легко відчинилися, і свиня опинилася на волі. Скористалася вона цим несподіваним дарунком у спосіб, притаманний своїй породі (вид товстошкірих, родина щетинних). Розвеселена свободою, отже розсваволсила, бо для свині воля — це найперше розсваволеність або розсвппячепість, ця представниця щетинних у диких вибриках дала кругалю по двору, тоді перетнула двір по діагоналі, погрозовим хрюканням розганяючи курей і горобців з тину, очиці в свині хоч і маленькі її геть закисли від постійного спання й зневаги до світу, все ж пильно зирили навсбіч і помітили на зеленому спориші якимсь з незнаних свинею предметів людського вжитку — одежину; газету, книжку,— хоч що воно там було", свиня без вагань підскочила до того білого, хапопула зубами, махнула писком туди й сюди, тріпонула тим білим жорстоко й безжально і пожбурила його геть, вже розідране навпіл і забруднено так, як тільки й може забруднити типова представниця домашніх тварин, яку утримують "в господарствах різних

країн у великому числі за свою видатну здатність постачати величезну кількість порівняно дешевих м'яса і сала" (див. "Енциклопедию сільського господарства", видану в Кисві в 1895 році в друкарні Петра Барського, стор. 1191, бібліотека доктора Кнур ця).

Аби ж то була газета чи навіть Гришина сорочка — людство зазнавало й не таких втрат, але бадьоро й мужньо йшло далі в своєму неішньому розвитку. Лле сталося страхітливе й непоправне: свиня розідрала підручник географії, який Гриша необачно залишив па траві, коли йшов перепинати бичка.

Коли Гриша, впоравшись з капосним телям, вичерпаний до краю, повернувся до двору, свипя, натішившись свободою, діловито прокладала писком у спориші звертисті її поплутані ходи сполучення, а нещасна книжка лежала посеред двору як німий докір хлопцеві за його неухагу й недбальство і як грізне нагадування про караючий гнів Одарії Трохимівии. Ще переповнений безсилим відчаєм, з незасохлими слізьми на щоках від боротьби з телям, Гриша підбіг до книжки, хотів підняти її, але відсахнувся пажахало. Книжка лежала розгорнена якраз на карті обох півкуль, рвана рана проходила крізь її тіло наскрізь, здається, розірвані були навіть палітурки, руйнування, завдані сліпою свинячою силою земній кулі, перевищували будь-яку уяву, всі знані катастрофи й ката-клізми, всі землетруси й моретруси, виверження вулканів, цунамі, торнадо, потопи й смерчі. Гімалайські гори розколоті навпіл, Індійський океан розідраний уздовж, Атлантичний упоперек, обидві Америки роз'їхалися в сторони, Гватемала втонула безслідно разом з своїм черговим реакційним режимом, па місці Панамського каналу, цього джерела американської експансії, утворилося нове море, на дно Тихого океану пішли цілі архіпелаги островів, пе дочекавшись жаданого визволення з-під колоніального гніту, тільки Європа уціліла, але всуціль була замазапа якоюсь жовтуватою багнюкою, яка в'їлася в папір так цупко, що не було ніякої надії пі відчистити бідолашну Європу, пі відмити. Страшно подумати, що може натворити навіть одна темна й тупа свиня, простромивши своє пемпте рило в науку.

Хоч з шапки вбийся!

Перше й остаточне Гришине вирішення було: нікому не казати. Друге: нікому не показувати. Але відразу насунулося питання: а як обійти Одарію Трохимівну? Такої змоги у Гриші не було. Віп мав або ж приймати удар з відкритими грудьми, або ж спробувати ухилитися від удару, уникнути його, знайти вихід з безвиході.

Пригнічений безнадійністю свого становища, Гриша, піддаючись автоматизмові вироблених давніше звичок до дбайливості в усьому, все ж узявся латати нещасну книжку. Підклеїв зсередини палітурки, щоб вони якось трималися, тоді знайшов аркуш гарної міліметрівки в блакитну клітинку (єдине, що в матері лишилося від батькового землемірства) і гарно загорнув у неї книжку, попідклеювавши кінці міліметрівки так, що вийшла мовби нова обкладинка. Книжка одразу стала повою, міліметрівка приємно лопотіла під пальцями, вона неймовірно насувала саме до підручника географії, це стало ясно особливо після того, як Гриша великими літерами вималював на обгортці ще й назву підручника, ясна річ, особливих надій на порятунок від Одарії Трохимівни це не давало, але принесло бодай деяке тимчасове заспокоєння.

Ніч неспанья, страшне папружеппя в школі, бо урок географії стояв у розкладі аж п'ятим, безсилий відчай при погляді на пласку сіру постать Одарії Трохимівни, яка солдатським кроком марширувала у вузькому проході між партами, хижо зиркаючи на розгорнені підручники.

Гриша не міг розгорнути своєї географії. Бо ж тоді передовсім побачать хлопці, а віп не хотів нікому показувати своєї ганьби. Вже коли доведеться, то хан бачить тільки вчителька.

— А ти, Левенець,— спитала Одарія Трохимівна, але урвала мову, побачивши, як гарпо обгорнув Гриша книжку, як вправпо вималював літери на сипій міліметрівці. В душі в Одарії Трохимівни, окрім любові до

порядку й дбайливості, жило ще високе почуття краси, воно прокинулося в ній з непереборною силою при погляді на цю обгорнену рідкісним для села папером книжку, вчителька довгими прокуреними пальцями обережно взяла підручник, пішла до свого столу, показала Гришину "Географію" всьому класові, повчально промовила:

— Діті, отак ви повинні поводитися зі своїми підручниками. Беріть приклад з Левенця, діті!

"Ану ж розгорне! — холонучи всіма клітинами, думав Гриша.— Ану ж побачить і покаже всім!"

Але Одарія Трохимівна так само солдатським кроком пройшла до Гришиної парти, поклала перед ним нещасну книжку і заспокоєно й урочисто повернулася на своє місце.

Відтоді Гриша щоразу викладав перозгорпепу чистісіньку зовні книжку на парту і ждав, що ось-ось Одарія Трохимівна підійде, невловимим рухом своїх довгих худих пальців вправно розгорне сторінки і...

Тривале напруження, яке можна б порівняти з багатоденним стоянням навшпиньки, спричинилося до того, що Гриша Левенець не просто злякався свого ромаптичного захоплення географією її уявними мандрами, а радо відмовився від нього і тепер тільки нетерпляче ждав, коли закінчиться учбовий рік і взагалі коли закінчиться дитинство, прагнув усіма силами своєї юної душі прискочити якомога швидше цей життєвий період, вийти з етапу непевності й всезагальної залежності, стати людиною самостійною, самодіяльною, чи що.

Правду кажучи, авторові наміри збігаються тут з Григаїними настроями, автор теж ладен поминути дитинство свого героя, бо література буквально завалена описами дитинств, окрім того, це стадія в

людському житті досить бездіяльна, твій герой ще й не герой, а тільки матеріал для нього, кандидат, претепдепт, запасний гравець, дублер.

Обставини сприяють авторові. Одна з них досить розлого описана, і повертатися до неї немає потреби, надто що пов'язана вона з такою несимпатичною істотою, як свиня, і ми не знайдемо тут ні величчя, ні гідності для свого героя. Друга ж заслуговує на всіляке схвалення, бо нарешті вивела Гришу Левенця з стану майже нелюдського напруження і допомогла йому охоче й радісно проміняти романтику незвіданої природи й далеких країн на не менш загадкову романтику машинного світу. Висловлюючись дохідливішою мовою, в школі оголосили запис до гуртка по вивченню тракторів і комбайнів, і Гриша записався перший.

Вів той гурток бригадир колгоспних механізаторів Безкоровайний.

15

Про Безкоровайного можна б сказати, що він і народився па тракторі. Така думка мимоволі спливає, коли подивишся на всі оті кінні пам'ятники, де кінь і чоловік уже піяк по уявляються двома різними істотами, а сприймаються, як одне ціле, як химерний витвір природи, якийсь кентавр, чи що. Щось схоже відчуваєш також і тоді, коли бачиш якогось чоловіка за двотумбовим столом, яким він відгородився від тебе і позирає звідти, як із-за барикади, не наважуючись розлучитися з своїм захистком, так ніби й народився за тим столом. Щоправда, приклади ці не зовсім вдалі, коли йдеться про Безкороваппого. Бо всі конячі й інші пам'ятники навіки приковані до своїх постаментів, вони позбавлені одної з найістотніших прикмет живого життя — діяльності, руху, а Безкоровайний без руху, без пересувань, без найбурхливішої діяльності не уявлявся так само, як і без трактора.

Мабуть, вий і в Карпів Яр приїхав колись на тракторі, принаймні у всіх склалося таке вражспя від його першої, ще в далекі ДООСМІПІ роки, появи в селі. Приїхав — і вже не зліз із свого сталевго коня, а його

веснянкувата Грунька одразу стала варити їсти трактористам, так ніби те й робила все життя, що годувала невтомну механізаторську братію. Безкоровайнпп орав, сіяв, косив, возив, іяган своїм трактором, Грунька нарила смачні степові борщі для ного бригади, зайнятість у них обох була просто неймовірна, і все ж вонп якось примудрилися поповнити населення Карпового Яру аж дев'ятьма хлопчиками.

Грунька одержала за своїх хлопчиків "Материнську славу", а Безкоровайшш за трактор — трудову медаль. Ця медаль була тоді єдина па весь район, Безкоровайшого без кіпця возили по урочистих зборах, щоб люди бачили його медаль, десь мало не в області пошили йому волохатий сірий піджак, Безкоровайшш трпмав топ піджак з медаллю в себе в тракторному вагончику, щоб мати його напoxваті, але не так для всіх отих урочистих зборів, як для справ, сказати б, щоденних, тобто батьківських. Бо з мануфактурою в ті часи було сутужно, а на хлопчиках штанці й сорочечки просто-таки горіли, не встигали вони з Грунькою ні набирати матерії, пі обшивати своїх нащадків. Мфкс виникнути запитання: до чого ж тут волохатий піджак з медаллю? Механіка вельми нескладна. Приїздив у поло водовоз або возій пального, гукав: "Дядьку Безкоро-вайішй, мануфактуру дають!" — бригадир хапав свій піджак, сідлав мотоцикл і гнав до села, до крамниці, де вже під оошмугляшім дерев'яним, з обкованими бляхою кіпчиками метром крамника Кузьми Кириловича лопотіли сатипи, тонко звискувалп ситці, цупко напиналася "чортова шкіра", і сільські кумасі, хоч як товпилися до гого метра, все ж розступалися перед Безкоровайшш, і не так з поваги до його багатодітності (бувало в людей і більше!), як з високої пошани до трудової (знову-ж таки нагадуємо: єдиної на весь район!) медалі!

Війпу Безкоровайшш теж пройшов на тракторі. Служив у сапернім батальйоні, будував мости й переправи через ріки, під бомбами, снарядами й мінами підвозив своїм "сталінцем" будівельні матеріали до переправ, за кожний міст мав ордеи, за кожну переправу — медаль, і коли його вже по війні питали, чи пе страшно було на відкритому тракторі під отими фашистськими бомбами, весело пересмикував своїми золотистими бровами, сміявся: "Страшно, .коли чуєш смерть, а на

тракторі ж її не чути! Як не завиває, як не висвистує, а мені трактор у вухах клекотить, як лелека, та й годі!"

У перші повоєнні роїш з мапуфактурого було ще трудніше, хлопці вирости, па штапп їм треба було більше, в районі тепер повно було не тільки медалей, а й орденів, у черзі протовплювалися наперед тільки інваліди, але Бєпкоровайного пускали скрізь першим, бо ордепопосців багато, інвалідів теж чимало, а віп один, і замінити такого чоловіка ніхто ніколи не зможе.

Як би нозрадувався суспільному й людському стаповпіцу^Бєз-коровайного його далекий предок, якого зачали й народили в спосіб, не освячений законом, без весілля, без шишок і короваю, иустили в світ безправним і упослідженим, ще й затаврували і його, і всіх його нащадків зневажливим прізвиськом, так ніби навіки відібрали право на радість, на звитяжність і талановитість. І ось дав той рід такого чоловіка, якого, може, й незручно називати генієм техніки, але вже що артистом своєї справи вїй був, так це точно.

16

Що освіменіший учитель, то здібніші його учні. Цю істину послідовно стверджували, як підказує нам ерудит Варфоломій Кнурець, Яп Амос Коменський, Песталоцці, Ушипський, Макаренко, Сухомлпнський та Януш Корчак... Тракторно-механізаторська освіченість Бєзкоровайного, безперечно, сягала висот не просто академічних, а суто нланетарних. Коли перші добровольці (це слід одразу підкреслити з усією рішучістю) зібралися зимового вечора в конторі і при світлі гасової лампи побачили безладно накидані на столі голови колгоспу металічні частини з якогось списаного па брухт трактора-ветерана, вони й у гадці не мали, що може знайтися на білім світі чоловік, який зуміє розповісти про це залізниччя щось таке, від чого б запалилися їхні дитячі душі. Тим часом такого чоловіка не треба було й шукати пі по яких світах. Був віп перед ними як став, а став — як був: невисокий, кремезний, в засмальцьованім кожушку, з умілими короткопалими руками, з веселими очима під

пшеничними бровами. Почав не з нудьги називань і пояснень, а з історії, бо трактори, як усе на землі, теж мали свою історію, Безкоровайний же являв собою мовби живу її частину, віп пам'ятав ще якісь "фордзони", "джолдірн", "каторнілларп", його молодістю були наші хетезе й сетсзе, патики й четезе, трактори, мов живі істоти, виявляється, навіть харчувалися неоднаково: перші з них заправлялися гасом і відзначалися малосильністю, гусеничні пожирали цілі бочки солярки і чесно відпрацьовували з'їдене, вже в наш час з'явилися трактори-аристократи, які визнавали для своїх залізних шлунків лише благородні високооктапові бензини, і енергія, народжувана в цих машинах, теж була мовби чистіша, благородніша, шляхетніша.

У школі вчили те, що було безможпо далеке від усіх оцих хлопчиків і дівчаток, пібраппх БезкороваГшпм за довгим столом у колгоспній конторі. Школа вимагала знань, хоч піхто не гарантував, що саме ці знання колись знадобляться. А тут ішла мова про машину, яку кожен від самого народження впускав у свій світ так само, як корову, сонце, траву і хмари. З того відміною, що трактор належав до речей рукотворних, і тому виникала непереборна спокуса спробувати й своїх зусиль в цій таємничій справі. Гриша почав майструвати трактори мало не з колиски. Береш катушку від ниток, гумовий джгутик, два сірники, шматочок мила, кружальце сирії картоплини, накручуєш гумку, один сірник закріплюєш у прорізаіу борозенку па катушці, другий — в кружальці мила, під яким (для зволоження!) картопляне кружало,— і поїхали! З хлопцями робили всілякі двигуни. Що простіше, піж трактор. До вичищеного гарбуза приладнати віконний шпінгалет і поцокувати ним, а хлопці ще й прицокували язиками. Кожен цокає чим може. Так влаштовано світ.

З цих ранніх конструкторських захоплень ще не слід було робити передчасних висновків. Не кожен, хто майстрував трактор з катушки від ниток, конче мріяв стати механізатором, та й, слід відверто визнати, не кожен і зумів би ним стати, бо для цього людині потрібно мати техпічпий талант. А що такий талант існує в природі, можпа було перекопатися па прикладі Безкоровай-ного.

Зібравши на механізаторський гурток дітей, він і не вчив їх, а дивувався. Він мовби промовляв до кожного зокрема: "Ось я, дивися на мене. Я сильний, як трактор, як комбайн, як усі сільгоспмашини, мені все підвладне, я всемогутий на цій землі. А ти що? Дві руки, дві ноги і дві дірки в носі?" Він зібрав дітей різного віку, без отого класного розподілу, що в школі. Екзаменів на його курсах не було ніяких. Кому треба, той запам'ятає і вивчить, хто не хоче, той і не потрібний механізаторам. Це була й не наука, а якась гра. Діти несвідомо з'єднували в уяві вже й не деталі трактора, а самого Безкоровайного, носія унікальних механізаторських знань, героя війни, оте "Дядьку Безкоровайнпй, мануфактуру дають!" — і з усього виходило, що Бозкоровайпип так само незамінимпй, як трактор, і взагалі механізатори якісь особливі люди, що перевищують навіть такого чоловіка, як дядько Зновобрать.

Найвищо довір'я в дітей Безкоровайнпй завоював тим, що не приховував ніяких труднощів у своєму оволодінні і своєрідному вмаганні з машинами. Що довше вони його слухали, то більше перекопувалися, що машини хоч і охоче слугують людині, але мають свої характери, норови, бувають хитрими, підступними, а то й просто злими. Життя Безкоровайного коло машин нагадувало щось середнє між одчайдушним сидіпням зухвалих дослідників на вершині діючого вулкана і великою грою нашого розвідника у фашистському тилу. Безкоровайнпй щоразу розповідав, коли, як і що "полетіло" в тракторі чи комбайні і як він викрутився, де дістав, чим замінив. Згодом колишні учні Безкоровайного довідаються про Штірліца, для якого не існувало безвихідних ситуацій! по віть у його єдиноборстві з цілою машиною гітлерівської держави, але куди там усім Штірліцам до механізатора Безкоровайного в його дотепній винахідливості по усуванню конструктивних хиб сільськогосподарських машин і недосконалості системи постачання запасними частинами до них!

Може, колись написано буде цілі епопеї про запчастини? Хоч і те сказати: чи треба? Як мед — то й ложкою?

Розповідь про механізаторський гурток була б неповною без згадки про одну подію. Вже сказано, що Безкоровайний зібрав до себе дітей без огляду на вік і вийшло так, що четвертокласники сиділи, як рівні, поряд з десятикласниками і знання (або незнання) зрівнювали всіх. Виявилася дивна річ: хоч вопи вчилися в тій самій школі, народилися всі й росли в Карповім Яру, але якось ніби й не знали одне одного, не помічали, не цікавилися, роз'єднані віковими бар'єрами, непереборним і непробивним муром часу, бо ж відомо, що ієрархія часу — найвища з усього сущого і навіть неловимого. Тепер тут запапувало пізнавання й упізнавання, зближення й симпатії, здивування й ворожбсча. Гриша помітив за столом навпроти себе мале циганкувате дівча, попервах збув його не увагою, тоді, коли воно внерто всідалося щовечора навпроти нього, згадав, що то донька Щуся-лісника Котя, якою він досі не міг цікавитися, бо вона була на два класи молодша, а це в школі — ціла вічність. Тільки тут Гриша мав змогу придивитися до Коті, і щось в ній йому припало до смаку. Якась жвавість у чорних очах чи трохи розтулені губи — пояснити не міг, бо вік мав ще не для пояснень. Умів відчувати і охочо піддаватися почуттям. Щоб якось виказати те, що народилося у нього в душі, Гриша погорнув до Коті якесь залізаччя, що лежало між ними. Котя попхала залізаччя назад.

— Ти чого? — пошепки спитав Гриша.

— А ти чого?

— Ну, я так.

— То й відчепися,— надулася Котя.

Чи вона щойпо винайшла це категоричне слово "відчепися", а чи знала вже його давно (хоч і не могло воно вважатися характерним для Щусів з їхнім байдужо-лагідним духовним складом) — судити про це не змога так само, як і про те, чим вразило воно Гришу і чи перейнявся він

відчуттям загрози, якою війнуло від того похмурого слова? Ех, як то кажуть у Карповому Яру, коли б зпав, де впасти, то соломки б підстелив!

17

Тут починаються ускладнення. Автор не має змоги тримати свого героя в світі дитинства, події наглять, життя іде, епоха вимагає, а герой тим часом не квапиться стати дорослим. Інші хлопці як? Мерщій намагаються говорити басом, у школі на перервах біжать у дощаний нужник і курять там, аж з усіх щілин рветься дим, так ніби ця дерев'яна споруда ось-ось злетить у космос. Пощипують три волосинки під носом, залицяються до дівчат (так само сонливих, як і вони). А Гриша ніяк не міг відірватися від світу дитячого, ганяв з малечею по шелюгах, грався в ховачка, забираючись у темний Самусів сарай, лякаючи там— одудів, які від обурення прискакали на інтервента смердючою рідиною, з цікавістю перебирав у таємничих сутінках якесь залізничя, загадкові предмети, надбані й назбирані родом Самусів за цілі віки. Може, не хотілося йому виходити з дитинства тому, що ріс без батька, один у матері, знав ласку, але знав також, яке тяжке життя попереду. Є речі, які пояснити незмога. Як складається, так і складається. Не пошматувала б свипя Гріштинного підручника географії, то як знати: може, й не вийшло б з хлопця Тура Хейєрдала, але дійсним членом Географічного товариства міг би стати. Або: не вів би Без-коровий тракторного гуртка, не звернув би уваги Гриша на Котю і... Але все ж вирішальна роль належала не гурткові й не Коті, а таїш рідному Гришиному батечкові-землеміру, або "геометру", як величався він сам і всілі родом Лсвепців.

Бо слідом за столичним архітектором, який збунтував Щусів і Самусів, слідом за товаришем Вивершеним з його списками в Карповім Яру, неминучий, як закони природи, з'явився землемір Левенець, напнув серед степу, де мало закладатися повсюди село, величезну землемірську парасолю, розставив триногу з "оптичним приладом", у який нікому не дозволяв зазирнути, повісив під парасолею штудерно обплетену ремінцями трилітрову баклагу "для технічної рідини", себто для самогону-перваку, купованого в Усті-Чухалці за зниженими (як для

"геометра") цінами. Але перед цими сповненими державного значення діями землемір покликав Гришу до діда Левенця, там хлопцеві дозволено було накрутити для високоцінного гостя морозива (Гриші дісталось малесеньке блюдце), після чого блудний батько урочисто й прилюдно вручив синові подарунок. Акт вручення відбувся після сумних землемір-вих розмов про вічність і смертність людини, про годинник і велосипед (про трилітрову баклагу він передбачливо змовчав). Землемір підняв у руці так, щоб усі бачили, якусь кольорову штукенцію, тоді подав Гриші з словами:

— На, синашу! Звикай до красивих речей.

У Гриші в руках опшпвся картонний циліндр, обклеєний рожевим і блакитним папером, зашкленний з боків. Дешева дитяча вабавка. Калейдоскоп. У сільській крамниці можна купити за копійки. Але ж для кого? Для немовлят? Гриша хотів кинути калейдоскоп, почуваячись вже й не просто ображеним, а зганьбленим, але землемір не помітив, у якому етапі перебуває хлопець, поважно порадив:

— А ти зазирни, зазирни в скельце. Там таке побачиш! Може, це був не калейдоскоп, а справді якийсь оптичний ін-

струмент? Гриша наблизив скельце до ока, зазирнув і побачив забавку під погі землемірові. Здалось йому, що побачив своє дитинство, яке не мало кіпця, світ, замкнений у безвиході дзеркальних площин, світ барвистий, строкатий, вабливий, але й безпідійно-розгублений і безпорадний.

— Та що я вам — маленький! — закричав Гриша.— Мене оп дядько Безкоровайшш... трактористом!

Хто там зважає на якийсь дитячий вигук! Крикнуло, та й уже. Ще коли б заявило, що хоче стати маршалом або диктатором, то посміялися б, а трактористом — ніхто й уваги не звернув. Ще будо та й буде, плани

мінатимуться ще частіше, ніж вказівки товариша Вивершеного. Землемір навіть не образився, йому, мабуть, при-пала до смаку така передчасна демонстрація самостійності й дорослості його сина, і він одразу вирішив скористатися цим. Виніс з хати свою знамениту баклагу й подав Грпші.

— Збігай до тітки Вусті, вона там налїс, знає чого...

Але для Гриші його вигук був не просто словом, кинутим на вітер. Віднині хлопець переходив із світу дитинства в світ дорослий. Суворий, серйозний, відповідальний у всьому.

— До Вусті? Не піду! Нікуди не піду і нічого... для вас! І побіг а дідового двору.

Може, якби не до Вусті, то й пішов би, і не порвалося б остаточно те, що зв'язувало сина з батьком, та коли почув про Чухалку, то вже вороття не було.

Мабуть, кожне село па Україні має своїх героїв і святих, диваків і негідників. Всття-Чухалка не належала ні до яких суспільних категорій, вона була неповторна її самобутня. "Чухалкою" прозвали її за те, що вона щоранку найдовше чухалася по господарству. Вже всі давно були в полі, а Вустя тільки затоплювала піч. Уже люди й про обід забули, а у Вусті ще тільки закипала вода в горщику. І хоч би ж тобі ледача, розіспана якась жінка, а то жвава, непосидюча, товчеться з досвітку, метушиться, бігає по хаті, нагнувшись, ліктями мало об кульші не креше, так ніби чуває боки, і все якось без пуття. Справжні ділові якості у Вусті-Чухалки проявлялися лише в самогоноварінні. Тут вона була не-неревершена. І щодо якості продукту і, головне, щодо вміння ховатися від представників влади. Навіть після розгрому, якого зазнала карпоярівська самогонна промисловість від товариша Вивершеного, Вустя-Чухалка видавала первак найвищої якості, бо адміністративна буря не зачепила її "цеху" бодай краєчком. Коли б Вусті трапився не такий чоловік, як її Петро, то цілком можливо, що її ділові якості знайшли б застосування не тільки в

справах незаконних, а й суспільно корисних, але доля жінки примхлива і часто розпоряджається людськими здібностями не зовсім доцільно. Петра звали Безтурботним. Як Безкоровайного не можна було уявити без трактора, так Безтурботного піхто ніколи не бачив без копей. Тільки Безкоровапппй па тому тракторі був суцільне діяп-пя, а Петро на возі завжди спав. Возив фураж і траву па ферми, ніхто якось і не бачив, хто те все накладав Петрові на воза, бачили тільки, як пара гнідих коней потрюхикус з плавнів до колгоспних ферм, а па возі спить горілиць Петро і, мабуть, бачить тривожні сни, бо корчиться, стогне, здіймає руки до неба, тоді знесилено кидає їх уииз і лежить пепорушно, весь залитий потом, знеможений і безрадний. Коні, пройшовши половину відстані від плавнів до ферм і знаючи, що Петро ще не виспався, зупинялися, але стояти на місці не могли, бо Безтурботний належав до поборників невинного руху й міг спати лише на ходу. Тому копі повертали і йшли назад. У плавнях повертали знов, і так повторювалося щоразу до дев'яти разів, бо вже тут Петро висипався і міг нарешті виконати свій трудовий обов'язок. А що робив Петро вночі, виспавшись, удень? Порав копей до півночі, тоді ніби йшов додому, піби вертався назад до стайпі, щоб з третіми півнями вже запрягати. Це 1 було й не життя в звичайному розумінні, а ота штуковина, яку західні філософи називають мало зрозумілим словом "екзистенція", і Щоправда, невідомо, чи екзистенціалісти люблять пиріжки, а Петро їх любив страшенно і нюхом чув, яка жінка й з чим нече пироги, а яка пече хліб. Ще він любив і хліб, і пироги їсти неодмінно теплими, бо тоді, як віп стверджував, хліб має смак і запах гарної жінки. Чи під гарною жінкою віл розумів свою Вустю, чп когось іншого, так і залишилося нез'ясованим, як майже все з Петрового життя. Найдпвніше, що цей сопний чоловік був па війні, пройшов її з кінця в кінець так само, як і Безкоровайний, повернувся неушкоджений, щоправда, без жодної нагороди, бо ж відомо, що нагород за спання ніхто не давав. Коли його пробували розпитати, як же він воював, Петро охоче пояснював. Як і в колгоспі, всю війну їздовим. У обозі. "Сперва, щптай, їхали сюди, а тоді поїхали туди. Воно, щитай, що сперва назад, а тоді вперед, а може, вперед було сперва, а вже після того назад. Хто йшов, той розібрав, а я їхав. У мене, щитай, коні, бричка, поклажа".— "Та ти, мабуть, спав?" — допитувалися дядьки. "І спав. А чого

ж? Не спав би, то, щитай, і вбило б. Хто не спав, тих, щитай, усіх і побило. А спиш — воно й не чуть і не видать. Це вже таке діло".

У Петра і Вусті був син Іван. Батьківські й материнські гони поєдналися в ньому в таку досконалу комбінацію, що згодом він сткв єдиним і достойним посієм прізвища Безтурботний. Терпіння в неробстві Безтурботний мав просто легендарне. Міг увесь день просидіти над павуковою піркою, опустивши туди на довгій нитці воскову кульку і зрідка витягаючи її, щоб похукати на віск, бо в затверділому павук не застряне лапами, з ранку до вечора міг слухати гудіння хруща, нанизаного крильцями на соломину.

До школи Іван Безтурботний ходив тим самим методом, що його батько додому. Сім чи вісім років з дня на день пробував дійти до школи, але, здається, жодного разу так і не дійшов. Бо по дорозі стільки цікавого! Він блукав левадами, берегами, між травами й деревами, між птахами й вітрами, між сходом і заходом сонця, зачарований і зваблений довколишнім світом, ставав, дивився і, мабуть, думав. Доводиться вживати це певизначене "мабуть", бо й сам Безтурботний не міг би точно визначити, що саме віп робив: адже під словом "думати" кожен розуміє щось своє, і, щиро кажучи, людство ще й досі не дійшло згоди, який розумовий процес називати саме так, а не інакше.

Коли пасли корів, Іван Безтурботний вигадував для малечі велику урочистість з щурами. Їх водилося тисячі тисяч у чорних кручах над Зеленим озером і в жовтих кручах над Проріззю. Зграї щурів, мовляв, виривали в кручах глибочезні — рукою не дісянет дна — пори, вигодовували там пташенят, несамовито кружляли понад кручами з ранку до вечора, невтомні, швидкі, галасливі.

Безтурботний влаштовував полювання на щурів. Організовував цілий загін забіяцьких хлопчаків з довжелезними лозинами, ставали під кручею і вицьвохкували лозинами, поки якийсь необачний щур ставав жертвою їхньої хлоп'ячої жорстокості.

Тоді Безтурботний велів поховати ластівку. Ритуал похорону виробляв він сам, виказуючи справжню обдарованість у цьому. Ластівочку обкладали віночками, сплетеними з квіточок самими ж убивцями. Був оркестр з бузинових дудок Були промови і навіть вдавані сльози. Копалася в піску могила. Ставився пам'ятник з паличок.

Але все це павсидьки, ніби якісь католики або японці, бо Безтурботний, мабуть, знеохочений вічною материною метушнею, вважав, що так буде набагато солідніше й урочистіше.

Про Безтурботних можна б розповідати довго, всі вони якось ніби зливалися в уяві карноярівців, з часом піхто вже й пс розрізняв, де там Вустя, де Петро, а де їхній нащадок Іван, ставлення до них було поблажливе, а то й зневажливе, певна річ, що Гриша теж перейнявся таким настроєм стосовно Безтурботних, тож коли його заблуканий батько-землемір після образи з калейдоскопом ще й мав необережність послати хлопця по самогонку до Вусті-Чухал-ки, це вже була остання крапля, яка переповнила ту хрестоматійну чашу терпіння, відомо ж, що після цього чашу розбивають або вона сама тріскається, а той, хто з неї пив, переходить у новий етап, у нову якість, для Гриші ж такою повою якістю був світ дорослих, той самий світ, у який автор ніяк ис міг його перевести без примусу й навмисності і без отих неодмінних мотивувань, що без них критики не уявляють собі літератури, хоч ти їх ріж.

. 18

Тут можна б згадати такс. Мама, скільки й пам'ятав Гриша, доїла колгоспних корів. Руки в неї боліли так, що хлопець відчував той біль навіть тоді, коли мама гладила йому голову. Може, саме тоді заприсягався він у душі: перше — ніколи не кидати маму самотньою; друге — бути завжди її помічником.

Але це занадто протокольно, окрім того, такі рішеппя забуваються, щойпо хлопець або дівчина одержують атестат зрілості і проковтують

вірус жадання вищої освіти. Однаково якої, однаково де, однаково навіщо, але вищої і негайно! Вірус той пустили в повітря якісь наші вихователі, що передбачливо засекретили свої імена, і тепер ніхто не зпас, за що перше братися: чи за розкриття тих імен, чи за знешкодження клятого вірусу. А вий тим часом літає і літає і падає в дитячі душі, закорінюється в них і псує яшття сотням тисяч молодих наших громадян, а також (не станемо цього приховувати) їхніх батьків, які часом бувають ще вразливішими на це захворювання.

Чи Грпша становив виняток і не піддався б усезагальному шалові жадоби вищої освіти? Не будемо занадто прикрашати його, хоч героя годиться всіляко возвеличувати, і скажемо прямо: був би вий там, де п усі. Тинявся б коло якого-пєбудь інституту, гибів би під дверима, стрибав би через палісадники, зубрив би тс, чого визубрити поormalьппй чоловік пє здатен, провалювався б па екзаменах рік і два, але вперто пробивався б... Куди й чого? "Не питай, чого в мєпє заплакані очі".

Але Гриші судилася особлива доля. Він ріс напівсиротою, без батька, водночас немовбп її маючи батька, який то з'являвся в діда Левенця, щоб показати свій годинник, велосипед, .френч, зем л емірське причандалля і набрехати сім мішків, то зникав і через суд виплачував па Грпшу аліментп, що теж ніби перейняли характер, того, хто їх посилав: то це були якісь там справді гроші, а то таке, тільки па сіршікп та мпло — то два карбованці сорок копійок за місяць, то троячка. Як і чим жив сам землемір у ті місяці, залишалося таемппцею для всіх, навіть для діда Левенця, який тільки й знав, що вихваляв свого сина, не забуваючи нагадувати про їхнього славетного предка — полтавського полковника Прокопа Левенця, який уже триста років тому володів у славній Полтаві і ставком, і млинком, і вишневим садком.

У хвилину свого остаточного розриву з батьком Гриша забув про всі династичні проблеми, він пам'ятав тільки оту зневагу, яку землемір виказував колись до мамп Саніки, згадалися йому копійчані землемірські аліменти, і хлопець заприсягнувся в душі, що виросте, заробить грошей і поверне цьому хвалькові все до копійчки, пожбурить йому межп очі, хай

зпас, хай він тоді зпас! І ще виповнилося йому серце такою любов'ю до мами Сашки, що якби не дивилися на нього, Левенці, то впав би па землю обличчям у шорсткий спорпш і плакав би гірко, повтішпо, але водночас і розчулено.

Все це непевно, невловиме, прпмарлпве. Автор, завдяки своїй фаховій терплячості, може ще довго вичікувати, пе кваплячи свого героя, падаючи йому цілковиту свободу для самовизначення і самовиявлення. Але чи ж притаманна така терплячість товаришеві Вивершеному? "Ти мені голови всякими плачами в спорпші по мороч! — скаже він.— Ти мені сьогодні кажи: ставити цього Левенця в список на поповиєппя механізаторських колгоспних кадрів чи не ставити? Мені нужен список, а це письменники".

Автор має відомості, що хтось (чи пе Зповобрать?) пробував захистити його перед товаришем Вивершеним, але потерпів цілковиту невдачу. "Що? — здивувався товариш Вивершений.— Письменник? Пе читав його і пе знаю, хоч, кажуть, понаписував вій багато. В школі його проходять? Ні? В "Перці" печатаєшся? Ні? Тоді махпи рукою і не мороч мені голову. Я його не бачив і не

знаю, чи вій с, а чи то дух якийсь літас, як ото павутиння баби-'ного літа понад землею і все па нього намотується. Може, ти хочеш, щоб намотався і я? Дзуськи!"

Дехто схильний стверджувати, ідо людина — це тварина, яка 'читає книжки. Визначення досить спокусливе, але, на жаль, по зовсім точне, бо пеновне. Адже був час, коли кпижок ще взагалі пе знали, а людство вже розвивалося, вело війни, молилося богам, наставляло собі богів земних, їло і пило, голодувало і вмирало, плакало і сміялося, любило і сподівалося. І вже тоді, мабуть, людина володіла здатністю до читання, тільки не могла її застосувати, не маючи чого читати. Ми свідомо уникаємо слова "книжки", бо це знову обмежує нашу дефініцію (автор запозичив це словечко з професорського лексикону, бо все життя мріяв стати професором або генералом, але не став пі тим, пі тим). Окрім того,

мп керуємося суто гуманними міркуваннями, бо коли сказати "читати книжки", то тим самим закривається шлях до звання людини безлічі представників нашого роду, а це вже буде кричуща несправедливість. Тоді навіть товариш Вивершений пе пробився б до homo sapiens. А що ж робило б людство без товариша Вивершеного? Ну, так, книжок він не читав. Взагалі не читав нічого, крім списків. Сам їх складав, сам читав, сам мав від того неабияку втіху. Та відомо, що однокістність — це обмеженість, а вона до добра не доводить. Карпо-ярівці в запалі сперечань про вигідніші місця для садиб не звернули уваги на всі деталі проекту нового села, Зновобрать на сіль-нкопкомі теж не додивився, а товариш Вивершеппп, захоплеппй ідеєю "списочного" нереселеппя, і зовсім не глянув па креслення, а хоч би й глянув, то нічого б там не второпав, бо сказано висе, що вмів читати лише списки. Коли ж поставили це питання па райвиконком і секретар райкому партії Степан Михайлович спитав Вивершеного, чим колгоспники впріншлп прикрасити другу площу Світлоярська, той отетерів:

— Яку другу?

— Ну, ту, що друга,— терпляче пояснив Степан Михайлович.

Товариш Вивершеппп, треба сказати, був чоловік геть невиразний і непоказний, голова в нього була чп то лиса, чп якась пібп облізла, на обличчі не вирізнялося жодної рисочки, враження створювалося таке, що в чоловіка й зовсім немає обличчя, а тільки якась білувата розмазана пляма па всім відомому місці. Але віп був на когось схожий — і цим тримався на світі. Навіть хизувався часом: "Може, вам моя зовнішність не подобається?" Бути схожпм справді іподі буває й вигідно, але небезпечно, бо щойно зникає те. на ідо ти схожий, доведеться зникати и тобі самому, бо пе існував ти па світі, а слугував мовби тінню чиеюсь. Па той час од товариш.) Вивершеного, завдяки де::м:м змінам у державі, лишилася вже сама тінь, а тут ще ця халепа з якоюсь подвійною площею в новому Світлоярську, за переселення якого він був персонально від,-новідальний. Товариш Вивершений блимнув очима, метнувся поглядом сюди й туди, шукаючи підтримки або поради, але всі відвертали очі: і

заврайспоживснїлкою, з яким вопи часто ласували кролячою печінкою, і районний прокурор, що так само, як і Вивершений, любив локшину з курячими пупками, і суддя Верещака, перший друг по полюванню, до речі, просунутий Вивершеним же на посаду голови районного Товариства мисливців і рибалок. Підтримка прийшла негадано, звідки її не ждав Вивершений. Віч-ий районний уповноважений, чоловік з турецьким прізвищем Ба-гатогаласу, звиклий викручуватися з будь-яких ситуацій^ не роздумуючи, підказав:

— Поставить монумент па честь...

— Ага,— зрадів Вивершений.— На площі поставимо монумент па честь Радянської влади.

— Це коло контори і Будинку культури,— згодився секретар райкому.
— А на другій площі?

— На другій? На другій — теж монумент на честь...— Але тут товариш Вивершений нарешті второпав, що став посміховиськом, і мерщій обурився: — Та де вона взялася, та друга площа?

— Як де взялася? — здивувався Степан Михайлович.— Ви план бачили? Проект читали?

Отут би товаришу Вивершеному покаятися, що він, крім списків, зроду нічого не читав, але ж пе з такої породи був цей чоловік, щоб каятися.

— Врахуємо помилки! — бадьоро запевнив він.— Врахуємо і усунемо!

— Може, ми доручимо комусь іншому? — звернувся до членів виконкому Стенай Михайлович, але товариш Вивершений не дав нікому мовити й слова, вдарив себе в груди:

— Ще попрацюємо! Ще попрацюємо!

От уже не довелося чоловікові, так не довелося. За тиждень розпочинався мисливський сезон, і товариш Вивершений, простивши судді Верещаці його зрадливу мовчанку на виконкомі, запросив того па качок у карпоярівські плавні (бо ж однаково через два роки все залле водою — пі плавнів, пі качок), третім запрошено було землеміра Левепця пе так через його значимість, як для того, щоб непомітно розпитати про той клятий плай нового села і, може, па дозвіллі після вдалого полювання і чарки-другої ще й швидкісним методом навчитися читати оті креслеппя-черкаппя.

Група вийшла досить мальовнича: високий жилавий землемір, який і в плавні потягнув свій іржавий велосипед, маленький, як прищик, товариш Вивершений і натоπτуватий, бровастий, грізний, як і личило судді, Верещака. Качки, мабуть, ніяк не могли вирішити, чи їм лякатися і мерщій утікати, чи помилуватися таким пещодеппим видовищем, як поєднані суворими законами життя оці дивні мисливці. Поки дурні та нерозумні качки отак роздумували, товариш Вивершений зірвав ружжо з плеча, впав у холодну траву, заплющив ліве око, щоб правим упіймати мушку, а на мушку посадовити качку, а вжо тоді бабахнути, але нічого не впіймав, бо взагалі не побачив нічого: ні ружжа, ні мушки, пі качки, ні світанку над плавнями. Він розплющив ліве око, все було: ружжо, мушка, трава, качка,— заплющив знову і знову провалився в суцільну темряву. Одним з незаперечних достоїнств Вивершеного була впертість. Мовчки, уперто він блимав і блимав лівим оком, поки остаточно пересвідчився: правим по бачить нічого. Тоді з розпуки й відчаю він брязнув ружжом об землю, перевернувся горілиць, затулив очі руками й заревів:

— Ослі-і-іп!

— Що з тобою, товариш Вивершений? — стурбувався Верещака.

— Ослі-іп! — знову репетував Вивершений.— Згорів на роботі! Нічого не бачу правим оком.

Отак чоловік керував цілими ділянками роботи і за клопотами навіть не помітив, як осліп на одно око. Добре, хоч полювання допомогло. Районові теж випадок пішов на користь, бо товариш Вивершений подав заяву про увільнення від усіх посад "у зв'язку з пошатнувшись здоров'ям".

20

Той пішов "на заслужений", той "у зв'язку", а сопце сходить щодня, і півні кукурікають, і корови мукають, і в полях лоліє-половіє, і весь білий світ довірливо жде від людини дій, дбання, піклування і розуму, бо ж тільки людина наділена цим найвищим дарунком природи і має повернути його природі сторицею так само, як на місці посіяної зернини виростає сто зернин, а з одного колоска — сто колосків.

Здавалося б: що там якась площа в новому селі? В масштабах загальнодержавних це, може, й дрібниця, але для району, надто для села, питання вмило пабрало значення вкрай принципового. Ось виросте повий Світлоярськ, проляжуть побіля прекрасних, вкритих шифером, будиночків рівні вулиці, на головному в'їзді до села довкола великої круглої шуючі постануть Будинки культури, школа, торговельний центр, колгоспна контора, посередині площі споруджено буде монумент на честь Радянської влади, а вже цю площу головна вулиця з'єднає з іншою площею, сказати б робочою, бо з неї йтимуть дороги до ферм, у поля, до механізаторської бригади, до колгоспного консервного заводу і до дитячих дошкільних закладів, не площа в звичайному розумінні, а така собі світлоярів-ська етуаль, вищий вияв симетричності світлоярівського розташування, і для гідного увінчання архітектурної мислі треба було знайти належну окрасу для цієї площі, окрасу, в якій, за висловом поета, злилися б троянди й виноград, красиве і корисне. Ось тут і виникло питання: що поставити на площі? Телеграфом запитали столичного архітектора: що він мав на увазі? Той відповів, що нічого не мав на увазі.

Тоді карноярівці обурились і уповноважили дядька Зновобрать запитати архітектора: як то він нічого не мав на увазі? Виявилося, дещо мав. І не дещо, а свого друга, молодого, ще нікому не відомого, але, звісно ж, геніального скульптора, якого архітектор негайно ж послав до Карпового Яру, попередивши відповідно телеграмою: стрічайте, вітайте, уповайте.

Скульптор виявився трохи старший за Самуся-комбайнера, але Самусь на той час уже набув районного розголосу, чого про представника інтелігенції, на жаль, сказати ще не можна було. Але хлопець він був симпатичний, одразу став з усіма запанібрата, брався всім помагати, і Щусям, і Самусям, знався й па техніці, й па ремеслі, вмів косити, молотити, їсти її сміятися, надто ж сміятися, бо мав такі міцні й білі зуби і так зблискував пимп з-під чор-. них густих вусів, а до того ж ще й додавав переблиску великими [очима з-під ще густіших брів, що кариоярівські дівчата одразу повірили в його геніальність. Але скульптор належав до серйозних! і сумлінних художників і вельми добре знав, що головне завдання і справжнього митця — вивчати життя. Він взявся за справу досить | успішно і вже за два дні виявив, що найцікавішим мистецьким і об'єктом у Карповім Яру для такого молодого митця, як вій, мо-1 жуть бути сестрп, звані Смачними Кабачечками, хата яких, до речі, в новому селі заплаювапа саме з виходом на оту конфліктну площу.

Дівчат у Карповім Яру вже па той час налічувалось стільки, що описати їх просто несила, але про Смачних Кабачечків змовчати гріх, навіть якби й не надмірна увага до них служителя муз. Були вони з родини Гайдуків, корені їхні губилися в глибині століть, коли до Карнового Яру слідом за Щусями й Саму сими, слідом за Левепцями, Надутими, Безтурботними і Дудками примапд-рував звідкись болгарин Гайдук, вибрав собі шмат землі по той, бік Лебенцевої левади і став розводити там таку городину, про яку і в тих краях ніколи ті не чувано. Відтоді всі Гайдуки з покоління | в покоління були славетнпмп городниками в Карповім Яру, а остаи-ї ній з них, Івап, очолив колгоспну городню бригаду, в яку, крім; нього самого, входила його дружина Векла, білокоса, пишпа молодиця, і дві доньки, Иилька п Мплька, прозвані не

знати й ким Смачними Кабачечками, бо дівчата були справді такі ніжні, печені і білотілі, ніби Гайдук їх ще з колиски обкладав хроном та петрушкою, купав у любистку і годував тими пезнаними травами, що пимп харчуються птиці небесні, а до революції споживали і янголя, поїш їх пе усунули, як пережиток. Між сестрами була різниця па рік, але вони виглядали близнятами, тільки й того, що Нилька чорнява — в батька, а Милька білява — в матір. Проти сонця вони пражилпея з якоюсь невситимістю, але воно їх мовби милувало, чи що, не спалювало їхньої шкіри, а тільки ледь-ледь гладило, вкриваючи ніжпо-золотистою смагою. В землі порпалися своїми ніжними пальчиками відважно і, можна сказати, відчайдушно, але земля не бруднила їм рук, а піби прикрашала, і долоні їхні в дрібненьких грудочках мокрого чорнозему були мовби обнизані небаченими чорними перлінками. Від матері сестри успадкували ліниву красу і неповторну грацію рухів; од батька — сопцелгобство, вітро-любство, дощолубство і просто неймовірне замилювання свободою.

Цю свободу вони найперше ВИЯВЛЯЛИ В одязі, ЗВОДЯЧИ його, власне, до мінімуму і відкриваючи сопцю й вітрові все, що можна відкрити, так ніби хотіли поеднатися з природою, дивними витворами якої вони були самі. Батько їхній Іван Гайдук теж не вельми обтяжував себе одягом. Охоче показував своє лпте, мов у мідного божка, тіло, любив иоситц підштаники з поворозочками, так що ті поворозочкп виглядали навіть з-під штапів, спідніх сорочок не визнавав зовсім, верхні надягав тільки з представницькими цілями, тобто йдучи до колгоспної контори або до крамниці, і страшенно лаявся, що в сорочках тепер немає таких, як колись, підоплічок: "Начальників наплодили на кожне "чхи!", а підоплічки піхто не вміє вшитп!" Таємницею лишалася ця Гайдукова туга за підоплічкою, надто ж беручи до уваги його нехіть до сорочок взагалі. Але все це не мас ніякого значення для нашої розповіді, бо нас цікавлять тільки Смачні Кабачечки. Хто їх назвав і коли — це лишиться такою самою таємницею, як і те, хто иазвав Кавказ Кавказом, Європу Європою, вухо вухом, а буряк буряком. Та хіба це грав якусь роль в існуючому світопорядку? Головне, що скульптор (звали його Дереберя) одразу запримітив Смачних Кабачечків, належно оцінив їх і слушно

вирішив, що кращого об'єкта для вивчення життя в цій частині України годі й шукати. Вже з цього можна судити, що чоловік він був не зовсім дурний, хоч дуже розумним теж назвати його важко, бо тоді як же можна пояснити ту обставину, що Дерберя не взяв до уваги карноярівських хлопців. Ну, хай зневажив і змаловажив більшість, але коли ти приїхав споруджувати колгоспний монумент, то повинен знати бодай кількох славетних представників цього колгоспу, а з-поміж них хоч і не найпершого, але й не останнього Самуся! Самусь входив у славу, мов реактивний стартувальник, він уже полишив позаду самого Безкоровайного, який, щоправда, сприймав вознесіння свого учня без особливого захвату, на що Самусь досить спокійно прореагував: "Все правильно. Старе відмирає, молоде народжується!" Був він справді дуже-дуже молодий, дужий, якийсь по-конячому жилавий, а обличчя мав мальоване — дівчата до таких обличчя летять, як метелики до кагача. Коло Смачних Кабачечків Самусь уже кружляв, затримка з переходом до рішучих дій пояснювалася лише тим, що він не мав ще наміру одружуватися (бо не сягнув вершин, яких мав конче сягнути), окрім того, не знав, яку з сестер вибрати: Нильку чи Мильку, біляву чи чорняву. Якби зміг, то взяв би обох, так тяжко було зробити остаточний вибір.

Що ж до самих Смачних Кабачечків, то вони досить байдуже сприймали всезагальну хлоп'ячу закоханість, переваги не надавали нікому, симпатій не виявляли ніяких, далекі були й від тої одвічної дівочої нетерплячки, яка жопе всіх дівчат заміж, часто й наосліп. Виходило так, що не Смачні Кабачечки ходили до клубу, на танці чи там куди, а до них ішли, ніби до клубу, неначе Гайдукова хата була якимсь громадським центром, чи що. Правду кажучи, хата теж була не зовсім звичайна. Довга й стара, вона мала на всю свою довжину піддашся, підперте різьбленими дерев'яними стовпцями, пофарбованими на червоне. Там гарно було посидіти, погомоніти, попродавати витрішки й зуби, похихотіти, навіть потанцювати. Не порівняєш тих стовпчиків з колонами Великого театру або колонадами грецьких храмів, але для Карпового Яру річ неповторна.

Скульптор Деререберя просидів під тим старовинним піддашшям за різьбленими червоними стовпцями не вечір і не два, пеки Са-мусеві стало відомо про ті посиденьки, і він приїхав до Гайдукової хати просто на тракторі, яким тягав буряковий комбайн у йолі. Смачні Кабачечкп саме чистили картоплю, бо Гайдук страшенно любив картоплю, смажену в олії товстими кружальцями, а зверху; щоб покласти кружальця помідорів, присипані дрібно посіченим часником і петрушкою, і все те запекти в духовці. Смачні Каба-чечки, отже, хотіли зготувати для свого батька смачну вечерю, може, мали па увазі почастувати й столичного гостя, який сидів, млів, захоплювався безнадійно і мовчки, злочинно не користуючись нагодою розповісти сестрам про переваги соціалістичного реалізму бодай у тій галузі діяльності, якій віп обдумано (чи необдумано?) вир'шив присвятити своє життя.

Самусь підкотив своїм могутнім ДТ мало не до самих різьблених стовпців, не вимикаючи двигуна, щоб він своїм гарчанням надавав його словам і діям більшої переконливості, зіскочив на землю і став перед Деререберєю в позі досить педвозначній. Але закони карпоярівського поводження були невблаганні, тому Самусь передовсім привітався з Смачними Кабачечками.

— Добривечір вам, Нилю і Милю!

Дівчата кивнули йому, усміхнулися, але картоплю чистити пе перестали. Тоді Самусь обернувся до скульптора.

— А ви ж тут що робите, товаришу художній талант? Останні два слова вимовлено з притиском, бо Самусь і себе

зараховував до талантів, але не до якихось там художніх, а до талантів життя взагалі, тобто людей пайпотрібнігаих на землі.

Скульптор розгубився. І по так від Самусевого запитання і Са-мусевої наступальності, як від отого гарчання трактора. Трактор, видно,

викликав у скульпторовому, не загартованому життям (пе вивчив як слід, не вивчив!) мозкові щось мовби гальмівні процеси, і Дерებеря просто не міг видобути з себе бодай слово. Йому б сказати, що вивчав рідкісну архітектуру цієї незвичнішої хати. Самусь був би розбитий і знищений, але скульптор забув ве те що про рідкісну архітектуру Гаїдукової хати, а й про ще рідкіснішу красу його дочок. Сказав би про своє замилювання Смачними Ка-бачечками — і Самусеві нічим крити. Вільна конкуренція, серцю не накажеш, "ластівки літають, бо літається", і все інше, уро що співається в піснях. Але скульптор вибрав найгірше з —того, що можна було вибрати.

— Я? — впнуvато перепитав він.— Чого я тут? Ось дивлюся, як дівчата чистять картоплю.

— Картоплю? — не повірив Самусь і аж підійшов до скульптора.— Картоплю?

— Так, так. У чищенні картоплі є щось спільне з скульптурою. Те саме усування зайвини і... і знаходження суті... ядра... серцевини...

Самусь схрестив на грудях руки (слід зауважити, теж довгі й жилаві, як і він сам), зневажливо відсунувся вбік, мовби звільняючи дорогу для скульптора, ще зневансливіше кивнув па нього головою, запрошуючи Смачних Кабачечків помилуватися цим діячем, який зміняв їхню красу на чищення картоплі, і крізь зуби процідив:

— Ядро і серцевина — все правильно. А от як ти не вломиш звідси ногу, то я тебе обчищу, як картоплину, і не шукатиму пі ядра, ні серцевини! Пойняв?

Скульптор збагнув, що ображатися не зовсім безпечно, хоч людська його честь і зазнала щойпо втрат нсвідшкодовних, і вирішив захистити бодай честь фахову, художницьку, до якої його суперникові, очевидно, немає ніякого діла.

— Ви помиляєтесь,— якомога лагідно і водночас трохи зверхньо мовив Дереберя до Самуса,— я тут... Як би це точніше?.. Мене зацікавило суто пластичне рішення...

Віп гарячково нишпорив у пошуках отого "суто пластичного рішення", про яке бовкнув не зовсім обачно, по маючи іншого виходу. Смачні Кабачечки не годилися — це було ясно як день. За них Самусь перегриз горлянку. Хата з піддашшям і червоними стовпцям — це для архітекторів і музеїв народного побуту під відкритим небом. Де ж тут пластичні рішення, вирішення, пере-ріплення?

І тут Дореберині очі полетіли через леваду і на тім боці наштовхнулися на мальовничу групу, неповторну і не використану ще жодним художником світу, всю в русі, в зусиллях, у запеклій боротьбі й змаганні. Хлопчик з бичком. Бичок і хлопчик. Чудо і порятунок!

— Он, будь ласка! — показав скульптор.— Подивіться. Хлопчик і бичок. Бачите?

— Ото? — Самусь глянув упівока, так щоб Смачним Кабачечкам туди й не дивитися. — Та то ж наш Гришар Левине Серце! Ох і знайшов! Ох і впіймав! Оце художність!

Самусь виковбасювався перед Смачними Кабачечками, мовби запрошуючи їх теж посміятися із скульптора, але сестри мовчали.

Займали чітко окреслену позицію спокійного мовчазного вичікування, ліниво придивлялися до світу, даючи йому змогу божеволіти, конати, випинатися, тьмяніти й сяяти, певпі своєї вродливості, неповторності і великої потрібності не тільки самим собі, а й ще комусь, хто прийде, хто має прийти неодмінно.

Не слід думати, що бичок, якого побачив скульптор Дерберя! по той бік левади, був тол самий, що спричинився до трагіч-; ного випадку з Грпптишім підручником географії, пошматованим пахабно-тупою свинею. Той бичок давно вже виріс, досягнувши стандартної для всіх українських бичків ваги, був зданий державі, за стільки-то карбованців (проипсом) і стільки-то копійок (цифрами), і мама Сашка придбала Грпші спортивний трикотажний костюм (бавовняний, брудіо-чорного кольору), сипі кеди з білими шнурками і білими гумовими наліпками на кісточках, японську нейлонову куртку з відлогою на випадок дощу, а також дещо: з хатнього падібку, хоч, прямо скажемо, пі холодильник, ні пральна машина, пі навіть електроутюг сюди ще не увійшли, бо в Кар-I повім Яру електрики пе було, проектувалася вона лише в Світлоярську. Після того бичка виросло ще два, і вони теж не дояшли до суцільної електрифікації цієї місцевості, тепер виростав уже третій, якому судилася звичайна бичача доля і з яким Грпті доводилося вступати в постійні конфлікти так само, як і з усіма його впертими попередниками, тобто припинати й перенинати, що, як мв вже пересвідчилися, супроводжувалося явищами досить неприємними і навіть іноді принизливими для гідності нашого героя. Щоправда, Гриша вже набрався сили і не грав більше ролі жертви, він сміливо вступав у єдиноборство з чотириногим, часто виходив навіть переможцем, іноді сила трапляла на силу — і вони врівноважувалися, і рівновага ця була не мертва, не статична, а жива, динамічна, діяльна, потенціально-вибухова, вся в борінні, в —крайньому напруженні зусиль, в зятятості й непоступливості. Саме такий момент ухопив скульптор і зрадив пе тільки тому, що випадково знайшов порятупок від брутальності Самуся, але й суто по-художшщському, бо сяйнуло йому в вельми заклопотаній мистецькими шуканнями голові: ось воно!

Взагалі всі великі ідеї народжуються випадково. Ідею не можна вигадати, вхопивши голову в руки. Воно пе приходить до людини, як собака на посвист. Вона або ж падає на тебе мовби з неба, або пе падає. Ще давпі греки зпали це і тому в своїх трагедіях ніколи пе примушували героїв шукати виходу з безвиході, бо як ;ко ти його знайдеш? Все

вирішувалося набагато простіше. Над героями трагедії з'являвся бог у машппі і з своєї впсотп підказував якому-пєбудь Едіпу, що йому треба робити, думати чи казати. Скульптор Дерєберя сприйняв видіння хлопчика з бичком як отаку собі підказку бога з машини і ще того вечора повідомив про свою велику художню знахідку і голову колгоспу Зіньку Федорівну, і товариша Зновобрать, і секретаря територіальної парт-організації Грицька Грицьковича.

Дядько Зновобрать, щоб не відкладати в довгий ящик, негайно поставив питання па сільвиконкомі, запросивши якпаііпшршпй актив, бо колегіальність у Карповім Цру завжди ставили понад усе. Зібралось багато поважних людей, приїхав мотоциклом Без-коровайний, Самусь за звичкою приїхав трактором, Щусь-лісник — на візку, запряженім рябою кобилою, і за візком прибігли три його здоровепні пси, які бігали за лісником повсюди і норовили проскочити павіть до приміщення сільської Ради; роль сторожа-вико-павця була доручена Іванові Безтурботному, який прийшов заради цікавості і ніколи пе сподівався на таке важливе громадське доручення. Дід Левенсьць вмовив прийти і свого колегу діда Утюжка, хоч той і розумів, що цього разу свою пропозицію впгладити прапори вій навряд чи зуміє просунути, бо питання ж ділове, ніяке свято не передбачається. Дядько Обеліск отримав персонально запрошення як нснереворшеппй карпоярівськпй авторитет у питаннях монументальної пропаганди. Ясна річ, не обійшлося без жіноцтва, бо хто ж більше розуміється на красі, прпйшли доярки й свинарки, знатні ланкові, вчительки разом з Одарією Трохимівною, скромпо сиділи під стіпою і Смачні Кабачечкп, з лінивою цікавістю очікуючи кінця пригоди, яка розпочалася перед їхніми очима під штудерпим піддашшям Гайдукової хати.

Персонально запрошений був і Гриша Левенець. Причому скульптор наполягав, щоб хлопець з'явився в своїй, так би мовити, робочій формі: стара сорочка, порваний сіренький светр, картузик з поламаним козирком, штанці такі коротенькі, що пе закривають і кісточок, стоптані й викривлені черевики. Скульпторові це все було потрібне для наочності його художньої ідеї. Але для цілковитої наочності віп би ще, може,

припровадив па вйкопком і бичка! Мама Сашка не захотіла й слухати про якісь там скульпторські витребеньки. Вона одягла Гришу в новенький польський костюм за сто десять карбованців, у нову сорочку зі стрічкою, в нові черевики па товстій підошві, куплені на нараді передовиків у області, і виявилось, що Гриша вже майже дорослий — хоч і по дуже високий, але міцний, широкоплечий, широкобровий і широкочолоий, весь відкритий, розсвітлений, ясний і довірливий. Скульпторові Гриша сподобався й у святковому, але віп все ж уперся — в щоденнім робочім вигляді хлопець справляє враження набагато ви-разпіше і яскравіше.

Дядьки позаймали лавки посередині, немилосердно смалили сигарети "Стюардеса", які споживкооперація завезла ВРКЄ місяців зо два тому і ніяішх інших завозити пе збиралася, поки не розпродас ці. Одягнені були всі по-модному — хто в синтетику, хто в справжнє, і всі в куповане, в готове, тільки дядько Обеліск мав на собі френч з накладними кишнями, як носили ген-гсп у які роки, і напіввійськовий картуз захисного кольору з твердим околи-шем. Щоправда, такі картузи в Карповім Яру носили всі чоловіки, які мали за шістдесят років. Хто їх шив, де й. коли — це залишалося такою самою таємницею, як застосування термоядерної енергії в мирних цілях, з тою лиш різницею, що енергію вчені досі ще не застосовували, а картузи дядьки добувають собі й далі, та піе кожен має їх по два — на будень і свято.

Дядько Обеліск, попри його майже військовий вигляд, був босий, бо взувачку беріг так само, як і Щусі. Осіння трава обабіч стежок, правду казати, вже холодила йоги, але в сільраді було тепло, можна зігрітись, до того ж взувачка в такому ділі, як бесіда з столичним художником, значення не мас ніякого.

Скульптор виголосив цілу доповідь. Пояснив, що таке для радянського колгоспного села статуя. Розповів, де й коли і кому ставлено пам'ятники, які статуї, які скульптурні групи. Тут його перепинив товариш Зновобрать і попросив бути ближче до суті.

— Так я ж по суті! — образився скульптор.

— Де і як — це ми знаємо і, кажеться-говориться, бачили. Європу пройшли, та й у себе. Оп Безкоровайний мости відновлював на всіх європейських ріках. Бачив там статуї й па мостах, і коло мостів.

— І Петро Безтурботний Європу пройшов,— засміялися з кутка.

— На возі, соппим!

— А й пройшов! — обізвався Петро, який теж опинився на цьому небувалому засіданні.— І, щитай, бачив! Ого!

— Та я теж,— скромно погладив вуса Зновобрать,— хоч, кажеться-говориться, й давно, а було. Кулеметником, другий помер коло "дегтярьова". Побував... А от наш секретар райкому Степан Михайлович — той усю війпу автоматником. Вже в Празі його... На другий день після миру...

Почалися спогади, про скульптора було забуто, забули й про те, навіщо сьогодні зібралися, але Дерєберя, хоч молодий, належав до ранніх, він не розгубився, дав ветеранам виговоритися, а тоді приголомшив дядьків несподіваним:

— А ви знаєте, що говорив про грецьку скульптуру Віпкель-мап?

— Це ж який Вінксльман? — враз стрепенувся дід Утюжок, радий, що й віп може тут знадобиться.— Може, той, що в районі комендантом при фашистах був? Ох, і стерво ж було!

— Це, ма'ть, той, що ти його втопив? — поспитав хтось не без єхидства.

— А й утопив! — випнув бороду дід Утюжок.— Бо й хто б його втопив, як не я!

— Ти ж казав: генерала?

— І гііірала втопив! Пошукай, коли хоч, у Зеленому, він там і досі лежить в глибу!

Утюжксва похвальба розбуркала навіть Петра Безтурботного, який уже прилаштувався був поспати всмак, поки триватимуть балачки про площі й монументи.

— Уже й генерал? — здивувався Безтурботний.— А мені, щитай, казав: фельдмаршала втопив!

— І фельдмаршала тож І — тупнув ногою Утюжок.— Я тут за цілий партизанський отряд справлявся, поки ти па моїй безтарці спав!

— Казав же тобі: пошпетило її міною, що й не здрімнув. А тоді ВЯІЄ ВСІ фронти пройшов на трофейних. З халабудою, з тормозом, колеса — як грім, куди твоїй безтарці!..

— І моя, таки ж моя, а не твоя безтарна! — закричав дід Утюжок.— А кобили які були! А де вони? Ти ж їх не привів назад? Сам цілий, а кобил — катма!

Такий емоційний спалах міг зрозуміти лише той, хто відбіг би пам'яттю аж у передвоєнний сороковий рік, коли в карноярівсько-му колгоспі "Дніпро" рішенням правління доручено було дідові Утюжку (бо віп завжди був дідом для всіх післяреволюційних поколінь!) доглядати двох фондових кобил Мазурку і Баронесу, а також новеньку бричку, на якій красувався напис: "Фонд РСЧЛ". Слово "бричка" більше тулилося до часів минулих, було в ньому щось куркульсько-глитайське, тому невідомі Ддами колгоспного ладу і ввели для цього транспортного засобу новий термін "безтарна", тобто віз, у якому, скажімо, зерно можпа возити без тари, насипом. Утюжок, хоч ніколи не служив у армії і якимось унікав усіх війн, що відбувалися па його віку, заступивши на ност доглядача

фондових кобил і фондової безтарки, став у Карповому Яру найбільшим военспецом, навчився хвацько зсовувати каблуки (а влітку, коли босий,— п'яти) і навіть поспівував слідом за комсомольцями: "Веди нас в бой, товарищ Ворошилов, донецкий слесарь, боевой нарком".

Двадцять другого червня, тільки-но почувши, що почалася війна, дід Утюжок запряг Мазурку й Баронесу, кипув у безтарку сидора з паляницею, четвертиною сала, новими підштаниками, надів новісінький бриль (плетений не "вчетверо", а "вшестеро", та ще й зубчиками) і помчав до райвійськкомату. Не був перший, його випередили ті, хто жив ближче до райцентру, довелося ждати черги, але це діда Утюжка не злякало, бо мав у безтарці 113 вівса й сіна, мав брезентове відро, щоб напувати кобил, мав і для себе в сидорі хоч і на цілий тиждень. Ждати черги довелося два дні й дві почі, кобил і безтарку в нього прийняли, подякували за добрий догляд і... звеліли передати Петру Безтурботному, який "призивався в ряди".

— А я? — закричав дід Утюжок.

— Ваших років не беруть.

І все. І вертайся до Карпового Яру без фондових кобил і без фондової безтарки, а те ледащо Безтурботний поїде кататися та геройствувати.

Окупацію дід Утюжок пережив тяжко, як, мабуть, ніхто з карпоярівців. Надто пригніченим почувався через один дуршій випадок. Якось фашистська команда заскочила в Карпів Яр виловлювати курей і тягти з дворів теличок і одному з тих куроловів, молоденькому фашистику, примапдюрплося покататися на човні по Зеленому озеру. В очереті фашпетпк знайшов кілька човпків, але жодного весла. Він побіг до крайньої хати. А що була то Утюж-кова хата, то й присікався до діда: "Уо, ю?"

За тим "Уо", що значило "де", фашистик повторював ще якесь слово, якого дід Утюжок не міг згадати. Але тут солдат кинув погляд під повітку, побачив там поставлені сушитися (удосвіта Утюжок трусив ятери) весла, підбіг до них, ухопив одне, тицьнув дідові в руки: "Ком!" І погнав Утюжка до Зеленого, і примусив катати його по озеру, і хоч скач, хоч плач.

Дід Утюжок спершу злякався (бо оте ж гітлерепя замірялося гвинтівкою), тоді якось розгубився, відіхнувши човен і гребнувши веслом, обурився, а тоді враз обпекла його страшна думка "Це ж я співробітничав з окупантом!" І хто ж співробітничав, подумати тільки! Єдиний у Карповому Яру чоловік, який два роки готував у фонд РСЧА таких розкішних кобил і таку новісіньку безтарну! Дід Утюжок так розстроївся, що в нього, як то кажуть, опустилися руки, весло не пішло в воду, а черкнуло по самому верху, бризки полетіли аж па другий кінець човна, кілька їх упало й на окупанта. Солдат засміявся, щось крикнув дідові Утюжку ніби аж пустотливе, а в того ще більше засмоктало під ложечкою.

"Ще вопо й сміється, фашистєня паршиве!" — подумав зі злістю Утюжок і вже павмисне брьохнув веслом так, що обкупав гітлерівця з ніг до голови. Той підскочив, став обтріпуватися, мов цуценя, а тоді визвірився на діда, ухопив гвинтівку і став кричати щось по-своєму. Утюжок повернув був до берега, але фашистик знов затупотів об дно і знов замірився гвинтівкою, мовляв, катай і — без ;шверсій.

Про те катання дід Утюжок нікому й не казав. Бо хоч і виявив протест, оббризкавши окупанта водою, але ж катав, співробітничав!.. Може б, і промовчав, і ніхто б не довідався. Але закінчилася війна, стали повертатися з фронтів карпоярівці, видзвонювали орденами й медалями, розповідали про геройства й подвиги — як ти тут утримаєшся! На полі бою про змагання в героїзмі якось немає часу думати, бо то ж бій, і не на життя, а па смерть! А змагаються вже опісля, одіті згадуючи, другі вигадуючи, а до них мерщій туляться й ті, хто и не пюхав поля бою.

Дід Утюжок не втерпів і теж запрагнув слави.

— Ви на фронтах, а ми в тилу,— багатозначно натякнув він.

— Партизанили?

— І партизанив. А чого ж? Такого гітлеряку в Зеленому втопив, що ого! Увесь в автоматах та в бопбах, страшно й глянути!

— Солдат чи хто?

— Л мені воно без інтересу. Може, й ундєр, а мо', сам фєтьфє-бель. Лежить он в глибу п не тіпається.

Фронтовики йшли й ішли, орденів і медалей у Карповім Яру більшало й більшало, дід Утюжок відчув, що треба переходити на вищий ступінь героїства.

— Армія — що? — розбалакував віп.— Там тобі солдатів МІЛЬЙОНИ, танки, пушки, гіпірали... А от сам попробуй — це тобі пє армія. А я тут сам, без нікого, в Зеленому такого офіцерюгу втопив, що його гітлери півгоду шукали! Шукай, а кінці в воду!

Може, той "офіцерюга" так і став би вершинним виявом Утюж-кової фантазії, коли б через десяток років по війні червоні слідопити, йдучи слідами легепд справжніх і вигаданих, не добралися до діда і не обаранпли його з усіх боків: "Розкажіть, дідусю, як ви фашистського офіцера втопили в Зеленому".

Утюжок спробував озирнутися на десяток років і з подивом відзначив, що з такої відстані вже навіть отой вигаданий офіцер знікчемнів і змалів, і виходив уже й не подвиг, а таке собі ніщо. Хіба на такому прикладі вгіховасш підростаюче поколіипя?

— Офіцера? — вигукнув дід Утюжок.— Та хто це вам сказав? То ж був натуральний гііірал! Ще її з двома денщиками.

— І ви ото їх усіх?..

— Одного денщика, значить, з гініралом, а другий по березі бігав та тільки руками об поли бився!..

Здавалося б, куди вже вище генерала? Та ось чутка про Утюжків подвиг пробилася павіть до заспаного Петра Безтурботного, і той якось спитав діда крізь позіхи:

— А що, щитай, то правда, ніби ти генерала фашистського втопив?

Правду кажучи, Утюжок уже й сам побоювався розмірів своєї побрехеньки, але ж не перед Петром Безтурботним, який так нахабно в сорок першій забрав фондових кобил і фондову безтарну і не дав Утюжкові здійснити безліч подвигів фронтових!

— Не гіпірала, а цілого фельдмаршала! — в нападі найвищого натхнення заявив дід Утюжок.

— Фельдмаршала? Та бре Ч..

— А ти ж думав! І з булавою!

— Та де ж він тут узявся?

— Приїхав, значить, покататися на човні в Зеленому. Я його и покатав!

— А як же його прпкритіс? Охорона?

— Прикритіс втекло! Не втекло б — то й вопо булькнуло б! Ти ж знаєш, який глиб у Зелснолгу?

Історія ця зайвий раз підтверджує істшту, що в Карповому Яру люди були незвичайні, хоч кого тут візьми. Авторів так і кортить про кожного розповісти щось "симпатичне", як каже Олександр Ковінька, але ж автор геть забув про скульптора Дсреберю.

*1 Бре — скорочена, злагідпена й олітературте на форма вульгаризму "брешеш", який знайдемо лише в словниках і ніколи не почуємо в живій мові наших сучасників.

— Товариші! — загукав скульптор.— Ми ухилилися від теми. Сьогодні ми повинні обговорити ідею, яку я хочу висунути. Про скульптурний символ вашого села. Символ Світлоярська.

Всі замовкли, і тут Дерсберя розповів їм про хлопчика з бичком. Треба віддати скульпторові належне: хоч і молодий, але око мав зірке й метке. Запам'ятав і точно передав словами людям, у якому картузику з поламаним козирком був Гриша, коли борюкався з бичком, і яка в нього була сорочечка (сіренька й розстебнута, може, й з повідриваними гудзиками), і які штанці (піддир-кані вище кісточок, бо хлопці ростуть завжди швидше, піж матері встигають справляти їм нові штани), і якої масті був бичок (чорний, а підчерев'я і воло — білі і на погах ніби білі панчішки, як у копя маршала Ворошилова, коли той до війни приймав паради на Красній площі).

Після цього Дерсберя вирішив ударити по колгоспниках ерудицією. Не міг утриматися від розповіді про прецеденти, тобто про вже існуючі подібні пам'ятники. Мовляв, є хлопчик з гусаком. Хлопчик, який виймає дерево з ноги. Є навіть хлопчик, який пісяє. А в них буде па колгоспній площі хлопчик з бичком. Прототипом послужить Гриша Левенець з його бичком. Це вже вирішено безповоротно. Вилити можна з бронзи, можна і з нержавіючої сталі. Метал краще передасть пластику живого тіла. Можпа і з мармуру, ало мармур для степової України не характерний. Сприйматиметься як щось чужорідне.

Голосно зробив "хе-хе!" Самусь, решта мовчала якийсь час, бо скульпторова ідея не те що приголомшила людей, а видалася трохи незвичною, щоб не сказати більше.

Все ж дядько Обеліск не міг довго витерпіти, і він не витерпів, спитав з не властивою для нього обережністю:

— А бичок — це ж як? Живий?

— Ну, справжній бичок. Так само, як і хлопець. Та ви можете подивитися. Гриша Левенець, встань, хай товариші...

— Сиди, Гришо, сиди,— сказав Зновобать,— ми й так знаємо. Тут пете. Тут, кажуться-говориться, про символи. Чи бичок — символ нашого життя?

— Все може бути символом при відповідному оформленні,— пояснив скульптор.

— Бичка не водрузиш,— сказав Обеліск. Скульптор не зрозумів і попросив повторити.

— Кажу: бичка водрузити не можна, бо він живий.— Обеліск аж зіпрів од такої недогадливості цього столичного вусатого та бородатого художника.

— Дозвольте! — вигукнув скульптор.— Але ж скульптура зображує здебільшого тільки живі предмети! Неживі — це вже антураж, це не мистецтво.

— Ага,— присунувся до нього ближче Обеліск.— А що, по-вашому, тако обеліск? Живий чи неживий предмет? І що воно означає?

— Обеліск? Це специфічний знак... Від древніх єгиптян. Це не скульптура і по мистецтво. Просто знак, або символ...

— О-о! Чули? — повернувся до всіх Обеліск.— Правильно! І я кажу. Обеліск — це знак, або символ, а символ живіший за все живе! От ми знищимо старе життя як клас і на знак цього водру-зимо в новому селі обеліск. Треба, то змайструємо його самі. Отак, чоловіче! А вже як тобі кортить поставити живе, то водрузи грудь!

— Грудь? — отетерів скульптор.— Яку грудь? Про що ви, шановний?..

— А таку, як люди ставлять. Передову.

— Ви маєте па увазі погруддя, тобто бюст?

— По-твоєму бюст, а по-пашому грудь. Хоч ту ж Сашку, матір Гришка оцього, бери й водружай. Передова доярка.

— Це в мої задуми пе входило,— поважно мовив скульптор.— Я прибув до вас не для спорудження офіційного монумента, а для творчого розв'язання проблеми. І я пропоную вам цілком оригінальне рішення. Хлопчик як символ всемогутності життя, що народжується, і бичок — як ознака колгоспного добробуту і досягнень радянських учених по виведенню високопродуктивних порід.

Ніхто не зважав па Гришу, піхто пе питав про його згоду не то що стати прототипом дивної скульптури, а хоч предметом цієї дивної суперечки, тому всі здивувалися, коли віп протовпився до застеленого червоним сатином столу, за яким сиділи члени виконкому, і неголосно, але досить твердо і вичерпно промовив:

— Не моє діло, що там стоятиме, але ні з яким бичком, апі без бичка мепе там не буде. Бо хто я такий? Вже коли хочете поставити символ нашого села, то поставте трактор і дядька Безкоровай-ного па ньому.

— Тю! Та я не висиджу! — хмикнув Безкоровайпий.— Вже тоді хай Самусь. Він молодший.

— Все правильно! — вмить відгукнувся Самусь.— Можна й посидіти. Молодець, Грилю!

— Трактор — це банально,— скривився скульптор.— Окрім того, хто ж стане ліпити трактор? Вже коли треба, то ставлять справжній трактор на постамент — і без клопотів. Але таких СР-моробних пам'ятників уже повно. До того ж, зауважте, це просто пам'ятник техніки. Без людини. Людина сюди не вписується. Візьміть масу трактора і масу людини. Трактор задавлює. Людина надто мізерна. Вона загубиться в цій масі заліза.

— Як то загубиться? — скипів несподівано для самого себе Грипа.— Дядько Безкоровайний загубиться? Та чи знаєте ви...

Він міг би багато сказати скульпторові, але не сказав нічого. Знов пішов на своє місце, а груди йому розпирало щось незбагненне, кортіло не знати й чого, обурення проти скульптора за те, що хотів його виставити па привселюдну ганьбу з бичком, породжувало вперте бажання ось тут одразу прийняти рішення па все життя, заявити, може, й перед усіма про те, що... Про що? Може, що сяде па трактор і покаже, що пе загубиться на ньому, як і Бсзкоровай-ПІЙ? Може, може...

22

Хоч як прикро, але доводиться обмежуватися в своїй розповіді, бо й життя, по суті, не що інше, як суцільні обмеження. На одні мп пристаємо добровільно, до іпшпх навертаємо себе примусово, і тільки в цьому знаходимо свободу, бо прп вседозволеності свобода не існувала б зовсім, там вмирили б усі бажання й прагнення, життя зупинилося б і запанував хаос небуття. Такою закрутистою сентенцією автор хотів попрощатися з скульптором, якого ми більше пе зустрінемо так само, як і його друга

архітектора. Але що скульптор, колп нам ідеться про Смачних Кабачечків! З ними теж розлучаємося, навіть пе допустивши їх до мови, бо, як ми самі переконалися, сестри не вельми охочі до балачок і до активних втручань у події. Нам жаль розлучатися зі Смачними Кабачечкамп, бо такої краси ми, може, й не спіткаємо більше, красою ж, як відомо, можна перевернути цілий світ. Але паша розповідь вимагає присутності людей енергійних, діяльних, активних, непосидючих, і Смачні Кабачечкп в пій пе втримуються, хоч плач. Щось вони зробили, щось перевернули в душі Гриші "Певенця (пе прямо, а опосередковано, але ж однаково — це зробили вони!), запам'ятаємо їхні повільні очі, їхні оздоблені землею руки, їхні пе-пов горні тіла, мов у молодих українських богинь, і поведемо свою розповідь далі вже без ппх, спокійні за їхню долю, пе лякаючись навіть Самусевих посягань па цих незвичайних дівчат, яких він у своїй незажерливості розглядав лише як своєрідний сексхарч для вдоволення иотреб нижчого порядку.

23

Що таке переселення? Історія повна туманних відомостей про переселення народів. Враження таке, ніби то там, то там па контипептах виникали самі собою страхітливі казапи і в них варилися, клекотіли племена й народи, а тоді невідома сила вихлюпувала їх з того казана і розжбурювала по всіх усядах, а у велетенській посудині ще довго кипіло й клекотіло, і валом валили звідти племена і розтікалися по всій землі, займаючи незаселепі місцевості, витісняючи нерішучих аборпгепів, нищачи слабких, підко-рюючи пенокірливих. Хто, звідки, куди й навіщо? З'ясувати це, мабуть, пе вдасться ніколи й нікому, та ніхто й не рветься до встат иовлення істини, бо кожен, коли його добряче пошкребти, по суті, теж є не чим іншим, як одним з продуктів того великого переселення пародів.

Тепер у пас набуло великого розмаху переселення в пові квартири. Процес радісний, бадьорий, головне ж — масовий. Не встигає чоловік одержати нову квартиру, як мерщій домагається ще. пові-шої: діти

ростуть, женяться, народжуються онуки, родина збільшується, а коли не родина, то апетити, амбіції, запити — це вже а кожного індивідуально.

Випадки переселення цілих сіл належать до явищ нощоденних. Селяни ніколи ніхто не будував. Навіть рідна держава залюбки падає йому змогу впливати в цій галузі діяльності все вміння і енергію. Власне, будівництвом цих людей не злякаєш. За життя їм доводилося робити це не раз. Війни, стихії, всілякі лиха щедро падали на людей у степах, а найперше, здавалося, на їхні нетривкі солом'яно-глиняні оселі. То правда, що глина перетривала цілі тисячоліття, що глиняна цивілізація була ще в шумерів, і в парфян, і у вірменського царя Аргішті, та навіть у Вавілоні. Але утримувалася пінна не своєю міцністю, а доступністю й поширеністю, легко відроджувалася, з плином часу втрачався, помічалася все хіба що потерпілими, але їхніми свідченнями ніхто не цікавився. Так і в українських степах. Палилося, нищилося, руйнувалося, само валилося. І треба було знов місити глину, ставити сохи, вшивати очеретяні парки, добувати дерева на сволаки, крокви, бантини. Оселі й цілі села відроджувалися, відновлювалися, але завжди на тому самому місці, на батьківському, на предківському, у звичному розташуванні, часто в безладі, та однаково без порушень усталеності, при якій людина відчувається завжди певною своїх сил і стає частиною землі. Тепер належало переселитися одразу всім і зовсім на нове місце, з краю плавнів на край степу, де досі був лише маленький убогий хутірець. Ота запекла суперечка, що спалахнула між Самусями й Щусями за ділянки під садиби в новому селі, пояснювалася, мабуть, не так і пробудженням атавістичної селянської жадібності, як своєрідним цивілізаційним шоком. Бо ж справді: з глино-солом'яної, мало не шумерської цивілізації перескочити в найвищий соціалізм! Точне планування, камінь, цегла, шифер, електрика, водогін, газові плити, телевізори, асфальтовані тротуари. Сюди ще тільки метро — і майже тобі столиця. А далі пішло й геть незбагненне. Проблеми естетичні. Дискусія з скульптором. Що соло тільки на папері, а вже стурбовані аж до найвищих інстанцій кожною дрібницею в ньому. Товариш Знобобрат не закрив тоді засідання виконкому, поки не дійшли спільної згоди, чим же прикрасити другу світлоярівську площу, і поки він не зміг доповісти в райком партії, що від

скульптури відмовилися, бо дорого і пема путящих пропозицій, а вирішили посадити посеред площі гарного дуба, а під ким встатовити колонку водогону, яку попросили були прикрасити столичного скульптора, але він розприндився і заявив, ніби його таке громадське замовлення принижує, то тоді всі зійшлися на тому, щоб колонку оформити під звичну й милу серцю колшого карпоярівця крпницю.

Поки тривали всі ці обговорений, уточнення, деталізування, землемір "Певеиець з двома помічниками розмітив ділянки просто по пшеничній стерні, залишеній Самуссвим комбайном, і якось само собою почалося вже тої осені будівництво. Банк надав усім кар-поярівцям позички, занаряджено державні поставки цегли, шиферу, дерева, камінь па підмурки був свій, із сусідньої каменоломні, дай Самусевому Давидку тридцятку, віп тобі всю каменоломню в стерню привезе! Глипа теж була своя і солома. Автоцистерна возила воду для замісів, виливали в день по два й по три десятки саманних хат, а талі уже складалася біла силікатна або червона (кому яка до смаку) цегла, щоб обкожушпти хату, як вона висохне, сталася затримка з деревом, па яке в степу завжди голод, але тут допоміг Степан Михайлович, який домігся для Світлоярська першочергових поставок, хоч секретарі інших райкомів теж домагалися першочерговості, посилаючись иа те, що в них так само нові села називаються на "світло": Світлогірськ, Світловодськ, Світлопільськ.

А па околиці Світлоярська вже виростили ферми, гаражі й навіси для техніки й реманенту, будувалися ясла й дитсадочок, монтажники ставили стовпи електромережі і трансформаторні будки, сільгоспбуд споруджував дві вежі водогону і прокладав по всіх вулицях майбутнього села мережу водогону, щоб у кожному дворі була своя колонка. Такого радісного будування пе пам'ятав у Карповім Яру піхто й піколи, навіть столітній дід Гнат, який бачив усього, був на японській і турецькій війнах, пережив кількох царів, Гітлера, лорда Керзона, махновців, банди Марусі і Григор'сва, навіть він ходив по стерпі, натикаючись то па гранітні підмурки, то на глибокі траншеї водогону, то на стовпи електропередачі, і ТІЛЬКИ спльовував: "Тьху! Чи ти ж бачив, бісової його віри!"

Будівельних проблем у звичайному розумінні цього слова карпо-ярівці на першому етапі практично не мали. Ніякого доставання, ніякого перекупування, ні сватів, ні братів, ні добрих дядьків. Кілька "ліваків" поткнулися були з пропозиціями "підкипути й перекинути" того-сього, але, перекопавшись у цілковитій відсутності так званої кон'юнктури, швиденько ЗПИКЛИ в невідомому напрямку.

Згодом, за рік-два, коли вже село стоятиме і карпоярівці стануть світлоярівцями, почнеться між ними змагання, в кого вищий паркан, у кого яскравіша фарба, в кого вища телевізійна вежа (бо в кожного персональна і в кожного з незаконно придбаного "уголка"), в кого сортовітшпй садок. На першому ж етапі головне було, хоч як це дивно, — що брати з собою в поле село, а що залишати.

Тільки для дядька Обеліска не було ніяких проблем: знищити все як клас, водрузити обеліск і переходити в нове село, як стояв. Правду кажучи. Обеліск при цьому нічого не втрачав, бо господарство домашнє мав не те що занедбане, а просто понищене, і не так завдяки його лівацьким перегинам, як дивовижному характеру дружини Хвеньки. Ніхто не знав, чи існувала коли-небудь свята Хвспька, але коли б справді така була, то мала б вона стати покровителькою найбільших марнотратників усього свого й чужого. Скажімо, грошей Хвепька не могла втримати в руках, воно пекло їй пучки, від грошей у неї починалося те, що сьогодні зветься модним словом "алергія", вона не просто розтринькувала все до копійки, що Обеліскові вдавалося заробити, а бездумно й безцільно нищила. Зароблений па трудовоні хліб Хвенька не берегла, як усі люди, щоб вистачило до нового врожаю. Де там! Пшениця перемелювалася тільки на крупчатку, і починалося! День і ніч пеклися височезні иишні паляниці, білосніжні пампушки, різноформні орішки, пиріжки й коржики, варилися вареники, кипіли в смальці й олії вергуни, готувалися товченики з курятиною,— коржі з маком, парізувалися цілі кілометри тонесенької локшини до гусячих потроіпків, з'їдано з усього цього дива десяту частку, а решту викидано, і ось за місяць вся Обеліскова пшениця внаслідок неймовірної некарсько-кухарської діяльності Хвепьки зникла, в хаті паставав коли не голод, то й не період

ситості, починалася ера ку-ку рудзяників, солодкуватих, поїш теплі, а тоді гірких — і в рот не візьмеш; колючих, шорстких ячників; за нею неминуче мала прийти епоха позиченого хліба, але Хвенька ніколи не дбала про день завтрашній, вона жила днем нинішнім, безжурно, легко, на заздрість ворогам і на радість своєму ультрарадикальному чоловікові, що з жінчиного способу життя виробив для себе справжню філософію, всі постулати якої неодмінно увінчувалися обелісками. Замолоду Хвенька була досить нриваблива молодичка, невисока, але м'якотіла, розложиста, вона досить охоче і легко входила в контакти з чоловіками, відверто заявляла, що з порожніми руками до пої ліпше пе потикатися, і незграбні карпорівські залицяльники, не покладаючи особливих сподівань на свою природну привабливість і громадські гідності, йшли до Хвепьки кожен з своїми припрошеннями — той иіс клуночок борошна, той гуску, той курку, той десяток яєчок, той глечик сметани, той медку, той яблучок. Дари охочо приймалися, а дарувателів без винятку і без розбору жвава Хвенька негайно витурювала з хати, а тоді ще й гпала через весь двір і на вулицю, і весь цей процес відбувався не мовчки, а з відповідним звуковим супроводом, який у пас на Україні зветься "батькуванням на всі боки". Обеліск часто бував свідком цих сцєп і вдоволено покахикував, ще більше зміцнюючись у своїх ультрарадикальних поглядах на людство, весь Карпів Яр зпав, що очікує кожного чергового залицяльника підступної Хвеньки, але від того кандидатів па привселюдне зганьблення і батькування не меншало, а ще більшало, чим стверджувалася та по дуже весела істина, що історичний досвід для людства нічого не зпачить і воно сліпо лізе туди, де його вже били безліч разів.

Отож, нічого не надбавши з своєю Хвенькою, Обеліск і виступав тепер з заявами про цілковиту відмову од усього, що було в Кариовім Яру. Погодитися з ним ніхто, яспа річ, не міг, але в суперечки теж не вступали. Бо залюбки нолишали архітектуру гли-няних розвалюх, забобони й пересуди, нечисту силу і знікчемнілого домовика, невлаштованість і недоцільність, заболочені береги і майже столітнього батюшку Парфентія, що, пе маючи церкви, за-брапої колгоспом під зерносховище, правив для кількох карноярів-ськпх бабусь у власній хаті,

иовісившп коло неї па дерев'яній поперечині пе знати де й роздобутий дзвін. Багато було такого, що хотілося б забрати,— та як ти його перенесеш у нове село? А приємно окові було б дивитися на три млипи-вітряки, та ще й не прості, а все шестерики, тобто шестикрплі, і з поворотним пристроєм, як годилося: і бендюг, і катеринка, і дерев'яний круг на кам'янім підмурку. Взялп б Зелене озеро, повне линів і карасів, а також Пря-дивку, де мочпли коноплі, а ще давніше, розповідають, топлп відьом. Старенький сільбуд, хоч і замінювався на вищому рівні Будинком культури, але дорогий серцю карпоярівців тим, що довгі роки був місцем розвитку, громадської критпкп. Щодо самокритики, то тут проблем пе виникало, бо вона споконвіку гніздилася в родинному затишку, вирощувана жіноцтвом з такою самою дбайливістю, як огірки, квасоля, цибуля, петрушка і мак,— отож без перешкод і втрат у своєму розквіті перемандрує до Світлоярська.

Живий думає про живе, тому про карноярівське кладовище згадали в останню чергу. Та п пе згадали самі, а прибула спеціальна "бригада по перенесенню", шість чп вісім червономордих, про-смерділих сивухою, помитих і почесаних чоловіків заявилися до товариша Зновобрать і стали викладати свої вимоги: житло з гарними молодицями, випивка місцева марочна, закуска теж відповідна, добові, підйомні, за вредність, за виконання і перевиконання,! що ж до гонорару за кожного мертвяка, то тут уже вони братимуть¹ індивідуально з огляду на працездатність особи.

— Та звідки вас принесло, кажеться-говориться! — здивувався Зловобрать.

— Там уже нема, де були, то тобі й не пойнять. Тебе знімуть — пе попадеш і в паш кагал, бо вже старпп, а тут сили та сили треба!

Це були зпяти й усунспі, перш ніж устигли все попропивати па доручених їм ділянках роботи. А що були ще молоді п здорові, до пенсії пе дотягнули, то й організувалися добровільно в "бригаду по перенесенню" захоронепь, врахувавши потребу.

Карпоярівці з острахом, змішапм з боязкою шанобливістю, поглядали, як "бригада" береться до розкопуваппя могил, як горить під нею земля, як в один день ламається, порушується, зпищується мирне співіснування віків, сімейств і особистостей, яке панувало в цьому місці вічного спочинку. Тепер кожей прагнув знайти свого предка, впізнати, догадатися, відокремити від інших. Згадували, в якій труні було покладено родича, який одяг мав, яке волосся, коло кого ліг, а хто потім став його вічним сусідою.

24

Автор цієї розповіді мав би докладно занотувати й передати всі радісні події, що супроводжували виникнення Світлояр-ська. Така ж прекрасна дійсність, така повнокровна сучасність, такий матеріал. Але автора знову потягло на історію. Не інакше в нього або ж своєрідне збочення, або просто так званий історичний синдром, і коли медицина ще не зареєструвала подібної хвороби, то хай однині береться за цю справу з усією сумлінністю у всеозброєнні науки й техніки, діагностики і прогностики. Не навчило автора навіть занадто доскіпливе дослідження власних коренів. Довірливо і наївно піддався він баєчкам про славне походження прізвища Загребельних, коли ж спробував підвести під легепду наукову базу, виявилось, що ніякого Сакребсльпого-Загребельного історія не знає, зате в архіві Запорозького коша під роком "1762" зпачиться "Діло" па козаків Яцька Загребу, Грпцька Лихон'ята та шістьох товаришів їхніх, які поїхали з Запоріжжя з сіллю та рибою на Гетьманщину й Острогожчиину, за подорож пограбували два хутори полкового писаря острогозького Слободського полку Федора Тпмошенка, після чого й було заведено "Діло за угпатие <*. хутора его тридцат восем рогатих скотин зопорожекими козаками куреня коренівського".

Навряд, щоб за сто років рід, який дав повноважного посла (Іпкребельного, здрібнів аж до якогось Яцька Загреби, що крав рогату скотпну в полкових писарів, хоч знову ж таки по вельми радісно й письменникові Загребельному мати серед своїх предків (хай і на відстані

в 200 років) чоловіка з такими сумнівними заслугами. Честь Яцька Загреби можна порятувати заднім числом хіба що в той спосіб, що вважати його акцію не грабунком, а експропріацією і прагненням встановити історичну справедливість у майновому розподілі. Бо не з'їв же Яцько Загреба з сімома товаришами цілих тридцять вісім рогатих скотин! Ну, з'їли там якусь теличку чи волика, а решту ж, мабуть, роздали бідним! Але хоч як воно було, заняття історією — річ серйозна, гірко навчений, автор мав би сахатися цієї галузі, а піп знову взявся за своє! Прискочив до Карпового Яру і здійняв галас про те, що треба залишити свідчення минулою, згадку про нього, перепестп з старого села іа околицю нового все характерно, що було: хату, комору, клуню, вітряк, церкву, з усім начппням, з предметами побуту, навіть такими, яких уже й пе знайдеш тепер: ступу, мотовило (по те що в ком-байні, а для намотування ниток), прядку, днищо, чумацький віз. Не зупинило автора навіть те, що батюшка Парфонтій відмовився далі пра<впти і попросився в єгері у мисливське господарство, яке організовувалося поряд з карноярівськпм лісництвом.

Піп'— у єгері? Автор розшукав батюшку під кручею коло Зеленого озера. Риба в такій холодній воді вже пе клювала, але отець Парфонтій у старенькій рясі й кожушку поверх неї спокійно сидів собі, весь сивий, закудланий, старий як світ.

— Скільки ж вам літ, батюшко? — поцікавився автор.

— Дев'ятьдссят і седьмпця, сину.

— Багато.

— Що чоловік перед вічістю і перед богомі

— Бога ж нема,— нагадав автор.

— Нсіповідимо, нсіповідимо.

Ось тобі маєш: нетрудовий елемент, від держави відокремлений, світогляд непевний, а з минулим хоче покінчити безповоротно і ніяких тобі згадувань і пам'яток! Автор був трохи завагався і похитнувся в своїх намірах, але треба ж йому було натрапити па Івана Безтурботного! До речі, так воно буває досить часто. Потрібні тобі люди — зайняті, у них повно клопотів, а тим часом ти натикаєшся на якого-небудь неробу, він тебе зачаровує, і вже ти дивишся на світ його очима і віриш йому так, як таблиці множення або працівникам бюро погоди, які посилаються на вірогідні дані метеорологічних супутників.

Іван Безтурботний уже років зо два пробував вступити до інституту, їздив туди й сюди, здавав і перездавав, але без видимих успіхів, щоразу повертався додому, не дуже рвався до роботи в колгоспі, а все придивлявся, де б знайти таке місце, щоб питали, як з дурного, а платили, як розумному. Нарешті Безтурботний вдарився в спорт. Віп випросив у колгоспного бухгалтера Левка Левковича довідку про те, що ніби йому доручено організувати колгоспних спортсменів, а тоді з тою довідкою домігся в районі призначення головою карпоярівського спорттовариства "Урожай". Спортсменів не було, зате був голова, з'явилися асигнування на інвентар, Безтурботний накупив майок, трусів, вовняних тренувальних костюмів, футбольних бутсів і тепер ходив селом, як футболіст або заслужений тренер. На харчі не було, але харчувався він у своєї матері Вусті, та й харчувався досить добре. Може, коли б не фірмове блюдо тітки Вусті, то Безтурботний і не зачарував би автора, але бісів хлопець знав, що до серця чоловікові, який тиняється далеко від дому, часто можна вскочити через шлунок. Ще не перекинулися двома-трьома словами, як він вигукнув:

— Та ви ж, мабуть, ніколи й не пробували плескачів моєї матері Вусті?

— А ніколи. В Карповім Яру вже втретє чи вчетвертє, а про плескачі...

— Не чули?

Не скажеш же ти цьому симпатичному хлопцеві, що чув про Ііустю дещо інше.

— Не чув!

— Тоді треба спробувати!

Що ж. Процес впвчеппя життя пе одновимірний, він іноді дає такі відгалу жепня, вибудовує перед тобою такі заплутані лабіринти, що мимоволі сядеш за стіл у заслуженої самогонниці Вусті-Чухалки і спробуєш її плескачів. Хто їв, той знає, що плескач — це відомий усім корж, але ТОВЩИЙ, ПИШНІШИЙ (бо вже з учиненого тіста). Перш ніж покласти на змащепу коров'ячим маслом сковороду, його попліскують долонями з обох боків (тому й плескач), коли підпечеться, перевертають, щоб підрум'явився як слід, він виходить запашний, з смачним, дірчастим м'якушем, їсти його треба тільки гарячим, неодмінно з сметаною і неодмінно з густою.

Власне, все це речі відомі, відомі й плескачі вже багато віків, може, ще київські князі смакували ними, може, біблійські натріархи, бо там тільки й балачок про те, що "переломити хліб", а плескач пе ріжуть, пе крають — тільки ламають, тобто лунають. Отож продукт не новий, і технологія приготування стара як світ. Але тітка Вустя вносила в плескачі свій неповторний елемент, завдяки чому вопп набували смаку і поживності особливих і неперевершених. На таких плескачах мали б виростати або ж великі трудівники, або ще більші ледацюги. Сип тітки Вусті вибрав собі другу по черзі категорію і тепер, поїдаючи нові порції плескачів, ще більше зміцнювався на зайнятих позиціях. Довідатися про авторову ідею створення Музею народного побуту Безтурботному було зовсім просто: ідея написана була в автора на лобі так само виразно, як отой відомий напис на нових воротах, перед яким вічно стовбичать барани.

— Музей?— закричав Безтурботний.— Створимо! Аякже! І місце є.

— Де?

— А отой хутірець коло Світлоярська. Його зпосити хотіли, а ми туди
— музей!

— Треба розробити детальний план.

— І без плану створимо!

— Асигнувань добитися.

— Раз плюнути!

25

Ентузіазм — це така штука, яка передається без дротів. Автор запалив своїм ентузіазмом Безтурботного. Тоді сам ще більше запалився від нього і відплатив товаришеві Зновобрать, який узяв автора ночувати, за гостинність чорною невдячністю, бо всю піч писав промову на відкриття того музею, про який ні голова сільради, ні голова колгоспу тим часом не хотіли слухати, бо в музеї не житимеш, і корів не вигодуєш, і дітей не вчитимеш. Автор теж розумів першочерговість потреб господарчого яшття або економіки но-науковому, але, присвятивши своє життя служінню духові, був перекопаний, що без духу, без духовності ні колос не виросте, ні трактор не зрушить з місця, ні півень не закукурікає. А духовність в народі є сумою традицій, виховання, праці, а традиції... Автор, як безліч його колег, чомусь був перекопаний, що традиції передаються тільки через музеї. Дядько Зновобрать був трохи іншої думки. "В голові треба мати музей,— сказав він авторові.— А то ми навіdkривали тих музеїв уже найбільшо в світі, а в душі не затримується нічого". Душа — субстанція невловима, а музей — зрима... Перевертаючись на широкому дерев'яному ліжку в дідівській світлиці стародавньої хати товариша Зновобрать, підкладаючи то під один бік, то під другий, то під лікоть, то під плече пухкі подушки в пістрявих веселих

пошивках, автор уже бачив па околиці нового Світлоярська вимріяний Музей народного побуту, вже стояли хатп, махали крилами вітряки, летіли до липових і дубових вуликів-колод золотисті бджілки, шуміло житечко па буграх, синіли волошки на краю ниви і стелився під поги хрещатий барвінок. Лампу товариш Зновобрать засвітпв для автора велику — двана-дцятилініну, з круговим ґнотом, при такій лампі воно само пишеться.

. І справді, до ранку написалося мовби само собою:

"Дорогі товариші! Нам випала честь бути свідками відкриття цього незвичайного музею, який можна б назвати Музеем нам'яті народної. Вчені досі ще сперечаються, в якій частині людського мозку міститься орган пам'яті, де її джерела, які механізми діяння. Тим часом кібернетики вже створили безліч розумних пристроїв, які розвантажують людську пам'ять від багатьох механічних операцій. Вони вивільнюють нам пам'ять пе для спочинку, не для ялового існування, а для того, щоб зосереджувати її на речах визначальних, не забуваючи водночас і про те, що іноді видається несуттєвим, але правомірно й закономірно входить невід'ємним складником у багатобарвний спектр людського існування. Пам'ять народу нашого вбирає в себе все: і полум'я революції, і вишневі зорі над половіючими хлібами, і турбінний вітер Дніпрогссу, і усміх дитяти, і задуму древнього літописця, схиленого над пергаментом, і перший поцілунок любові, і розпач останнього розстання.

Цей музей — прощання з минулим, але й вічне нагадування про минуле, про глиняно-солом'яну цивілізацію українського народу, про безмір і смуток часів, крізь товщу яких наші предки мали пробиватися з таким убогим і примітивним пабутком, що нипі тільки дивуєшся їхній мужності, зухвалості, витривалості й невичерпній винахідливості.

Один іноземний мандрівник, який заблукав колись в українські степи, полишив слова, які засвідчили його цілковите душевне сум'яття від зустрічі з таким дивним світом: "В цій країні, де гробниці — справжні горп, душі людей бездонні, як урвища. Степовики жили тихо, темио,

мовчазпо, їхні слова були тільки хисткими кладками до їхнього справжнього буття. Іноді темпі птахи здіймалися над могилами. Іноді дикі пісні вдиралися в похмуре існування людей і щезали в глибинах їхніх сердець, тоді як птахи губилися в пебі. Всо довкола видавалося безмежним. Навіть хати не були захистом од тої безмірності, якою повнилися їхні вікопця. Тільки на затемнених покуттях кожної хати стояли старі ікони, як божі віхи, і відблиск лампадок пробивався крізь оклади, як заблуканс дитя крізь зоряну ніч. Ті ікони — єдина опора, єдиний надійний знак на путі, і жодна хата не стоїть без них".

Ось вона стоїть, українська хата, в якій народ наш не шукав захисту від безмірності історії, бо мав душу нелякливу й вільну, хата, з якої вийшли Тарас Шевченко і Павло Попович, сини землі нашої, що сягнули зір сплю свого духу. І не самотня, і не безнорадна ця хата аж так, щоб шукати нримарливої опори в іконах, а наповнена й оточена всім тим, що супроводлювало її крізь віки, хоч сьогодні вже й виходить з щоденного вжитку або п геть забулося і стало предметом етнографії, дивоглядом, екзотикою. Чи ж тільки екзотикою? А може, завжди будуть оці споруди й предмети ще й живими уроками для творців-нового життя у їхніх невсипущих турботах про невинне поліпшення й прикрашення ишття. Но тут скупчепий тисячолітній досвід цілого народу. Погляньмо ском неуперсдженим, і ми побачимо тут неймовірну витривалість перед усіма вітрами часу, побачимо високу доцільність і, можна сказати, трагічну відповідність законам господарчого життя, побачимо тонку красу й неповторність, і, хоч як це дивно, в немудрих цих речах побачимо незборимий дух народний. Речі були слухняні, вони покірливо й вірно слугували людині, людина ніколи не ставала жертвою власних виробів, знарядь і споруд. Може, тому, що зроблені воші були тільки з глини, соломи, дерева й заліза? Чи вдасться коли-небудь замінити глину, солону, дерево й залізо? І чи копче треба заміговати?

Ця земля — вся пашо, з усіма її щедротами, багатствами і плодами. Ми теж плоди землі своєї, часом бунтівливі, пспогамовпі, часом нерозважливі, часом невиправдано забудькуваті.

За те, яким ти сьогодні є, часом треба бути вдячним минулому і не боятися вклонитись йому. Вклонитися отій солом'яній хаті, і пасіці, й вітрякові, і отим тихим оселям, і житах па пагорбах, і хрещатому барвінку обабіч твердо витоптаної стежки. Хочеться сьогодні згадати слова Олександра Довженка з його незабутньої "Зачарованої Десни":

"Я не прпвержепець пі старого села, ні старих людей, ні старовини в цілому. Я спи свого часу і весь належу сучасникам своїм. Коли ж обертаюсь я часом до криниці, з якої пив колись воду, і до моєї білої привітної хатини і посилаю їм у далеке минуло своє благословеппя, я роблю лише ту "помилку", яку роблять і робитимуть, скільки й світ стоятиме, душі народні живі всіх епох і народів, згадуючи про незабутні чарп дитинства. Світ одкрпвається перед ясними очима перших літ пізпаппя, всі вражеппя буття зливаються в невмирущу гармонію, людяну, дорогоценну. Сумпо і смутно людині, коли висихає і сліпне уява, коли, обертаючись до найдоронхчпх джерел дитинства та юнацтва, нічого не бачить вона дорогого, небуденного, ніщо пе гріє її, не будить радості ані людяного суму. Безбарвна людина ота, яку посаду не посідала б вона, і труд її, не зігрітий теплим промінням часу, .безбарвний.

Сучасне завжди на дорозі з минулого в майбутнє. Чому ж я мушу зневажати все минуло? Невже для того, щоб навчити онуків ненавидіти колись дороге й святе моє сучасне, що стане теж для них колись минулим у волику добу комунізму!"

Читати промову не було перед ким і не було для чого. Але ж автор мав індивідуальну аудиторію, народні маси в особі Івана Безтурботного, гріх було не скористатися з пагоди, і промова була прочитана перед єдиним слухачем, який нічогісінько не второпав, але бадьоро струснув головою і вигукнув:

— Ну, здорово!

— Справді? — якомога скромніше поспитав автор.

— Я вам скажу! Ви так читаєте, так читаєте! Це вам текст у Києві дали?

— Текст?

— Ну да. Промову оцю в столиці видали?

— Як то видали?

— Ну, як? Л де ж промови беруться? їх видають, щоб читали.

— їх пишуть!

— Пишуть? Хто їх пише? Хіба таке можна написати?

— Але ж чому ти так вважаєш? Може, що я написав промову ще до створення музею? Але такі музеї вже існують. У Переяславі, у Львові. Будуватиметься в Києві. Про це дбатиме щойпо створено республіканське Товариство охорони пам'ятників історії й культури. Я один з ініціаторів його створення. У вас, мабуть, ще не чули про таке товариство.

— Ще ні. А яке воно — добровільне?

— Добровільне, з якнайширшим охопленням громадян, підприємств, організацій.

— Оцо штука! — Безтурботний трохи побгав шкіру на лобі, знову стріпнув головою. — А скажіть, ви б могли мене рекомендувати?

— Рекомендувати? Куди?

— Ну, в оце ваше товариство. Я б тут, у Карповім Яру... Добровільну організацію товариства. І тоді б разом з вами — цей музей і все інше! Га?

— Думка цікава.

— А то й на цілий район! У нас у районі, мабуть, ще пічого не знають. Давайте я змотаюся. А то вдвох. Га?

— Можна й удвох.

Так автор напустить па цілий район стихійне лихо, яке зватиметься Іваном Безтурботним. Піхто не повірить, але відмовиться Безтурботний навіть від материних плескачів заради становища, яке йому вдасться вибороти згодом у житті.

Здавалося б: хіба можна поміняти на щось оті неповторні плескачі? А виходить, що можпа. Головне, мабуть, чим чоловіка вигодували, а тоді віп вже як попре, як попре, то й про харчі забуде.

26

Все-таки приємно розповідати про зміни навіть тоді, коли вони зачіпають таке ледащо, як Іван Безтурботний. Непорушність, постаментність, холодна мармуровість, забронзовіння — хіба це життя? Динамізм став прикметою часу, і це з особливою силою відчули мешканці новозбудовапого, щойно народженого Світлояр-ська. Динамізм вдерся в столітній спокій, покінчив з уповільненістю й наперед заданою розміреністю, вже пе ритмічна зміна пір року, які минають, але щоразу повертаються, не сходи й заходи сондя визначали рух життя, навіть не звичний розклад сільськогосподарських робіт: оранка, сівба, косовиця,— а якісь внутрішні поштовхи, вимоги, потреби, пульсуваппя, все ламалося, перебудовувалося, формувалося, тасувалося — все попереду, все ще пе народжене, пе вгадано, таємниче, пе зпаш" і тому особливо вабливе й дороге.

"Співають ідучи дівчата, а матері вечерять ждуть". Гай-гай, де вже воно, оте Шевченкове "вечерять лсдуть". Тепер матері не ждуть пі дівчат, ні хлопців. Як тільки атестат за десятирічку в руки, так і пхають у спину: "їдь, поступай, щоб і ти — як людські діти!"

Гришу Левенця мама Сашка теж випхала. Але зробила це не наосліп, не сподіваючись на випадок, а спробувала провести належну підготовку, бо поінформованість сільського жителя про те, як щороку відбувається прийом нових студентів (кажуть так: абітурієнтів) до вузів аж ніяк не менша, ніж відповідна поінформованість жителя міського, і в цьому питанні, треба сказати відверто, село цілком зрівнялося з містом. Знають тепер повсюди, що місць в інститутах разів там у скільки менше, ніж тих, хто їх хотів зайняти. Знають, як "ріжуть" на екзаменах. Знають, що таке конкурс, і навіть такі тонкощі, що частенько це вже й не конкурс дітей, а конкурс батьків: який батько проштовхне своє дитя до вищої освіти, а який педоштовхне. Про пільги теж відомо всім прекрасно, і хоч воно трохи й, кумедно називати сипа колгоспника або робітника колгоспником або робітником, а інтелігентського нащадка вже й інтелігентом, але так хтось вигадав розклаєифікувати дітей для власної полегкості, і батькам довелося пристати на ці умови гри, тим часом щосили просовуючи своїх дітей до іпіпої соціальної групи і, таким чином, змішуючи любителів статистики всі карти, бо щоразу виходить так, що приймають цю вузів таку її таку кількість робітників і колгоспників, а тоді вони зникають, поповнюючи ряди інтелігенції, про яку приймальні комісії не хотіли й чути. Ну, та все це так, роздуми навздогін. А тим часом, як сказано вже, життя вимагало свого, і мама Сашка, як заслужена доярка, пішла до голови колгоспу Зіньки Федорівни просити, щоб Гришу колгосп послав своїм стипендіатом до інституту механізації сільського господарства. Машина хлопець знав, усі канікули проробив то коло тракторів, то й помічником комбайнера у самого Безкоровайного, вчився хоч і не на медаль (бо вдома ж роботи хватало), та й не гірше людських дітей,— кого ж і посилати стипендіатом? Конкурс там, кажуть, великий, треба набирати якісь бали, а довідка від колгоспу дає зразу аж два.

Зінька Федорівна, позітхавши разом з мамою Сашкою суто по-жіночому, сказала, що вона з дорогою душею, от тільки треба б ще .поговорити з Грицьком Грицьковичем, бо ж партійна організація...

— Та чи він буде проти Гриші?

— Не проти, а поговорити треба.

— То я сама й поговорю.

— Гаразд. Коли я побачу його перша, то скажу йому сама.

Грицько Грицькович, як чоловік чемний і душевий, довідавшись про клопіт малти Сашки, сам прийшов на ферму, поміг їй подоїти групу, здати молоко, тоді відкликав, щоб ніхто не чув їхньої розмови, колупаючи підлогу корівника підбором черевика, почав здалеку:

— Мп не проти того, щоб підтримати таку передову доярку, як ти, Сашко.

— Та не мене — Грипту мого.

— Ну, значить, у питанні сппа підтримати, я розумію.

— Я ж зайвого не прошу. Без батька хлопець росте...

— Мп все цс врахуємо і в майбутньому, значить..."

— У майбутньому? — стривожилася мама Сашка,— У. якому майбутньому? Та йому через двадцять днів на екзамепи!

— Абп ти хоч трохи раніше, то ми б... А так...

— А так що ж?

— Районні організації дали пам іншу кандидатуру.

— Та які ж районні? Яку кандидатуру?

— Рекомендували підтримати Івана Безтурботного,— зітхнув Грицько Грицькович.

— Безтурботного? Оте ледащо! І ви зміняли його на мого Гришу? Та що ж воно діється на світі! Та коли так, то кину цю ферму і хай вам Вустя-Чухалка доїть корів, надриває собі жили в рукахі

— Заспокойся, Сашко. Я ж сказав, що ми в майбутньому... А зараз — ніяк не можемо. Безтурботний зарекомендував себо на громадській роботі, він у районнім масштабі проводить організацію добровільних товариств, три роки після десятирічки, його треба підтримати... А на той рік підтримаємо Гришу...

Але яка мати може чекати цілий рік? Гриша був споряджепий у дорогу, одержав належні напучуваппя й інструкції від мами Сашки, па витрати асигповапо йому було відповідну суму грошей, у валізку покладено рушник, кілька чистих сорочок, три пари нових шкарпеток, шматок сала, десяток круто зварених яєць, смажену курку, паляницю, сам віп зібрав потрібні підручники й зоїпптп для записів — і вже абітурієнт! Слово це в українській мові чужо і звучить з деяким підтекстом. Щось у ньому є непевне (оте "аби"), вчуваються патякп мало не погрозливі (оте — "тур" — ніби "турляти", "витуруювати"), мабуть, через те всі й квапляться замінити його на "студент" або просто звільнитися зовсім, щоб ні надій, ні страхів, пі болю, пі розчарувань.

Де і як був Гриша, але був і затримався довше за Безтурботного, якому не допомогли й два отримані падурпяк колгосшіі бали, бо, крім них, вій ие заробив сам жодного: все здав на двійки. Безтурботний

повернувся додому ще енергішійшим і діяльнішим: поклаві їздив, то падунав переходити на масштаби вже не сільські, а районні, домогтися й квартири в райцентрі, відмовившись, звичайно, від материних плескачів, не дуже горюючи з цього приводу, бо те, що мало відкластися в його молодому й енергійному організмі від плескачів, уже відклалося, і Безтурботний підсвідомо відчував, що запасу вистачить надовго, може, й на все життя.

А Гриша затримався так довго, що мама Сашка, мліючи душею, думала: "Ану ж здав, ану ж прийняли!",

Нарешті він приїхав. Утомлений, але радісний, добрий, якийсь одразу доросліший і змужнілий.

— Поступив? — кинулася до нього мама Сашка.

— Поступив.

— Туди?

— Туди.

— В інститут?

— Та що я вам — геній? — здивувався Гриша.— В інститут я й не пробував. Талі таке твориться...

— А їздив чого ж? І так довго барився?

т— Документи забрав та відвіз в училище механізації.

— В училище?

— Ага. На комбайнера.

— Та чп тп ще не знаєш того комбайна?

— А тепер буду класним спеціалістом.

— Спеціалістом? Ой боже ж мій!

Мама Сашка заплакала, аж Гриші стало її жаль. Не могла вона збагнути тої простої істини, що пайприваблпвіша річ для молодого ума — свобода вибору. Він обняв маму, поцілував у голову, тоді поцілував мамппі руки.

— Мамо, пу чого вп ото?

— Та людські ж діти...

— І людські по-всякому. Кому треба заробляти, то ио дуже б'ється в інститути.

— Хіба ж я б уже не заробила?

— Доки ж? Я вже великий, а у вас і серце, і ревматизм. І знову па вашій шії? Мене он в армію не беруть, бо один син у матері. Годувальник. А я знов нахлібником? Знов тягти з вас жили? Корови тягнуть, а я собі?

— Виходить, тобі комбайнером стати нещастя pomoже? Ох, Ідптино т моя, дитино!

І мазда Сашка знов заплакала.

— Пу чого ви? — вже сердпто закричав па матір Гриша.— І Щастя, щастя! А може, вопо так і повиппо бути? Хто щасливий, а хто пі? Рід,

сила, праця — ось де щастя. Я сам вибрав — мені Ібуде краще. І вам. А зіпнуся твердо на поги, то й на заочний до інституту механізації.

— На заочний? А можна ж?

— Аби голова!

Твоя земля, твій простір, твоє небо. Може, десь розквітають розкішні квіти, грає північне сяйво, гримлять водоспади, перекочуються гірські луни, загадкові звірі приходять на водопій до загадкових рік. Хай! А тобі — найдорожче твоє. Як твоя кров, як колір твоїх очей, як стукіт твого власного серця і твої вітри, на яких переможно майорить червоний прапор, і вічні жайворонки, які співали ще над міфічними амазонками, і живі стовпчики зачудованих рухом па степових шляхах ховрашків, які дивувалися ще диким скіфським вершникам, і весь цей тисячогомінний стоп, па який, мов ласкаві руки, лягає сонячний полиск і зоряний пил натрушується і натрушується із безмежно далеких світів і ще з віддаленіших часів.

Одвіку земля ця була ніжною не тільки для богів, але й до дітей своїх. Тут ховалися початки початків, часи, з-поміж них час проростань і час народжень, час будовань і час руйнувань, часи років і зоряного неба, врожаїв і вітрів, недородів і хуртовин, посух і дощів. Ритми землі вимірювалися Рікою, яка текла вільно й свавільно, не пригноблена мостами, не стримувана перепонами, текла в безмежжя, не знаючи ніяких обмежень. Влада машин над людьми здолала владу Ріки з її вічним плином, непорушність берегів порушилася, земля вже не споглядала в сумовитім безсиллі на Ріку, яка несла свої води в безвісті, забираючи з собою і відбите в її поверхні небо, і мільпопнокриле птаство, і всі сподівання. Тепер сама земля зрушилася з місця, випереджаючи Ріку, притримуючи її брутально й безжально, в хапливому поспіху, але не в ластів'ячому крику, не в посвисті вітрів і не в безшелесному наданні снігів, а в ревищі машин, в тяжкому двигтінні заводів, у завихренні стрункотілих ракет.

І хто б же втримався від спокуси великого руху па цій всемогутній землі? Земле, прости нам нерішучість нашу, але не прощай надій і зухвалості!

28

Коли ростеш одинаком, заздриш тим, хто мав братиків і сестричок. Згодом ця туга опановує і проппзує тебе всього, і тривалий час ти навіть па світ дпвишся крізь цю тугу. У Гриші Левепця почуття самотності мало, сказати б, спадковий характер. Його мама Сашка теж була єдиною дитиною в своїх батьків Дейнег. Пі діда Сашка, пі баби Тетяпи Гриша пе застав на цьому світі. Діда забрали па війну в жовтні сорок третього після визволення села від фашистів, він устиг написати своїй Тетяні лише одпого листа з-під Коростеня: "Тетяно! Ти ж знаєш, що я не боюся смерті, а тільки боюся великого каліцтва. Твій Сашко. ПИШИ мені частіше".

Листа дід Сашко написав 25 листопада, а 28 листопада його вбито. Баба Тетяна замінила діда Сашка па бригадирстві. Гибіла и полі під дощами й снігами, в бригаді мала самих тільки жінок, бо й у всьому колгоспі, крім трьох дідів та кількох хлопчаків, но бу-по ніяких чоловіків. Оралп коровами, добрива жінки носили з станції за тридцять кілометрів на плечах. Це розповідала згодом Гриші мама Сашка, яка чотирнадцятилітньою вже доїла корів і піколи пе могла згадати, чи виспалася бодай раз за все своє життя і чи був хоч один день, коли б пе переслідував її сморід ферми. Баба Тетяна застудилася і вмерла ще до Гряшиного народження. Землемір Левепець змандрував від мами Сашки, не стерпівши вбивчого режиму її життя, коли хлопець став пізнавати світ. Гриші судилася самотність, а цей стан, як відомо, сприяє сумовитості й задумі, з яких іноді можуть народжуватися навіть якісь вигадки, речі, цілі маленькі світи.

Невгамовний Гриша залюбки вигадував усілякі штучки, робити це було легко, ніхто не заважав і пе відволікав уваги. Одна біда: не вистачало слів для називапня. Попервах віп губився і навіть страждав од

нестачі слів, а тоді іррнноронвнся і став вигадувати й свої власні слова так само легко, як оті невідомі добрі люди, що по тільки виробляють нові й нові ліки, але й називають їх щораз за-плутаніше і пезбагненніше.

Ну хто взагалі знає, скаясімо, що таке "усюсик"? Може, це і хлопчик, який робить отой маленький гріх, після якого мокріють [штанці? А може, це такий меткий чоловічок, ЯКИЙ ПОВСЮДИ встигає? А може, той, що сушить колгоспне просо, яке збирали в мокру погоду і роздають по хатах, щоб посипали на черінь і рятували від цвілі?

Або ще слівце "окобос". В ньому є щось і від "ока", і від "барбоса", і від "кособокості". Часом слово народжувалося з єдиним і точним призначенням. З-поміж усіх лишалося йому назавжди одне, хоч прийшло, здається, найпершим: талатай. Що таке талатай? Цо така штука, яка дає змогу пустити всіх ворогів димом, самому лишаючись живим і пеушкодженим. Вигадалося воно, мабуть, після маминих розповідей про війну, про діда Сашка, про отой єдиний його лист з фронту: "Тетяно! Ти ж знаєш, що я не боюся смерті, а тільки боюся великого каліцтва", про фашистів і про всіх ворогів.

Талатай мав порятувати малого від жахів видимих і невидимих, які насувалися па нього звідусюди з розповідей, залякувань, пересторог і спогадів: вулкани, землетруси, акули, крокодили, вовки, пошесті, тайфуни, торнадо, розшалілі ураганп з ласкавими жіночими іменами, пожежі, поводи, а позад усього невідступною стіною темного жаху стояла війпа, відходила в спогади, але не зникала, а насилала на людину гнітючу темряву, пільма наповзала на ще більшу пільму, затуляла півсвіту, замахувалася на життя. Що міг мати малий хлопчик супроти всього цього? Тільки тала-! тай!

А тоді талатай обернувся проти блудного землеміра.

Мама Сашка попервах ще ждала, сподівалася, що Левенець повернеться із своїм білим парасолем, складапою метрівкою, триногою, з

"інструментом" і бокатою трилітровою баклагою, приїде, як і поїхав, на іржаво-кістлявому велосипеді, в своєму коров'ячому френчі, і будуть у неї ще діти, і Гриша не ростиме самотою, як виросла вона то через голод, нестачі, то через війну. Відчаївшись у своєму дожданні, мама Сашка зважилася на вчинок і геть безглуздий.

Вона попросила котрусь із доярок, щоб доглянули її корів, узяла малого Гришу, переправилася човном на той бік Дніпра, де була пристань, поштовхавшись у черзі, купила квиток, і попливли вони на палубі "Софії Перовської" серед сапеток, повних помідорів, слив і ранніх яблук, до якоїсь загадкової Бородаївки, до ворожбита, від якого мама Сашка хотіла довідатися, чп вернеться муж-землемір, чп ждати, чи сподіватися.

До Бородаївки припливли надвечір. Запам'ятався Грпші зеле-! ний косогір, високі зелені дерева, крізь які били скісії промені призахідного сонця, а під деревами, спокійно розсівшись на густій траві, малепький чорнобородий ворожбит, не чоловік, а карлик, але з голосом грубим і дужим, і очі теж мав великі, трохи сумні і ніби важкі — лягали па тебе, і ти відчував їхній тягар, мовби були з чорного каменю, чи що.

Мама Сашка виклала з вузлика ворожбитові свої небагаті дари, але він на те й не поглянув. Но став питати й про її лихо чп клопіт. Може, знав, може, здогадався. Це вже Гриша думав згодом, набагато пізніше. А тоді ворожбит вразив і приголомшив його своїм знанням, яке межувало з чарами. Бородаївський провидець глибокодумно сказав мало не навстріч мамі Сашці:

— Хочеш знати, жінко, чи матимеш свого чоловіка? Он птиця. Полетіла, а чи вернеться — хто скаже? Ні вітер, ні дощ, ні хмари,; іі місяць на небі...

Коли вже для ворожбита не існувало ніяких тайпощів, то мама Сашка розповіла йому все, а він навіщоє став розпитувати про роки

народження і її самої, і діда Сашка, і баби Тетяни. Тоді говорив роздумливо, мовби сам з собою, не дбаючи, слухають його чи ні і чи мовлене ним полегшує скорботу людині, чи, може, завдає ще більшого болю: "В дітях не мають щастя ті, хто народився в 1893, бо такий рік нещасливий, а потім ще в таких роках: 1865, 1871, 1876, 1882, 1899, 1904, 1910, 1921, 1927, 1931, 1938, 1949, 1955, 1960, 1966, 1977, 1983, 1988, 1994. В оцих роках жінка-матір не буде щаслива в дітях, а буває нещасна й заміжжям, а як чоловіки народжені в цих роках, то їм нічого поганого немає, а чим це пояснити, не можу сказати, але перевіряв я на багатьох сім'ях, і виходить, що правда".

Спали вони на пристані, серед жінок з клунками, знов серед лозових сапеток з сливами, помідорами і яблуками, серед прикритих в'ятерппою кошиків з курми й качками, пароплав втомлено поїхав рідко вся з своєї повільної мандрівки по Дніпру лише надвечір другого дня, пливли вони додому вночі знов на палубі, під теплим півноччю і високими зірками, мама Сашка тихо плакала (на березі вона утримувалася від сліз, мабуть, лякаючись ворожбитом), а мачуха Гриша, стискаючи кулачки, насилу свій талантик на батька-мшлеміра, який покинув таку прекрасну маму. Ворожбит сказав їй на прощання:

— Не моє то діло, жінко, а поки молода, то подумай і про себе.

— А дитина? — прошепотіла мама Сашка.

— Чи, може, любиш того чоловіка? — не слухаючи, вгадував ворожбит.

— Може, й не любов уже, так перед людьми ж соромі

Так і лишився мамі Сашки тільки Гриша та ще дояркування... Робота, робота, робота... Передова доярка, знатна доярка, ордени й ордени, мало не досягнула до Героїні. Про маму Сашку писали газети, якби до Карпового Яру дотягнулися з своїми мікрофонами радіорепортери, то

щомісяця б лунав її голос в ефірі, але хтось економив дроти, і мікрофонщики могли дорватися до мами Сашки лише на обласних нарадах передовиків. Розпитували про надії, про раціони, про способи доїїшя і психологію корів, наприкінці ляпали себе по лобі за неприпустиму забудькуватість: "А тепер просимо вас сказати кілька слів нашим радіослухачам про ваше особисте життя".

Мама Сашка не одразу згоджувалася, а коли той наполягав, І казала:

— Може, й не треба?

— Треба, треба! Неодмінно! Як же без особистого життя? Ви ж щасливі в усьому, так?

— Може, щаслива, а може, й ні. Маю гарного сина. А чоловік мене покинув, бо не витримав моїх вічних одлучень па ферму вдень і вночі.

— Але ви однаково знайшли своє щастя коло корів?

— Та воно вам видніше...

І па тих мікрофонщиків Гриша насилав свій талатай. Колись, мабуть, були на світі просто дурні, тепер з'явилися ще й дурні з мікрофоном.

В училищі їм читав лекції по теорії сільськогосподарських машин великий чепурун Давискиба. Голову мав таку пусту, як бочка без обох донець. Усі формули переписував із шпаргалок, примовляючи:

— Подивимось, що інші пишуть.

Коли й салі не розумів, що в нього в шпаргалці, чухав за вухом: [— Хто побачить, а хто й ні.

А в кінці кожної лекції суворо велів: І — Все мені знати назубок!

! І коли хтось, відповідаючи, тикався й микався, Давискиба жорстоко обіцяв:

! — Ти в мене одержиш свідоцтво, я тобі ггропшпуі

Меткіші хлопці, збагнувши, що сам Давискиба однаково нічого не з пас, торохтіли йому будь-що, али лиш не зупинятися. Він дрімав під те торохтіння й виставляв хитрунам високі оцінки.

На Давискибу Гриша теж наслав би талатай. Якби ж то помагало це проти всього, що заважає людині жити!

29

Можна б розповісти, як дехто з Гришиних однокласників про-бився і до вищої освіти. Скажімо, головищипа Наталка вчилася в сільгоспакадемії, племіпник дядька Обеліска готувався стати інжепером-металургом, навіть Щусева Котя, закінчивши десятирічку, коли вже Гриша вчився на класного механізатора, рвонула до міста, і лісник похвалявся перед Самусями: "Буде моя Котя професором!" Щоправда, не завжди воно все ставалося, як бажа-лося. Головпшнна Наталка з другого курсу вискочила заміж за капітана третього рангу й помчала аж на Камчатку. Інжепер-ме-талург скаржився на малі заробітки. Котя до професора не дотягнула, вивчилася на виховательку дитячого садка і мерщій приїхала до Світлоярська, щойпо колгосп відкрив свій садочок — двоповерховий, із спеціально замовленими меблями, з майданчиками для ігор малюкам. Це не означає, ясна річ, що з Світлоярська і з сусідніх сіл ніколи не виходили люди суто розумової діяльності, вчені, державні діячі, генерали. З сусіднього села, скажімо, вийшов академік Карналь, з самого Карпового Яру — славетний генерал-льот-чик, сестра якого, старенька й немічна, ще й досі йшла тут і переселилася до Світлоярська в один з маленьких цегляних будиночків для колгоспних пенсіонерів.

Отож у сподіванні, що нас зрозуміють, зосередимо свою увагу лише на Гриші Левепці, бо щонайменша спроба зачепити тих його однолітків, які вибрали собі інші шляхи в житті, деким розцінюватиметься, як протиставлення одних одним, як зіштовхування. А нам звинувачень не дуже хотілося б. Зіштовхування ж полишимо тому шановному письменникові, герой якого цим словом пробу-! вав пояснити сільським тіткам утворення електроенергії на атомній електростанції. Мовляв, атоми зіштовхуються лобами, як барани, і від того витворюється електрика.

Ох, як заздриш часом наївній людській самовпевненості! Живе собі чоловік безтурботно і благополучно, а тут пиши й щоразу остерігайся, щоб якийсь критик не назвав тебе скорописцем Єлту-ховським.

30

У світі дорослих тебе підхоплюють події. Покінчепо з розслабленою невизначеністю, з мрійливою непевністю, споглядальність і душевна лагідність бурхливо й різко замінюються рішучою їнтостушшвістю, прояснюються в тобі всі порухи душі й пристрастей, тепер ти належиш до світу діяльного, активного, ти працівник, [творець. Ти. переживаєш піднесеність, настроюєшся на урочистий їгад, тобі відома стає радість успіхів, але їй незмінно передує пригніченість, викликана першими невдачами, і гіркота від неможливості покінчити з усіма труднощами, вирішити всі проблеми за рдним замахом, обмежуючись лиш добрий наміром, побажанням Ъбо вигаданим тобою словом.

Г. Два роки в училищі наповнені були для Гриші не самою лиш маленькою шкільною мудрістю, навчання розумно чергувалося там 8 практикою в рідному колгоспі, тижні й місяці тої практики не належали до ліпших у хлопцевім житті, бо коли ти практикант, то до тебе й ставлення відповідне, і машину тобі виділять не для роботи, а для суцільних простоїв, і їтимеш ти мовби крізь суцільну редовіру, знизування плечима, переморгування в тебе за спиною, а то й одверті сміхи-хихи. Все треба перебороти, перебрести найглибшу воду, щоб

вибратися па сухе, на тверде, під сонце. Світ можна сприймати крізь сльози або скрегіт зубовний, а можна — роз'яснено, вільно, всією душею, аджо життя такс прекрасно зрештою!

Та коли Гриша прибув до Світлоярська з повповартіспим дипломом механізатора в сподіванні, що тепер нарешті відчиняться перед ним усі брами і простеляться всі дороги, а йому знов, як було практиканту, виділили старенький СК і поставили косити горох, він хоч і не збунтувався, бо ще по переборов цілковито своєї хлоп'ячої добродушності, але не стерпів і поскаржився Безкоровай-ному на несправедливе ставлення до молодих механізаторів.

— Я ж і загінки пройти но можу. То кронштейн полетить, то коса навпіл, то муфту міняй. Як в землю віржешся, так і ламається щось.

— А ти не віржайся,— поради Бозкоропаііііі.

— Хочеться ж цей проклятущий горох ири самій землі зрізати!

— А ти — як Самусь.

І пе знати: чи жартує гірко Бсзкоровайний, чи й усерйоз радить брати приклад з Самуся. З небалакучого бригадира механізаторів не видобудеш ніяких пояснень і роз'яснень.

З своїм помічником, любителем дешевого тютюну, дядьком Педаном, Гриша те тільки й знав, що з ранку до вечора клепав, гнув, хукав па побиті пальці, ждав "літучку" з газозваркою, проклинав стару техніку, несправедливість і горох, і "горіло б воно все в топ день, як я намірився стати комбайнером!". Педан мав на всі ці речі погляди набагато усталеніші і спокійніші.

— Тобі це нервипа,— чвиркнув віп на круглий валок гороху,— я оце вже у восьмого комбайнера помічником. Бачив і перебачив. Ще на

"комунарах" за вірьовку смикав, соломку скидав. Цілий день сидиш, а тобі в рот з барабана половою б'є, світу божого не видать, а ти смикай і смикай. До штурвала комбайнер пустить раз на сезон — і то радість. Ну, гороху тоді не було. Про таку заразу ніхто її не думав. Ото тітки в городах там посадять латочку, то вона ж його весь вириває з коренем, та па рядно, та в курінь — пі одна тобі горошинка не викотиться. Л тут — сто двадцять гектарів. Де таке рядпо візьмеш?

Иедан послідовно і вперто проводив підривну діяльність проти гороху, за два дні поволі й непомітно перетягнув Гришу в свою віру і навіть випхав його захищати ту його віру перед колгоспним агрономом Лисичкою.

Тітка Лисичка належала до таких самих неодмінних атрибутів і Світлоярська, як дядько Зновобрать, Обеліск або дід Утюжок. Агрономом вона була скільки й пам'ятав Гриша, тільки відрізнялася від усіх інших славетних жителів Карпового Яру тим, що невпинно доскопалилася і зростала в своїй спеціальності, відповідно до чого змінювалися і її звання. Спершу тітка Лисичка була просто рільником, тоді агротехніком, агрономом, старшим агрономом, а в Світлоярську вже мала звання і посаду головного агронома, бо тепер у колгоспі були ще окремо агрономи по зернових, по і технічних і по кормових культурах, агропом-городник і агроном-садовод, ціла агрономічна академія з високовчених молодих спеціалістів, яким легко давала раду тітка Лисичка з своїми освітами заочними, несистематичними, уривковими, але зате з практикою неймовірною, а з характером ще пеймовірпішим.

У полі тітка Лисичка, здається, днювала й ночувала, не міг у цьому зрівнятися з нею навіть Безкоровайпий. Мала незбагненну властивість опинятися саме там, де ніхто її не ждав, і ловити тракториста саме тоді, коли він зробив бодай один огріх.

— Переоруй!

— Та на всю ж загінку — один! — благав тракторист.

— А як я тобі з цього огріху хліб начислю — дужо ти на-їсиїпся?
Переоруй!

Гриша сів кукурудзу. Не догледів, що трохи скривлює рядки в кіпці загінки, прискочила па "Москвичі" тітка Лисичка, витягла хлопця з кабінки трактора, закричала:

— В тебе мати є?

— Л що?

— А то — пе етапу, як ото ви всі "мать-перемать", бо то святе слово. Не поважаєте слова, то майте ж хоч совість перед тими, хто вас народив.

— Та що ж я зробив, тітко Лисичко?

— Як трактор ведеш?

— Нормально.

— Ото нормально? Поглянь па рядки. Як бик побризказ.

— Та чи воно неоднаково? Кукурудзі однаково ж — кривий рядок чи рівний.

— А тобі ?

— І мені.

— А полю?

— Та чи я знаю?

— То запа ж, дуршо, що в поля своя краса і псувати її — однаково, що дівочу красу топтати. І я тобі не дозволю!

— Хіба ж я навмисне? Так получилось.

— Ось і в мене получится, колп я тобі табель не підпишу. На кривих рядках криве не виросте. Полоти його як, обробляти як? Л дивитися як? Пересівай заново!

— А зерно, тітко ЛИСИЧКО?

— Зерпо за твій рахунок.

Посіви В колгоспі "Дніпро" вражали навіть при звичаєних до краси землі людей своєю вишуканою, просто артистичною точністю [рівністю. Поля нарізані були такими рівними прямокутниками, що на них можна було вписати геометрію Евкліда. Пари були без жодної бур'янини, і коли дивишся на них, то враження складається таке, ніби тітка Лисичка розім'яла в пучках кожен грудочку і тепер земля лежала пухка, сита, розкішна. Такої краси на планеті ніде більше не знайдеш.

І Можпа б понаписувати цілі томи про красу світлоярівських Полів, а тоді, переконавшись у цілковитій марності прозаїчних [зусиль, навести слова поета: "Хтось гладив пшви, так пізно гладив..." І ось вам — світлоярівські шпії, і всемогутня тітка Лисичка падає ними із своїми диворучкам, ніби новітні Деметра й Церера.

А зовні янка — ніколи не подумаєш, що з таким характером. Невисока, з гарними, ясними очима, доброта на обличчі, в усій по-|Статі, голос м'який, понастирливий. Зате ж і твердості в тому голосі, коли треба,— на тисячі чоловіків!

! І ось перед такою жінкою Гриша наважився сказати непохваль-не слово про горох:

— Хто його тільки вигдавав сіяти?

— Вже ж не такий дурень, як ти! — в своєму стилі відповіла тітка Лисичка.

Але й Гришу не так легко було збити, бо за два дні він пройшов у свого помічника цілу академію горохвяного скептицизму.

— Його ж і свині не їдять! — вигукнув Левенець.

! — Свині не їдять, то з'їдять люди, вони розумніші,— спокійно сказала тітка Лисичка.— Тебе ж у школі і в училищі вчили чи ні? Чув ти про бобові культури? Та оце ж горох мені за десять років зарядку землі азотом зробить! Я тут пшеницю матиму, як ліс! А ти — "свині"! Косив би краще, а не розбазікував!

— Коситимеш, як воно то гнеться, то ламається. Риємося в землі, як кроти.

— Зате береш при самій землі — молодець.

! — А Самусь як він на своїм полі косить? Стршкє тільки.

1 — На Самуса не дивись. Хай він буде Самусем, а ти рости Ле-

венцем.

Педан був ПОМІЧНИКОМ і в Самуса: "Заробітки там були — страшно згадувати. Гребли гроші лопатами. Але Самусь не терпить балакучих. Роби мовчки і — все в нього правильно. А ти — нічирк".

— Де ж там правильно? — здивувався Гриша.— Всі знають, як воно, в Самуся...

— Це він так каже: "Все правильно". А робить як хоче. Тобі до Самуся — го-го... В тебе на комбайні перше літо, а він — десятий сезон.

— То й був би в нього,— образився Гриша.

— А я на мотоцикл з коляскою де хоч зароблю! Самусь придуркуватий у роботі, а мені спокій головне. Ти хлопець хоч і молодий, та спокійливий. Гнуться кронштейни — ти їх виправляєш мовчки. А Самусь ун"з кинув би сто разів цей комбайн і добився б нового.

— Даватимуть і мені нові комбайни.

— Тобі? Та ніколи!

— Ще й Самуся пережену!

— От уже що ніколи, так ніколи!

— Чому так думаєш?

— Бо ти дурний та чесний, а Самусь метиковапий. Ти хочеш усе сам, а не знаєш того, що сам себе пе зробиш. Тебе ж батько з матір'ю зробили — пе сам па світ об'явився. Отак воно й далі. Треба вміти, щоб тебе любили.

— Чому ж ти не зумів?

— Случай вийшов. Був я колись на "Беларусі" трактористом. Впочі трохи винив і врізався в автобус. А в тім автобусі— ансамбль ліліпутів їхав з області виступати в нашому колгоспі. Чи в насмішку — ансамбль

ліліпутів? Ну, помяло їх там трохи. Вони ЛІ дрібненькі... А мені Бозкоровайний сказав — самостійно па тракторі не працювать. Отак мене зробило.

— А Самуся хто зробив?

— Та чи ти не знаєш? Всі собаки в Карповім Яру знають...

— 31

Самусь був продуктом чоловіка з турецьким прізвищем Багатогаласу. Віп (тобто Самусь, а не Багатогаласу), всупереч згоді Безкоровайного, який пе хотів допускати Самуся до самостійної роботи, доп'явся до комбайнерства і першого ж літа дав рекордну норму скошених гектарів. Намолотів тоді до уваги пе брали. Головне було — гектари. Самусів комбайн бігав у степу, як олень, солома після нього стпрчала метрова, зерно летіло в половину й на землю певажене й нелічене, але гектарами молодий комбайнер перекрив усіх. Коли про це довідався товариш Багатогаласу, він негайно примчав у Карпів Яр, побачив, перекопався, звелів: "Ви-двигать!" Коли Безкоровайпий, затинаючись і червоніючи, натякнув на високу стерню і втрати, Багатогаласу назвав його "відсталим елементом" і заявив:

— Мені потрібні зжаті строки і дальпіше увеличепіє, а пе ваш зажим молодих!

~~ Загалом кажучи, нічого поганого в тому, щоб висувати молодих, справді не було. Тут треба віддати належне наполегливості й рішучості товариша Багатогаласу. Але яких молодих і якою ціпою, цим би товаришеві Багатогаласу слід було поцікавитися, а віп ні цікавився, пі переймався. Районна газета "Голос степу" негайно підняла Самуся, назвала маяком, він засвітив і засяяв, і відтоді почалося його невпинне сходження до вершин слави, яку, як відомо, ні затьмарити, ні піддати сумнівам, ні обговорювати, бо належить вона до слави найвищого

розряду і зветься трудовою. Товариш Багатогаласу зробив тільки перший поштовх, запустив Самуся на орбіту слави, далі той рвонув уже в політ автономний, він і забув про чоловіка з турецьким прізвищем, який далі блукав по району вічним уповноваженим, збираючи дані про те, скільки посіяно, скільки виросло, який урожай зібрано, які прибутки отримало. Далі Самусь опинився у добрій владі журналістів, але не тих, які зловтішно потирають руки, очікуючи, коли впаде Шзанська вежа, коли море проковтне Венецію,— ні, Самусем опікувалися чесні трудівники пера, ті, хто сам проходив з комбайнером не одну загінку, ковтав пилюгу, смажився на сонці, задихався од злого вітру.

і Але з владою журналістів Самусь покінчив тож. Він проривав-'ся у такі сфери, де вже ніщо не могло на нього впливати, і досягав цього єдиною доступним способом: високими показниками. До речі, нічого поганого немає ні у високих, ні в найвищих показниках так само, як, для прикладу, в зберіганні державної таємниці. Коли роботу комбайнерів вимірювали кількістю скошених гектарів, у Самуся тих гектарів виявилось найбільше. Згодом хтось розумний порадив брати до уваги кількість намолоченого зерна. "Все правильно,— згодився Самусь.— Вам потрібен намолот? Можете брати намолот..." І знов у нього цифра виявилася найвищою, і добута вона була не чим іншим, як запеклою працею. Самусь ганяв свій комбайн по степу з швидкістю небаченою, брат його Давидко, при-иоровлюючись до такої швидкісної косовиці, демонстрував ще швидкісніше возіння і пирав своєю тритонкою зерно від комбайна ідо току з такою несамоовитістю, що по дорозі розтрушував мало не : половину.

Скільки збирав Самусь, визначали точно; Скільки зерна лиша-'лося в полі — ще не підлягало розголосу.

Наука щодня розкриває таємниці. А от скільки зерна лишається | на ниві після Самуся, не могла розкрити ніяка наука. Всі академії світу ставали безсилими й безпорадними, механізаторський бог Безкоровайшш цілковито втрачав тут свій вплив і свою ореоль-ність, безжальна тітка Лисичка тільки стиха кляла, бо до Самуся | незмога

було підступитися. Він забивав паморіш показниками, і і не просто показниками, а високими, найвищими, а найвищі показники — це така штука, що в кого вони є, то вже до нього не вступишся. Не допоможе навіть Гришин талатай.

Прорив з царства необхідності в царство свободи Самусь лдіТіснів "своею собственной рукоті", без будь-чиєї допомоги, без створення ііому особливих умов, власне, на голому місці. Він був по черзі і маяком, і передовиком, і навіть цілою бригадою передової праці — і все сам. Сам — бригада. Сам сію, сам вію, з'їм усе сам, а вам не дам. Помічників на комбайні міняв щороку, щоб до них по встигали звикати і не ставили його прізвище поряд з їхніми. Згодом став щороку міняти й комбайни. Брав тільки нові. Ремонтувати старе не мав часу. Хай ремонтують ті, хто не вміє косити. А віп повинен давати показпики. Все правильно!

Будьмо справедливими до Самуся: він не палежав до тих, хто, прославившись, забуває про джерела своєї слави і переходить в стан якогось мандрівного апостола передового досвіду, зовсім перестає працювати, не живе вдома, а тільки в готелях, у залах, у палацах, його життя минає (а може, розтринькується) в президіях, у вічному представництві, у величаннях і пожинаннях лаврів, у поїздах, в літаках, па вокзалах і в аеропортах, серед простору й багатств, у яких зібрапо труд усього народу. Ні, Самусь нікуди пе їздив, нікого не вчив, з комбайна він пересідав па трактор, орав, сіяв, розвозив добрива, обслуговував ферми, міг би обслужити чор-та-біса, аби тільки дати показники, виявити трудовий героїзм. А за героїзм вимагав плати. "Все правильно!" — як любив повторювати Самусь. Тпакшо, мовляв, навіщо взагалі героїзм і кому. Тпм, хто жив до нас, він не потрібен, тпм, хто буде,— незрозумілий, коли ще й не смішний. Що потрібно людині, крім хліба щоденного? Справедливість і співчуття чи зверхність, щоб людина не спала? Самуссм керувала єдина пристрасть, єдина жадоба: всіх перевершити, перевищити, тоді — все правильно! Життя між нормою иоставлепою і перекритою, планом доведеним і перевиконаним, без будь-яких відхилень, відгалужень, без непотребу почувань і моральних оцінок. Самусь не знав, що таке гріх, совість, честь, жалощі, любов, прихильність.

Знав зате, що він Самусь, що в нього є рот для ковтання, ніздрі для вхлипання повітря, руки для хапання, і був у страшенному захваті від власної доцільності, нагадуючи тим вже й не людину, а мовби живу машину. Що було в мозку| в Самуся: хімія, біохімія, фізика чи метафізика? Хто б же мав тамі час визначати, коли тобі мозолить очі як не товариш Вивершений, то чоловік з турецьким прізвищем Багатогаласу; та якби ж вони були самі в своїх дурних домаганнях, а то знаходяться голови колгоспів, які всіляко їм потурають і мерщій, випереджаючи інших, рапортують: у цьому році сівбу провели на два дні раніше, ніж торік, а скошили иа тиждень швидше проти торішнього. Таких послухаєш, то вийде, що вже ми не сіємо, не косимо, бо всі строки сільськогосподарських робіт давно знищені отим дивним рапортуванням.

Але ж, як каже Самусь: "Все правильно!"

[32

i

Ізмшіїсть може існувати тільки поряд з незмінністю, хоч [гака істпна її нагадує переконання начальника в'язниці, що в'язниця конче потрібна для гострішого відчуття ідеї свободи.

З Карпового Яру переселилися в новий Світлоярськ усі, тільки пісник Щусь лишився и лісництві. Взявши від Карпового Яру найголовніше — людей, перейнявши звичаї, ввібравши дух нрацелюб-ьтва і невтомності, Світлоярськ мав би витворити свій власний Спосіб життя, зовсім одмінппй від карпорівського. Справді, змінилося місце, змінилося саме село, ставши схожим на маленький центр сільськогосподарської індустрії, тут була незрівнянно більша насиченість технікою, без електрики вже піхто й по уявляв (собі бодай одного дпя. А люди ті самі. І того самого Самуса застав Гриша Левепець, повернувшись з училища механізації, і в школі так само читали: "Нимидора поралася коло печі",— хоч жінки світ-

лоярівські поралися коло газових плит, а імені Нимидора не знав навіть колишній піп Парфсп.

Старші карпоярівці, мовби пероипивіїш з шкільних програм [їхній упертий дух консерватизму, майже не піддалися життєвим Івміпам.

І Це було просто незбагненним: зовні мовби нічого схожого з колишнім карпоярівськпм існуванням, а придивишся пильніше — в людях усе тс саме, так ніби щоденні земні справи 8 їхньою постійною змінністю не зачіпають в людині її особистої сутпості майже зовсім.

Техніку вони сприйняли як належно. Оволоділи, підкорили, поставили собі на службу. Вражснпя було, нібп ця техніка в нпх — цілі тисячоліття, хоч насправді найскладнішим механізмом, який зналп їхні діди, було точило. Тепер, завдяки насиченості життя технікою, світлоярівці менше витрачали енергії на зовнішній світ, бо там порядкували й трудилися за них машини й .механізми, і тоді відбувалося накопичення і виверження людської індивідуальної сутності що з більшою силою, ніж давніше, набуті звички і риси кожного мовби ще посилювалися і загострювалися.

Самусь ще з більшою сплюю бив по високих показниках, не озираючись і но дивлячись собі під поги. Обеліск став ще більшим прихильником обелісків. Дядько Зновобрать під напливом спеціалістів з вищою освітою хоч і визнавав, що в принципі, як кажесть-ся-говориться, можуть бути люди розумніші за нього, але рішуче не бачив, кого ж можпа обрати па його місце. Вустя-Чухалка чухалася ще дужче. її Петро ще довше спав па своєму візку. Іван Безтурботний став ще безтурботнішим, що не перешкодило йому перебратися до райцентру. Дід Утюжок ще наполегливіше домагався прасувати прапори перед кожним щонайменшим святом. Щусі стали мовби ще ледачішими, а Самусі — ще здобпчлігвішппи.

Виходило, що вся надія на таких, як Гриша і підростаюче покоління. Але й Гриша, зіткнувшись з незмінністю світлоярівських

Прорив з царства необхідності в царство свободи Самусь здійснив "своею собственной руксй", без будь-чиєї допомоги, без створення йому особливих умов, власне, на голому місці. Він був по черзі і маяком, і передовиком, і навіть цілою бригадою передової праці — і все сам. Сам —— бригада. Сам сію, сам вію, з'їм усе сам, а вам пе дам. Помічників на комбайні міняв щороку, щоб до них не встигали звикати і не ставили його прізвище поряд з їхніми. Згодом став щороку міняти й комбайни. Брав тільки нові. Ремонтувати старе не мав часу. Хай ремонтують ті, хто не вміє косити. А він повинен давати показники. Все правильно!

Будьмо справедливими до Самуся: він не належав до тих, хто, прославившись, забуває про джерела своєї слави і переходить в етап якогось мандрівного апостола передового досвіду, зовсім перестає працювати, не живе вдома, а тільки в готелях, у залах, у палацах, його життя минає (а може, розтринькується) в президіях, у вічному представництві, у величаннях і пожинаннях лаврів, у поїздах, в літаках, па вокзалах і в аеропортах, серед простору й багатств, у яких зібрано труд усього пароду. Ііі, Самусь нікуди не їздив, пікого не вчив, з комбайна він пересідав на трактор, орав, сіяв, розвозив добрива, обслуговував ферми, міг би обслужити чор-та-біса, аби тільки дати показники, виявити трудовий героїзм. Л за героїзм вимагав плати. "Все правильно!" — як любив повторювати Самусь. Інакше, мовляв, навіщо взагалі героїзм і кому. Тим, хто жив до пас, віп по потрібон, тим, хто буде,— незрозумілий, коли ще й не смішний. Що потрібно людині, крім хліба щоденного? Справедливість і співчуття чп зверхність, щоб людина не спала? Самуссм керувала єдина пристрасть, єдина жадоба: всіх перевершити, перевищити, тоді — все правильно! Життя між пормою пс ставленою і перекритою, планом доведеним і перевиконаним, без будь-яких відхилень, відгалужень, без непотребу почувань і моральних оцінок. Самусь не знав, що таке гріх, совість, честь, жалощі, любов, прихильність. Зпав зате, що віп Самусь, що в нього є рот для ковтання, ніздрі для вхлинаяня повітря, руки для хапання, і був у страшенному захваті від власної доцільності, нагадуючи тим вже й пе людину, а мовби живу машину. Що було в мозку в Самуся: хімія, біохімія, фізика чи метафізика? Хто б же мав там час визначати, коли тобі мозолить очі як не товариш

Вивершений, то чоловік з турецьким прізвиськом Багатогаласу; та якби ж вони були самі в своїх дурних домаганнях, а то знаходяться голови колгоспів, які всіляко їм потурають і мерщій, випереджаючи інших, рапортують: у цьому році сівбу провели па два дні раніше, ніж торік, а скошили на тиждень гавидшо проти торішнього. Таких послухаєш, то вийде, що вже ми не сіємо, не косимо, бо всі строки сільськогосподарських робіт давно знищені отим дивним рапортуванням.

Але ж, як каже Самусь: "Все правильно!"

[~ 32

i

{Змінність може існувати тільки поряд з незмінністю, хоч {гака істина й нагадус переконання начальника в'язниці, що її'язнпця конче потрібна для гострішого відчуття ідеї свободи.

З Карпового Яру переселилися в новий Світлоярськ усі, тільки иіспик Щусь лишився в лісництві. Взявши від Карпового Яру найголовніше — людей, перейнявши звичаї, ввібравши дух ура цел юб-ства і невтомності, Світлоярськ мав би витворити свій власний спосіб життя, зовсім одміппий від карпорівського. Справді, змінилося місце, змінилося саме село, ставши схожим па маленький центр сільськогосподарської індустрії, тут була незрівнянно більша насиченість технікою, без електрики вже піхто п не уявляв собі бодай одного дня. А люди ті самі. І того самого Самуся застав Грпша Левенець, повернувшись з училища механізації, і в школі так само чигали: "Іпмидора поралася коло печі", — хоч жіпкп світ-^юярівські поралися коло газових илпт, а імені Ннмпдора не знав (навіть колишній піп Иарфеп.

! Старші карпорівці, мовби перейнявши : " шкільних програм (їхній упертий дух консерватизму, майже не піддалися жнтташм Змінам.

і Це було просто незбагненим: зовні мовби нічого схожого з [колишнім карпоярівським існуванням, а придивишся пильніше — їв людях усе те саме, так ніби щоденні земні справи з їхнього постій-ною змінністю не зачіпають в люшпі її особистої сутності майже

ї"ОВСІМ.

і Техніку вони сприйняли як належне. Оволоділи, підкорили, 'поставили собі на службу. Враження було, піби ця техніка в них — 'цілі тисячоліття, хоч насправді найскладнішим механізмом, який знали їхні діди, було точило. Тепер, завдяки насиченості життя технікою, світлоярівці менше витрачали енергії на зови іншій світ, бо там поряdkували й трудилися за них машини і механізми, і тоді і відбувалося накопичення і вкверяісння людської індивідуальної сутності ще з більшою силою, ніж давніше, набуті звички і риси кожного мовби ще посилювалися і загострювалися.

Самусь ще з більшою силою бив по високих показниках, не озираючись і не дивлячись собі під ноги. Обеліск став ще більшим прихильником обелісків. Дядько Зновобрать під впливом спеціалістів з вищою освітою хоч і визнавав, що в принципі, як кажеться-говориться, можуть бути люди розумніші за нього, але рішуче не бачив, кого ж можна обрати на його місце. Вустя-Чухалка чухалася ще дужче. її Петро ще довше спав на своєму візку. Іван Безтурботний став ще безтурботнішим, що не перешкодило йому пере-1 братися до райцентру. Дід Утюжок ще наполегливіше домагався прасувати прапори перед кожним щонайменшим святом. Щусі стали мовби ще ледачішими, а Самусі — ще здобчливішпми.

Виходило, що вся подія на таких, як Гриша і підростаюче покоління. Але й Грпша, зіткнувшись з незмінністю світлоярівських характерів, відчув розпачливе безсилля, яке ще поглибилося від перших невдач із старпм'комбайном. Та ще він мав необережність заявити про те, що зрівняється колись із Самусем, а тоді й перевершить його у всьому. Самусь такій заяві навіть зрадів, бо, мабуть, знудьгувався без суперників

і супротивників. При зустрічі він, упритул розглядаючи Гришу своїми красивими нахабними очима, сказав:

— Все правильно. Я тебе засік!

Така заява не мала нічого спільного з великодушністю (Варфоломій Кпуроць доводить, що слово "великодушність" — це арісто-телівський термін, який ояшв завдяки Брунетто Латіні, Фомі Ак-вінському, а найбільше — Дапте, що застосував його до свого Фарінатп в десятій пісні "Пекла") наставника, яким мав би Самусь бути для Гриші. Але він ще посміювався нозавічю:

— Хміль не росте вище тички, по якій пнеться вгору. Все правильно!

33

З Карпового Яру врізалось Гриші в пам'ять: після засідань виконкому знадвору коло сільрадівських дверей гори недокурків, але накидапнх пе безладно, а симетрично двома рівними купками обабіч входу, бо кидали так: "Ви, куме, туди кинули? Ну, а я сюди. Ви хочете па той бік? Ну, то я вже на цей..." Природна ґречність українців...

34 |

В усіх романах герої кудись їдуть. Очевидно, автори прагнуть; компенсувати власну непорушність пересуванням героїв, окрім того, це помагає розставити тенета цікавості для довірливого читача і викрасти його душевну свободу. Тут усе навпаки. Автор дозволяє своїм героям тільки їзду на місці, зате сам метається сюди її туди, то зпикає з Світлоярська па місяці й роки, то набридає там і взимку, і влітку. Але Грпші Лсвенцю він не набридає жодного разу, навпаки, тактовно ставав осторонь, даючи змогу хлопцеві закорінитися в житті, зміцнити свої позиції (хоч як зміцнювати пезавойоване?). Можна б сказати, що автор з'являвся в Світлоярську, мов топ Зевс або Посейдон щойно від ефіопів,

до вони насолоджувалися димом від жертвоприношень.. Ставав і дивився. Як у одного парпеовця: "Я довго стояв і дивився, як вони працюють". Читай і смійся. Але свою позицію автор виправдовував небажанням набридати і, як сказано вище, дати змогу. Дати будь-яку змогу можна лише тоді, коли стоїш осторонь, збоку. А коли довго стоїш збоку, може розвинути косоокість, з якої, в свою чергу, неминуче виникає така топко-невловима річ, як іронія, що

[навіть веселошам дурнів надає рис навмисної дотепності, а навмисність немислима без наявності розуму і належить до набутків суто нивілізаційних, а не є природним даром або ґанджем, як та ж таки 'косоокість, що майже силоміць штовхає людину шукати веселошів навіть там, де їх немає, тим самим порушуючи правдивість розповіді, хоч як подумати, то голу правду люблять творити лише ті, і в кому пі па крихту немає дотепності (ох, як же мало дотепності в лякливому стоянні збокуі).

Тут автор, треба щиро визнати, цілковито розгубився і, як у Нісіх безвихідних ситуаціях, звернувся до свого друга Варфоломія 'Кнурця. Доктор ерудичних наук довго читав останнє авторове речення, бгав лоба, кидав очима то вгору, то вниз, тоді спитав: "Ти можеш дати мені це речення до завтра?"

— Та хоч назовсім! — вигукнув автор.

— Ні, такого цінного подарунка я не можу прийняти,— поважно мовив Кнурець.— Тут я міг би застосувати відому католицьку форму, яку ти, до речі, використав у романі "Євпраксія": "Господи, я не достойний".

— Ну, коли не хочеш забрати собі це речення як сувенір, то бери хоч до завтра, — згодився автор, з Кпурцспих викручувань зрозумівши, що віп нанлів там якихось дурниць.

— Домовились! — потер руки Варфоломій.— Коли до тебе завтра прийти?

— Та коли хоч.

— О десятій — згода?

Точно о десятій ранку доктор ерудичних наук був у мене вдома, я сам заварив йому міцнющої кави, поставив перед ним горнятко з вершками, але Кнурець вершки відсунув зі словами: "Ти ж знаєш, я молочних продуктів не споживаю", смачно відсorbнув з чашечки і, поплямкуючи рожевими губами, схилився над моїм злополучним реченням.

— Маємо тут досить песнодіваіо поєднання гіпотаксису з паратаксистом,— почав він, а що був ранок і автор не соромився деякої затурканості, то довелося перепитати Варфоломія, що таке "гіпотаксис" і "паратаксис".

— Не знаєш? — здивувався він.— Це значить: складнопідрядні й складносурядні речення. В п'ятому класі вчать. Ало давай повернемося до твого речення. Поглянь, що тут відбувається. До слова "косоокість" приєднується означальне підрядне речення ("з якої, в свою чергу..."), це речення розгортається в цілу синтаксичну конструкцію, в неї несподівано вклинюється нове головне речення ("а навмисність немислима без..."), воно потихеньку виплутується зі свого складного синтаксичного оточення і, нарешті, (після слів "даром або ґанджем") запановує цілком повий зміст, синтаксично незалежний ні від чого попереднього, і вже цей зміст одноосібно володарює, стверджуючи реальність сказаного, аж до того місця ("ох, як же мало..."), де знову йдеться про те, з чого починалося.

Кпуроць втомлено провів рукою перед очпма і знову сьорбнув кави.

— Добра кава! — похвалив він.— Я, мабуть, вип'ю ще.

— Будь ласка. їй тільки скажи мені: це ти серйозно?

— Що? — не збагнув Кнурець.— Що ти маєш па увазі?

— Ну, оцю синтаксичну силосорізку серйозно запустив для мене чи для посміху?

— Та ти що? — обурився доктор, швиденько наливаючи собі другу чашку.— Я ж цілу ніч бився над твоїм речоплям, як риба об лід! Такий аналіз...

— Аналізи в нас беруть тепер у поліклініках. Ніхто не лікує, тільки беруть аналізи. Я питав тебе про іронію, про сміх, а ти мені — синтаксис і п'ятий клас.

— От дивак,— випиваючи третю чайнку, засміявся Кнурець.— Ти б же так і сказав. А то мені це речення... Цілу ніч... А про сміх — це тобі мала дитина скаже. Коли я тебе до кінця зрозумів, то ти хочеш простежити в Світлоярську таємницю сміху, трактуючи це питання якнайширше і шукаючи сміху навіть у тих людей, які ніколи не сміялися або не зуміли розсмішити жодної живої душі. Так?

— Не зовсім, але припустімо. Мене більше цікавить усмішка, розумієш?

— Ага! Ти хочеш сказати: я досліджую феномен усмішки, а це ще по сміх, і не хихотіння, і не регіт, тобто це не сатира, не гумор, не іронія, навіть не посміх, а просто делікатне, ледь помітне, сказати б, пунктирно-невловимо здригання уст без будь-якої участі інших органів тіла. Так?

— Припустімо ще раз.

— Коли так — тоді ніяких претензій з мого боку. Бо я особисто визнаю тільки той сміх, який характеризується досить складним

процесом, що супроводжується миттєвим скороченням м'язів живота (кажуть: "кишки рве од сміху"), зміною ритму дихання і розладнанням психічної рівноваги (інакше чим ти поясниш шкірення вубів при сміхові?), взагалі досить складним комплексом амбівалентних явищ, не останнє місце серед яких належить і загальному відчуттю присмипості, а також ефектам побічним, давно підміченим у народі.

У 1810 році Феофілакт Малиновський у своїй книзі "Правила красноречия, в систематический порядок пауки приведенные и Сократовым способом расположенные" такими словами визначав суть смішного: "Как скоро душа наша чувствует ничтожное насилие естественного или разумного, состоящее в действиях, исходных с законами природы или хорошего произвола, то она, будучи уверена внутренне в непременности и непоколебимости их, предчувствуя, что злая для нее от того не воспоследствует, издевается над слабым усилием, ничтожность которого наполняет ее веселостью и растворяет дух радостью, который ведет за собой физическое потрясение почти целого тела".

Як встановили етологи, дикі звірі, нападаючи на свою жертву, ніколи не вишкірюють зубів, а роблять це з байдужим виразом. Шкірення зубів спостерігається тільки при обороні. Отя"), ми теж сміємося з метою самозахисту (беззубий позбавлений цієї природної зброї, що ТЄЯІ тонко підмічено в народі, коли недругу бажають: і(<Щоб ти на кутні сміявся!"), а розсмішити інших памагаємося для того, щоб вони теж забули про свою агресивність і зайняли оборонну позицію. Хто сміється — той не нападає. Сміх обеззброює, про це знали можновладці всіх епох, бо вони найбільше боялися бути ослабленими, обезвладпеними. Цим же можна пояснити нехить ігсгодияп до самолоскотання для того, щоб викликати сміх, і, навпаки, майже хворобливий потяг лоскотати інших, не розбираючи, що, до і як: п'яти чи ребра, в ніздрях чи в горлі, пальцями, чи курячим цірцем, а чи й словом, як це вміє з більшим чп меншим успіхом ваш брат ппсьмешгяк.

На жаль, проблема лоскотання ще досі не знайшла належного висвітлення ні в античних авторів, ні в теорії сміху Анрі Бергсона, ні в працях з медпсихіатрії, неврології й психіатрії. Навіть у грандіозному "Index medicus", де реферується всі медичні журнали світу, не зустрінемо й терміна "лоскотання". У 1963 році в провінції Букоба в Танзанії спостерігалася серед населення масова епідемія сміху, але, як встановлено дослідниками, жодного чоловіка там не лоскотано! Припущення, ніби вони самі лоскотали себе, відпадає, бо коли особа лоскотана одночасно і тою особою, що лоскоче,— навіть тоді, коли для лоскотання вживається паличка або соломинка і коли той предмет перебуває в руках суб'єкта лоскотання, що є одночасно також і об'єктом лоскотання,— спостерігати доводиться цілковиту відсутність реакції, окрім ледь відчутного дотику до шкіри того предмета, яким здійснюється лоскотання. І ніякого сміху.

Наука стає безпорадною перед цим фактом, як і перед тим, чому ми неспроможні лоскотати себе самі, викликаючи при тому (в самих себе) такий сміх, як у сатириків, що регочуть від власних дотепів.

Справа заплутується ще більше, коли звернемося до історії і довідаємося, що в Стародавньому Римі мали звичай (запозичений у східних деспотів) страчувати злочинців, підвішуючи їх під пахви паличкою над землею і натираючи їм підшви сіллю, щоб кози, слизуючи сіль, лоскотали підвішеної особу, доки він захлинеється від сміху. Згодом грубі вояки в час Тридцятилітньої війни зловживали цим жорстоко-витонченим способом покарання, про що можна прочитати в "Сімплісісимусі" Гріммельсгаузена. Знаємо також в історії випадки, коли володарі стосували лоскотання (попідбиччу), надаючи своїм підданим того чи іншого титулу (це робили шумери й китайці), в єгиптян і вавілонян спостерігалася лоскотання ритуальне, яке символізувало запліднення жінки (на жаль, з плином часу ця багатозначна процедура звільгалася до примітивного лапання або хапання за цицьку).

— А наші рідні українські русалки? — нагадав Кпурцсві автор.— Чи ти забув, що в них лоскотання було головним засобом виробництва?

— Йк же. Шевченко: "Може, вийшла русалонька матері шукати, а може, жде козаченька, щоб залоскотати". Але це все в минулому. А що сьогодні?

Чи можемо на підставі вищезгаданих фактів робити висновок, що СЛІХ нині втратив свою витонченість, а засоби, якими колись викликався,— винахідливість? Навряд. Наведу лиш один приклад. Коли Катерина II під час відомої подорожі по Україні зустрілася в Каневі зі своїм колишнім коханцем Понятовськпм і від радості й солодких спогадів спробувала сміятися, то сміялася на кутні, бо зубів уже не мала: вони повипадали під дією законів природи. Що то був за сміх у всемогутньої імператриці — можпа собі уявити! Нині ж беззубість не загрожує нікому. Маємо протези на вибір: сталеві, порцелянові, золоті, навіть платинові! Смійся, регочи, заливайся хоч до двохсот літ!

Тут Варфоломій Кнурець продемонстрував мені розкішпу колекцію золотих протезів, які йому, треба сказати, лпчпли і навіть прикрашали його товсту, справді докторську, бузковощоку фізіономію. Автор, потопаючи в потоках його ерудиції, тільки й спромігся, що несміливо спитати:

— А коли тобі присвоювали ступінь доктора ерудичних наук, тенч лоскотали попідбіччю?

— Мені? Присвоювали? — розреготався Кнурець.— Та я сам собі присвоїв!

— Як же? А я думав...

— Щоб я ото ще писав дисертацію? Та пі за які гроші! Ти зна-епц-які три найстрашніші загрози стоять перед людством?

— Ну, атомна війна, расова дискримінація... класова нерівність...

— Так можна багато налічити, а все зведеться до економічної нерівності. А три загрози? Не знаєш? Пиятика, крадіжки і дисертації!

Варфоломій Кнурець дістав з алюмінієвого патрона товстезну кубинську сигару, надгриз її кіпчик золотими протезами, розкочо-гарив і закурив так, що з нього задиміло з усіх дірок, і здавалося, що дим проривається крізь легені в шлунок і навіть у кишечник.

— Гляди, не злеті в повітря,— застеріг його автор.

— В мені сто десять кілограмів! — махнув рукою Кнурець.— Ерудиція, брат, накопичується па кожен кілограм жпвої ваги, вимірюється теж. Інакше чим ти її виміряєш?

— Все ж таки від сміху ти якось непомітно перейшов до універсальних загроз людству, а про те, що мене найбільше цікавить, так і не сказав,— повернувся до свого автор. ^— Як мають ставитися мої герої до проблеми сміху і як маю ставитися до неї я сам?

— Сміх — це здоров'я трудящих,— поважно сказав Варфоломій Кнурець. І повторив: — Здоров'я трудящих.

[ДОДАТКОВИЙ РОЗДІЛ

РОЗДІЛ БЕЗ НОМЕРА І В ДУЖКАХ]

(Спортивних коментаторів нагороджують медалями так само, як і спортсменів. А яка винагорода очікує чоловіка, який добровільно згодився прокоментувати цю розповідь? Невдяч-ціість автора, обурення критиків і подив читачів? "Откуда, мол, и что это за географические новости?" Тому автор відчуває себо зобов'язаним бодай коротенько повідомити, хто такий доктор ерудичних наук Варфоломій Кнурсць.

Відомостей про самого автора цієї розповіді наводити тут немає потреби, бо охочі мояють довідатися про них в "Большой Советской Энциклопедии" (т. 9), в Українській Радянській Енциклопедії (т. 5), в "Краткой Литературной Энциклопедии" (т. 2), в довідниках Спілки письменників України (починаючи з 1954 року), в Британській Енциклопедії (забули включити), в зарубіжних біографічних словниках із серії "Хто є хто?" (теж забули занести), в телефонній книзі міста Києва, де автор згадується, починаючи з 1957 року, коли йому минуло, як Ісусу Христу перед розпінанням на хресті, тридцять три роки і, видно, на честь цього керівництво Ілїївської АТС розщедрилося і встановило на квартирі автора телефон. Добитися квартирному телефону тільки на 33-му році життя! А є люди, які народжуються і виростають під телефоном! Де ж правда на землі? Адже коли б автор мав телефон хоча б років на п'ять раніше, то йому міг би подзвонити Варфоломій Кну-рець і знайомство з цим унікальним чоловіком відбулося б, відповідно, на цілих п'ять років рапніше. Яка втрата!

Найкумеднішє ж у всій цій історії, що історично знайомство відбулося не завдяки телефону, а завдяки хропічній нестачі квитків на швидкий поїзд Київ — Москва. Авторіві конче треба було їхати до Москви, а квиток був тільки в вагон СВ, тобто з двомісними купе, що, загалом кажучи, становить неабияку зручність у поїзді, але водночас занадто обтяжливо для письменника з нестабільною економікою, тобто з нерегулярними гонорами. Ало в касі спитали: "Берете?" І автор відповів: "Беру!"

В купе вже сидів чоловік. Мав стільки ж років, як автор, але був у всьому набагато показніший: головатіший, мордатіший, носатіший, товщий плечима, руками, ногами, черевом і, як колись казали, всіма "мишцями". Одяг на чоловікові був новий, модний і дорогий. Кращий, ніж у народного артиста" але трохи гірший, ніж у футболіста київського "Динамо". Портфель з рипливої шкіри, з латунними замками, ніби у чиновника британського казначейства, галстуком автора віп, здається, не перекривав, але що галстук перед цією картиною суцільного благополуччя й добробуту!

— Сусід? — соковитим басом поспитав чоловік.

— Сусід,— промимрив автор.— Я, власне, випадково в цей вагон.

— А я — закономірно! Ніхто тут не їздить, бо не вірять, що є такі вагони, а я вірю в прогрес і знання. Сподіваюсь, ви теж?

— Так, так, я теж вірю. Але із загальним прогресом не завжди узгоджується бюджет окремої людини. На жаль.

— Ви про гроші? У справжніх людей грошей ніколи не було і не повинно бути!

Авторові приємно було це чути, бо він грошей удосталь ніколи не мав і в пайближчі сто років не сподівався мати. Але автор змалку виховувався в дусі скептицизму, притамапного селянам, і тому з деякою недовірою зиркнув на дорогий сусідів костюм, на його черевики і на його рипливий, весь у бронзовім сяянні штудерних замків портфель.

— Цікавитесь, що в портфелі? — вмить перехопив авторів погляд чоловік.— Закономірно. Але спершу давайте познайомимось. Варфоломій Кнурець. Доктор срудичних наук.

— Яких, яких? — перепитав автор.— Юридичних?

— Но юридичних і не єрундичних, — зареготав Кнурець, — а ерудичних. Од слова "ерудиція". Чули таке?

— Доводилося. Але хіба є такі науки?

— Раз є доктор наук, то повинні бути також і науки. Згода? Але ви — хто ви?

Автор назвав себе і свою пe вельми популярну професію, яка, одпаче, Варфоломієві Кнурцю, виявляється, подобалася ВЯІЄ давно.

— Між памп є щось спільне,— роздумливо мовив він, розкриваючи свого портфеляку.— Ми взаємно доповнюємо один одного. Наші інтереси збігаються в безлічі точок. Йду в заклад, що й смаки наші... Скажімо, що ви любите в дорозі? Пропоную па вибір: коньяк, шахи, хропіння. Коньяк і шахп в мене в портфелі, а хропіння — самі бачите. Не ніс — аеродинамічна труба!

Автор поквапливо вибрав шахп.

— Мудро й передбачливо,— похвалив Варфоломій Кнурець.— Бо з коньяком, судячи з вашої комплекції, у вас діло б не пішло, а з хропінням, теж судячи з вашої комплекції, ще гірше. Я б і перепив вас, і перехропів. Як казав Просперо в "Бурі" Шекспіра: "І кінець мій безнадійний!" (Ці слова Кнурець вимовив по-англійськи і далі впродовж усіх подальших років знайомства з автором наводив усілякі цитати мовою оригіналу, бо знав, здається, всі існуючі і навіть неіснуючі мови!)

— То в шахп ви мене теж? — несміливо сказав автор.

— Шахп — гра, а в грі повно випадковостей.

Віп дістав з портфеля маленьку шахову дошку, зроблеиу з не відомих авторові порід дерева, висипав з пеї дивного різьблення червоні й білі фігурки, від яких просто несила було відірвати погляд.

— — Слонова кістка! — вдоволено ноилямкав товстими губами Кнурець.— Сувенір з Індії, і — Ви там були?

— Я скрізь був! Для цього досить напружити уяву... , Грати з таким собі Хоттабичем двадцятого століття в шахи! (Автор несміливо переставив пішака e2 на e4, тобто зробив наяба-пальпішпй хід, який

тільки можна зробити в цій мудрій грі, винайденій колись великим індійським народом. Варфоломії! Кнурець (довго думав (хоч над чим тут думати!)) і походив пішаком а7. Гамбіт. Цс автор знав ще з школи, де вчитель математики Радуль-ський вів шаховий гурток і головпу увагу звертав на знання дебютів. Іспанська партія, ферзевий гамбіт, захист Філідора, староіндійський захист. Це звучало так романтично, як назви гір і річок на карті світу. Але з часом усі дебюти переплуталися в авторовій |голові, і зостався там тільки отой жалюгідний хід пішаком Ь2-е4.

До дев'ятого ходу автор так-сяк переставляв фігури, стежачи не так за становищем на дошці, як за рухами товстих, волохатих рук Варфоломія Кпурця. Десятий хід був цілком випадковий, але доктор ерудичних наук аж підскаочив.

— Цей хід зробив Капабланка в дванадцятій! партії матчу з Альохіпнм!

— То, може, мені переходити? — спитав автор.

— Як переходити? У вас же тепер відкривається така атака! Ви ж пам'ятаєте, як далі грав Капаблапка?

Пам'ятати, як грав Капабланка в дванадцятій партії матчу з Альохіпим па звання чемпіона світу?

Ясна річ, автор грав не так, як Капабланка, але Варфоломій Кнурець згадував, де, коли й хто робив подібні ходи, так що партія В шахи нагадувала футбольне змагаїшя по радіо, коли по бачиш ні футболістів, ні гри, а чуш тільки балачки коментатора. Варфоломій Кнурець пам'ятав усе, що можна було пам'ятати про шахи, він приголомшив автора своєю шаховою ерудицією, буквально вбив його знанням предмета і просто нелюдською пам'яттю, а партію... програв. Зіграли ще й ще, і всі партії Кнурець не програв, а, як-то кажуть, "продув". Коментувати вмів, а грати — піяк.

— Як же це? — дивувався автор.

— Не практик,—зітхнув Кнурець.—Моя стихія—теорія. Чисті запня. Те, до чого не можна доторкнутися рукою. Та що рукою! Є речі, до яких навіть людський мозок ніколи не пристосується. [Наприклад, уявити собі гуголь.

, — Гуголь?

І — Не плутати з Гоголем і Гегслем! — добродушно засміявся доктор ерудичних паук.— Гуголь — це одиниця із ста нулями. От цифрочка!

— Але навіщо таке число?

— Все потрібне людям. І хтось повинен збирати в своїй голові всю цю всячину і тримати її там, щоб при нагоді.. Не повірите, а я працюю науковим консультантом у сорока трьох міністерствах і ста двадцяти двох науково-дослідних інститутах! Редакції, товариства, установи — це вже як громадське доручення. Сумлінно виконую навантаження.

— Як же це можливо? — не повірив автор.

— Дуюсе просто. Людям потрібні знання, факти, дані, просто неймовірності. Мене питають — я відповідаю.

— У вас довідники? Спеціальна служба? Варфоломій Кнурець поляскав себе по лобі.

— Усе тут.

— Але ж яким чином?

— Дуже просто. Ще з дитинства. Хочу все знати. І уявіть: без ніякого напруження. Ніяких самозречень. Цілком нормальне життя. Навіть був одружений. Тричі. Всі жінки втекли. Кажуть: нудно. Видно, попадалися дурні жінки. Не вмію вибирати. Взагалі нічого не вмію робити, а знаю все.

— Все?

— У межах загальних зацікавлень. Можете попитати. Будь ласка.

Автор спробував питати — Варфоломій Кнурець відповідав. Це була ненаукова фантастика. Він справді знав усе на світі. Скільки слонів було в Ганнібала при його переході через Альпи, коли була битва при Лепанто, хто така Мюзидора, а хто такий Мелузин, що таке ептропія повідомлень, в чому полягає критерій стійкості Най-квіста, яка завдовжки річка Синюха, який середній надій на корову в колгоспах Полтавської області в 1974 році, яка різниця між коралом і сералем, гогами і магогами.

Це була ніч запитань і відповідей, автор ставив запитання ча-соп дурні, тоді доктор ерудичних наук гнівався, але однаково відповідав, бо ерудити добрі навіть тоді, коли гніваються. Знання вони призбирують з єдиною метою: віддавати людям. Зустріч з ерудитом приголомшує, породжує в тобі комплекс нижчості й тяжке почуття неповноцінності, але згодом ловиш себе на думці, що в ерудита є якийсь гандж. Слухаєш його далі і відчуваєш: він починає набридати своєю одноманітністю і, сказати б, неприродністю. Не чоловік, а пристрій для запам'ятовування. Його б віддати в інститут Глушкова як додаток до одної з обчислювальних машин. Нудьга від ерудита з'являється, мабуть, тому, що знання його — мертві. Вони спрямовані тільки в минуле, належать дню вчорашньому. День нинішній наповнений для ерудита незбагненністю і таємничістю. Ерудит цілком безпорадний, наївний, губиться перед дрібницями, в усьому шукає аналогій і часто стає смішним через те. Бо яка аналогія, скажімо, може бути між римським імператором Веспасіаном, який наклав податок на римські нужники (його знаменитий вислів "гроші не пахнуть" наводить Маркс у першому томі "Капіталу"), щоб мати кошти для війни з Іудеєю, і товаришем Вивершеним, що звелів (проти всіх радянських

законів!) колгоспам платити по дві з половиною копійки з кожного гектара бемлі для спорудження в райцентрі адміністративного будинку, (де б товариш Вивершений нарешті міг мати свій власний кабінет, якого йому не належало за посадою? Веспасіап, як відомо, війну з Іудеєю виграв, а товариша Вивершеного зняли з роботи "в зв'язку з пошатпувшимся...". От тобі й ерудиція, ось тобі й аналогії!

Ніч у вагоні промайнула, як у сучасних повістях,— "враз", "раптом", зпенацька", автор задрімав лиш перед світанком, і снилися йому гоги й магоги, гегелі й гуголі. В столиці шляхи автора і Варфоломія Кнурця розійшлися так, що й не знати було, чи зійдуться ще колись. До того ж автора вже за годину-дві став розбирати сумнів: а чи був справді Варфоломій Кнурець, чи, може, приснився? І чп може існувати чоловік, схожий на Варфоломія Кнурця, в наших умовах? І що скаже, довідавшись про це авторове знайомство, прискіпливий читач, якого в художніх творах передовсім цікавить, що ж робить герой твору, "які державно-господарські чи етично-моральні проблеми розв'язує"?

Йому автор, не пошкодувавши своїх високоцінних зусиль, розшукав згодом Варфоломія Кнурця і навіть заприятелював з ним, щоб вивчити його діяльність. Ллє, відчуваючи все ж деяку нереальність і, сказати б, навіть містичність доктора ерудичних наук, він не наважився відводити йому в цін розповіді занадто багато місця, а обмежився поодинокими згадуваннями, та й то переважно в дужках, як і весь цей розділ.

Варфоломій Кнурець народився пе знати коли, він позбавлений віку, бо хіба можуть мати вік знання? Їх по підточує навіть безжальний час, цей "кріт історії", як називав його Маркс, ото ж чоловік, який став мовби символом знання, стає над часом, а вже над простором ставлять його самі люди, внаслідок чого виникає вже й зовсім неймовірно твердження: Варфоломій Кнурець паро-дився в різних областях нашої республіки. Як це могло статися? Дуже просто. Такого унікального чоловіка по можна віддавати якомусь одному місцю, він, бсзлрсчш), повинен належати одразу всім!

І він належав, і не тільки місцевостям, але й людям, всім приходив на поміч, радо слугував своїми унікальними, невичерпними знаннями.

Справедливість вимагає сказати, що й розповідь ця не тільки прокоментована, а й інспірована Варфоломієм Кнурцсм, бо саме він по-дружньому порадив авторові поїхати слідом за молодим архітектором до Карпового Яру (про це автор уже казав, але якось не-сміливо).

{ — А чого я там не бачив? — не дуже тактовно поцікавився автор, згадавши, скількох архітекторів, художників, скульпторів уже і посилали в своїх творах на село письменники, щоб ті понюхали і дух пшеничної соломи, і що з того вийшло.

— Ти заклик про вивчення життя знаєш? — спитав Кнурець, (він з автором був уже на "ти").

— Припустимо.

— Треба вміти читати заклики. Наш відомий заклик про вивчення життя МИТЦЯМИ означає: дурнем не можна бути нікому, письменникові й поготів.

— То я, по-твоєму, дурень? — скипів автор.

— Відкладемо вияснення цієї проблеми,— добродушно поляпав" його по плечу доктор ерудпчних наук.— Часи змінюються, а з ними змінюємося й ми самі. (Чи ж навіки муруємо ми оселі? Чи навіки ставимо ми печаті?)

35

Той, хто слідом за Декартом схильний ділити ціле на частини, неминуче губить зрештою з-перед очей оте ціле, і йому вже не змога поєднати роз'єднане, зібрати до купи розокремлепе. Захопившись

частковостями, автор зовсім забув про Грпшу Левенця, а тим часом молодші комбайнер, утверджуючись у своєму званні і в людській високій гідності, працював запекло, засліплено, несамовито, весь у поросі, в поті, в гарячому дусі машин, майже безвладно добирався до постелі в польовому вагончику, надав у неї напівмертвий, вдосвіта, разом з народженням нового дня, ожпвав знову і кидався на роботу ще з більшим осатанішіям, так нібп хотів скосити весь хліб за один день. І все не простоїв було більше, ніж роботи, старенький комбайн і власна недосвідченість виявлялися дужчими за бажання одразу досягти всього, всіх наздогнати і ие-роворшпти.

Восени Гриша пересів на трактор ДТ і па оранці трохи реабілітувався. Зимув з'їли ремонти, а весна як підхопила на сівбу і догляд за посівами, то схаменувся лише на косовиці гороху, знов тим самим комбайном, знов з Неданом, знов у безконечних ремонтах, простоях, прокльонах, збитих до крові руках і в невтоленій жадобі тих великих трудових успіхів, про які мріялося стільки років, про які писали газети, гриміло радіо, дзвенів, здавалося, весь простір. Але то про інших та про інших, та про Самуся й про Самуся, але не про тебе, хоч і повинен би мати левине серце.

Та однаково Гриша перейшов у нову якість, він почав самотійно заробляти на жпття і незабаром шіквив, що заробляє хоч і не дуже багато, але, як на їхні скромні потреби з мамою Сашкою, таїш багато, і тоді знову зродилося в ньому давнє зле бажання повернути втеклому землемірові всі його "витрати" на виховання сина, всі оті троячки й п'ятірки, що він їх, мов па глум, пересилав мамі Сашці за рішенням суду. На щастя, Гриша не був знайомий з Варфоломієм Кнурцем, інакше доктор ерудпчних наук одразу пояснив би хлопцеві, що слово "аліменти" латинське і означає "харчі", тобто гроші на прохарчування. Таке пояснення могло б призвести до зовсім непередбачених дій, бо тоді б у Гриші пробудилася пе просто відраза до землеміра, а справжня лють, і ще й не знати, у що б вона вилилася.

Лле Гриша був настроєний спокійно, досить мирно, хоч і в достатній мірі рішуче. Йшлося вже й не про зрадливого землеміра, а про саме

прізвище Левепців. Прізвище дається тобі так само, як і обличчя,— подобається чи ні, а маєш поспити його все життя. Гришине прізвище зганьблене було батьком-землеміром, а тут ще надокучав дід Левенець із своїм нібито походженням: "Куди твоє діло! Ми, Левенці, від славетного полтавського полковника Прокопа Ловснця!" Власне, в походженні від полковника чи там від сотника великого гріха немає, але Гришу вражала неправда і дурна пихатість дідова. Дід Левенець, слушно розміркувавши, що згадки про алмаз тепер уже не додадуть йому ні слави, ні значливості, а також зважаючи на зацікавленість радянських громадян історичним минулим, невтомно нагадував про своє походження, посилаючись на те, що має відповідний "документ". Але баба Явдо-ха викрила діда, показавши Гриші топ "документ" і відповідно його прокоментувавши:

— Хоч би ж справді від того Прокопа йшли Левенці, а то від якогось Василя, викажчика полтавського, била б його лиха година! Ти вже великий, Грпіно, то прочитай.

"Документ" писаний був дивними гостряками, поруділим чорнилом на жовтуватому вощеному папері в червону смужечку. Хоч сам давній, переписаний був що з давнішого, бо йшлося про події трьохсотлітньої давнини:

"Року божія 1671, місяця іюля 26 дня.

Пред нас Федора Жучснка, полковника войска его царского пресвітлого величества Запорожского Пултавскпм, і при битності Олешка Кованіш, атамана городового, Дем'яна Суджола, Семена Яременка, войта, Левка, бурмиистра, і при многих общих особах.

Озпайомпл Васил Лсвенцев: панове, нех бп ся тая содомія пе множила в городі, кгдп кажете серед дня Бутка Хвеска з Пічко-вою Оришкою поймаєте.

Що-смо позволивши і придавши асавулцов, казали того Хвсдо-ра поймати, що Васил, Ні уткою зайшовши, будто /копи питал, вночі, засвітивши свічку, застали Хвеска з Пічковою, а челядника єго в том же дому з Поремапчихою. Впдячи Хвеско, же челядпик, тинину виломивши, втек, а Переманчиха окном втекла, а Хвеска з Пічковою zostали в дому. Теди еще не повстягаючися злого учинку, взявши за руку, попровадил за піч, юж однаково отбувати, і там вшетеченство пополнил.

Мп теди того хотячп повстягнутп, аби ся тая содомія не множила, за що немней ображон биваєт Бог, сего Хведора вязенем і виною нам належного скарали, а Оришку втож в стовпа публіці оказавши, на потом на впдок пред мир вивівши, еродзе в два кії веліли скарати.

Справу сію веліли-смо до книг месних Пултавских вписат, що і ест вписано, року і дня виш менованого".

З цього "документа" Гриша довідався, що триста років тому на Україні не знали м'якого знака при писанні і що хвалькуватий землемір Левенець не впав з неба, а успадкував норів од свого ж батька, водночас нічого не перейнявши від задокументованого предка Василя Левенця, що виступав поборником високої моральності, не зупиняючись навіть перед незаконним втручанням у особисте життя громадян. Ота незаконна і не дуже моральна запопадливість Василя Левенця та ще, мабуть, якісь історично-біологічні мутації в психіці наступних поколінь призвели до того, що землемір Левенець порушував законність і мораль, керуючись діаметрально протилежними намірами. Хоч як там було, історичні порахунки Гри-, ша мав вести не з своїми далекими предками, а з батьком. І но в сфері абстрактних істин і боротьби за справедливість і моральність взагалі, а в конкретній сфері матеріальних відносин. Гриша міркував приблизно так: раз землемір платив мамі Сашці через суд, то я йому теж верну через суд за всі ті вісімнадцять років суцільного приниження. Вирішивши так, Гриша поїхав до району, щоб у народному суді розпитати про свою справу. Власного мотоцикла він ще не мав, бо складав гроші для здійснення свого наміру, сказати б, родинної відплати, тому попросив у Иедана його "Дніпро" з коляскою. Мотоцикл у Педана

був не в кращому етапі, аніж їхній комбайн, довелося просити Давпдка Самуся, щоб подивився (той у мотоциклах і в машинах був як змії!). І до райцентру Гриша добрався вже аж під обід. Сором і ганьба! Суд містився у великій, типово райцептрівській глнпяпій хаті під поіржавілою, давно не фарбованою бляхою, коло дерев'яного ґанку густо росли кущі жовтої акації, в кущах кублилися кури, зітхаючи від спеки. У простор і її доволі прохолодній кімнаті з побризканою долівкою за старою друкарською машинкою сиділа кирпата білява дівчина в білому платті без рукавів і без тих частин, які затуляють те, що треба затуляти спереду, в білих стоптаних босоніжках і вказівними пальцями намагалася поцілити по клавішах машинки: клац! клац! клац!

— Добрий — (клац!) — день — (клац!), — сказав несміливо Гриша.

Клац! Клац!

Комбайнер постояв, переминаючись, у цій прохолодній кімнаті стало їїому чогось набагато жаркіше, ніж у полі під сонцем. Він глянув на дівчину майже благально, але вона не звертала на нього ніякісінької уваги. Клац! Клац!

І хоч би ж тобі ще бодай одна жива душа, щоб спитати, поминаючи оцю клацалку!

Гриша погмикав, кашлянув. Клац! Клац! Його розібрала злість.

— Слухайте,— підійшов до дівчиини. Клац! Клац!

— Та припиніть ви своє клацання!

— Не заважайте працювати! — нарешті обізвалася дівчина. Клац! Клац!

Так би й ухопив за руки, щоб пересталаї Але заговорила — виходить, помітила.

— Яз Світлоярська,— повідомив Гриша. Для дівчини було однаково. Хоч і з космосу! Клац! Клац! — Суддя в?

— Нащо він вам?

— Треба, раз покинув роботу і приїхав.

— Можпа було й но кидати. Зайнятий суддя.

І Нарешті дівчина відірвалася від машинки і пильно втупилася в Гришу, водночас мовби наміряючись перепинити Гришу на випадок, коли він рвоне до дверей, що були в неї збоку і, мабуть, вели до-судді. Але Гриша ще сподівався на успіх мирних переговорів.

— Надовго зайнятий суддя? — поспитав він якомога спокійніше, хоч уже все в ньому кипіло.

— Скільки треба, стільки й буде зайнятий.

— Я за дванадцять кілометрів приїхав...

— До нас і за двадцять приїздять, та й нічого.

Гриша згадав свій комбайн, ЯКИЙ СТОЯВ десь без якоїсь дурної зубчатки, Подана, що посміюється собі з молодого комбайнера, знов став перед очима землемір у коров'ячому френчі, закипіло в в серці такою образою, що готовий був би розплакатися. Але вже був мужчиною, но плачами мав боротися з світом, а гнівом і твердістю.

— Це що у вас тут, суд? — з ледь тамованою люттю в голосі звернувся він до дівчини.

— Суд.

— А який? Народний? На вивісці що там у вас написано?

— Народний.

— А я хто — не народ?

І до тих дверей і — до судді, так що секретарка й зворухнутися не встигла.

Можна пошкодувати, що райцентр цей розташований не в зоні земних розломів, багатій на землетруси. Бо було б корисно для суспільства, щоб хоч раз на рік у кожній райцентрівській установі падала бодай одна стіна і відслонила, що там робиться.

Колись, певно, встановлені будуть повсюди телевізійні камери, як у нас на львівському заводі "Електрон" або в американських універмагах, і з пульта керівник бачитиме, хто справді працює, а хто малює на папері конячок, хто розгадує кросворди, хто грав в шахи, хто пише листи коханим, а хто — навіть дисертації! Ясна річ, зможе бачити, коли сам не писатиме дисертацій або не видзвонюватиме по телефону, щоб довідатися, як зіграло київське "Динамо" з московським, хоч, як подумати — що таке динамо? Звичайний електромотор, якими в районі забиті всі господарства! ' Все це таке заплутане, що ліпше припинити розмову па цю те-!му і піти слідом за Гришею Левенцом до кімнати народного судді.

Кімпатка в судді виявилась зовсім маленькою. Коли б не вікно, то й не кімнатка, а так собі — чулан. Невеликий стіл з чорнильним прибором, у якому вже давно не було чорнила, бо тут же валялося 8 півдюжини

кулькових ручок, два стільці для відвідувачів, один для судді, старенька шафочка, битком набита законами, кодекса-

;__ i2i

ми, інструкціями й постановами, і все. Сам суддя Верещака, високий лисий чоловік, стояв спиною до дверей, схилившись до вікна, на лутці якого розкладено було якесь причандалля. Справді зайнятий чоловік. На рип дверей Верещака озирнувся, суплячи густі брови і невдоволено пожовуючи вузькі губи.

— Ти чого сюди? — грізно гукнув віп назустріч Гриші.— Тобі чого?

— Добридень,— сказав Гриша і тільки тоді побачив, чим зайнятий суддя: той чистив мисливську рушницю.— Я Левепець. Комбайнер із Світлоярська. Ви, значить, ружжо чистите? А та дурна секретарка каже: суддя зайнятий.

— Як ти сказав? Дурна секретарка? Та ти що? — закричав Верещака і навіть тупнув ногою.

Але Грпшу це не злякало, навпаки, падало хоробрості. Раз чоловік кричить — значить, добрий, криком виганяє з себе рештки злості або ж просто використовує крик як своєрідний захист. Хлопець сміливо підступив до грізного судді й діловито поспитав:

— А ви чим змазуєте? Верещака розгубився і відповів:

— Ружсинпм маслом. Чим же що?

— А касторкою не пробували?

— Касторкою?

— У пас Рекордист Іванович тільки касторку визнає. На всі сезони, каже, підходить і запах солодкий. Ну, а коли там з'їси не те і шлупок треба прочистити, полпзькав ружжо — і в кущі.

Суддя поклав рушницю і приладдя для чищення на стіл, обійшов Гришу довкола, так ніби хотів переконатися, чи не ховається хтось у нього за спиною, і вже не розізлено, без гніву, а скоріше здивовано поцікавився:

— Ти що — спеціально прийшов оце мені про касторку? Ти знаєш, що тут міститься?

— А що? — вдав дурника Гриша.

— Народний суд. А я суддя.

— Який же ви суддя! Ви голова районного добровільного товариства ружжа й вудки,— пояснив Верещаці Гриша.

— Ружжа й вудки?

— Це так називає Товариство мисливців і рибалок ваш відповідальний секретар Іван Безтурботний.

— Ти й Безтурботного знаєш?

— А я всіх знаю.

— Чому ж мене?..

— Тому що ви мене теж не знаєте.

— Стривай. Як твоє прізвище? Левенець? А землемір Левеноць тобі хто? Родич?

— Віп ваш напарник по полюванню. Він і товариш Вивершений.

Згадка про знятого Вивершеного роздратувала суддю. Він рішуче підійшов до дверей і покликав:

Г — Поліно Лпдріївно, а йдїть-по сюди.

І — Я вас слухаю, Сидоре Дмитровичу,— ввійшла секретарка.

— Поясніть, будь ласка, цьому молодому громадяготну, хто я такий.

— Ви, Спдсре Дмитровичу, районний народний суддя товариш Верещака.

— —Дякую вам, Поліно Лпдріївно, можете бути вільною.

І, коли секретарка вийшла, суддя сховав рушницю до шафи, сів на стілець, пожував вузькогубим ротом, спитав:

— Чув?

— Чув.

— Усвідомлюєш?

— Усвідомлюю.

— До кінця треба усвідомити — тоді в тебе з голови всі дурущі вилетять. Ти думаєш, коли я ружжо чищу, то я не думаю? Ду-маю весь час над тим, щоб менте судити таких, як ти.

— От спасибі. Л тільки я прийшов просити, щоб ви мене судили.

— Судити? За що?

Аж тоді Гриша розповів Иерощаці все про землеміра, про маму Сашку і про свій намір повернути мандрівному батькові всі його аліменти до копійчки і неодмінно через суд.

Верещака вислухав і довго думав. Може, карався, що вибрав собі Левепця-старшого в напарники на полювання і, виходить, помилився так само, як у свій час з Вивершеним. А може, взагалі мав звичку не квапитися з рішеннями. Він думав солідно, по-державному, бгав зморшками лоб, тоді розрівнював їх рукою, розтирав шкіру, тоді знову бгав і знову розрівнював, аж Гриша злякався: апу ж протре наскрізь!

— Нічого не вийде,— парешті сказав суддя.

— Не вийде? Чому?

— Не можна. Закон не мас зворотної СИЛИ.

— А яку ж віп мас силу?

— Закон діє тільки в одпп бік. Для того й існує. Віп у одній руці — в караючій. А що сталося б, коли б він і цю руку карав? Братовбивство й нерозберпха? Ні, ні! Це однаково, що ружжо стріляло б і в зайця, і в МИСЛИВЦЯ одразу. Може таке бути?

— Не може.

— От бачиш.

— Та не може не тому, що ви думаєте!

— А чому ж? — зацікавлено ворухнув своїми бровами Верещала.

! — Бо в пас ні зайців, пі мисливців.

— Як то? Та я голова районного добровільного товариства. Тисяча сімсот вісімдесят три члени.

— Члени є, а зайці? Де вопи в наших степах? Все розоране, трактори гуркотнявою порозганяли всю живність до самих кордонів. А де заєць утримався— хімікаліями додавлюсмо. Он я читав — на Чернігівщині колгоспи заячі ферми відкривають. Розводять зайців і за кордон за валюту на розплід продають. Ото хазяїни! А в нас ні зайців, ні мисливців.

— Та я ж голова...

— То, вважайте, й не мисливці, а самі п'яниці. Аби від жіпки втекти та півлітровку роздушити. Як ото мій батечко-зомлемір. То суд мені пе може допомогти?

— Безпрецедентний випадок. У тебе що — гроші зайві?

— У кого вони зайві? Я ж вам не капіталіст. Зароблені. Хочу йому вернути.

— То знайди його і верни.

— Е ні, я хочу, щоб йому соромно стало перед законом.

— Закон не соромить. Він карає.

— Треба, щоб і соромив.

— Це вже товариський суд. Розгляньте землеміра в себе в колгоспі.

— Він не член нашого колгоспу. Та й навіщо людей у це вплутувати? Я
— син, він — батько, а між нами потрібен посередник.

— Не можу ним бути, хлопче, не можу.— Суддя підвівся, був вищий од
Гриші на півголови, грізність з нього злетіла, стояв старий, утомлений
чоловік, і якось подумалося хлопцеві, що й справді добре, коли суддя
чистить собі рушницю або заклопотаний що чимсь стороннім, а нікого не
судить.

— То прощайте? — сказав він.

— Прощай,— сказав суддя.

Зубчатку до комбайна Безкоровайний знайшов аж у сусідньому
районі, одвіз туди навзамін якусь іншу деталь, і Гришина машина
загуділа й запрацювала, обмолочуючи валки гречки, які давно вже
дожидали тої загадкової зубчатки і від нетерплячки аж мінилися барвою
— від гранатової до сумпо-споловілої. Молотилося добре, у Педапа
помітно піднявся настрій: як пе є, для чоловіка починалися справжні
повнометранші заробітки, тому, коли помічник запустив Гриші у вухо
довжелезним якимсь реченням-криком, комбайнер, за шумом агрегатів
не розрізняючи окремих слів, навіть не став силкуватися, щоб схопити
приблизно суть сказаного чи бодай визначити, як цс неодмінно зробив би
Варфоломій Кнурець, синтаксичний різновид речення. Бо, власне, яка
різниця, коли ти ковтаєш пилюгу від гречки, підбираючи своїм СК
залежалі валки і не бачачи білого світу,— чи до тебе звертаються
складнопідрядними, складносурядними, а то й простими реченнями?

Але Педан уперто домагався Гришиної уваги і, втративши надію
досягнути свого з допомогою слів, удався до дій фізичних: штовхнув
комбайнера в плече, а тоді вдався навіть до насильницьких акцій:
повернув йому голову так, що той відірвав напружений погляд від валків і
зміг поглянути назад. Поле, слідом за комбайном, але не
випереджаючи його, а скромно тримаючись на відстані, їхали дві машини:

газик їхньої голови Зіньки Федорівни і ще один газик, який Гриша ніби й знав, бо вже бачив, але й не пам'я—

; тав як слід, чий же віп. Лле ось той малознайомий газик випередив комбайн, сивоголовий чоловік, який сидів у машині за рулем, вискочив на стернище, і по тому, що він був однорукий, Гриша впі-знав секретаря райкому Степана Михайловича. Коли комбайн наблизився до Степана Михайловича, той помахав Педанові, запрошуючи його на ходу зістрибнути вниз, і, щойно той опинився на стерні, чіпко вхопившись своєю єдиною рукою за поручень, застрибав на одній нозі, другою ніяк не потрапляючи на досить незручну приступку. Гриша пригальмував, хотів зупинити машину, але Степан Михайлович заперечливо крутнув головою і вже за хвилю був на Педановім місці і щось крикнув комбайнерові, мабуть, просив, щоб той робив своє діло, а на нього не зважав.

Ситуація: секретар райкому помічником комбайнера! Кому ще таке випадало?

Вони пройшли загінку (Педаи трюхикав слідом, тоді підхопила його машина, яка повернулася з току по гречку), Степан Михайлович зістрибнув па землю, покликав за собою Гришу, Гриша передав комбайп Педанові і теж зістрибнув упиз па червонясту, майже інопланетного кольору стерню, хоч, правду кажучи, стерні тут майже не було, так, їжачок якийсь, бо цо йоло косин Гриша, а він намагався брати при самій землі, як учив його завжди Безкоровайнпй.

Вони пропустили комбайн трохи вперед. Степан Михайлович спитав:

— Втрати як?

— Та стараємося, щоб поменше. Хоч гречка й вимолочується не дуже. Зав'яла, чи що.

— Освоївся вже на комбайні?

— Та освоївся, а от з простоями не освоюсь, мабуть, ніколи. У нас тільки Самусь не стоїть. У нього новий комбайн. Коли й летить якась деталь, можуть у іншого зняти, а Самусь не стоїть.

— Як ти вважаєш — цс порядок?

— Ну який же порядок!

— Я теж пе вважаю.

— Не вважаєте, а таке робиться!

— Не все можна знати, хлопче, далеко не все.

Коли такі заяви робить секретар райкому, відверто зізнаючись у пеповній поінформованості, Гриша вирішив збільшити його поінформованість і розповів Степанові Михайловичу про "геометра", про маму Сашку, про свій намір виплатити "геометру" свій борг, про суддю Верещаку, передбачливо змовчавши про ружжо і про свою пораду судді щодо касторки.

— Суддя правий,— сказав Степан Михайлович.— Нема такого закону. Та й по треба. Цих барбосів треба б інакше вчити. Шкода, піхто пе вигдавав, як саме.

— Чому ж не вигдали, Степане Михайловичу?

— Ех, Гришо, дорогий хлопче! Багато ще нечисті на землі. А ти не зважай. Роби своє діло і будь людиною. Це головне.

Він обійняв Гришу своєю одною рукою, пригорнув, глянув голубими очима тепло-тепло, аж Гриші зашпигало гі носі. Може, й ваплавав би, та підійшла Зінька Федорівна-

Удари долі були поодинокими тільки в давні часи. В нашому я; суперечливому світі вони щедрі аж до марнотратства. Скажімо, твій комбайн простоє тому, що з нього зняли деталь, яка зламалася в Самуся, але долі й цього видається не досить, і вона насилає на тебе ще Самусевого брата Давпдка, точніше, й не самого Давидка, а його молоденьку-молоденьку дружину Роксо-ляну.

Давидко привіз її до Світлоярська взимку аж з-під Карпат, з якогось Рогатина, про який ніхто й не чув, навіть Одарія Трохи-мівна, попрн всі її знання географії. Давпдко метався до Львова по якісь матеріали для районної сільгосптехніки, там заскочив і в той Рогатип, миттю назирив собі гарну дівчину, підхопив її на машину — ось і жінка, радуйсь-веселися!

Роксоляпою її прозвали в Світлоярську, хоч насправді була Мирослава. Була —то й будь, а тут зватимешся по своєму норову. Норов же виявила через три дні.

Пішла по Світлоярську в якомусь побачено безсоромному розкиді ніг, наставляла на кожного молодого чоловіка маленький носик свій, розтуляла гарні рожеві губенята, високо скидала тонкими брівками:

— Оце такий ваш степ? Пхи! А я з Рогатина, звідки й Роксо-ляна. Не чули про Роксоляну? Таж вона стала турецькою султаншею! Була дружина Сулеймана Пишного. Уся Європа їй до ніг падала.

І йде собі далі, а ногами так "роксолянить", що не дай і не приведи, і не хочеш, а очі слідом летять.

Давпдко по дуже переймався своєю молодою жінкою, він був чоловік зайнятий, головне — привіз, мав у себе вдома, а далі хай воно йде, як ітиметься. Може, через чоловікову неувагу, може, через нудьгу, а може, й з інших причин, але Роксоляна накинула оком па молодого

золоточубого комбайнера Левенця. Коли яс почула самусівські глуми про левине серце Гришине, то тут уже й геть загорілася, уявивши себе бодай па день чи па якусь там годину володаркою такого незвичайного хлопця.

Вона докладала відчайдушних зусиль, вистежувала кожен Гришин крок, вдосвіта, коли траплялося заскакувати йому додому змінити сорочку, Роксоляпа неодмінно наверталася йому на очі напівголою, любови щойно вискочила з постелі й вигулькнула за хвіртку подивитися, хто там так рано пригримів мотоциклом. Коло комбайна жінкам робити було нічого, але Роксоляна знаходила привід побувати па полі, де косив Левенець, бодай раз чи двічі. Іноді наїпть зривала свого Давидка від братового комбайна і ходок дві-три примушувала робити до Гриші, сама сидючи в кабіні біля свого недогадливого чоловіка.

Все марно! Бо хто б же спромігся простежити коясеп найпепомітпішпй вчинок Роксоляпи, зв'язати все те докупи, та ще й прив'язати до такого безневинного хлопця, як Гриша, навіть за умови, що він (цілком теоретично й умоглядно!) мав левине серце? Самому Гриші й не снилося, щоб за ним упадала заміжня (хоч і молодша за нього) жінка (хай і з гарненьким носиком), бо коли й випадала йому в житті хвиля спрямувати свої думки на затасно-високе (а таких хвиль назбирувалося дедалі більше), то летіли вопи не через дорогу до садиби Самусів з їхньою Роксоляною, а до Щусе-вого лісництва. Але думки ці були мов струм невисокої напруги, який пе може подолати опору дротів і губиться при передачі па далекі відстані. Думки хоч і летіли, але піак не долітали. Потрібен був поштовх, підсилювач, може, додаткове джерело енергії, а то й просто випадок.

Нікчемність подій може іподі доходити до анекдоту. Читай і смійся.

У самий розпал жнив, коли соицо псюго немилосердіш, коли на комбайні все шкварчало і мало не тріскався од пересихання навіть бочонок з водою, коли важке пшеничне зерно било в усі комбайнові решета з такою силою, ніби то були золоті зливки, і під кінець дня Гриша починав одчувати те безупинне биття всім тілом, він давав Педаяові

пройти загінку, а сам бігав до близького топила, щоб обкупатися і хоч трохи струснути з себе втому і напруження. Вопи косили коло топила вже третій день, на завтра мали переїздити па нове поле, тому купання Гришине було останнє — власне, й пе кунаппя, а пустощі, примха, хлоп'яцтво, бо який би це серйозний світлоярівець заскакував у воду, ризкуючи змити з себе не так красу й силу, як поважність?

Грпша біг до топила навпростець чероз купиння й кротовпська, яких повно було на зеленім лужку перед степовим прадавнім озерцем. Топило лежало посеред степу в неглибокім вибалку, береги були голі, тільки з одного боку ріс негустий очерет, і саме там утворилася невеличка латочка твердого, небагнистого дна і вода видавалася чиртішою. Там пила худоба, там купалася малеча, потрапляючи в степ, туди бігав і наш молодий механізатор. Але цього разу його "купальня" виявилася зайнятою. Віп спершу й не збагнув нічого. Почув хлюпостання, пібп від табунця качок, тоді майнуло біле й ніжне, вдарило в очі, в груди, в саме серце, хлопець ошелешено став, ніяк пе міг прийти до тями, а то біле збовтнуло водою і в просонцених збризках, що сягали, здається, до самого неба, полетіло на берег, прямо туди, де стояв Гриша, за ним летіли водяні прозорі крила, не згортаючись, не опадаючи, мовби неспроможні відірватися од звабливих заокруглень, таємничих заглиблень, від віяших неторкапостей оголеного жіночого тіла, що вибрідало 8 води пе вибрідаючи, вибігало не вибігаючи, втікало від стороннього ока но втікаючи, а в дивній протиприродності постаючи, перед тим оком у всій своїй гріховній принаді.

Гола жінка! Скільки їх уже купалося в наших романах і фільмах, а кожному постає, мов об'явлення Іоанну Богослову на острові Патмос. І якісь голоси недовідомі лупають, і хтось кричить, і серце рветься з грудей у героя. Закричало й у Гриші. Забилося в грудях, приголомшило, запаморочило: "Втікай! Втікай од неї!"

Ще й не розпізнавши жінки, не збагнувши, ню то Роксоляна, він, як стояв, крутнувся на місці й чимдуж припустив по кротови-ську, аж десь, мабуть, кроти перелякано щулилися в своїх глибоких сховках. Та хоч як

швидко біг, Роксоляна його наздогнала, випередила, стала перед ним. Коли ж Гриша хотів звихнути вбік, ухопила його за сорочку.

— Стривай! Куди? Це ти сховав мій одяг?

Аж тепер він упізнав Роксоляпу, і йому трохи стало легше. Все ж сусідка. Заміжня жінка (хоч яка там яїнка в дев'ятнадцять років!). Але ж гола!

— Не бачив я твого одягу. Здуріла! Я тільки від комбайна.

— Коли не ти, то хто ж його сховав?

І терпулася об нього боком, стегном, грудьми. Мокра й гола! Жах! Віп знов гнучко вивернувся, а вопа, заливаючись сміхом, простягла топкі рукп (ніби ще довші, ніж її безсоромні ноги), пальці заворушилися перед самими очима в Гриші. Втікай, втікай од неї!

Але для втечі треба було зпайтп прпчипу, щоб пояснити цій ошалілій жінці. Що пояснити? Ага, зберегти честь. До чого тут честь? Гриша боявся звести очі, він вбив їх у землю, щоб не бачити Роксолянп, але вона, мовби вчуваючи виміри того заборонного кола його цпотливого погляду, з веселим иахабством переступила межу.

— В тебе ж ноги в багнюці! — мимоволі вигукнув Гриша, сам не знаючи, навіщо те каже.

— 11 хи! — пирснула Роксоляна.— То внизу, а вгорі вони чисті, такі чисті...

І знов пасупула на нього, як тепла біла хмара. Втікай і рятуйся! (Втечу в такому випадку пе слід розціпювати, як слабкодухість, бо, як пояснив авторові доктор ерудичнпх наук Варфоломій Кнурець, що у Всргілісвій "Енеїді" — пісня друга, рядок 638-й — сказано: "О ви, у кого не

зачепила старість крові, і сили міцні, і тіла винослюві ваші, ви й утікайте!" Що ж до еротики, то нею насичений був уже античний роман. Ось кілька імен па вибір: Геліодор, Ксенофонт Ефеський, Харитон, Лопг, Апулей. Коли герой утікає, авторові лишається тільки взяти з нього приклад).

Гриша рвонув по кротовиську цього разу вже з такою швидкістю, що Роксоляна не зуміла його наздогнати, попри свою від-свіженість купанням і, звичайно я", незважаючи на всі гріховні наміри. Бо гріховність не заохочується й не нагороджується, а тільки карається!

Г — Чи за тобою гналися? — подивувався Педан, коли Гриша, Ділком вичерпаний, забрався до нього і не став до штурвала, а тільки знесилено махнув рукою, мовляв, веде комбайн далі.

і

37

[Як сказав один самодіяльний сільський філософ: "Все рухаються, перехрещується, сплітається й верещить". Неприпусти-імо рішучі дії Роксоляпи не дали для неї ніяких наслідків, зате іштовхнули Гришу туди, куди його вже давно мали понести його [молоді ноги. Котя.

Ви пам'ятаєте оте чорнооке дівча, що сиділо за столом навпроти Гриші Левенця па заняттях тракторного гуртка і на всі його намагання налагодити контакти відповідало на диво стислою і водночас вичерпною формулою: "Відчепись!" Автор схильний вважати, що такого енергійного вислову людство ще не знало. А коли й знало, то ніколи не вміло падати йому такого упіверсалізму значень і застосувань, як цс могла зробити Коти. Чи то нжпиала вона цс слово як своєрідну ритуальну формулу, чи в їїого справжньому рішучому значенні, чи внаслідок автоматизму мислення, виробленого в даному випадку не під впливом лінькуватого спокійного батька Щуся, а скоріше матері-циганки Лейли (світлоярівці звали її Олеля),— хоч якими мотивами керувалася Котя, виставляючи

своє "Відчепись" проти чоловічо-хлоп'ячої половини людства, але діяло воно досить недвозначно і, сказати б, в односторонньому порядку: всі од неї одскакували, як той горох з прислів'я від твердої стіни. Відскочив свого часу й Гриша і так далеко, що вже ось скільки років не міг подолати відстані, яка утворилася між ним і Котею, хоч якась сила й штовхала його до того долання.

Силою такою, як висловився б доктор Варфоломій Кнурець, були закони природи, Гриша ж вважав: Котя. Бо хоч і по вийшло 8 пеї професора, і повернулася вона знов у лісництво до свого повільного в словах і думках батька Щуся і до меткої чорноокої, як і сама, матері Олелі, і в Світлоярську не прославилася ніякими трудовими подвигами, бо зайняла скромну посаду виховательки в колгоспному дитсадку, та зате степова природа зосередила в дівчині стільки своєї сили, краси й щедрості, що мимоволі брало тебе диво: як може вміститися в одній людині таке добро!

Світлоярівці вважали, що головне в цьому ділі — харчі. Повітря до уваги не бралось, бо тут його — хоч греблю гати, дихають усі досхочу, щоправда, в лісництві воно трохи не таке, як у степу, бо ж тут і степ, і ліс поряд, дихай, де хочеш. А от харчі в кожного свої. Лісник Щусь хоч і ледачкуватий чоловік, але на такій посаді харч сам у руки пливе: і звір, і риба, і своє власне, й від людей — то за дровину, то за деревину. А тут ще чоловікові щастя випало — мав жінку Олсю. Сам би він ніколи не знайшов тої циганки, бо неповороткий, хоч і хитрий. Так вона сама прибилася з далеких країв, ніби послана була якимись вищими силами для ошасливлення Василя Щуся. Це Олеля примусила Щуся попродавати коней, корову, телят і навіть собак, яких він мав, і придбати нових, вишукуючи по всьому району і вибираючи тільки рябої масті: рябі кобил, ряба корова, рябі телята, навіть собаки рябі. Сміх і гріх! Увесь Світлоярськ реготав, коли Щусь робив свій урочистий виїзд на парі рябих кобил, за якими бігли рябі лошата, а все це супроводжували три величезні рябі собацюри. Чи чоловік здурів, чи йому в очах рябів? А Щусь покурював та посміювався, різав бпчків, обдирав, вичинював рябі шкури, собачі стриг теж під телячі, складав собі, чогось ждав. І, справді,

дочекався. Повалили до нього в лісництво мало не з самої столиці новими "Волгами" модні дами, платили за шкури дурні гроші, бо з закордонів, виявляється, прискочила шалена мода на жіночі шуби з рябих лошат і з рябих телят. Про собак у моді не було чути, але хто там розбере? Світлоярівці тільки руками розводили: "Як міг довідатися чоловік про таку дурничку? Не інакше — його циганка Олеля. А тепер гроші гребе чорної"

Ну, а коли в батька є гроші, то яка дочка в нього виросте? Котя налилася соком, сплю, красою, була туга, як комбайновий скат — хлопці од неї так і відскакували, хоч незримі сили дівочого магнетизму й тягнули їх до лісної доньки непереборно й постійно. Грпша до часу тримався на безпечній відстані, мабуть, ще й досі пам'ятаючи оте "відчепись" з тракторного гуртка, але рано чи пізно мав поповнити ряди невдалим Котиним залицяльників, і безсоромна Роксоляна тільки прискорила неминучий процес, поклала кінець хлопцевим ваганням і побоюванням.

Жнива для механізатора — це мовби вогонь для того казкового нтаха фенікса, що згоряє, а тоді відроджується з попелу. На жнивах або згориш без остачі, або візьмешся попелом, і ніякі баєчки про фенікса тебе не порятують. Тут людина працює ніби за все своє життя — минуле й майбутнє,— тут беруть не силою, а витривалістю, вмінням, найвищим артистизмом у роботі, самозреченням і самовідданістю.

Грпша косив пшеницю, майже три доби не злазячи з комбайна, і косив би далі, та Педап зіграв ного з містка і відправив поспати.

— Хоч часину передімай! — гримав віп па свого молодого комбайнера.— Всього не скосиш. Пшениця — це така штука: ти її скоси цього літа, а на той год знов паросте! І кінця-краю немає.

Гриша пасилу доплентав до вагончика, впав на ЛІЯЇКО, заснув умить, хоч дерев'яний вагончик аж курів од спеки і чоловік у ньому почувався, мов варений рак. Але ж три доби неспанья!

Вчені давно вже сперечаються, коли чоловік кращо відпочивав вві сні: чи як бачить сни, чи як не бачить. Велике діло — наука! А тут надаєш на вузепьку залізу коєчку — і боз ніякісінької цікавості до проблеми, чи тобі щось снитиметься, чи не емптиметься. Але, мабуть, саме тоді, коли ти до чогось цілковито байдужий, воно й летить тобі просто в руки. Не встиг Гриша провалитися в

свій комбайнерський блаженно-тихий після гуркоту й ревіння СК сон, як був безжально вирваний, викрадений з країни тиші й спочинку і кинутий навіщось у Прядивку, яка залишилася в залитому водою Карповому Яру і не знати як могла опинитися тепер у степу. Гришу мочили в Прядивці, мов горстку конопель, невідомі злі сили тішилися з його безпомічності її безсилля, його мало не втопили, а тоді кинули до берега на мілке, і щось біле, липке й важке навалилося на нього і стало лоскотати. "Русалка! — перелякано подумав хлопець.— Залоскоче до смерті!" Хотів прокинутися, але від лоскоту його вже почав розбирати сміх, хлопець спер-Ігау стримувався, тоді нирснув, залився реготом, сам не впізнавав і свого голосу, дивувався й лякався, але реготав ще дужче, поки й прокинувся, знову не знав, чи спить, чи не спить, бо реготало далі — в ньому чи на ньому — якесь чортovinня, мана і мара! Він розплющив очі, махнув руками, натрапив на м'яке, гаряче, чуже! Нічого не бачив, не розумів, був облитий потом, ніби скупаний, і геть сп'янілий від втоми й від невдалого, так безжально перерваного сну.

— Що це? — промимри" хлопець.

— То ти не бачиш? — проіноіпіло коло його вуха і <"биллі ■";> таким гарячим, що навіть Гришин піт видався холодним.

— Хто? Що за дурниці! — вже сердито крикнув хлопець.

— Таж то я — Роксоляна,— спокійно сказала мара і мовби відсунулася ображено від Гриші, бо враз стало легше дихати.

— Чого ти тут? — Вже остаточно прокинувшись, віп сів на коечці, тер очі, дивився й пе дивпвся на клятущу молодичку, що світила перед ним голими ногами.

— Л від грози сховалася.

— Видумала! Де та гроза?

— Поглянь-по.

Він визирнув но так з бажаніш перекопатися, як щоб по мати в себе перед очима чортячої спокуси. Небо чорніло тупою, яка наповзала з Дніпра швидко й похмуро.

— Справді! — крикнув Гриша ніби аж зраділо.— Спасибі, що розбудила!

— Пхп! — встигнув він ще почути в себе за спиною, але далі не слухав, стрибнув з вагончика, побіг до комбайна.

Механізатора менша б зрівняти з міністром або з народним артистом: усі тебе знають, завжди тебе видно, нічого не сховаєш і не і приховаєш. Усі знають, де ти з комбайном чи трактором. Поїдеш ' мотоциклом — бачать куди. Вип'єш чарку — відомо, чим закусю-І ьав. Така плата за популярність.

Але є в цьому становищі й переваги. Скажімо, піхто не зможе підступити до тебе непоміченим, а це набуває особливої ціни, коли стосується людей небажаних. Гриша не то що не бажав зустрічатися з Роксоляною наодинці — віп панічно боявся цих зустрічей після випадку коло топила. Але проклятуща молодичка мовби заповзялася довести

свою підступність і робила неможливе: влучала хвилипи, коли можна застукати хлопця на самоті. Після вагончика вона недовго и ждала. Гриша возив трактором сїлоспу' масу з кукурудзяного поля, на силосному комбайні був сам Бсзкоровай-ний, тільки встигай підставляти порожні причепи, Левенець ганяв між лісопосадкою і чорпо-зеленою стіною кукурудзи, розминався з Самусем, якого теж поставили па возіння, бо попсував би з своїми швидкісними темпами половину кукурудзи, коли б дали йому комбайн. День минав без пригод, весь у розмірепості й несамовитому темпі роботи. Але тій розміреності поклала край витка жіноча постать, яка вистрибнула з височенної кукурудзи мало пе під колеса трактора, і Гриша, клянучи гібридну кукурудзу, яка вибехує до самого неба, тітку Лисичку, що домагається небаченої густоти посівів, і, звичайно ж, розпрокляту Роксоляну, яка заповзялася зганьбити його перед усім Світлоярськом,— ледве встиг загальмувати.

— Якого чорта! — крикнув він, хоч і знав, що Роксоляпа за клекотом мотора нічого не почує. Але не станеш же глушити мотор, щоб вона почула твої пе вельми лестиві слова. Та Роксоляна не дуя"е й прислухалася. Хапаючись за що попало, вона вже задирає безсоромну свою ногу, шукала приступку, поровила до Гриші в кабінку. Він замахав на неї руками, показуючи, що місця немає, кабінка для одного, для тракториста, але з таким самим успіхом віп міг би махати перод клубком перекотиполя, який з підстрибом летить па тебе, гнаний вітром. Роксоляна знайшла точку опори, вміло видряпалася вгору, без Гришиної помічі відчипила дверцята кабінки, вмостила поруч 8 ним на жорсткому, не особливо чистому, треба визнати, сидінні, штовхнула Гришу гарячим стегном.

— Либонь, підвезеш?

Він зозла хотів рвонути з місця, але педаль муфти зчеплення конструктор вмістив чомусь далеко лівобіч от тракториста, саме там, де тепер сиділа Роксоляна. Хлопець наосліп, завченим рухом послав ногу до педалі, але натрапив на Роксолянину литку.

— Ти мені заважаєш! — крикнув він.

— То ж чому? — засміялася Роксоляна.

— Ноги твої. Там педаль муфти! — намагався він пояснити.

— То що я мушу? Прибрати ноги?

От життя: селекціонери виводять гібридну кукурудзу, в якій може сховатися жирафа — не те що хтива жіночка, конструктори втуляють педаль саме в той закуток кабіни, до може опинитися кохана дівчина або ж така причеплива молодиця, і тоді спробуй туди прорватися!

— Посунься! — звелів сердито Гриша. Але Роксоляна витлумачила його веління в свій спосіб: не відсунулася далі, а присунулася ще ближче. От що таке неточність термінології!

Вискочити з кабіни й утекти Гриша не міг, бо це було однаково, що полишити зброю на полі бою. Пригортатися з цією окаянною молодицею теж ніяк пе випадало.

Хоч з шапки вбийся!

Зціпивши зуби, червоний від сорому й злості, віп усе ж витиснув зчеплення, увімкнув передачу і погнав чимдуж до силосних траншей.

! "Ну, більше ж ти мене не впіймаєш! — мстиво думав Гриша, Імовчки відбиваючись від Роксоляниних штурмів.— Досить з мене! | Нароксолянився по саме нікуди! Ох і нароксолянився ж!.." і Треба сказати, що Гриша не вельми поспішав з справами дорослими, може, несвідомо й далі тяжючи серцем до світу дитинства, може, пам'ятаючи давню хліборобську істину, що раппя веера — безплідне літо, а може, сподіваючись зустріти дівчину, та-Іку ж добру й лагідну, як він. Коли б Роксоляна не була заміжньою і не відзначалася безсоромністю, то, може,

й заспокоїлося б чисте [Гришине серце від близькості з нею? Але вопа тільки налякала Хлопця і кипула його туди, де ніякого добра для нього не було. Наткнувся одразу на довготривалу вогневу точку, на фортецю з круговиді обстрілом, на чорта в спідниці. Гриша иеминуче мав потрапити в той необмежений розряд чоловіків, який визначається словом "жертви", бо перед жіночими чарами ще не зміг вистояти жоден з представників цієї мужньої половини людства, починаючи від Адама і мудрого царя Соломона, кінчаючи дядьком Обеліском і Самусевим Давидком, який па свою голову привіз Рок-соляну аж з-під Карпат.

Котя не належала до сучасних дівчат жодною рисочкою! Коли Гриша все ж наважився (вже пізньої осені, коли закінчили копати буряк і техніку зтягли на механізаторський стан) зазирнути до дитсадка, Котя зустріла його по те що без захвату, а мало не вороже:

— Чого це ти?

, — Зайшов поглянути, як ти виховуєш підростаюче.

— Роксоляни мало — дивитися?

— Та що ти, Котюі Це ж плітки!

Він почервонів, пе радий був, що прийшов сюди, боявся звести очі—чи не чує хтось Котинпх слів про клятущу Роксоляпу. І хоч би ж тобі що було!

— Порозставляй он стульчаки! — звеліла Котя, так ніби Гриша був тут нянею.

В кутку кімнати безладно звалені були різнобарвні емалеві стульчаки. Мабуть, з півсотні.

— Навіщо їх розставляти? — подивувався хлопець.

— Дітей після обіду садовимо. Перед сном.

— Усіх садовите?

— Усіх.

— Не коли хто захоче, а отак — організовано?

— Жди, поки хто захоче! Розставляй!

Ну виховання! Гриша, ясна річ, не знав ні дитячого садка, ні емалевого стульчака, пі примусового сидіння й надимання. Він хотів поспитати Котю, чи у всьому з дітьми ведуться так суворо, як з оцим пообіднім висиджуванням на стульчаках, але вчасно стримався, збагнувши, що наробить собі лиха.

— Кінчасш роботу пізно? — спитав.

— А тобі що?

— Ну, тепер рано темніє. А я тут поряд, на етапі. Міг би тебе провести до ліспицтва.

— Сама втраплю.

— Та й багнюка он яка.

— Чи па руках понесеш?

— А що?

— Відчепись із своїм носінням! Батько машиною сьогодні забере.

— А завтра?

— Завтра буде видно.

...Машина в Щуся була така, як і ряба худоба: на сміх людям, але з прихованими хитрощами і придбана теж не без втручання циганки Олелі. Кузов од старого "Москвича" ще найпершого випуску, але мотор і ходова частина — не інакше як з броньовика, бо машина долала будь-яку багпюку, впбпралася з найглибших снігів, з низини, де містилося лісництво, Щусь видобувався нагору до Світлоярська з такою легкістю, ніби й не на машині, а вертольотом, отих страшних п'яти кілометрів, що відокремлювали Світлоярськ і не від шосе, а від усього світу, для Щуся просто не існувало,— і всо завдяки його машині. Вона ніколи не ламалася, працювала на бензині всіх марок — од найнижчої до найвищої, мабуть, могла б працювати й на мазуті, навіть на дьогті, гаража для неї Щусь не будував, цілорічно стояла вона під відкритим небом, узимку, коли вночі винадавав надто великий сніг, лісник часто не міг знайти, в якому заметі зарито його транспортний засіб, але відкопана машина бадьоро заводилася і готова була долати всі ймовірні і неймовірні перешкоди. Користувався нею Щусь тоді, коли власники машин зніжених — всіх отих "Жигулів", "Москвичів", "Волт" — дбайливо ховають їх до гаражів, змащують-пере-мащують, піднімають па колодки, закутують і закушують. Робив урочисті виїзди із своєю циганкою в гості, в райцентрівські магазини, тепер, виходить, возив з роботи Котю.

А що треба механізаторові? Коли неспроможний одразу знайти шляхи підходу до дівчини, то до машини й шукати не треба! Гриша нідстежив, коли пізно ввечері Щусь прпгримів на своєму "бро-пьювику" по дочку і вже був там, вже крутився коло машини, виявляючи таку бурхливу цікавість, що помітно було навіть у темряві і навіть такому лінивому чоловікові, як лісник.

— Чого це тп крутишся? — виждавши скільки треба, тобто викуривши довжелезну цигарку і сплюнувши відповідне число разів, спитав Щусь.

— Інтересуюсь вашим "Москвичем", дядьку Василю.

— Бреши другому! Тебе від твоєї техніки та оце потягло б до мого тарантаса?

Г — Дивлюся, що у вас фари не горять. ' — Без фар дорогу знаю.

— Все ж таки — як без світла?

— Ти й без світла мою Котю побачиш! Інтересуєшся, то так і кажи! Залазь до мене.

І — Л Котя?

— І Котя вміститься. У цій машині це таке вміщалося. Диких кабанів возив!

— Живих?

— Встрелених. Залазь!

— Л Котя не буде проти?

— Питаєш! Що то й за дівчина, коли вона не опинчається! А ти не лякайся.

Котя не здивувалась, побачивши Гришу в машині, мовчки встиглася па задньому сидінні.

— Кудп вас одтарабанитп? — добродушно спитав Щусь.

— Може, в кіно? — несміливо запропонував Гриша.— Сьогодні в Будинку культури нова картина.

— Одчепись із своїм кіном,— незлобиво сказала Котя.

— А чо' б тобі й не піти? — озвався Щусі".— Чи додому кортить горшки матері перемивати?

Горшки виявилися переконливішими за Левенця, бо Котя замовчала, і лісник попровадив свого "броньовика" по головній вулиці Світлоярська до центральної сільської площі.

Кіно пс врипесло особливої радості. Там показували любов за сто чотири хвилини. Хлопець побачив стюардесу, одразу повів її до себе додому і... Так усе просто, як чхнути. А тут лиш доторкнувся до Котипої руки, і вся темрява як тпсяча гадюк: "Одче-пис-с-сь!" Ну, як тут житимеш!

У природі відбувалися звпчпі зміни — три місяці осінь, три місяці зима і вічна весна, але Гриша за цей час не просунувся в своїх завоюваннях ні на п'ядь. Хоч з якого боку підходив до Коті — відскакував і відлітав. Мовби й не проти його прихильності — і в кіно, і додому, і туди, й сюди, але завжди й на всі випадки в неї, як заклинання: "Ану ж відчепись!", "Ану ж пе чіпай!", "Ану ж по чіпляйся!", "Аиу ж зачепи!"

Формулюваппячка — хоч дипломатам подавай для їхніх балачок про суверенітети й невтручання.

Гриша міг би розповісти Коті про такі страшенно цікаві речі, як герметизація комбайна, заміна двох агрегатів, удосконалення третьої очистки. Але після всіх отих "одчепись" він тільки гмп-кав, чмпхав, ного природний розум вступав у нерозв'язано протиріччя з умінням вести бесіду. Котя ж неначе тільки й ждала цього, вона, мов еншща з гілки на гілку, легко перепурхувала від свого дитсадка до модної пісні, від космосу до халтурного фільму про любов, а тоді незмінне: "Ану ж одчепись!" Грпша не міг стямитися, з яких віддалених століть прискочила в наш світлий

радянський час ця понура формула людського недовір'я і обурливо-ненотрібної персстрогп!

Гриша пробував ударитися в обхід.

— Тю! Котю, що в тебе на щоці?

— До?

— Та ось же. Дай покажу.

Та за руку. Та цмок її пальчики! А вона вільною рукою по щоці Гришу — лясь!

— Ану ж не чіпай!

Теж мені залицяльник! Вже коли цілувати, то обидві руки водночас. Але як? Тут безсилим виявився б сам Варфоломій Кнурець, бо в діях людства ще не траплялося, мабуть, таке непокірливе створіння, як Котя.

38

У Щуся на садибі в ямі сидів єнот і вночі майже чоловічим голосом кричав: "Еге-ей!" Єнот, ясна річ, ніяк не міг належати до Гріпганих ворогів, але, хоч як це мало ймовірно, накликати своїм криком суперника хлопцеві зміг.

Вже почалася весна, в розпалі була посівна, вдень і вночі механізатори гпбіли в полі, і все ж Грпша уривав часину, щоб заскочити до лісництва пізнім вечором і одержати свою порцію "Відчепись!". Він ужо придбав собі "Дніпро" з коляскою, Щусі добре вивчили звук його мотоцикла, можна сказати, звикли. Лісник часто виходив зустрічати хлопця і дуже шкодував, що той некурящий і з ним не постоїш мовчки,

покурюючи та попльовуючи в темряву, де повітря — мов то вино. Так він вийшов і того вечора, який мав стати переломним з багатьох міркувань; не дуже й придивлявся до мотоцикліста, не зауважив, що той ніби вищий за Левенця, стояв собі, кутив, ждав, поки той підійде. А той чомусь не йшов, теж стояв, мовчав і домовчався, поки єнот з своєї ями гукнув: "Еге-ей!"

— Все правильно! — сказав вдоволено мотоцикліст, і Щусь тільки тоді впізнав Самуся.

— Тю! — подивувався він.— Чого це ти прителюєшся? Посівна, а вас чорти носять. То ростучий механізатор вчащав, а це вже й ведучий?

— Все правильно,— повторив Самусь.— І посівну кинув, і ростучого випередив. Що то там у ямі в тебе, дядьку Василю, кричить?

— А єпот.

— Де взяв?

— Упіймав.

— Пптаю — де?

— А яке твоє діло?

— Питаю — значить, діло. Я член товариства мисливців. У судді Верещаки.

— І що? Судитимеш? За дикого звіра?

— Все правильно. Читав у газеті? За змій судять. Наловив один у пустині торбу зміюк, йому й припаяли триста кербелів штрафу! Бо народне доброї

[— Гадюки — добро? Та ти здурів!

— Зміїний яд, чув? Ліки від радикуліту.

— А в мене радикуліту нема,— сплюнув Щусь.— Ходімо краще, там моя Олеля таких кишок сьогодні наготувала, що й мертвий оживе, як попробує! Пізно ти приїхав. Побачив би, як у мене тут за дубами заходить сопце. Ну! А як сходить! Отак приїдь сюди, поклади мотоцикл у траву, ходи й дивись, як воно сходить, як піднімається туман, як висихає роса.

' — Дурний час треба мати.

— Сам ти дурний. То йдеш? Борщ там теж сьогодні. З свининою.

Самусь мовчки пішов за Щусем. Високий, спи́ла довга, як у коня, а обличчям вродливий, як чорт. Чоловік ніби як чоловік: і передовий механізатор, і заробляє, і слава в, а щось у ньому не так, як у людей. Нагадує механізми, а якими завжди массправу. Вже тобі ніби й не чоловік, а трієр або кормоподрібнювач.

До борщу й до свинячих кишок знайшлася пляшка, винили по чарці, циганка крутилася довкола Самуса як заведена, а він тільки запихався та поблимкував своїми бульками. Віп терпіти не міг, коли хтось говорить про борщ, як його затовкують салом, чи про свинячі кишки, як їх начиняють гґшопом, а тоді в макітерці ставлять на цілий день у гарячу піч, щоб умліли. Він просто поїдав усе смачне, зовсім не цікавлячись, яким чипом воно готується і де береться. Чи може такий чоловік хоч чимось цікавитися? Щусеві, попри його спокій, ужо почав уриватися терпець (бо не приїхав же справді Самусь заради єнота!), він зиркав па дружину, поглядом підохочуючи, щоб вона спробувала випитати в гостя,

чого він пожалував, але циганка крутилася собі далі та папихала Самуся своїми витребеньками. А той їв, як кінь, і не міг, здається, наїстися — теж, як кінь.

Аж тут загримів ще один мотоцикл, але замовк, неначе подавившись, мабуть, наткнувшись на Самусеву техніку, а за хвилю в хаті з'явилася Котя. Вона вдала, що по помітила гостя, пройшла до хатини, але дверей за собою не зачинила, так що лісник міг гукнути до неї через поріг: 1 — Котю, а глянь, хто це в пас? 1 — Чи ба!

Вона вийшла, мружачись од яскравого світла, блимнула на Самуса ще більшими, ще чорнішими, ніж у нього, очима. А той її за руку — хап!

— Ану ж відчепись! — почув він негайний ультиматум у відповідь на свої протизаконні дії... Але те, що лякало й наповнювало розпачем Гришу, лише звеселило Самуса.

— Все правильно! — зраділо вигукнув він.— Відчепись, аби не перечепивсь, а коли й зачепишся, то, значить, не почепись і не вчепп, а таки ж підчепи!

— Ілч, ціцерон-макароп! — зареготав Щусь.

А Котя знов у хатину, та віконну раму — штовх, та в садок — плиг! А в садку стояв під деревом Гриша і був, як заведено казати в таких випадках, пі живий ні мертвий. Стрибнула до нього лигає для того, щоб він у мільйонний раз почув "Відчепись!", але ж стрибнула!

♦ — Невже Самусь? — спитав Гриша, який уже давно впізнав і мотоцикл, і голос його власника, що долинав з хати.

— Л тобі не однаково? І хоч плач, хоч скач.

Найзагрозливішим було те, що Самусь приїхав мотоциклом. Машина та обидва мотоцикли (бо мав їх два) слугували йому тільки в особливих випадках. Як усі Самусі, він був ощадливий, економний, попросту — скупий і жадібний. Тому власну техніку беріг, а з колгоспної брав навіть більше, ніж вона могла дати. Всі це бачили, і всі мовчали, бо треба ж мати свого передовика, а ще не народився той, хто перевищив би Самуся. Самусь їздив обідати трактором, а то й самохідним комбайном, трактором же їздив па всі збори, до магазину, до контори, до молодиць — вдів і розведених — так само. Його приймали, бо молодий і нежонатий, та ще й Самусь, але й не давали особливо розсиджуватися, бо сором перед людьми. Найбільше, що міг мати від молодиць, — чарку та сала з цибулею на загризаппя. Решта — зась. Не станеш же цілуватися, коли під хатою трактор гарчить на все село і люди сміються: "Вже Самусь у Дупькн!", "Вже в Наталки!", "Вже в Моїрі". Де трактор, там і Самусь. І щоразу до іншої. Виходить, у чоловіка ніяких серйозних намірів, а коли так — з богом...

Самусеві вже було за тридцять, а він ні одружуватися, ні хоч би закохатися. Так ніби чоловік не знав, що таке любов, симпатії, переишваппя. Коли ж гримотів трактором до тої чи іншої молодиці, то, мабуть, просто хотілося йому в ту мить жінки так само, як хочеться хліба, води, спати.

А до Щуся прискочив, бач, мотоциклом і в темряві, та ще й пору вибрав таку гарячу. Так і всю посівну в колгоспі під загрозу можна поставити: один механізатор зривався щодня до лісництва, а тепер цілпх два!

Гриші дуже хотілося обговорити всі ці приплєми з Котсю, але, одержавши своє чергове "Відчепись!", він змушений був котити мотоцикл далі від лісничової садиби, щоб не нагадувати торох-тінпям про себе зайвий раз і їхати на тракторну бригаду з серцем, в якому шкреблися навіть по традиційні миші, а всі знані й незнапі сільськогосподарські грпзунн.

Ну ж Самусь! І чого йому треба в Щуся?

А Самусь узявся за діло так, як віп брався за все. Щовечора котив до лісника, їв смачні цитапчипі борщі, пив Щусеву горілку, утухав, казав: "Усе правильно!" Коли ж появлялася Котя, норовив ухопити її за що доведеться і зовсім по ображався па дівчаче с Відчепись!", а її стрибань у вікно до Грпші Левенця мовби п не помічав.

Чудеса в решеті!

Щусь ще ніколи в житті так не тішився. Йому подобалося велике суперництво, оця неоголошена війна між двома .механізаторами, подобалася ще більше гра, яку вела його Котя з ними обома і з ппм самим. Віп бачив, як Котя обкручує довкола пальця обох хлопців і його з циганкою, але знов і знов заохочував і навіть провокував цю безконечну гру, сидів після щедрої, ситої вечері, дивився, як Котя вистрибує у вікно, бачив усе, покурював, посміювався. Хай ноказиться, поки молоде! Циганка Олеля вола себе ще загадковіше. Співчувала і Самусеві, і Гриші, стояла за обох і пі за кого зокрема. Допитатися в неї Щусь нічого не міг, ^ле знав: хитра циганка щось має на гадці. Має, то й хай. Тут головне було не в циганці, й не в Коті, і не в молодому Левенці, а в тому, що Самусі прийшли до Щусів! Прийшла коза до воза та й сказала: ме-ке-кс! Зламали роги пайелаветнішому Самусеві, відмовився од своєї свинячої ::ипчки їздити до людей трактором, забув иро посівну, сидить тнхпії та добрнії у хаті и терпить усі [Котині вибрики! Всі прикмети вказували па те, що настає небувале вознесення Щусів, і якою ціною! Ціною, можна сказати, принизливого впокорення Самусів у особі пайвидатнішого, може, чоловіка, якого за цілі віки зміг сплодити цей рід.

Чи треба казати, як кортіло Щусеві підігнати події! Але вій йе квапився. Перше — що мав натуру повільну й терплячу. Друге: йому однаково було, кого вибере Котя, бо, коли Самуся, тоді для Самусів вічна залежність од Щусів, коли ж Левенця, то Самусям [вічна ганьба й приниження, що знову ж грає па дудку Щусів. Третє: він боявся сполохати Котю, бо вона була як ляклива пташка або дике звірятко —

махни необережно рукою, і все пропало. Полетить, побіжить, утече, забереться в найглибші нетрі дівчачої неприступності, віджене від себе своїх дивних (але Ж І ЦІННИХ, чорти його бери!) залицяльників, і тоді знов сиди в лісництві та слухай, як завивають вітри та пугають сичі на сухих деревах, ночами. Тому Щусь виказував терплячість на рівні світових стандартів, і Котя, мовби з бажання віддячити батькові за політику невтручання і поблажливості, а може, перейнявшись Щусевими Хитрощами і міркуваннями династичного порядку, від дій односторонніх перейшла до загравань з обома своїми кавалерами, вже не ^цовечора вистрибувала у вікно до Гриші Левенця, так що той мар-іно тупцював між темними деревами, а розімлилий від щастя Самусь блаженствував коло неприступної чортячої дівчини і вдоволено муркотів: "Усе правильно!"

Найбільшого напруження події набули вже перед самими жнивами. Конфлікт між Самусем і Гришею Левицем загострювався більше й більше і загрожував вибухнути якимсь не баченим у цих краях катаклізмом, ало глибоко й неприпустимо помилялися всі, хто звів би цей конфлікт до мовчазного й не до кінця зрозумілого суперництва двох механізаторів за чорняву доньку лісника Щуся. Хоч зовні, надто для людей невтаємничених, могло все видаватися саме таким, але ми не можемо припустити навіть думки про здрібнення намірів і жпттевих устремлінь наших героїв. Бо в душах їхніх (у зовсім молодій Гришиній і старшій на десять років Самусевій) лунали не самі лиш пісні про кохання, але могутньо гримів і марш механізаторів (слова Негоди, музика Пашкевича, виконує хор механізаторів під керівництвом Безкоровайного): "Ой прослались довгі гони, степ розбуджений дріма, заправляймо, хлопці, копі та й сідаймо, друзі, до керма. Усміхнися, земле-мати, дзвонить колосом врожай. Перемоги здобувати ми рушаєм на передній край. Не забудуть степ і зорі, ясний місяць, темний став, як ми в клекоті моторів йшли у наступ до нічних заграєв". І приспів: "Гей, могутня, дужа сила відростила наші крила, запалила нас, поріднила нас!"

З таким маршем тяжко змагатися навіть Коті. А хіба ж тут справа обмежується самим маршем?

Світлоярськ переживав цивілізаційний шок.

Шок був несподіваний і запізнений. Міг би виникнути одразу після переселення, викликаний безліччю прекрасних причин: архітектурою нового села, електрикою, водогоном, газом, радіо, телевізором, телефоном, небаченими громадськими будівлями, монументами на просторих площах Світлоярська, зрошувальною системою, яка поклала край залежності від примх погоди, чайною, де тоді охоче давали не тільки чай, цілим загоном сільськогосподарської авіації, який отаборився на Світлоярськом, на колгоспному аеродромі, поряд з бригадою механізаторів. Усе це сприймалося як належне, як дапість, як завойоване й закономірне, воно ставало побутом, звичайним життям, іподі навіть буденністю, піхто не захоплювався всемогутньою силою електрики й не закликав побожно перед таємничою дією електронів, три трансформатори (одии коло сільради, другий коло ферм, третій коло Самусів) привертати увагу не більше, ніж колись курінь на баштані або колодязь з журавлем; газ був балонний, але світлоярівці вже очікували, коли спорудять газопровід Оренбург — Західний кордон, щоб десь втулитися зі своєю трубочкою й собі, тим часом законно обурювалися, коли траплялися перебої з завезенням балонів, і в районній газеті "Голос степу" в рубриці "Листи трудящих" скаржилися: "Доки Світлоярськ сидітиме без газу? Іншим завозять, а нас минають". Деяке збурення вніс у життя світлоярівців телевізор. І не занадто цікаві програми Українського телебачення, а також не через те, як назвав його Варфоломій Кнурець, радіологічне оская"е-ніння ефіру, що його викликали над Світлоярськом електромаг-

Щтві поля від радіо, телебачення й високовольтних енергетичних [ліній,— просто розпочалося змагання, в кого вища телеантена, в кого красивіша сталева вежа, хто вловлює більше програм; коли ж Безкоровайному його сини, які давно вивчилися на інженерів сільгоспмашин і десь працювали на тракторних і комбайнових заводах, понаварювали до його телевеяї сталевих драбинок, тру-|бок, щіток та

їжаків, і телевизор бригадира колгоспних механізаторів став ловити не тільки всі радянські програми і програми Інтербачення, але й Рим, Париж і дрібненькі європейські країни, тоді село кілька місяців вело гарячі суперечки про те, де вродливіші теледиктори: в Римі, в Парижі а чи в деяких дрібненьких європейських країнах.

Не дуже стривожилися світлоярівці, не почувши жайворонка в полі, бо якось пе вміщалося в голові, щоб таку гарну пташку Могли витравити гербіцидами, хотілося думати, що вона просто пе прилетіла одну й другу весну, як пе прилітають іноді ластівки. Трохи більше стурбувалися, не почувши деркача. Все ж таки жили колись на краю плавнів, коло високих трав, і щоліта чули, як у тих травах подає голос деркач. Ніхто його ніколи пе бачив (бо втікав деркач навіть од всюдисущих косарів), деркач теж нікого не бачив, він собі дирчав у травах, всі люди то чули, а він чув людей. Повесні приходив пішки з Африки, восени знов мандрував туди, так тривало завжди, а от у нове село не прийшов. Чи то. збройний конфлікт на Близькому Сході, чи гербіциди, чи безліч шосе по дорозі стали па заваді. Одним словом, цивілізація.

Світлоярівцям я"алко було деркача. Вони вважали, що він все ж прибігав на старе місце, але не знайшов пі Карпового Яру, пі високих трав, засумував і відкинувся, більше вже ніколи пе з'явився.

Досить спокійно сприйняли світлоярівці зникнення різнокольорових (іноді й вельми славних) українських горілок, всіх отих "Полтавських", "Сумських", "Чернігівських", "Вінницьких", "Запіканок", "Спотикачів", "Перцівок", "Вишнівок", "Слив'янок", "Калганівок", "Зубрівок" та інших. Непомітно перейшли також від домашніх паляниць до сільмагівського хліба; за статистичними даними товариша Зновобрать, в Світлоярську вже пе було жодної жінки, молодшої за тридцять років, яка вміла б спекти українську паляницю; пампушки, кпипгі, пиріжки поволі забувалися, плескачі вперто пекла, здається, тільки Вустя-Чухалка, бо це була її фірмова страва, навіть славу цього села — вареппки — в найпростіших їх модифікаціях (з сиром і з давленою картоплею) спробували передати в систему громадського харчування, де вона

втратила свої високі якості й неповторний смак і була пазвапа дотепниками "недоварониками". Жінки радо відмовлялися від стояння коло печі, їх влаштовував перехід на державне постачання, чоловіки загалом теж були за вивільнення жінок од деяких домашніх справ, але по їхніх тонких натурах і вишуканих, як у всіх українців, гастрономічних смаках відчутно вдарило збіднення раціону, і вони гірко поспівували слідом за карпатським поетом: "Гей, ча-ча, гей, чу-чу,— я вже хліба пе печу. Якби що хтось так зробив, щоб і їсти не варив!"

Але ж як подумати, то цивілізація не в тому, що їдять, що п'ють і які птахи співають тобі пад вухом. Цивілізація навіть не в машинах, виявляється. Бо в Світлоярську тих машин, тих двигунів внутрішнього згорання, тих електродвигунів було стільки, що вистачило б на невеличку країну, яка розвивається. Але шоку це в Світлоярську не викликало ніякого, сприймалося знову ж таки як дапість і закономірність.

Шок був викликаний великим науковим відкриттям, яке світ-лоярівці зробили пізньою весною того року. Виявилось, що цивілізація не в тім, на чому їздять, а по чому їздять. Поки ти ганяш машипи, мотоцикли, мопеди й велосипеди по пилюзі, по багпюці, по пісках, глині й чорнозему, по баюрах, бакаях, ямах, чорториях, рівчаках і калюжах, то хоч які досконалі ті транспортні засоби, цивілізації ти не відчуєш і па копійку. Але проклади кам'яну дорогу, та залий рівненько асфальтом, та прокотись по ній на гумових колесах, піддаючи газку,— ото вопо, ото радість, захват, запаморочення і чудо з чудес!

Від першого дня переселення на пове місце світлоярівці вперто кидалпея думкою до отих кількох кілометрів багпюки, що відокремлювала їх від широкого світу. Було багато розмов, суперечок, критики й самокритики, па кожних звітио-внборних зборах колгоспу "Дніпро", на всіх засіданнях сільвиконкому нагадувано керівництву про дорогу, але Зінька Федорівна, підтримувана товаришем Зновобрать, посиалалася то па відсутність коштів, то на зайнятість важливішими справами, то на потребу виконання чергових завдань, то па недовиконання зобов'язань перед державою. Нарешті, в грудні минулого

року на звітних виборах Зіньці Федорівці сказано так: або кладемо шосе, або сама бери молоток і бий камінь, коли в колгоспі не можна знайти десять чоловіків та п'ять авто-машин. Критика, як відомо, рушійна сила, вона зрушила навіть Зіньку Федорівну, і вже до травня в Світлоярську відкрито першу чергу майбутнього колгоспного шосе. Щоправда, оті кілька кілометрів так і лишилися в первісному етапі, асфальт був прокладений тільки в самому селі по головній вулиці, що з'єднувала адміністративний центр Світлоярська з фермами. Всього два кілометри сірої широкої стрічки асфальту, а що зчинилося!

З раннього ранку до пізньої ночі, з невеличкою перервою чи то на сон, чи то на збирання нових сил для подальших імпалестів, по асфальту з диким ревінням, на максимальних швидкостях, в чорних вихлопах спрацьованих і недопрацьованих газів, в тріскотняві, стрілянині, пахкапті, чмиханні, в завиванні, скреготі, гудінні, брязкоті котилося все, що могло котитися, бігло, летіло, мчало навмання, наосліп, оскаженіло, наввипередки. їхали машини вантажні, легкові, державні, колгоспні, власні; їхали мотоцикли й трактори, колісні й гусеничні, з причепами й охляп, по ділу й без підла; їхали елегантні мопеди й велосипеди з саморобними моторчиками, всім треба було проїхатися само по головній вулиці Світлоярська; завертали сюди трактори з поля, заїздили навіть із сусідніх сіл ("Кажуть, у Світлоярську навіть асфальт поклали, давай заскочимо!") змагалися в швидкостях, у ревінні, в двигтінні, в димових шлейфах, у вихлопах, хто більше, хто дужче, хто вище палне в світлоярівську атмосферу. Дим-дпмок від машин... Гай-гай, минула пора, коли по всю Україну, на весь її безмежний повітряний простір пахкали димком два слабосилі трактори: одіш довжен-ківський, другий тичинівський! Тепер Світлоярськ мав пережити справжній цивілізаційний шок не так від надміру техніки, як від її неприродного, сказати б, протизаконного й злочинного скупчення на коротенькому відрізку. Якийсь школяр, намагаючись перевірити шитп трактор "Беларусь", що посилав свої вихлопи просто в небо, прикріплював до свого змоторизованого велосипеда вихлопну трубу із довгезельного гумового шланга, закріпив його на двометровій підпці і вив'югувався поміж технікою на асфальті, стріляючи чорним димом вище за всіх. Цивілізація! Кури боялися перебігти до Ірогу, всі візити півнів до сусідніх

курочок відмінено, відкладено на час певизначений. Коти з переляку дерлися на дерева і зеленоокобимали на те, що відбувалося на дорозі. Собаки попервах були [спробували чесно виконувати свої собачі обов'язки, тобто обгавкувати все, що пробігало повз них, але вже надвечір першого дня ізохрили, знеслилися, а тоді й зовсім впали у відчай і або ж несміливо сідали на власних хвостах попід парканами, або залягали в дворах, сподіваючись перечекати це повітря нашість. Марні сподівання!

Шалений біг не вгавав, він ще набирив на силі, машини більшало з кожним днем, техніки прибувало як у колгоспному господарстві, так і у власному користуванні в колгоспників. Самусь, наприклад, випробував і обидва свої мотоцикли, і машину; Рекордист Іванович, що спершу їздив тільки на мотоциклі, понодінапо в неділю з'явився на новенькому "Москвичі", який щойно придбав йому батько його Іван Іванович Несвіжий; навіть Гриша Леви-нець, хоч який спокійний був хлопець, теж піддався всезагальному шалові й пиряв на мотоциклі туди й сюди по асфальту, катаючи то свого помічника Педана, то іноді Котю, яка від політики "відчепись — не чіпляйся", мабуть, під впливом асфальту, несподівано перейшла до підступної тактики гри на два фронти і казалася тепер на мотоциклі то з Левенцем, то з Самусем. Щастя, !тщо відмовлялася їздити з Самусем на машині, бо мотоцикли — це (справа видима, тут пі прихованості, ні таємничості, ні недопозволе-ності, які можуть процвітати в закритій машині, та ще в такого типа, як Самусь.

Ганяла по асфальту не тільки молодь, а й люди поважні, з становищем, сама Зінка Федорівна тепер то й знала, що чухкала своєю "Волгою" то від контори до ферм, то від ферм до контори; товариш Зновобрать, який ще, на жаль, не мав для сільради ніяких транспортних засобів, змобілізував для себе то "Волгу" Зінки Федорівни, то якусь вантажну машину, то й чий-небудь мотоцикл і теж ї проскакував разів з п'ять чи шість на день по асфальту, приглядаючись до порядку. Навіть Петро Безтурботний вирішив змінити свій усталений маршрут од плавнів до ферм так, щоб він захоплював асфальт, і пара його гнідків сонно

плептала тепер щодня посеред знесамовитілої техніки. Хто б усе це міг пояснити і як пояснити?

Дядько Обеліск, що звик підсумовувати всі нові явища в лаконічних формулах "знищить" і "водрузить", від заяв утримувався, мабуть, тея" був приголомшений небувалим явищем, попросту кажучи, був у етапі цивілізаційного шоку. Щусі й Самусі були учасниками великих перегонів на світлоярівському асфальті — отож їм було не до узагальнень, висновків і пояснень. Шкільні вчителі, аж до велемудрої й досвідченої Одарії Трохимівни, демонстрували цілковите безсилля, бо вчителі завжди безсилі перед невідомим. Доктор ерудичнпх наук Варфоломій Кнурець, коли автор розповів йому про те, що відбувається в Світлоярську, став наводити якісь занудливі статистичні дані про те, скільки в якій країні машип, але це було типово не те.

— Машины, про які ти кажеш, кудись їдуть і щось везуть,— зітхнув автор.— А в Світлоярську ніхто нікуди не їде. Тут просто їздять! Може їхати й завернути через сто метрів, може виписувати по шосе кола, вісімки, може їхати зигзагами, це вже просто їзда задля їзди, як мистецтво для мистецтва. Чим це можиа пояснити?

— В діях людства подібних прецедептів не спостерігалосся,— розвів руками Варфоломій Кнурець.

ЧИ пе найближче до істини підійшов найстаріший житель Світлоярська столітній дід Гнат, який сказав просто й коротко: "Все ото нечиста сила казиться!"

Досі мова йшла тільки про речі видимі. А коли взятися за не-видігМ?

Тоді одразу й з'ясується, що цнвілізаційний шок викликано у Світлоярську не наявністю асфальтованої вулиці, і не великою кількістю техніки, і не психічним складом світлоярівців, а космічним змаганням двох начал, биятикою двох темних сил, попросту кажучи, двох чортів:

старосвітського карпоярівського чортяки і модерного світлоярівського чортика.

¹ Карпоярівський чортяка був старий і рудий, бо щоразу появлявся на світ божий з глинища, де містився засекречений контрольно-пропускний пункт до пекла й назад. Від старості поточепий склерозом, як старе дерево шашелем, а від роботи в шкідливих для здоров'я пекельних цехах розкашляний і розшмарканий, чортяка мав би давпо піти на пенсію, якби міг підлягати людським законам, але верховний сатана, посилаючись на чортяче безсмертя, не давав своїм підлеглим те що пенсій і щорічних відпусток, а скасував навіть вихідні дні й щонайкоротші перепочинки. Так воно й вийшло, що старому й кволому чортяці випала нелегка доля змагатися з модерним виродком бісівського илемеЦі. Світлоярів-ськпй молоденький чортик відзначався цивілізаційною бадьорістю, зухвалістю й неперебірливістю, хворощі йому були ще не знані, тому в майбуття він дивився з оптимізмом і взагалі сповнений був здорового нахабства і зневаги до всього старого, минулого, колишнього. Ночував віп не в сухій вербі або в сухій груші і не під бузиною, як споконвіку заведено було в усіх відсталих українських чортів, а в двигунах внутрішнього згорання (в електродвигуни не залазив, бо електрика лишалася незбагненною і загрозливо-неприступною навіть для диявольського племені), харчувався пафтою, соляркою, гасом і бензинами, найбільше любляючи високооктанові А-76 і А-93, а коли перепало, то й "Екстрою" (це вже тільки з столичних машин, бо для місцевих її не завозили, а інтуристи, які заправляють свої автомобілі тільки "Екстрою", до Світлоярська не добиралися за браком шосе). Вдепь обидва чорти ширяли пад землею, відганяючи од пеї дух святий, для якого часи пастали й геть нестерпні: на землі треба порядкувати, але й космосу не полишиш без нагляду, бо ж люди прорвалися вже й туди. Отож віковічна битва між богом і чортом над Світлоирськом не відбувалася, зате розгорілися битва між силами сатанинськими за територію, сфери впливу і ринку збуту бісівського зілля, виробів і товарів.

Карпоярівський чортяка, окрім своїх старощів, склерозу і пошкодження дихальних шляхів, поступався чортикові світлоярів-ському в

силі ще й тому, що змушений був тепер щоразу користуватися не звичним виходом з пекла у старому глинищі, затопленому, як відомо, дніпровськими водами, а пробивався з підземних нетрів у каменоломні, пропихатися ж кпізь твердий камінь — це зовсім пе те, що проникати крізь м'якеньку й податливу глину, тому добирався він до Світлоярська подряпаний, пошарпаний, знесилений і жалюгідний, тимчасом як сні тлоирівський чортик, сьорбнувши замість кави з сметанкою високооктанового бепзинчика, вискакував з машинного або комбайнового двигуна (він залюбки міняв місця своїх ночівель) свіженький, як огірочок, дуяшй, гнучкий, ініціативний, винахідливий і миттю налітав па свого старомодного п неповороткого суперника.

Коли ще бог був живий і порядкував па землі, то помічено, що мав віп звичку втручатися в усі події безпосередньо, доходив навіть до того, що хапав для своєї втіхи гарних жінок або й привабливих хлопчиків, як те віп зробив з древніми греками, вкравши в пих Гапімеда. Диявол, навпаки, хитро тримався осторонь, використовуючи в кожному темнім ділі своїх уповноважених, яких вербував серед слабохарактерних, морально й політично нестійких елементів. Почав вій це з Єви, яку вмовив підсунути Адамові заборонений плід, а там як пішло, як пішло! Але підставних осіб дияволи використовували тільки для злочинних справ між людьми. Свої ж внутрішні справи вопи вирішували власними силами, не допускаючи туди нічийх втручань, щосили намагаючись пе надавати їм зайвого розголосу, себто зберігати свої чортячі тасмииці. Власне, і запекле змагання карпоярівського та світлоярівського чортів Минуло б цілком непоміченим, якби старий чортяка був здоровіший і міг швидше пролазити крізь камінь, щоб з'являтися пад Світлоярськом не перед самим сходом сонця, а в ту точно визначену вже тисячі років тому годину, коли чорти навулачки б'ються. Він запізнювався просто неприпустимо, чим порушував споконвічний кодекс чортячої честі, і розкривалася таємниця диявольських незгод перед людьми, тому модерний світлоярівський чортик теж вирішив не дотримуватися букви сатанинських законів, простіше кажучи, він знехтував усіма приписами п правилами ведеппя боїв і змагань. На його виправдання слід сказати, що модерний чортик попервах не порушував правил і пробував здолати свого відсталого й

зужитого суперника способом прадідівським, тобто взяти його на кулак. Але старий чортяка виявився непіддатливий, як Мохаммед Алі. Кулаки мав тверді, мов камінь, бився вперто, запекло, хекав на молодого чортика такою тисячолітньою зненавистю, дмухав такою сіркою, що куди там усім новітнім хімкомбінатам. Чортик злякався і вирішив удатися до хитрощів. Хитрощі ж у нечистої сили відомі здавна: знайти замітника, загрибати жар чужими руками. Так надумавшись, світлоярівський модерний чортик став шукати, кого б же випхати проти карпоярівського чортяки з його камінними кулацюрками. Світлоярськ лежав перед ним як на долоні (доктор ерудичних наук Варфоломій Кнурець ласкаво й великодушно підказав авторові цю славетну ідіому, широковживану в літературі).

Вже, звісно, по було тут тої поплутаності й нерозберихи, які панували в Карповому Яру, де хати стояли як попало й де попало, одна в леваді, друга в гайку, третя па белебпі, четверта в закутку серед непролазної дерези, так що кум до куми міг прокрадатися не те що впочі, а й серед білого дня; де садиби вражали своєю невпорядкованістю й анархічністю, то розтягуючись і розпростуючись на цілі гектари, то стулюючись до таких клаптиків, що тільки й землі — коло перелазу. В новому селі точна геометрія планування, кожпа садиба має рівно двадцять п'ять соток, хати під шнурочок, вулиці під лінійку, ніяких стежок і стежечок, НІЯКИХ перелазів і перетинків, розміряно, розкреслено, впорядковано все так, що не сховається піхто й ніщо ні від погляду людського, пі від господнього, пі від чортячого.

Та хоч як придивлявся й приглядався чортик до світлоярівців, не міг знайти для себе навіть скверненького помічника. Все передові трудівники, все народ свідомий, освічений, мудрлії, найгірше ж — страшенно насмішкуватий. Ще б можна було зачепитися, скажімо, за Івана Безтурботного, який зрідка прискакував з району до Світлоярська, або за Рекордиста Іваповпча, але ж навіть ці ледацюги засміють на пень, бо від них тільки й чуєш: го-го-го та га-га-га! Надприродних істот у Світлоярську взагалі не води-

(лося. Русалки й мавки лишилися десь у водах і з лісах, у степ за людьми не пішли. Всілякий нечистий дріб'язок не встиг порятуватися й був затоплсний у старому селі. Перевертнів виловили після окупації і заслужено покарали за співробітництво з фашистами. Домовики не знайшли притулку в осяянім електрикою Світлоярську і змайдрувалп в глухі й далекі степові села. Па сектантів покластися чортик," звичайно, аж піяк не міг, бо вони, як відомо, пе визнають ні бога, ні чорта. Відьми майже всі повимирали або повиходили па пенсію, а коли яка що й продовжувала потихепьку свою трудову діяльність, то так утомлювалася за день на колгоспних фермах, що вночі не чула ніяких диявольських закликів і припросин, не почула б, мабуть, і трубного гласу перед страшним судом.

Треба було шукати обхідні шляхи. Чортик недовго й шукав, бо само до рук давалося: техніка, двигуни, машини. Чи воно живе, чи пеживе, тут чорт не міг дати ради. Знав тільки, що іноді машина може бути ще живішою за чоловіка. Ну, а в тім, що люди так приклеїлися до тпх машин, що пічим їх не відклеїш і не відірвеш, і кинуться за своїми машинами в погоні, і воду, модерний чортик не мав ніякісіньких сумнівів. І вій вирішив кинути проти старого карпоярівського чортяки світлоярівську техніку, все, що рухалося, двигтіло, стріляло димом, чадом, вогнем і полум'ям, забруднювало довколишнє середовище, розлякувало курей і котів, дратувало собак, примушувало богомільних бабусь дрібно хреститися й приказувати:

— "Свят-свят-свят!",— а в дядька Обеліска викликало велику гордість і непереборне бажання "водрузпти обеліск" па честь перемоги техніки на селі.

Коли старий карпоярівськпй чортяка, виламавшись удосвіта із свого каменя, захекано примчав до світлоярівського поиігрпного простору, він не знайшов нахабного супротивника, за ге вдарило йому в кирпатий піс таким димом з маишп, тракторів, мотоциклів, що чорт зачхав, закашлявся, запирхав, повітря над Світлояр-ськом од того рвалося й стріляло так, ніби реактивні літаки долали звуковий бар'єр, в чортячому

організмі під дією вихлопних газів стали відбуватися непередбачені хімічні реакції, внаслідок яких чортяка задимів ще дуя"че, ніж усі світлоярівські двигуни, зведені докупи; перегріті гази метляли чорта сюди й туди, били його об землю та об небо, щось у ньому рвалося, стріляло, вибухало, ;так що світлоярівці старшого покоління тільки под::ховано крутили головами й промовляли: "Нечиста сила лопа ;ться, чи що?"

А модерний чортик, забравшись у колгосппе бензосховище до Івана Івановича Несвіжого, який за віком з обліковця тракторної бригади давно вже став вагарем і заодно розпоряджався пальним і мастилом, вдоволено потирав руки й досхочу смакував бензином А-93, призначеним для "Волги" Зіпкп Федорівни. Тепер він нарешті міг переселитися в це благословенне місце назавжди і не тулитися більше цілі ночі в холодних двигунах, остерігаючись, щоб старий чортяка не напав зненацька. Тепер хай нападає! Хай понюхає диму-димку від машин, мов дівочі літа... Знатимеш, чорте-бісе, дівочі літа й солоденький димок! Го-го-го! Хо-хо-хо!

Реготав, щоправда, модерний чортик передчасно, бо хоч і унікав він штурханів та сипців од старого загартованого бісякп, але подолати його остаточно пе зміг, навіть виставивши всю справпу техніку (може, вдалося б йому здобути перемогу, змобілізувавши всі наявні двигуни, але тут він виявився безсилим, попри весь свій дияволізм, бо значна частина техніки вічно простоює через брак запасних частин, і вже тут нічого не вдіє навіть районна сільгосптехніка, пе те що там якийсь позаштатний чортик). Старий чортяка, кашляючи, зітхаючи, хекаючи і навіть плачучи, щодня теліпався до Світлоярська, гнаний своїм пекельним начальством, вмирав од машинних димів, стріляв, вибухав, лопався, але знов оклигував, сяк-так зшивав свою шкуру, латав, затикав дірки, конопатив щілини і знов з'являвся на розпрокляте поле бою, чув регітняву молодого чортика і тільки безсило відсапувався, неспроможний проломитися до нього із своїми кулацюрами крізь реви-ще й кіптяву техніки. Чортяка був упертий і хитрий. Задихаючись, втрачаючи рештки сил, він все ж не відстукався, сподіваючись вловити бодай коротку перерву в роботі

двигунів, щоб накинутися на молоденького чортика і показати йому міцність старих кулаків. Але той, хоч молодий та зелений, виявився пеменш хитрим і невтомно штовхав світлоярівців з усією їхньою технікою на нову асфальтову трасу, і там творилося таке, що, виховані в душі минулого, світлоярівці тільки спльовували й казали: "От же ж коїться — паче чорти гопки б'ють!"

Як часто ми буваємо близькі до істини навіть у висловлюваннях несвідомих і відсталих.

Ясна річ, усі ці багатослівні пояснення не мають нічого спільного з матеріалістичним світоглядом. Але хай би спробував хтось пояснити той цивілізаційний шок, який переживали світлоярівці з побудовою асфальтованої вулиці і який — о диво й жах! — не мав кінця, тривав далі тривожно й загрозливо.

40

Одним з найпереконливіших свідчень, що в Світлоярську не обійшлося без втручання сил містичних, була Щусева кукурудза. Для своєї першої биятики чорти вибрали саме Щусів город, мабуть, сподобалася їм кукурудза — висока, густа, щільна, ні в кого такої не було. Цілу ніч шелестіло й тупотіло в кукурудзі, старий Щусь ніби й чув отой шелест, але вважав, що то йому сниться, а коли прокинувся й не міг більше заснути від дивного шамотіння в кукурудзі, то теж не вийшов, бо телесувалося вже й не в самій кукурудзі, а било гопки в дворі, торгало віконниї, ломилося в двері, завивало в димарі, норовило давіть зідрати з хати шиферну покрівлю.

"Ох і вістряган же ж!" — подумав старий Щусь і злякався за шифер, бо стелив його старий Самусь, а Самусям вірити не можна.

Передсвітом Щусь заснув і проспав аж до сходу сонця, що вже й геть було поганою прикметою.

— Потягло на вмируще,— шепотів старий, виходячи з хати, покректуючи й пасилу проклінуючпсь, щоб поглянути на світ божий, який він проспав чи не вперше в житті.

І перше, що побачив ще крізь прозорі шибки великої веранди, була кукурудза, власне, й не кукурудза, а те, що від неї лишилося. Витолочена, витоптана, поламана й заламана так, ніби налетіли па леї всі бурі й вихори світу або ж безчинствував цілу ніч табуняка ошалілих диких свиней. Щусь тяжко застогнав, кинувся до своєї кукурудзи, спотикаючись, шпортаючись, бігав по ділянці, брав розтоптані, розкришепі качани, підбирав навіщось з землі зернину по зернині, розправляв позаломлюване бадилля, мав би шукати слідів на вологій м'якій землі, але геть забув про будь-які сліди, бачив тільки понівечену кукурудзу, пропащу свою працю, свій піт, своє добро, глухо постогнував, мабуть, і проклинав би когось, але не знав, кого треба проклинати, та й не вмів до ладу цього робити.

На ніч прикликано стерегти кукурудзу лісника Щуся з двостволкою і з його "броньовиком", той прикотив у всеозброєнні, за-Ісів на краю кукурудзи, поклавши собі двостволку на коліна, тихо покурював, просидів так цілу ніч, але ніщо не прийшло, ніщо піде й.не шерхнуло, не подув навіть щонайменший вітерець. "Злякалося!" — вдоволено подумав лісник, випустивши з виду ту просту іріч, що стерегти треба ціле, а пе поламане й понівечене, і берегтися не тоді, як тебе обікрадуть. Але такі істини були занадто обтяжливі для лінивого розуму лісникового, та й ніхто з Щусів ніколи не претендував на роль великого мислителя, належали вони до прихильників життя простого, спокійного, хитрощів но знали й пе любили, і, здасться, єдині хитрощі, які дозволили собі за ділі століття існування їхнього роду,— це ота подвійна гра Коті з своїми залицяльниками Левенцсм і Самусем і мовчазне потурання тій грі лісником.

Увечері, їдучи до батька, лісник якось не звернув уваги, що під колесами його "броньовика" пе звична баюриста вулиця, а гладенький асфальт. Коли ж розвиднілося і лісник поглянув на вулицю, то мало не

вщипнув себе від подиву. Асфальт! Де взявся і коли? Та подивуватися досхочу лісник не встиг, бо по асфальту промчав на мотоциклі з коляскою Самусь. І летів у такому очманінні, що й не помітив свого ймовірного тестя. От і жди добра від такого зятя. Але за Самусем, так ніби боявся відпустити того без нагляду, вже летів Гриша Левепець, теж на мотоциклі, але без коляски, мабуть, щоб було легше гнатися за важким Самусевим транспортом, та хоч як легко летів Левепець, він помітив лісника й зупинився, щоб привітатися, власне, й не привітатися, а гук-інуги:

— Дядьку Василю, до сільради?

— А чого я там не бачив удосвіта? — ліниво поцікавився лісник.

— Асфальт відкриватимуть. Мітинг буде!

— Який асфальт? Оцей?

— Та цей же, наш, перший світлоярівський асфальт.

— То чого ж його відкривати, як ти он береш та їдеш.

— Церемонія, дядьку Василю!

І він подимів на ту "церемонію", а як на лісника, то погнався віп за Самусем, щоб той не вихопив Коті з теплої постелі та не привіз її па роботу до дитячого садка.

Щусь ще трохи постояв коло паркану, спокійно покурюючи, але тут на асфальті почалося таке, що коли б він вірив у бога, то неодмінно б перехрестився й покликав на поміч господа з усіма ангелами й архангелами. Вулиця вмить виповнилася такою масою техніки, що, здавалося, ніби машини кинуться на садиби, на городи, гусеничпі трактори поповзуть на хати, гуло, гарчало, ревло, торохтіло, илювалося

димом, чадом, вогнем, полум'ям, летіло, мчало, металося туди й сюди, одне втікало, друге гналося, всі втікали, і всі гналися, хотіли наздогнати, випередити, полетіти світ за очі, безвісти, зникнути, щоб з'явитися знову й знову гнати по сірому асфальту швидше за всіх, молодіючи й радіючи від тих гонів, від зухвалого вітру й ревіння моторів. Лісник, хоч який повільний і спокійний у своїх узвичастіях чоловік, не втерпів, затоптав недокурка, побіг до свого "броньовика", хряпнув дверцятами, дирк-нув стартером, вдарив з вихлопу чорною хмарою диму і... рвонув слідом за отими всіма несамовитими, божевільними, одурілими, мовби хотів ствердити панівну закономірність для роду людського постового твердження: "Шукання катастроф, і мандрів, і натхнень — утіха всіх утіх, розрада всіх розрад".

То був саме той час, коли чорти перенесли своє поле битви на асфальтову трасу Світлоярська.

Мітинг коло сільради товариш Зновобрать провів короткий і еноргійний, балачок було небагато, бо ніхто не слухав, та й не чути було слів за гримінням моторів, частина з яких поштиво затрималася коло трибуни, а друга половина ганяла по асфальту сюди й туди. Коли ж товариш Зновобрать перерізав символічну стрічку і таким чином перша світлоярівська асфальтова траса була відкрита, вся техніка ринулася у вузьке ложе цивілізованої вулиці, й почалося те, що не мало тепер ніякого кінця.

41

Коли вже лінькуватий Щусь-лісник піддався загальному шалові, то як могла утриматися його донька Котя, в якій вигравало стільки ж літрів молоді крові, як і в кожній українській дівчини, та ще літрів зо три від циганки Олелі, та ще з півлітра на додачу за її вперту дівизну. Витерпіла Котя лише до вечора, бо все ж таки службовий обов'язок волів їй залишатися з дітками в садочку, та щойно мами забрали своїх синочків і дочечок, дівчина рвонула туди, де гриміло й гуділо, але гріш ціна була б її залицяльникам, коли б вони у вік суцільної механізації дозволили своїй

дівчині бігти через увесь Світлоярськ до асфальту, відкритого урочистим чином і освоюваного способом уже не урочистим, а божевільно-заклопотаним. На вулиці перед садочком, як стрижені коні, басували два чорні мотоцикли; один важкий, солідний, 8 коляскою, другий легенький, веселий, без коляски, обидва запрошували дівчину прокотитися, промчати, полетіти, залетіти, і Котя, відкинувши свою настороженість, покінчивши з політикою стриманості й недовіря, стрибнула на задні сидіння до Гриші, встигнувши крикнути Самусеві: "А ти відчепи свою коляску!"

— Все правильно! — засміявся Самусь.— Я вже засік!

І погнав поперед Левепця, здіймаючи велетенські хмари пилу, не переймаючись тим, що пилу припадає не самому лиш Левепцю, а й Коті, бо тут ішлося не про якісь там церемонії, а про швидкість передовсім, про максимальне використання часу, про те, щоб устигнути заскочити до свого двору, відчепити колиску, наздогнати Левенця на асфальті, і вже тоді...

Велика справа — ЖИТТЄВИЙ ДОСВІД! Те, чого Левенець не мав і в думці, Самусь уже знав, як таблицю множення. Раз дівчина крикнула йому відчепити коляску, виходить, вона має охоту прокотитися саме на його мотоциклі, а до Левепця сіла тимчасово і тільки тому, що він без коляски. Дурощі в дівчат непередбачувані і не підлягають ніяким знанням законів і звичаям. Ось примандюрилося їй мотоцикл без коляски, і хочти її різь. І не розпитуй, не вмовляй, не переконуй, а морщій давай те, що хочеться, і тоді ти кум королю.

Самусь відчепив коляску, вимчав з двору, наздогнав Ловеїщу, ще той лиш раз проїхав по асфальтованій вулиці, крутнувся перед Котею, і та застукотіла Гриші в спину кулаками, вимагаючи пересадки. Поки Левенець, нічого не розуміючи, пригальмовував і незграбно повертався до Коті, вона вже перескочила до Самуса, і його мотоцикл тільки майпав перед носом у розгубленого хлопця. Але Гриша, хоч і не знав ще дівочої психології, без роздумів, підкоряючись, мабуть, голосові предків,

погнався за суперником і не прогадав, бо Котя з Самусем доїхала тільки до ферми, а там запрагла знов пересісти до Гриші. Коло сільради вона перескочила до Самуса, коло ферм знов до Левенця, так і їздила поперемінно, ;як ото в "Кнеїді": "Свипипу їли там до хрину і локшину напереміну". Хто був євнппною, хто локшиною,— не важило. Це мав показати час. Самусь, радий, що добрався до Коті (та ще й перед усім Світлоярськом!), перехоплював її від Левенця на льоту, переносив на руках, кидав на сидіння свого мотоцикла майже грубо, як власну річ, брутально, типово по-самусівськи, а Левенець виказував делікатність і ласкавість, був обережний і несміливий, боявся поглянути Коті в очі, а все впирався поглядом її у ту ямо-?ку спереду під шиєю, що зветься душкою, і насилу гамував у собі дике бажання поцілувати ту ямочку. Поки він так стримувався, Самусь на льоту, газуючи чимдуж, обертався до Коті, щось їй чи то казав на вухо, коли вона трохи нахилилася, чи, може, й цілував дівчину в вухо, бо від такого нахаби можна було всього сподіватися. Тоді Гриша, відважившись, теж повернувся до Коті, а коли вона ледь схилилася до нього, спробував майже непомітно чмокнути в напрямку її кругленького ніжного вушка. Котя не відсмикнула голови, нахилилася до Гриші ще нижче, засміялася й гукнула: "Не цілуй мене у вухо!" Ця вже бзміа перемога сил миру й демократії, порівнюючи з нестерпним "Відчепись!". Та тільки б знати, що вона те саме гукає й Самусеві. А коли тому дозволяє цілувати у вухо, а Гриші забороняє? Гриша ладен був обрати якусь іншу частину тіла для цілування, хоч би оту облюбовану попередньо душку-ямочку, але ж не смів і відчаєно тицькався тільки в Котине вушко і щоразу чув те саме: "Не цілуй мене у вухо!"

Щусь-лісник цілий день метався по асфальту мов одурілий, надвечір все ж трохи вгамувався; став своїм "броньовиком" коло батькового обійстя, спокійно покурював, дивився, як божеволіють світлоярівці з своєю технікою, і ось тоді й побачив, яку хитру й велику гру повела його Котя з двома світлоярівськими механізаторами. Найбільшо йому сподобалося, що Котя катається поперемінно з обома, про свинину й

лошпину віп теж колись читав у Котляревського і міг би радіти, що вивчепя української літератури в школі знадобилося і його доп'ці, і йому самому.

Але коли почалися хихи та хахи, коли стала його Котя впкаб-лучуватпся та вигинатися на мотоциклах і виникла загроза, що пе дотримається вона міри і перед одним із залицяльників вихи-хочуватиме більше, ніж перед іншим, Щусь стривожився й навіть розгнівався і, коли Котя пролітала повз нього, кричав їй:

— Чого розсілася, як попада! Скантамир ноги докупи!

Може, кричав він ще й тому, що не хотів відкритого конфлікту між Самусем і Левенцем, бо конфлікти Щусь визнавав тільки в сфері господарського життя. А хіба ж дівчина могла належати до цієї сфери? Але Щусь помилився: Котя не тільки не призвела до конфлікту між Левенцем і Самусем — вона якраз погамувала перший тяжкий конфлікт, який неминуче мав між ними статися.

43

Поки відбувалися описані вище і пе до кінця з'ясовані матеріалістичними законами події, в полях все сходило, зеленіло, розвивалося. Українські степи споконвіку були так хитро влаш-

говапі, що в них сходило тільки те, що посіяне, виростало доглянуте, давало людіпі користь, отримавши від людини її працю, піт і дбання. Ну, а коли несіяне? Тоді або бур'ян, або гола рілля. Молитви й прокляття господь-бог приймає в усному й письмовому вигляді, реагування ніякого, наслідки відомі, людям самим доводиться шукати винного.

Щовесни між головою колгоспу й агрономом Лисичкою виникала конфліктна ситуація. Зіньці Федорівні конче треба було знати точні види на врожай, а тітка Лисичка всіяко огиалася, викручувалася й

відмахувалася і па всі домагання керівництва відповідала гнучкими, мало пе дипломатичними формулами: "Коли зійде, то виросте. А колп виросте, то скосямо. А як скосямо, то й змолотимо. А коли так, то, може, цього року будемо й з хлібом".

Щоб покінчити з таким умовним способом висловлювапъ, Зінька Федорівна ставила свого агронома перед правлінням, на яке Ізапрошувано весь актив, приходив і голова сільради Зновобратъ, щоб подіяти— на непоступливу Лисичку високим авторитетом, але не помагало й це, знов лунало "коли", та "якщо", та "якби".

А хіба ж влада може триматися на таких непевних формулюваннях!

— Ти, кажеться-говориться, без отих своїх "якбиканъ" та "ко-пикапъ" скажи активові! — погукував товариш Зновобратъ.— Бо якби не баба, то була б дівкою, а коли б пе пліш, то й голо б не було. А нам треба врожай. І не простий, а високий. І пе високий, а рекордний, кажеться-говориться.

Ох, як усе ж таки хотілося почути заспокійливі обіцянки, великі надії, тверді запевнення! Якби сила та воля, то дядько Зново-ібратъ заборонив би в школі вивчати умовну форму на уроках мови, [але, па щастя, віп не знав про існування такої граматичної категорії, тому в своєму громадянському обуренні до школи по дохо-[див, обмежуючись тільки тіткою Лисичкою, а з тієї — яи з козла молока: "Коли зійде, то виросте..."

Хоч на мілкому томись!

Але це тільки в сфері, сказати б, словесній. Коли ж до діла, то тітка Лисичка днювала й ночувала в полях, придивлялася й прислухалася до землі, ласкаво доторкувалася долонею, тулилася що-ікою. Може, чула вона, як кільчиться в землі набубнявіле зерно, як спалахує зеленим тендітним вогником наросток, помічала, як простромлює бархатисту поверхню поля перший ніжний снисик нового життя, в найщільпішій темряві помічала, як народжується на крихітній рослині перший її

листочок, і готова була поцілувати той листочок, а за ним обціловувати всі-всі.

І Поеми писати б про таку жінку, а про неї навіть пісні не було. Допитувався автор у свого знайомого поета-піспяра, чому той досі не добрав слів про тітку Лисичку, бо писав же колись і про Олепу Хобту, і про Марка Озерного. Але поет не захотів і слухати. І — Що-о? Пісню? Як премії, то, звісно, комусь, а як пісні, то

Імені знову писати! Хай самі й пишуть!

і

Читай і смійся!

Тітка Лисичка без пісень обійдеться. Коли треба, то заспіває "Забілили спіги", а то послухає по телевізору "А моя любовь, быть может, ждет меня в двадцать первом веке...". А так — вона вічно в полі, там її пісні, сльози, радість, смуток, там усе життя, а поля — мов діти, ніби папвища поезія, неначе найскладніша наука. Бінарні опозиції, взаємодія контрастів у межах не району, не колгоспу навіть, а того самого поля: сухе й мокре, холодне й тепле, жирне й пісне, чисте й скаламучене, веселе й меланхолійне. Чи можуть бути поля веселі й меланхолійні? Спитайте тітку Лисичку.

Секретар райкому Степан Михайлович їде туди, де сходи най-буйніші або нічого не зійшло, для нього між цими двома полюсами цілий район і все життя зосереджується — так він і мотається; голова колгоспу так само б'ється тільки між крайніми протилежностями. А як же агроном? Його поля в їхній протилежності, в їхній неоднаковості й навіть у ворожому протистоянні іноді, а кожна латочка, кожен клаптик, кожна грудочка — у самому серці. Де і посіяли в холодне, й зерно запліснявіло, де вимокло, де вивіяло вітрами, де виїли жуки-шкідники, де зжер луговий метелик, де ВИ-1 топтано, виїжджено безжальною технікою і бездушними тракто-

ристамп, а в агронома болить серце за кожен корінчик, і земля стогне, плаче, скаржиться від болю; а коли радість,— то співає земля, мов орган, виграє, мов космічні оркестри, і тітка Лисичка, не думаючи, навіть не відчуваючи, вже мовби пускаючи в дію так звані нижні шари мислення, зненацька сягає вершин знання, за якими розкриваються її велика істина й надія: ось вона тут, серед цих полів, вона вічна й безсмертна, вона не може й не має права вік ерти ніколи, бо ніхто не посіє так, як вона, і ніколи не проросте без неї оце благородне зело, дикі трави проростуть і несіяні, а добрі злаки, які годують людство, не проростуть, не виростуть, не дадуть плоду, коли не буде на світі її самої, її рук, її невспу-і щості.

Покп сію — живу!

Зате ж і гапля тітка Лисичка трактористів на сівбі! Помічала щопаймешин недосів, мовби з-під хмар, надала соколицею на нехлюя, ставала перед ним мовчазним докором, тяжкою скорботою полів, і це було страшніше, ніж лайка, ніж покарання, ніж економічні санкції, ніж усі критики й самокритики. І всі знали: тітку Лисичку не обдуриш, в неї вже коли сіяти, то треба сіяти па совість.

Але на Самуся не діяла навіть тітка Лисичка. Він не визнавав уповільпепо-надокучливих способів роботи, хоч би кому вони належали, сповідував тільки швидкість, натиск, темп у всьому, марудитися не любив і не хотів, з усіх сільськогосподарських робіт визнавав тільки жнива, тільки оті два тижні па рік, коли вія своїм комбайном міг заробити собі стільки, як дехто за триста, а то й за всі шістсот днів, поволі Самусь дійшов до переконання, що народився він саме комбайнером, а не кимось іншим і, ясна річ, по їкнмсь там рядовим трактористом, ЯКИЙ має дряпати землю то плугами, то культиваторами, то боронами, то сівалками. Коли Безко-ровайпий все ж примушував Самуся в гарячу пору сідати на трактор, то трактор цей використовувався примхливим механізатором вдебільшого як транспортний засіб, щоб їздити обідати й вечеряти до села, а в полі був вічний бій з тіткою Лпснчкою. Самусь не знав музики сівби, не вірив у неї, не сприймав. Глухий по засіє поля? І

сліпий не засіє? А хто це сказав? Кому, коли й іавіщо? СЛІПІЙ І глухий на всі вказівки, вмовляння, докори й грозьби головного агронома колгоспу, Самусь зпав тільки одно своє улюблене й заповітне слово, яке гриміло в ньому самусівськимп ораторіями, маршами й гімнами: "Все правильно!"

— Все правильно! — спокійно зустрічав він атаки тітки Лисички.— Можете сіяти, як вам заманеться, а я посію достроково!

— Та ти мені не достроково, а в строк і якісно сій! — кричала тітка Лисичка, показуючи Самусеві, які він робить "хвости" в кіпці гін.— А ото посеред поля що за кренделі? Пересівати після тебе? Зніму з трактора!

— Знятп може той, хто посадив. А мені за дострокове виконання, між іншим, премій наложиться, а по знімання з трактора, тітко Лисичко. Все правильно.

— Яка я* тобі премія, як після твоєї сіяпкп нічого не зійде!

— Моє діло ііосіятп, а вже зійде чи не зійде, то ваша турбота, тітко Лисичко. Все правильно.

— Стида па тобі немає, то вяхе хоч би на Левенця подивився! Молодий механізатор, а як старається!

— Гришар — механізатор? Отой голоцмоник?

44

Тверді приппсп сюжетоскладаиня полить авторіві гаме1 в цьому пункті зіштовхувати Самуся й Ловеиця, щоб нарешті виникло те, довкола чого потиратимуть руки критики,— конфлікт. Досвідчений читач теж очікує конфлікту саме тут і саме мія" двома механізаторами. І автор капітулює. Засоромлений, мов хлопчик, упійманий тоді, коли простягає руку, щоб непомітно вхопити грудочку цукру з родинної цукернички, віп

визнає, що конспективним описом зіткнення тітки Лисички з Самусем він тільки маскував справжнє зіткнення двох механізаторів! І хай живуть усі допитливі й досвідчені читачі! Але, пам'ятаючи свою попередню обіцянку про те, що головний конфлікт між Гришею Левенцем і Самусем новпнен спалахнути довкола стерні, автор вирішпз вразити своїх читачів несподіванкою. Конфлікт? Точно.

Між двома механізаторами? Будь ласка.

Але між ЯКИМИ саме двома? Тут автор не давав ніяких запевнень і тому має цілковите право, полишивши на полі несправедного бою Самуса, вислатп проти нього не Левенця, а іншого механізатора, якого звуть... Педан. І виступає тут Педан, власне, й не як механізатор і пе як напарник Гриші Левенця, навіть не як суб'єкт діяння, а просто як об'єкт або навіть жертва. Щоправда, треба володіти досить-таки розвогненою фантазією, щоб уявити Педана в ролі жертви. Бо цей любитель дешевих цигарок, здавалося б, самим тільки тютюновим духом міг знищувати всіх своїх ймовірних супротивників. Дихне — й нема! А зверху ще припечатав слівцем: "Таке вже чуперадло!" (Про автора Педан так не казав, але прозвав його Доброппсець Доброхотний, і дехто в Світ-лоярську згодом навіть вітався з автором у не зовсім звичний спосіб: "Здрастуй, товаришу Доброшісець!" Або: "Добридень, товаришу Доброхотний!")

Та не забуваймо, що маємо справу з Самусем. А що для Самуса Педан! Та ще коли вся ця весна йшла під знаком Щусевої Коті!

Весняну сівбу Самусь протиркав-продиркав на своїх мотоцик-

лах та на нічних посиденьках з лісником Щусем, який успадкував

од своїх ліниво-повільних предків такий камінний зад, що міг за

чаркою та смачною закускою просидіти пе те що ніч і день, а й

тиждень, місяць, рік, ціле життя! Аби лиш металася по хаті його
циганочка Олеля, шурхала в піч та з печі рогачем, діставала гор-
щечки, казаночки, макітерки, риночки, виставляла на стіл полив'-;
які полумиски та білі тарілки, а вже налити лісник міг і сам, бо
відповідпий посуд і в потрібній кількості мав завжди під столом,
лиш намацай босого — аякже! — ногою пляшку, нахилися, вихи-
тай кукурудзяний качан і... |

"А дим терпкий у полі, а в полі дим іржавий..." |

І яка там сімба, яка там якість, коли лісника не пересидиш, малого
Левенця не пересилит, а Котя вперто править своєї: "Відчепись!"

Тітка Лисичка, зрозпачена нехлюйством і нахабством Самуся,
спробувала для викриття його бракоробства використати останні
досягнення техніки. Вона попросила льотчиків з загону
сільськогосподарської авіації провести аерофотозйомку полів, засіяних
Самусем, і, як наочний доказ, поклала знімки на стіл голові колгоспу.
Зіпка Федорівпа, яспа річ, була найвищої думки про головного агронома.
Але дискредитувати найкращого механізатора? Товариш Зновобрать теж
зайпав позицію неокреслену.

— Барбос цей Самусь — усі знаємо, але, кажеться-говориться, маяк
же! А як ти будеш без маяка на території сільради?

Грицько Грицькович так само віддавав належне трудовим успіхам Самуса, але в питанні про якість роботи виявився так само непоступливим, як і тітка Лисичка.

— Запросимо Самуса, і хай нам відповість! — рішуче заявив віп.

Самусь довго не йшов до контори, бо був відомо де. Коли ж забіг, то страшенно поспішав, не хотів навіть сідати, з Лисиччиних аерофотозвинувачей поглумився типово самусів.ським способом:

— Вес правильно! Поля колгоспу "Дніпро" з пташиного льоту.

— Та ти придивись, придивись, безсовісний,— пригинала його до знімків Лисичка.— Це ж ти так сіяв! Дивись, які огріхи! Весь пан у латках.

— Все правильної — згодився Самусь.— Латки маються. Повітряні ями.

— Та які повітряні? Земля ж!

— Літак провалювався, і апарат втрачав різкість. От у вас і нолучилися латки на знімках, тітко Лисичко. Все правильної

— А може, й справді повітряні ями? — висловив сумнів і Грицько Грицькович.— Ми тут ще не досвідчені, та й літак же не пристосований. Розкидати добрива чи там обробляти поля гербіцидами — це одне, аерофотозйомка ж — зовсім інше. Як, Зінько Федорівно? Може, для цього треба найняти вертоліт?

— Ось побачите, що у вас зійде!'—пообіцяла їм тітка Лисичка.— Буде вам вертоліт!

— А ти, кажеться-говориться, не пар парка! — заспокоїв її Зновобрать.— Самусь — передовий механізатор, не міг же віп ото допустити... Може, справді повітрнпі, як кажеться-говориться...

А як стало в полях сходити, па Світлоярськ упав цивілізаційпий шок, якому піддалася навіть тітка Лисичка, що днів зо три металася своїм "Москвичем" по свіжому асфальту сюди й туди, щоправда, роблячи неспіливі спроби вивезти Зіньку Федорівну туди, де сходить найкраще, але спроби ті були занадто неспіливі, бо засіяпе ще не зазеленіло як слід, а цивілізаційпий шок діяв па головного агронома з силою майже такою, як па отого хлопця, що дочеппв до саморобного мопеда вихлопну трубу з гумового шланга.

А тоді сталася катастрофа! На буряковому полі, що починалося коло крайньої в Світлоярську хати Педана, не було сходів не на якійсь там латочці, а на ділянці в гектар або й півтора! Буряк сіяв Самусь. Педап мав до цього відношення суто географічно (бо поле починалося коло його хати), але Беданова дружина Га-лінка — виробниче: не зійшло саме на її ланці. І Це вже був не аерознімок і пе повітряна яма! Тітка Лисичка і домоглася, щоб па поле виїхало правління колгоспу, Самуся кликати пе довелося, бо він теж був член правління і разом з усіма [міг досхочу, як заведено казати, помилуватися ділами рук своїх. Чорне поле посеред першої весняної зелені, поле без сходів, мертве й страшно — для хлібороба мов жива смерть перед очима. Всі мовчали, павіть тітка Лисичка пе могла мовити бодай слово, зате Самусь не розгубився.

— Все правильно,— спокійпо сказав він.— Кури.

— Які кури? — здивувалася Зінька Федорівна.

— Педапові,— пояснив Самусь.— От спитайте в Гальки. Галько, в тебе курей скільки?

Галинка Педапова була з правлінням, бо Ях її ланка!

— Курей? — нічого не розуміючи, подивилася вона на Самуся.— А що тобі до моїх курей? Ти он скажи, як буряк сіяв!

— То скільки, скільки? — не відставав од неї Самусь.

— Ну, дев'яносто дві курки і один півень. |

— І однії з усіма справляється? — поцікавився Зновобать. !

— А в нас несучок три десятки, а то м'ясні все. Троє діток, ' треба ж зварити й приготувати, бо я в ланці, а Педан коло маниш...

— Свирйдопе Карповпчу, я протестую! — заявив Самусь. [

— Проти чого, кажеться-говориться? |

— Ви відходите од головного. Я все правління орієнтую, а ви | збиваєте. і

— Збиваю? |

— Аякже! Чули всі, скільки курей у Гальки? Дев'яносто дві , курки й нівопъ! А ви питаєте, чому не зійшов буряк. |

— То чому я;? — тихо спитала тітка Лисичка.— Чому?

— Все правильно. З'їли Педанові кури.

— Кури? Та ти здурів? — засміявся Зновобать.— Де це баче— І но, щоб курка їла бурякове насіння!

— Ви не бачили, а я от бачив,— сказав Самусь.— В Одарії Трохимівни он по історії проходили — так там кози й вівці всю | Древню Грецію з'їли. :

— Ну, товаришу Самусь, це вже ви щось не те,— не стерпів Гридько Грццькович.— Такі відкриття: то кури буряки у вас їдять, то вівці Грецію. Де ви бачили таких овець?

— Кажу ж: в історії. Ви звикли до всього передового, а в історії всяке бувало. Передові кози та вівці, може, й не з'їли б Древ-п'юї Греції, а відсталі з'їли.

— То мої кури, по-твоєму, теж відсталі? — підійшла до Самуся Галинка, а всім було відомо, що коли ця жіночка отак іде з тобою на зближення і коли в неї звужуються очі, то добра не жди, бо в такі хвилини задкує від неї й сам Педан. Самусь теж па всяк } випадок позадкував. !

— І ти посіяв бурячок, а вони його склювали? — допитувалася [Галинка, далі наступаючи на Самуся. і

— Все правильно. Склювали.

— І ти це доведеш?

— А й доведу!

— Як же? Моя"є, ловитимеш кожну курку й напихатимеш їй у рот бурякового насіння?

— Доведу, доведу! — погукував Самусь, відходячи па безпечну відстань і від Галинкп, і від усього правління.

— Ну що ти йому скажеш, отакому? — зітхнув Зновобрать.— Підсій, Лисичко, може, ще доженуть ці бурячки всіх інших.

Допитливі читачі вже, мабуть, помітили, що тут усе відбувається на передньому плані, або, як кажуть у театрі, на авансцені. На задньому плані — непробивна пітьма. Справа не в поді-

ях: їх автор мав в запасі скільки завгодно, добре знаючи, що тільки в багатому подіями й змінами житті люди набувають своєрідності й тих властивостей, якими, зрештою, різняться між собою. Отож подій у автора задосить і для переднього, і для заднього плану. Але як бути з темною непроглядністю психологічних ситуацій? Можна перелічити всі причини, які призвели до того, що Самусь лишив незасіяним добрий шмат бурякового лану, можна описати кожен крок цього чоловіка, проаналізувати кожен його вчинок і кожне слово, але незмога витлумачити мотивів поведінки, бо тут Самусь, на превеликий жаль, попри своє прізвище, да-Ілско не самотній і діє за відомим принципом: "Іван киває на ІПетра".

Ну, скажи, як воно було, визнай свій гріх, покайся, тобто по-самокріпткуйся, пообіцяй виправити помилки, засій той клопот за власний рахунок, будь чистий совістю перед людьми й перед собою. Хай уже письменники вдаються до неправди, щоб подобатися, бо їм кортить подобатися завжди і всім і будь-якою ціною. А ти ж передовий механізатор, про тебе найвищої думки сам і товариш Багатогаласу, сільське й колгоспне керівництво нікому по дозволяє тебе дискредитувати. І ось замість розкошувати такими вигодами найбільшого сприяння чоловік вдається до викрутів, вигадує курей, що клюють бурякове насіння (що може бути неапетитніше]), то вводить нову класифікацію овець на передових і відсталих, порушуючи прийняту в науці ознаку класифікації цих і домашніх тварин за довжиною, формою і оброслістю їхнього куприка (вочевидь, не пір'ям, а вовною). Після цього вся наша повага до Самуся неминуче пропаде і навіть вівці мали б заплакати над його подальшою долею в цій розповіді, бо вівці, на відміну від своїх родичів кіз, володіють здатністю плакати, наділені під природи так званими сльозовими залозами, яких кози за невідомі гріхи позбавлені.

Але не такий був Самусь, щоб відступати без боротьби! Коли він пообіцяв довести правдивість своїх слів, то...

46

[Дес ж таки автор не може допустити, щоб над усіма подіями панувала обтяжлива напруженість конфлікту. Відпочинь сам, дай відпочити й людям. Гомер у шістнадцятій пісці "Іліади", показавши, як троянці підпалили один з ахейських кораблів, і заспокоївши читачів повідомленням, що мірмідоняпи, могутні й хижі в бою, мов вовцюгани, готові прийти па допомогу, і в гадці по має мерщій кидати мірмідонян у бій! Хай собі палає корабель, чай тупцюють войовничі мірмідоняни, а поет спокійно оспівує п'ятьох їхніх вождів, розповідає про походження кожного з них, і неквапливо перелічує імена батьків і матерів, вимальовує в усіх деталях родовід і Алкімедона, і Фенікса, і Пізандра, і Сврода, і Менесфія. Без такої (відверто кажучи, неприродної) затримки дії епос немислимий. Зухвалому ж авторові (не Гомеру, а Загребель-ному) конче кортить написати саме світлоярівський епос, хай і куценький та піддирканий, бо, кажуть, тепер епос страшенно модний.

Нормальний плин розповіді, здавалося б, по вимагав вводити в конфлікт довкола буряків нових героїв, бо й так зібрано там мало не всіх пайповажніших людей Світлоярська. Але Самусеві потрібен помічник, а з присутніх па буряковому йолі ніхто в такому темному ділі помічником не міг бути. Тоді хто ж? Не інакше, як Рекордист Іванович, син Івана Івановича Несвіжого, колишнього обліковця тракторної бригади, а тепер старшого вагаря, завідуючого колгоспним сховищем пального і отрутохімікатів. Між палим для машип і гербіцидами для обробки зерна й нищення бур'янів па полях спільного немає нічого, ці вкрай несхожі речовини об'єднуються тільки особою Івана Івановича Несвіжого, якому правлінням колгоспу довірені ключі і від одного, і від другого сховища. А що спільного між Самусем і сипом Несвіжого Рекордистом? Один трудівник, другий ледащо, один гримить славою, про другого розлітається неслава, одного хоч, може, й не люблять, так шанують, другому — ні любові, ні шани, тільки махнуть рукою: "А-а, Рекордист

Іванович?.. Отой жабоштрик?.." Що може об'єднувати таких несхожих своєю поведінкою людей? Вік? Але Рекордист був молодший. Мотоцикли? Але в Самуся — це промія за трудові успіхи, а в Рекордиста куплений за невідомі заощадження Івана Івановича Несвіжого, певідомі й пе до кіпця з'ясовані, бо зростали вони невпинно і з такою швидкістю, що незабаром дали змогу придбати ще й "Москвича", па якому Рекордист Гс.няв по світлоярівському асфальту в неділю, щоб показатися перед людьми в усьому блиску й розкошах. Тут би можна було трохи затриматися, щоб розповісти про вагарювання Івана Івановича. Але ця посада в колгоспі оточена майже такою таємницею, як деякі містичні культи, і навряд чи з нашими слабкими силами вдасться підпести бодай краєчок таємничої завіси. Дамо змогу зробити це колгоспній ревізійній комісії, очолюваній уже тридцять років дідом Левенцем, і повернемося до отого питання про сиільність між Самусем і Рекордистом. В чому ж вопа і чи була насправді? Була, і в такому пункті, про який не здогадуються ні найдопитливіші, ні найдоскіпливіші, ні найпричішшвіші читачі.

Самусь і Рекордист Іванович були родичі! Бо Рекордист теж носив прізвище Самусь, а Несвіжими їх звали через те, що дід| Рекордиста Івановича Іван Самусь ще до війни, відбуваючи вій-і ськові збори в Яреськах... Ах, яка це була типово карпоярівська історія! Але автор боїться, що її виклад неприпустимо уповільнить нашу розповідь, і вимушений утриматися від спокуси поговорити про те, що сталося колись у Яреськах. А як же з епосом і з навмисним уповільненням дії? Про епос автор пам'ятає, але не забуває й того, що він не Гомер, а Рекордист Іванович — не строкатозбройний Мснесфій, тому про Ярсьськп поговоримо трохи згодом.

Отже, Самусь звернувся до Рекордиста Івановича як до родича з таким запитанням:

— Рекордя (це було пестливе від Рекордист), ти б поміг мені в однім ділі?

— Кики-брики! — блиснув Рекордист міцніючими зубами.— Кому ж і допомогти! Ми ж Самусі, а не собачі хвости!

— Все правильно. Слухай обома вухами.

— Кики-брики!

— Свисни в старого ключі від хімікатів, одімкни вночі сховище. Вночі, пойняв?

— Ну?

— І дістань там такого, щоб і верблюд здох. Можеш? : — Ну!

— І тоді зробимо одну штуку.

— Кики-брики!

"Робити штуки"—це для Рекордиста Івановича хоч і медом його не годуй. Все було зроблено мовчки, швидко, точно і, можна б сказати, з потрібною вишуканістю.

47

І, як пишеться в одній священній книзі, була ніч... А тоді (без посилань па будь-які книги) настав день. Вночі засипалося, вдень змололося, а вже "гоп, мої гречаники!" за всіма вакопамп мало б припасти на вечір.

Так воно й сталося. Зінька Федорівна скликала розширепе засідання правління, щоб обговорити наслідки (і оті Самусеві, яспа річ!) весняної сівби, порадитись про догляд за посівами, поставити завдання на майбутнє, мобілізувати трудівників, взяти відповідні (тобто підвищені)

зобов'язання, памітити й накреслиш плани. Одним словом, усе, як воно ведеться і як має бути в порядних людей. Доповідь збиралася робити Зіпка Федорівна, і вона б зробила ту доповідь, і зробила б, поза всякими сумнівами, , прекрасну доповідь, але не встигла розтулити рота, як до зали засідань нової контори (зауважимо, ая? на другий поверх!) влетів ► помічник комбайнера Левенця Педан, поперед нього влетів дух | дешевих сигарет, але не в дешевих сигаретах цього разу була суть, [а в самому Педапові. Бо влетів він не для того, щоб мерщій сісти [й слухати прекрасну доповідь Зіпки Федорівни. Ні, він став па ■ порозі, страшний і розкуйовджений, дико буксував очима, кривив "рота — ось-ось скреготне зубами, ліву руку тримав у кишені штанів, але ніхто не помітив пі буксування Педанових очей, ні кривленого рота, пі глибоко засунутої в кишеню (вона там так і залишалася впродовж усіх подальших подій) руки,— натомість усі побачили, що в правій руці Педап тримає величезного чорного півня.

Півепь був неживий, зате Педан — живіший за всіх живих, і з найглибших надр його душі так і рвалося обурення відчаю.

— Бачили оце? — крикнув він і махнув півнем, мовби хотів дістати до дванадцяти плафонної люстри, за яку колгоспний бухгалтер виклав шістдесят сім карбованців дев'яносто вісім копійок, а в колгоспного електромонтера Альоші Арсеновича перегоріло трп лампочки, поки він її чіпляв і монтував.

— Товаришу Педан, як це називається? — суворо звернулася до Педапа Зінька Федорівпа.

— Бачили? — ступнув до залу Педан і знов махнув півнярою, що вражав розмірами й красою навіть пежпвий. А кожен з присутніх легко міг уявити цього півня жпвпм і здоровим у його природному стані й природному оточенні, тобто серед курочок, як гордо походить він, як стріпує високим червоним гребопем, поклацує роговими шпорами па міцних ногах, як розставляє крила, нашорошує пір'я па шиї і кидає світові свій життєрадісний клич: ку-ку-рі-ку-у!

Півень для українського селянина — це символ незнищепості часу й самого життя. Вмирати він може тільки для борщу або для холодцю. Така смерть цілковито виправдана, бо в ній є достатня причина і благородна мета, адже нічого благороднішого не може бути для півня, ніж потрапити в найсмачніший у світі український борщ.

Але щоб отака безглузда, невиправдана і, як видно з Педанового відчаю, трагічна смерть?

Весь колгоспний актив, як заведено казати, завмер і стежив за Педаном, але Зінька Федорівна не завмерла, вона відчула відповідальність за дотримання порядку в залі, тому знов гнівно гукнула Недапові:

— Перестаньте бешкетувати!

— А я не бешкетую,— спокійно мовив Педан, придивляючись до людей, уважно й швидко пробігаючи по рядах, когось шукаючи, і знаходячи, і пробираючись до нього швидко, вправно, майже бігом і по дорозі розкручуючи свого півня так, що тільки свистіло в повітрі чорне перо і віяло па всіх чимось справді чорним, як загроза, помста і жах.— Я не бешкетую! — повторив з притиском і смакуючи цим словом Педан, і всі побачили, що він став навпроти Самуса і закрутив півнем у того над головою ще загрозливіше.

— Я вам не дозволяю дискредитувати нашого передового механізатора! — здогадуючись про Педанові наміри, крикнула Зінька Федорівна.

— Та я не буду його дискредитувати, а тільки мазну по морді оцим дохлим півнем! — спокійно промовив Педан і...

Але ж Зінька Федорівна кричала не по телефону й не по радіо, а Самусь сидів не посеред Аравійської пустелі. Він, як і всі інші, сидів у

напівм'якому кріслі виробництва Київської фабрики імені Боженка, поставленому дуже близько до такого самого крісла (дерев'яне, покрите синтетичним лаком, оббивка — гобелен чер-

воного кольору, тканина синтетична), і в тому кріслі сиділа Котя. Але й па цьому ми не можемо поставити крапку, бо до Котиного крісла притулене було ще одне таке саме, а в ньому — Гриша Левенець. А ви що хотіли? Щоб там сидів колгоспний ветфельдшер Федот Задорожній, який би засвідчив смерть Педанового півня? А Гриша щоб полишив Котю без нагляду біля Самуса? Пробачте, але свого не віддамо нікому! Прокаталася на мотоциклі з Самусем — нрокатаїся й зі мною. Сіла на правлінні поряд з Самусем — сядь і поряд зі мною. Принцип рівноправства й справедливості в усьому.

Отже, сиділи вони так: Самусь, Котя, Левенець. Або: Левенець, Котя, Самусь. З Самуса м" почали тільки тому, що Педан зупинився коло нього і мазнути півнем хотів саме його, для чого, відповідно замахнувшись, трохи відхилившись для зручності й щоб посмакувати актом покарання, він...

Дорогі товариші, ми не можемо спокійно спостерігати, як в одному з українських передових колгоспів передового механізатора б'ють по обличчю дохлим півнем! І Гриша Левенець так само не міг спокійно спостерігати, він схопився зі свого розкішного крісла саме вчасно, щоб упіймани Недапову руку з дохлим півнем, повиснути на ній усім тягарем свого молодого, дужого тіла, пригнути її донизу і, таким чином, не допустити наруги над Самусем.

— Пусти! — закричав Педан.

— Не пущу! — відповів Гриша.

— Молокосос! — знов крикнув Педан.

— Однаково не пущу! — запевнив його Гриша.

— Голоцмопик! — уже Самусевим словом обізвав Левенця його помічник.

— Давай, давай, це в нас безплатно! — підохотив його Гриша. Він захищав Самуся не від любові й поваги до того і пані і ь не

керуючись вищими цілями дотримання порядку. Коти — ось пояснення! Вони з Самусем справді суперники, може, й непримиримі вороги, але боротьбу слід вести тільки благородну і засобами благородними. Тому Гриша ніколи й нікому не дозволив би зганьбити Самуся перед Котинпмп очима, та 'ще в такий брутальний і безглуздий спосіб, як надумав оце зробити п'яний Педан. Бо хіба неп'яний міг би?

Гриша нічого не знав про вчорашню подію па полі коло Педа-нової хати, про дев'яносто трьох курей Галинчипих, і про Саму-сєву погрозу довести свої слова про бурякоїдних курей, і взагалі про те, що "все правильно". Та хоч би й знав, то не зміг би, мабуть, пов'язати все те з оцим маханням дохлим півнем над Самусем, а коли б і пов'язав, то однаково кинувся б боронити Самуся, бо тим самим боронпв честь Коті, власну честь і всього Світлояр-ська. Три грецькі богині вручили задовго до початку па-шої ерн яблуко краєн рядовому пастухові пе за те, що він був штангіст, боксер, вигравав м'язами, гпув підкови і кидав через себе бичка-третячка. Пастух Наріс покоровив богипь своєю інтелігентпстію і благородством. Благородство виказував і Грпша Лсвсиєць, вступаючи в боротьбу з Педаном, і хоч Педан був набагато дужчий за Гришу, але вдарити Самуся півнем ніяк не міг, бо клятий хлопець пригинав і пригинав йому праву руку (ліва ж, як сказано вище, була засунута глибоко в кишеню штанів і так там і залишалася). Тоді Педан, переконавшись у марності своїх зусиль, потягнув Левенця до столу президії, по дорозі смикаючи руку з півнем і таки висмикнув її (молодих сил Гриишних забракло для боротьби з жиливим помічником), і сталося це саме тоді, коли Педан опинився перед Зінькою Федорівною, яка стояла, спопеляючи непокірливого своїм керівним поглядом і тяжкою

жіночою зневагою, бо жінка лишається жінкою навіть тоді, коли двадцять п'ять років незмінно очолює колгосп.

Але в Псдапові палав вогонь набагато дужчий, ніж у Зіпці Федорівні, ця жіпка, хоч і керівна, не змогла спопелити чоловіка, хоч і рядового, чоловік став розмахувати над головою в голови колгоспу неживим своїм півнем, супроводжуючи ці малопристой-ні дії ще непристойнішими словами. Ніякий папір і друкарський верстат не витримали б слів, промовлених Педаном, тому читачам доведеться папружнити свою уяву, мобілізувати весь життєвий досвід, закликати на поміч деяких зарубіжних письменників, щоб здогадатися, які то були слова.

Ото крутіня дохлим півнем і барвисті слова Педанові остаточно затуманили суть подій, вже піхто й не цікавився тепер нічим, окрім запитання: попаде Педанові чи не попаде? Про Самуся було забуто, і, коли б його спитали, чи це справедливо, він би відповів: "Все правильно".

48

А на Педапа наслано дільничного міліціонера Воскобойника. Воскобойник не мав нічого спільного з сільським детективом Аніскіпим, змальованим письменником Ліпатовим. На корпійчу-ківського міліціонера Редьку він теж не схожий. Це був, коли можна так висловитися, глибоко патріархальний міліціонер, який дотримувався того погляду, що не слід мозолити людям очі СВОЄЮ присутністю і нагадувати їм про можливість порушення порядку або здійснення злочину. Він спокійно жив собі в райцентрі, лиш іноді об'їздив села своєї дільниці (до речі, за площею більшої, ніж велике герцогство Люксембурзьке), використовуючи для цього не новочасні знаряддя транспорту, а старенькі, ще довоєнні бігунки, запряжені сіренькою кобилкою. Їздив Воскобойник по селах нечасто, гармонійно узгоджуючи свої службові обов'язки з потребами матеріального порядку: в одному колгоспі розживався клуночком борошна, в другому півсотнею (сотні він не брав ніколи, бо любив свіжепькі) яєчок, у третьому медком, а все плачено повповартісним карбованцем, але приємність полягала в тому, що купувалося свіясепькс

і не деінде, а в господарствах довіреної тобі діляниці, що дорівнювала, може, цілій Бельгії.

Уперті посилення па зарубіжні країни можуть видатися декому недоречними стосовно скромної постаті сільського діляничного міліціонера. Але автор свідомо пішов па те, щоб створити для Воскобойника відповідний колорит, або, коли сказати пишніше, ореольність. Бо сип простого українського міліціонера Воскобойника був дипломатом, весь час перебував саме в отих зарубіжних країнах. Правда, слово "Воскобойник" ялось пе тулилося до жодної з іноземних мов, зате з додатком лягало скрізь, як влите: "Містер Воскобойникср", "Мосьс Воскобойнике", "Синьор Вос-кобойникор", "Дон Воскобойникор" і так далі.

Міліціонерові Воскобойппку страшенно кортіло бодай зрідка вживати на території своєї діляниці яку-небудь іноземну мову, щоб бути схожим не на вигаданого Ліпатовим Аніскіпа і не па міліціонера Редьку, який тільки й знав "Давайте не будемо!", а на свого сиия-дипломата, що так і чесав по-якому ти хочеш: чи по-англійському, чп по-німецькому, чи по-турецькому. Але звідки не знати міліціонерові глибша" пенсійного віку іноземні мови? Воско-бойник пе міг запам'ятати жодного слова, хоч як допитувався в сина, коли той раз па три роки заскакував у гості по дорозі з одної Америки в іншу, з Близького Сходу на Далекий, з Таїті на Гаїті, з Японії в Патагонію і так далі, бо діляниця міліціонера Воскобойника лежала якраз посередині між цими континентами, країнами й державами.

Трохи подумавши, старий Воскобойник несподівано для себе зробив велике відкриття: в українській мові безліч слів неймовірно схожих на іноземні, а коли взяти до уваги той факт, що значення деяких з них піхто з молодого покоління висе не знав і не міг знати, то виходило, що иершоліппію з них надавалося до вжитку з вище названою мстою. Наприклад: лемішка. Або: жостір.

Воскобойник вибрав само жостір. Вживав його попервах ощадливо, тоді запустив на орбіту своєї мови сміливіше, згодом уже не обходився без нього пі тоді, коли злочинність неприпустимо зростала, пі коли падала порівняно з минулим роком, слово "жостір" в устах Воскобойника могло бути лайкою і похвалою, виконувало роль вставного і замінювало ціле речення, модифікувалося в різні частини мови, стаючи з іменника дієсловом, прикметником, займенником, іподі слугувало в ролі універсального замітника, і тоді Воскобойник, хоч що б йому казали, не говорив нічого, а тільки муркотів "жостір, жостір, жостір", щоразу надаючи слову різних інтонацій, відтінків і кольорів так, як це навчилася тепер робити легка промисловість, фарбуючи однакові спідниці то в темне, то в яскраве, то в безсистемне, то в пістряве.

Коли на ранок після події з Педановим півнем Воскобойника викликано до Світлоярська і він прикотив своїми бігунками до сільради, то спитав у дядька Зновобрать:

— Що в тебе за жостір? Зновобрать виклав суть справи.

— Ну, нажостірилп! — гмикнув Воскобойник.

— Треба скласти протокол на Подана,— сказав Зновобрать.— Не можна так пропустити безпорядку.

— Жостір! — махнув рукою Воскобойник і покотив шукати вшіуватця.

Власне, на той час усе вже роз'яснилося, і Світлоярськ зрозумів учинок Педана, а зрозумівши, простив. Бо й як не простити!

Самусь, добувши з допомогою Рекордиста (цього не знав ніхто, бо Самусь мовчав, але автор не має права мовчати навіть під загрозою звинувачення в надмірній балакучості) отруйних гербіцидів, обробив ними пшеницю і вночі посипав отруєну пшеницю від Педанового двору до бурякового поля. Щоб не звинуватили його в намірі потруїти людей,

Самусь позакопував дерев'яні таблички з написом: "Стій! Отруєно!" Але Педанові кури, хоч народилися й зросли в країні суцільної грамотності, все ж були тяжко неписьменні, неписьменним виявився й чорний півень, що так героїчно справлявся з своїми обов'язками, успішно обслуговуючи аж дев'яносто дві курки; півень і повів курочок по пшеничному сліду, вони надзьобалися Самусевого зерна і до обіду подошли всі в кількості дев'яноста трьох штук, або осіб, як записав у складеному протоколі Воскобойник.

До протоколу він забув занести, що в Педана було трос маленьких діток, що кури пелп для тих діток яєчка, а Галинка різала коли-пе-коли курку, щоб смачпішпм і пожпвнігаим був борщ для діток, для механізатора Педана і для неї самої, бо ланковій теж потрібні були спла й енергія.

— Все це жостір! — заявив Воскобойник, з особливим смаком розписуючи курячу неписьменність, через яку вони не змогли прочитати милостивих Самусевих попереджень і внаслідок власної необережності поздыхали всі до одної. Головне, ясна річ, було не в Самусеві й не в курях, а в дохлому півневі, яким Педан крутив над головою голови колгоспу в присутності всього колгоспного активу, висловлюючись при тому грубими, нецензурними словами. Коли б Воскобойника спитали, чи є негрубі, або лагідні, нецензурні слова, він відповів би своє "жостір!", але його піхто не питав, бо не для того ж чоловікові довірено дільницю завбільшки з Голландію.

Тут автор відчуває, що в своїх порівняннях Воскобойникової дільниці може дійти до цілої Австралії, тому передбачливо усуває міліціонера з розповіді, залишаючи тільки його протокол, який другого дня був переданий слідчому райоппої прокуратури Сала-масі, а той, оформивши справу, мав доповісти прокуророві Дашку, який уже передав би її (тобто справу і, звичайно ж, па Педана) судді Верещаці.

Як ця справа потрапила до рук секретаря райкому партії Степана Михайловича, не може пояснити навіть доктор еру-дичних наук

Варфоломій Кнурець, який твердо вірить у те, що рушниця, повішена на стіні в першій дії п'єси, конче має вистрелити, а суддя Верещака, введений автором у цей не зовсім серйозний роман уже в перших розділах, повинен неодмінно когось засудити коли не в середині книжки, то хоча б наприкінці. Бо такі закони жанру, а всі закони, правила, постулати, формули, теореми, аксіоми, гіпотези Варфоломій Кнурець знає і вірить у своє знання так само, як вірить у своє призначення когось укусити великий злий собака, припнутий у дворі па довгому ланцюгу.

Від Воскобойника ж нам повинно перейти у спадок словечко "жостір", яке багатьма студентами може бути успішно використане для складання екзаменів з іноземних мов навіть при цілковитому їх незнанні. Тут немає помилки ні в застосуванні множини до слова "іноземних", ні в слові "пезнанпя". Бо "жостір" у справі складання екзаменів може стати ще могутнішим, ніж Гришин "талатай"

Скажімо, вам треба здати англійську. Хай вас не бентежить та обставина, що ви не знаєте жодного англійського слова! Не знаєте, то й не треба. Не морочте собі голови. Зате ви знаєте "жостір", якого не знає жоден викладач англійської, і цей викладач буде так приголомшений своїм незнанням, що негайно поставить вам п'ятірку. Коли на здачу англійської буде черга, ідіть здавати французьку. Адже вам одпаково! Французи "жостіра" теж не знають! Не потовпитеся на французьку — здавайте португальську, хінді, суахілі, малайялам, будь-яку з живих і мертвих мов, навіть з отих вигаданих кібернетиками для їхніх ЕОМ! Успіх скрізь стопроцентний! Автор досі не може збагнути, як це Іван Ієатурботний, Що сотні разів чув од міліціонера Воскобойника всемогутньо-ма-гічне слово, не скористався ним для того, щоб вступити в якийсь-небудь інститут, захистити дисертацію і організувати (очоливши, ясна річ!) кафедру жостірознавства! Мабуть, тільки неймовірна зайнятість набагато важливішими справами стала Безтурботному на заваді.

Але про Безтурботного мова ще попереду, а нам треба повернутися до Педанових курей. Шкода, що тут не застосуєш веселої формули

Франсуа Рабле про постійну необхідність повертатися "до своїх баранів", бо нам доведеться повернутися лише один раз, та й кури — це все ж пе барани, хоч з вівцями Самусь і спробував їх порівняти, як ми бачили. Про баранів же можемо сказати тут тільки те, що їм, на відміну від козлів, бракує борода і що в них, як засвідчував це ще вісімдесят років тому професор агрономії імператорського університету святого Володимира С. М. Богданов,— своєрідний голос. До чого тут козли і барапачі голоси? От цього вже пе знають ні автор, ні сам доктор ерудичних наук

1G7

Варфоломій Кпурець. Єдина надія на тих (деяких, деяких, дорогі товариші, а ще точніше — поодиноких) літературних критиків, які вміють гребтися в тексті, мов кури в попелі, і завжди щось там вигрібають (до речі, чи не іспус якогось ще не встановленого наукового зв'язку між цим процесом і прізвищем автора? Це могло б дати матеріал ще для одного роману, і, дивись, може, п вийшла б пепогана штучка).

50

Як стають секретарями райкому? В наш час, у нашій країні це надзвичайно просто. Спитайте Степана Михайловича. Він примружено погляне в далину голубими своїми очима, збере добрі зморшки у куточках очей, пустить ті зморшки понад вилицями і... пе відповість вам нічого або ж відповість так: "А що казати?" Шістнадцятилітнім пішов на фронт, всю війну автоматником, лишив руку в Празі, інвалід. Але з одною рукою став комбайнером, косив перші повоєнні пшениці (негусті, ой негусті!), вчпвся, головував у колгоспі, завідував райсільгоспвідділом, потім обрали головою райвиконкому, останнє семиліття — секретар райкому. Життя типове, але нестабільне. Не те, що в дядька Зновобрать, де тридцять років безперервного стажу на посту. Ото стабільність!

До Світлоярська Стенай Михайлович їздив частіше, ніж колись до Карпового Яру, і не тому, що й пим заволодів цивілізацііний синдром, а

через те, що було ж па що подивитися! Взірцем було не саме село, а й поля колгоспу "Дніпро", бо чи й знайдені такі ще десь, а вже що такого агронома, як тітка Лисичка, піде більше помає, то це вже папевпе. Степан Михайлович приїздив у поля "Дніпра" без об'явлень, не любив, щоб йому виїздили назустріч, давали пояснення, шанобливо стримували віддихп, ловили вказівки й мудрі зауваження. Та хоч як зненацька налітав на світлоярів-ські поля Степан Михайлович, завждц стрічав у степу тітку Лисичку і вже тут відводив свою душу, сповідався, причащався, надихався, карався, каявся, питав порад, тоді слухав скарги, просьби і просив сам.

— Не можу тобі давати порад для чужих полів,— казала тітка Лисичка.— Поля — мов люди. Зпаю свої поля, а більше — пі. Повчатиму людей, а в них пе вийде, і вони скажуть: "Ота Лисичка набалакала..." Все на світі неоднакове, неоднаковий і підхід до нього.

Цього разу, як завжди, Степан Михайлович спіткав у полі Лисичку, але про зустріч ту піхто не зпав, не зпали й того, що в машині з пим приїхала з райцентру Педанова Галинка і попросилася зійти саме тут, коло тітки Лисички. А ще попросила нікому не казати про те, що морочила вона голову секретареві райкому, ну, і все інше, що в таких випадках, може сказати молода колгоспниця, в якої сталося те, що читачам уже відомо і без пояснень.

— Ви вже нікому ж,— іде попросила Галинка трохи мовби аж засоромлено.

— Не турбуйтеся,— сказав Степан Михайлович.— Зпаємо ми втрьох, і все. Ллє мп люди свої. (Про автора забув, і доводиться самочшшо примазуватися до "своїх").

І поїхав не до голови колгоспу, як звичайио, а до товариша Зновобрать.

Топ сидів у новій сільраді, в новому кабінеті, па новому стільці, за новим столом і розглядав свіжий ілюстрований журнал.

— Щось цікаве? — спитав Степан Михайлович.

— Колгоснпа коптора. Костромська область. Контора, а з білими колонамп. От і думаю: для сільської Ради колони б підійшли. Тут я проморгав трохи.

— Може, й проморгав,— з підозрілою загадковістю в голосі мовив секретар райкому. Зновобрать, завдяки величезному своєму керівному досвіду, вмить уловив щось не те в тоці голосу Степана Михайловича і стривожився.

— Не те кажу?

— Тобі впдпіше, Свпрпдопе Карповичу.

— Тоді, кажеться-говориться, все ясно. Приїхав ти неспроста.

— А спроста мені трудно їздити.

— Хтось павпковбасював?

— Та ні.

— Що ж, коли не секрет, кажеться-говориться?

— Школу нову відкриваєш? — присів коло відчиненого вікна Степан Михайлович. Перетииаючп центральну площу Світлояр-ська, порушуючи всі правила й здоровий глузд, летіли пе зпати звідки й не зпати куди два мотоциклп "Дніпро" з колясками, одразу сімдесят дві кінські сили в гримінні й ревіппі везли на собі всього лиш трьох: у передньому

мотоциклі білявий хлопець і циганкувата дівчина, в задньому — прямоспинний, картиино-врод-ливий, гордий і пишний Самусь власною персоною. Переднього Степан Михайлович теж упізнав: Левеиець. ДІВЧИНИ секретар не знав і сам до себе сумно всміхнувся: коли вже пе знаєш усіх дівчат у районі — вважай, що постарів. Зновобрать теи" підійшов до вікна і теж подивився вслід сімдесяти двом кінським силам.

— Асфальт проклали — тепер хоч з шапки вбийся. Катаються, а діло стоїть. Ти про яку школу, Степане Михайловичу? В нас же й так найновіша в районі.

— Чув, ще одну відкриваєте?

— Яку?

— Для курей, чи що.

— Для курей? Та ти, Степане Михайловичу, кажеється-говориться, шуткуєш із старого?

— Ну, як же? Таблички в полях виставляєте для курей. Написи там усякі. Попередження й застереження. А кури — неграмотні.

— Степане — Михайловичу, та хіба ж тут кури? Цей Педап прибіг, кажеється-говориться, прицурпелив дохлого півняру і ну крутити над головою в Зіньки Федорівни і всякими такими й ис такими словами...

— Кого, Зіньку Федорівну?

— Та весь актив!

— Слова такі й пе такі — це погапо. Ало я; І актив ваш. Як ви допустили, щоб Самусь...

— Та чи ти не гшасш цього чоловіка? Над ним же ніяких контрольних органів нема!

— Як то нема? ТИ ХТО тут?

— Ну...

— Пам'ятаєш, хто ти в Світлоярську?

— Кажеться-говорнться, тридцять літ і зим...

— То як же ти, старий комуніст, допустив, щоб маленьких дітей лишили голодними, та ще й на їхнього батька заводили судову справу?

— Так словами ж такими і півнем крутив над головою, кажеться-говорнться...

— Де вант радіовузол? — різко підвівся Степан Михайлович.— В Будинку культури?

— Там самі пластинки. А перекличка — в конторі в Зіньки Федорівни.

— Сільрада що ж — не має?

— Та про нас самі постанови, а матеріальної основи ніхто не підводнії". Вся основа в колгоспі, туди все й забирають.

— Лу, ви тут сусіди, можна помиритися.

— Миримося, Степане Михайловичу, ало ж авторитет не той. От візьми церкву. Чого вона стояла тисячу років? Бо вся в золоті, в іконах, в солодкому кадїппі. На пеї грошей не жаліли, люди й валили туди валом. Досі он шукають, де б дитину охрестити. Народові пишноти треба.

— Тп Яч зал урочистих церемоній масш у сільраді?

— А скільки в районі таких сільрад? Світлоярівська, та й уже?

— Пишнота — це правильно. Але справедливість — ще важливіша. Ходімо до Зіньки Федорівни. Вестимеш радіоперекличку. Даси належну оцінку і все інше. Самуся знайдеш по радію. Хай зсадять з мотоцикла — і до мікрофона. Добре, що ніхто його не бачитиме, тільки почують. І хай заплатить Педанові за всіх курей. По рнпочпій ціні.

— А Педан же як?

— Сам і вирішиш.

— Хай просить пробачення у Зіньки Федорівни і в усього активу.

— Правильно. А ти попросиш пробачення в його маленьких діток.

— Степане Михайловичу, щось воно, кажеться-говориться...

— Не так? А як? Підкажи, Свиридове Карповичу. Тебе як у селі звуть?

— Ну, каяхеться-говориться...

— Кажи, кажи! Як?

— Ти ж знаєш.

— Зновобрать? І це ж не з посміху, а з любові. То й виправдуй своє звання щодня і в усьому. Звідки в тебе така косоокість на ртудей? Ті чорненькі, ті біленькі, тпх тільки по голівці, а тих — так проти шерсті. Самуся хай ще пересіє буряк. І віднести за його рахунок. Бракоробства не простимо нікому. Не подивимось на заслуги.

— Вже пересіяв. Хай би спробував не пересіяти нашої Лисич-

був!

І Радіоперекликів Зновобрать ніколи не проводив. Чув, як це робить Степан Михайлович, Зінька Федорівна теж оволоділа новим Способом управління, але Свпридон Карпович надавав перевагу контактам особистим. Звертатися до чоловіка, якого не бачиш, не вожено взяти його за ґудзик, покласти йому руку на плече, зазирнути в очі, закурити з ним міцненького,— ну як це можна?

Тому коли сів до мікрофона в кабінеті голови колгоспу, то на всій території Світлоярівської сільради чулося лиш відкашлювання, похмикування й погмикуваппя, тоді все потонуло в грюкоті '(Зновобрать випадково звалив мікрофон), тоді щось чхнуло па весь Світлоярськ (може, старий карноярівськпй чортяка від ма-ішипних вихлопів), але все ж таки голова сільради спромігся сказати слово й друге, а далі так захопився, що вже й забув: мікрофон перед ним чи Самусь, Педан, колгоспний актив і всі справи світлоярівського населення.

Радіопереклик вдався па славу, його згадували, може б, і досі, якби не дванадцять примірників "Королеви Марго".

51

Як підказав авторові доктор ерудичних наук Варфоломій Кнурець, у середньовічних містеріях писали: "В перервах пехай чорти гасають по сцепі з відповідними рухами". Мп вже запустили двох чортів у повітряний простір пад Світлоярськом, але то була чиста містика, вигадка, далека від матеріалізму, серйозна ж розповідь вимагає дійових осіб так само серйозних, обґрунтованих, земних і правдивих. Питається: до чого тут прпписи середньовічних містерій? Яке відношення мають вони до стилю соціалістичного реалізму, що ним послідовно керується автор цього роману? Ні до чого і ніякого, скажемо одразу, щоб відвести від себе всі

ймовірні підозри і звинувачення. Про давно забуту мі-істерію Варфоломій Кнурець нагадав авторові вже після того, коли автор розповів йому про Івана Безтурботного і спитав, куди б його втулити, бо Іван Безтурботний не лягав нікуди, не вмщувався ні в яке ложе, не входив ні до яких рубрик: пі до трудівників, ні до керівників, ні до передових, пі до відсталих.

— Зроби його чортом для інтермедії,— порадив Кнурець.

— Та який я;е з Безтурботного чорт?

— Тоді — чортиком.

— А що скаже громадськість?

— Громадськість теж повинна мати почуття гумору.

— Почуття гумору — це все ж суто індивідуальна риса. Чи мо-ме воно бути колективним?

— ІЩе й як може! — зареготав Кнурець.— Коли хочеш, то це почуття саме колективне, воно характерне для цілих народів, для великих мас, які передають його окремим індивідуумам, примушуючи сміятися навіть тпх, хто ніколи не сміявся і не мав наміру сміятися взагалі. Бо коли ти потрапляєш на площу, де регочуть, що ти робитимеш?

— Ну, гаразд. Але хтось жо мас сміятися перший?

— Ти автор — ти й смійся. Бо коли й література не сміятиметься, тоді хто ж це робитиме?

— Але Безтурботний викликає в мене ВЯЇЄ й не сміх, а стурбованість.

— Віп твій герой — твій і клопіт,— сказав Кнурець і вмив руки, як це він умів завжди робити, бо порадники, консультанти, ерудити завжди вміють стати осторонь і вмити руки за прикладом римського прокуратора Пілата.

І все ж таки автор вирішив збунтуватися проти ерудита Кнур-ця. Бо який же з Безтурботного чорт або й чортпк? Те, що він зумів дістати для району цілих дванадцять примірників "Королеви Марго", ще не свідчить про його надприродну силу, хоча, загалом кажучи, в цьому ділі без втручань нечистого не обійшлося, в чому легко переконатися, помноживши кількість тільки сільських районів нашої країни на дванадцять. Вийде цифра, яка перебиває всі видавничі можливості, а ще ж не враховано райони міські, столиці союзних республік, Москву й Ленінград, ВАМ, Самотлор, Нурек, антарктичні експедиції, а також Товариство книголюбів. Як при таких потребах, та ще враховуючи ту обставину, що українські видавці взагалі чомусь не друкують "Королеви Марго", як, питаємо, чоловік міг дістати для району одразу дванадцять примірників цього славетного роману, причому сім примірників — видання алмаатипського, а п'ять кишинівського? Звичайно, в районі макулатури було зібрано стільки, що не вистачило б і тисячі двісті "Королів Марго", але Безтурботний знайшов вихід і з цієї ситуації: віп роздав свої дванадцять примірників начальству, а за макулатуру не дав нічого, щоб нікого не ображати відмовою, бо, коли не одержує ніхто, тоді ображених немає, всі рівні, а рівність — це штука зпачпо вища й дорожча, нія" там якийсь ромап Олександра Дюма (чи й Павла Загребельного, додамо, використовуючи своє становище).

Про книжки довелося говорити позачергово не тому, що це для Безтурботного було головне, а тільки зважаючи на конфлікти між книготоргівлею і збирачами паперової макулатури. Для самого ж Безтурботного це був не більше піж епізод, дрібиичка, ніщо порівішло з тими висотами, якими він оволодів і заволодів після того, як автор цієї розповіді мав необачність штовхнути цього вигоду--ваного смачними плескачами хлопця в сферу діяльності по охороні пам'ятників історії й культури.

Іван Безтурботний почав з рідного села (бо завжди треба з чогось починати і бажапо не з нуля), і, хоч не мав ні високої грамотності, ні особливих знань, незабаром наробив страшеного гамору завдяки своїй енергійності, яка опиралась па добру вгодованість. Він посдпав у своїй особі керівництво (на громадських засадах!) добровільним спортивним товариством "Урожай" і Товариством по охорооні пам'ятників історії та культури, тоді взявся за Товариство по охороні природи, тоді випросив у судді Верещаки первинну організацію ружжа і вудки, тоді приєднав Червоний Хрест і Півмісяць, Товариство рятуваипя па водах, Товариство книголюбів; віп колекціонував товариства, як нумізмати збирають монети або філателісти — марки. Але колекціонери, як правило, вимушені вкладати в свою пристрасть і власні кошти, а Безтурботний не витрачав жодної копійки. Всі товариства добровільні, але членство в них обов'язкове! — ось лозунг, який проголосив Безтурботний, примусивши правління колгоспу зробити колгосп "Дніпро" членом дванадцяти добровільних товариств і сплатити колективні внески в сумах, які відраховувалися з річних прибутків колгоспу. Сам Безтурботний, хоч не платив ні копійки, не мав і зиску від цього людної копієчки! Він працював за ідею і для ідеї, він горів, кипів, клекотав на громадській роботі безкорисливо і самовіддано.

Віп сподівався тільки на одне: його помітять, повинні помітити й палежпо оцінити його запопадливість так само, як помітили колись швидкісні методи Самуся.

І віп не помилився. Його помітив той самий товариш Багато-галасу, що підняв колись Самуся, але чи то вже Багатогаласу постарів, чи злякала його енергійність Безтурботного, яка перевершувала все бачене й знане високодосвідченим вічним райоппим уповноваженим, чи, може, не хотів він втручатися не в своє, але Багатогаласу не став ВОЗПОСИТИ славу Безтурботному, а передав його заступникові голови райвиконкому Крикливцю, на якого, крім основних його обов'язків, покладено керівництво сорока двома комісіями. Там були комісії по охороні, по боротьбі, по розвитку, по стримуванню, по освоєнню, по роботі з жінками, по роботі з молоддю, в справах пенсіонерів, у справах культів, по

культури, по обрядах, по торгівлі, по дорогах і містках, по радіофікації й електрифікації, по боротьбі з хуліганством, по боротьбі з пияцтвом, по охороні природи, по виловлюванню бездомних псів і котів, по обов'язковій організації добровільних товариств, по вивчеплю дедалі зростаючих потреб, по підтримці того, що народжується, і по виявленню того, що має народитися. Посада заступника голови сільського райвиконкому, мабуть, найуніверсальніша в діях людства. Але Крикливець, як і сотні його колег, не губився, не демонстрував світової скорботи, не відпускав до себе ні інфарктів, ні інсультів, мужньо ніс увесь огором своїх неймовірних обов'язків, був бадьорий, оптимістичний, привітний, дивився на життя з надіями і ніколи не втрачав перспективи і не впадав у відчай. Коли провалювався десь у районі місток, Крикливець будував два нових, коли завалювалися два сквернейки — споруджував один, але такий, що аж дзвенів! Коли Крикливцю казали, що в Стамбулі щороку виловлюють усіх бездомних псів, а в Римі всіх нічиїх котів і їх за рік стає ще більше, Крикливець тільки всміхався таємниче, бо вірив, що вже коли він виловить, то ніхто так не вгіловіє. Він пробував навіть ілюстрації ілюстрацій: з одного боку, боровся за розвиток торгівлі, який неминуче включав і продавання "Екстрп", а з другого, боровся проти пияцтва, яке ця іродапа "Екстра" чомусь викликала, бо хто її купив, той випивав, і якось піхто не знайшов для клятої горілки ніякого кориснішого застосування.

Отже, як видно з цього коротенького опису, Крикливець приречений був жити й працювати серед суцільних протиріч, у майже безнадійній перевантаженості, без ніяких сподівань на те, що з'явиться чоловік, який візьме на свої плечі бодай часточку його тягара.

І тут з'являється Багатогаласу і безвідповідально заявляє: є такий чоловік! Де? В Світлоярську! Хто такий? Звідки? Місцевий вихованець. Звуть Іван Безтурботний.

Крикливець метнувся до Світлоярська. Поїхав, розпитав, переконався. Безтурботний хоч не вразив його грамотністю, зате зачарував здоровою напористістю, а ще більше (як і автора свого часу)

плескачами своєї матері. Крикливець, якпй, до речі, відповідав також і за розвиток системи громадського харчування в районі, одразу ж подумав, що добре було б у райцентрі поряд з чайною і вареничною відкрити ще й плескачну, запросивши туди шеф-поваром тітку Вустю. Але Івап Безтурботний і слухати не хотів, щоб тягти її за собою до райцентру.

— Давайте так,— заявив він з усією рішучістю і відвертістю, якими відзначався,— коли берете мене в район, то беріть самого! Батьків зруїпатн з місця не хочу. Вони тут приросли. Берете мене?

— Беру,— сказав Крикливець.— Нам треба організувати товариства у всьому районі.

— Все організуємо, і буде блиск! Мспі аби квартира в районі.

— З квартирами трудно, але знайдемо.

— Ну, й зарплатня.

— Це просто. Зробимо тебе відповідальним секретарем якогось товариства.

— Товариства? — засміявся Безтурботний.— Та ви шуткуєте? Ото б я ради якогось товариства кинув материні плескачі? Та ще — секретарем? Хоч би вже головою.

— Голова в пас — па громадських засадах. Без зарплати. Ми зобов'язуємо відповідальних працівників очолювати добровільні товариства. Хоч, правду кажучи, вже в районі не вистачає й відповідальних працівників.

— Гаразд,— зітхнув Безтурботний,— коли вже секретарем, то всіх товариств, які є. І щоб скрізь зарплата.

— Л фінансова дпсцппліпа? — пагадав Криклпвець.

— Яке мені діло до фінансової дисципліни? Хочете, щоб я вам підняв діло, я й підніму! Аби гроші! А ви вже знаєте, як там зробити...

— Та знаю,— почухав потилицю Криклпвець, згадуючи, що він, крім усього іншого, очолює також комісії по якості й ефективності, по режиму економії, по внутрішніх резервах, по скороченню адміністративно-управлінського апарату, а також комісію по затиканню дірок, хоч де б воші виппали і хоч які великі були. Він уявив, скільки дірок наробить у районнім бюджеті Іван Безтурботний, і все ж таки вигукнув:

— Ну, хай буде! Беру!

Так Іван Безтурботний опинився в райцентрі, став власником двокімнатної квартири, мав у своєму розпорядженні мотоцикл добровільного спортивного товариства "Урожай", одержував зарплату в товариствах охорони пам'ятників, охорони природи і книголюбів, мав вільний доступ на всі бази райсиоажнвсиілки, володів правом полювати й рибалити в усіх заповідниках і заборонених угіддях, знайомство водив не тільки з райопними керівниками, а й з усіма, хто приїздив з області й столиці, автора цієї розповіді не впізнав і не помітив, автор жового хоч і помітив, але не впізнав попервах, так змінився Іван Безтурботний, таким розкішним і поважним чоловіком став за якогось півроку! Коли ж, упізнавши Безтурботного, автор спробував йому нагадати про себе, той довго тер собі лоб, марно намагаючись зобразити на добре вгодованому обличчі те, що зветься думанням.

— А-а,— нарешті сказав він.— Прппоминаю, прппоминаю. Це я вам колись розказував про Товариство по охороні пам'ятників.

— Навпаки, не я тобі розказував.

— Не може бути! Я перший усім розказую, а мені ніхто не може!

— Ми ще їлп плескачі в твоєї матері,— пагадав автор.

— Плескачі? А що це таке? Я оцо в столиці на семінарі був, так севрюгу по-московськн їв, а ви — плескачі! Мене солянкою вгощав знаєте хто? Он на качок мало пе сам міністр приїздив, а рибу — так боже ж ти мій! — з ким я вже її тут не ловив! Навіть з отою народною артисткою — як її? І фотографувався теж. Які вже тут плескачі!

Автор хотів був спитати, чи не фотографувався Безтурботний з Ллексапдром Македонським, Юлієм Цезарем, Ярославом Мудрим і Брпжїтт Бардо, але побоявся, що той пе тільки ствердить факт фотографування, а й покаже знімки,— такою нахабною всемогутністю дихала вся постать цього продукту нашої соціальної поблажливості.

Скажуть: Іван Безтурботний — це суцільна авторська вигадка, бо такого ніколи не може бути!

Але відтоді, як світ розпався на слова, весь час хтось щось каже, а Безтурботні виипкають, як бульки від дощу.

52

Дванадцять прпмірпиків "Королеви Марго" Іван Безтурботний роздобув не для якихось незаконних махінацій, а тільки щоб показати розміри свого організаторського таланту. От ніхто пе мон*е дістати, а я дістав! І не вимагаю ні похвал, ні нагород, ні підвищення зарплатні (бо куди я; підвищувати!). Все чсспо, ніяких приховувань, ніякого роздавання дефіцитної книжки по знайомству, з цілями підлабузницькими, з намірами нечесними. Кожен, хто здасть стільки н стільки кілограмів макулатури і одержить відповідну кількість талонів, матиме у довічно користування примірник "Королеви Марго"! Ясна річ, зважаючи па особливу цінність роману, норми здачі макулатури в районі вмиь підскочили до рекордних розмірів.

Макулатура й рекорди — співвідношення не зовсім природне, але не забуваймо, що в нашій розповіді згадувався чоловік, званий Рекордистом, тож лемко здогадатися, що діялося в його душі, коли він довідався про дванадцять примірників "Королеви Марго", про норми здачі макулатури і... про можливість встановити небувалий рекорд: здобути стільки талонів, щоб захопити всі дванадцять примірників роману Дюма. Все це не має ніякою відношення до тваринницьких комплексів у радгоспах, ні до підвищення загальнокультурного рівня сільських трудівників. Рекордист Іванович взагалі ні до чого не мав відношення, бо трудової діяльності цурався, весь вільний час прогаював у катанні на мотоциклі або па новому "Москвичі", в ганянні по району, в пошуках друзів по неробству, гультьяйству, пустомельству і марнуванню життя. І це тоді, коли батько його Іван Іванович Несвіжий трудився в поті чола, всі сили віддавав колгоспові, десятиліттями був на постійних роботах, коли ні вихідних, ні свят, ні перерви, ні перепочинку. Як міг у такого працюючого чоловіка народитися і вирости (оце головне! Бо народитися може будь-що, але ж виростав те, що виховують батьки) Рекордист Іванович? Це запитання слід класифікувати як риторичне, нонросту кажучи, дурне. Бо Рекордист Іванович перейняв саме від Івана Івановича, свого батька, весь генотип і гепоряд, весь характер і всю систему поглядів на життя.

Десь автор уже несміливо натякав, що Іван Іванович теж походив з роду Самусів (хоч і з бокового коліна), прізвище його було Самусь, а Несвіжий — прізвисько. Прізвисько Несвіжого заробив не сам Іван Іванович, а батько його Іван Іванович ще до війни, коли вони з Щусем (лісниковим батьком) відбували в Яресь-

Бсах територіальні військові збори (в Карповім Яру це звалося ["відбувати терчасті"]). Про Яреськи багато розповідати немає потреби. Це те само село, де Довженко знімав свою славетну "Землю" і куди щоліта їздять з Полтави і Харкова їсти вареники з вишнями. Відомий літературний слідопит ходить в Яреськи пішки... хоч з Києва, хоч з Тбілісі, хоч з Білорусії,— завжди пішки, бо на транспорт він не надіється. Одним словом, хто хоче подивитися на Яреськи, той може туди дістатися — або

на автобусі, або пішки. Від Карпового Яру до Яресьок теж завжди добиралися пішки. Чоловіки — щоб гартувати ноги для можливих воєнних походів, жіп-кп — щоб відвідати чоловіків і принести гостинця, а гостинець, відомо ж, смачніший саме тоді, коли він пе привезений, не присланий, не переданий, а принесений власноручно з таким приємним додатком, як рідна (та ще, дивись, і кохапа!) жінка.

Отож, карноярівські жінки, поклавши в плетені з білої лози гарненькі кошики по паляниці, четвертині сала, кільцю ковбаси, пляшці перваку, зібралися до Яресьок. Але пе станеш же нести той кошик у руці — руку відтягне, то зв'язано його вишитим рушничком ще з одним таким самим кошичком, у який для противаги теж накладено сього-того, тоді завдано це па плече¹, і вже можна мандрувати.

Одарка Івана Івановича Самуся принесла чоловікові те, що й усім носили, а в отой кошик, що для противаги, насипала грушок, вибираючи спілі, влечані, м'якенькі, щоб смачніше.

Жіноче гостювання в Ярсськах ніколи не затягувалося більше однієї ночі, бо чоловіки досить ревниво ставилися до жіночих зазіхань на їхню особисту свободу і відправляли дружин додому, посилаючись па потребу безперешкодного виконання священного обов'язку.

Після відходу жінок випивалося і з'їдалося принесене ними, починаючи з закоркованих кукурудзяними качаіаи пляшок, паляниць і сала, кінчаючи десертом: в кого яблука, в кого груші, в кого сливи чн абрикоси.

Самусь, од природи скупий, як усі Самусі, грушок, принесених Одаркою, нікому б і не дав, але помітив, що вопи перележапі і деякі починають уже навіть гнити. Тоді віп і намірився почастувати Щуся, бо все ж таки були односельчанами, та ще й куми.

— Куме,— сказав Самусь Щусеві увечері,— а чим я вас хочу вгостити?

— Скажеш, то й знатиму,— лінкувато відгукнувся Щусь, який па цьому світі ні з чого не дивувався, звикнувши сприймати все як належне.

— Одарка моя грушок принесла. Та вже ж і грушки! Давайте покуштуємо.

— Можпа й покуштувати, можна й посмакувати,— згодився Щусь.

Самусь дістав кошик, розстелив білий рушничок на тумбочці між їхніми залізними косцкамп, почав викладати на нього грушки.

— Дурна баба насипала переспілих,— буркітливо пояснював віп,— і деякі трохи несвіжі, куме, то ми вже давайте їх і поїмо, щоб не пропали, а завтра ціленькі.

— Твої гру піки, то ти несвіжі і їж,— порадив добродушно Щусь,— а я вже якимсь буди ціленькі.— І віп запустив свої міцніючі зуби в тверду соковиту грушу, а як чвиркнуло соком, а Самусь тим часом їв гниленькі, що тільки пшакали йому на зубах, мов порожні капшуки.

Він сподівався, що сьогодні поїсть усі гнилі й завтра їстиме з Щусем уже цілі й свіжі, але за пів частіша груш (от клята Одарка — набрала переспілих!) знов підгнила, і знов Самусь вимушений був підбирати понсовапе, а Щусь трошив ціле й пеушко-джспе! Так і з'їли вони весь кошик грушок: хазяїн підбирав не-свіячі, гниленькі, а гість розкошував добіршімп. Коли повернулися з Яресьок і Щусь комусь розповів про ті грушки, Самуся про-дражнплл Несвіжим, і він те прізвисько успадкував і його син Іван Іванович, воно пристало до нього ще дуряче, ніяк до родоначальника, бо Іван Іванович відзначався скупістю такою, ніби заповзявся поганьбити все колгоспне селянство степової зони України. В Карповім Яру ця скупість ще не так давалася взнаки, бо в старому селі все було поплутане, пережитки проклятого минулого гніздилися в кожному куці дереви і під кожною стріхою. У Світлоярську Як з його точним плануванням і цілком новим стилем життя всі одразу помітили,

що Іван Іванович Несвіжий не просто скупий, а чоловік мовби хворий якоюсь капіталістичною, а то й феодалською хворобою, чи що.

Хату він будував останнім, вичікуючи, якого розміру поставлять собі голова колгоспу й голова сільради, всі багатодітні світлоярівці, директор школи і бригадир механізаторів Безкоровайнпй. Він не піддався па хитру тактику старого Самуся, який узяв дві ділянки, заявивши, що хоче відділяти того сина, який жениться, а тоді вигідно продав одну з них. Така операція була занадто і відверто незаконна, щоб на неї пішов Несвіжий, який завжди був прихильником і прибічником законності в усьому.

Зате ніщо не заважало йому поставити хату найбільшу в Світлоярську — па сто двадцять квадратних метрів, окрім того, поряд з хатою, сказатп б, головною, збудувати в дворі й літню кухню, власне, маленьку хатку, в якій він і поселився з дружиною і сипом Рекордистом. У велику хату було куплено гарнітури полірованих меблів, розставлено по-міському: спальний — у спальні; сервант, стіл, стільці — в їдальні, яка правила й за вітальню; диван, крісла, журнальний столик, письмовий стіл — у "кабінеті", що для Світлоярська мало стати вічно нерозгаданою таємницею, бо для кого той кабінет — для Рекордиста Івановича? Писати мемуари про свої походеньки? Хату замкнуто на цілу систему замків, ключі від яких зберігалися в самого Івана Івановича, нікого туди він

Ніколи не пускав, раз на місяць ходив Несвіжий попідвіконню, забирав у шибки, притуляючись посом так, що мимоволі виникала ьагроза роздавити або шибку, або носа, і кричав дружині:

— Мапько, візьмп-по ганчірку та зітри ппляку в кабінсті! На палець зібралось, а ти куди дивишся!

1 — Позамикав же ж, рота б тобі замкнуло, щоб і губами не плямкнув! — огризалася огрядна Мапька.

— Та м'якеньку, м'якеньку ганчірочку, щоб не подряпала! — напучував, незважаючи на її огризапня, Іван Іванович.

Нова хата, набита повісіпкпми меблями, стала з часом хіба ж такою розвагою для світлоярівської молоді. Хлопці, катаючи дівчат на мотоциклах, пригальмовували коло двору Івапа Івановича, гукали йому через височенний червоний паркая:

— Івапе Івановичу, повпну чули?

— Яку? — з'являвся він у хвіртці з мокрим віхтем у руці (завжди щось мив і чистив, коли не був па роботі).

— Мода на меблі змінилася.

— Що — дивани без спинок? Хай міняється. Л я люблю зі спинкою.

— Та пі, не тс.

— А що ж?

— Блискуча мебля вже не в моді.

— Не блискуча? А яка ж?

— Тьмава. І не фарбоваиа, як ото в сільраді у Зновобрать.

— Не фарбована? Та як же це?

— Отак. Беріть наждак і обдирайте.

— Обдирати новісіньку меблю! Ану ж гетьте від мого двору, розбишаки!

Садки були в кожного ще в Краповім Яру, в Світлоярську ж садівництво стало явищем престижним, своєрідною мірою суспільної значимості. Гектаринх садів, щоправда, туг не могло бути (ми пам'ятаємо, що всі присадибні ділянки дорівнювали двадцяти п'яти соткам), зате пе було меж винахідливості світлоярівців у доборі дерев, сортів, щеп, з'явилися виноградники, визрівали під світлоярівськпм сонцем персики, один хвалився чорноплідною горобиною, що має цілющі властивості, інший культивував обліпиху, в якої властивості вже й не просто цілющі, а чудодійні.

Іван Іванович Несвіжий роздобув персикових дерев рідкісних сортів, доглядав молодий садочок з такою дбайливістю й умінням, що вже за п'ять років мав па деревцях першу зав'язь; віп підійшов до цього врожаю суто по-науковому, переписав собі в конторську книгу, куди заносив видачу пального й мастила з колгоспного бензосховища, пильнував, щоб ніхто не зірвав жодного порсика, щоб пе поклювали кури, пе обтрусив вітер, завмираючи серцем, спостерігав, як жовтіють, зарум'янюються ніжні плоди, щоранку й щовечора обходив усі деревця, тицяючи пальцем, голосно шепотів: "Один, два, три... дванадцять... двадцять один... тридцять три..." Ганяв од персиків не тільки малечу й птаство небесне — пе підпускав і улюбленого (бо єдипий!) сина Рекордиста, який, на відміну від батька, любив споживати всі продукти у вигляді но просто свіжому, а в найсвіжішому. Ну, та Рекордист занадто заклопотаний був вишукуванням способів якнайдоцільнішого вбивання вільного часу, що валився на нього, як лава з діючого вулкана, тому він пе переймався дуже ні тим, що батько не пускає його до нової хатп з новими меблями, ні отими персиками, які, ясно ж, ніколи не зрівняються не те що зі свіжою півлітрякою, а навіть з нікчемним стограмовичем.

Іванові Івановичу, отже, не було ні серйозних ворогів, ні супротивників у справі оберігання персиків, едпие, чого він не врахував,— це законів природи. Бо закони природи діяли собі й далі невпинно й уперто, і під їхньою дією персики стали досягати і падати на землю. Івап Іванович дбайливо піднімав з землі кожен персик, перелічував решту на деревах, виводив дебет-кредит у своїй бухгалтерській книзі, а підібраний персик

ніс у нову хату і клав на новий диван, перед тим підстеливши клейонку. Персик, поляївши па клейонці, підгнивав знизу, тоді Іван Іванович перевертав його, коли плід обгнивав з усіх боків, тоді доводилося класти його у відерце, виносити в садок і закопувати під тими самими деревами, які спородили такий незвичайний плід. Ворушачи губами, Іван Іванович перелічував, скільки ще лишилося персиків па деревах, скільки лежить на дивані, скільки закопано. Все це записувалося в книжку, бо головне! в житті свідомої людини — це облік, і ось так, перелічуючи, закопуючи, записуючи, і вправився Несвіжий з усім урожаєм своїх персиків, а коли хто пробував дивуватися, чому ж чоловік не з'їв жодного плода, Іван Іванович казав:

— Так ми ж їх терпіти не можемо — ні я, ні Манька, ні Ре-кої дист!

Світлоярівці нарешті точно визначили ціну Несвіжому: "Такий скупердяйчатиме навіть у космосі!"

З Рекордистом спільність у них була не в рекламованій відразі до персиків,— їх об'єднувало дідівське золото. Так-так, по золото скіфів, не золоті розсипи дуга їхніх доблесних сучасників, а найізвичайнішє золото діда Самуся, отой Ячовтий метал, що про нього в підручниках політекономії пишуться цілі розділи, серед широких натур має він назву "презренного", а в художній літературі "проклятого".

Для Самусів-Несвіжих в останніх двох поколіннях метал металів воістину мав стати проклятим. Почалося це тоді, коли дід Івана Івановича, прадід Рекордиста, рідний батько того Івана Самуся, завдяки якому паступні покоління мали зватися Несвіжими, отож коли дід (прадід, батько в тій самій особі) лежав па смертнім одрі, готуючись до вічного плавання, а його рідний син Іван, не даючи батькові відпочити навіть у цю найвідповідальнішу хвилину життя, бігав довкола батькової постелі, по-жіночому стукав кулак об кулак, суто по-чоловічому вискрегочував зубами й знай доскіпувався:

— Тату, скажіть, де золото закопали!

— Не скажу! — хрипів умираючий.

— Скажіть!

— Не скажу, сукппого сина стерво!

— Ну скажіть же, бо вмерете!

— Вмру, а тобі зась!

— Чи вам для сина жалко? Чортп вам кісточки всі порозносять но пеклу за те, що з сином отак!

— Бісової віри тп син, а по мій, коли рідному батькові вмерти спокійно пе даєш!

Несвіжпй-нерншй кинувся на батька, торсав його, стукав головою об дерев'яне бильце ліжка, тоді, вкрай знавіснівши, вхопив за горлянку. Старий хрипів, задихався, вже майже доходив, а не сказав нічого, тільки мотав головою, мовляв, і на тім світі не довідаєшся від мене про таємницю.

Було те золото чп його й не було зовсім? Старий Самусь добився, щоб йому парізалп "одруба", люди казали, що назбирав за довге життя пуд золота й тепер хоче загосподарювати на всю губу, але дід не встпг заволодіти "одрубом", захворів, став помирати, і тут син його сполошився: а що, коли люди не брешуть? До того ж зник у хазяйстві величезний, синьої емалі глек рукомнй з видовженою підкорпсто шийкою і широким розтрубом-злпвом на кінці; Іван допитувався матері, вона мовчала. Батько... Клятий старий умирав, і з ппм умирало золото. Несвіжий так запопадливо провадив дізнапия па рідному батькові, що той, здасться, й помер завдяки його старанням. Мати прокляла сина за

це, відкинулася від нього зовеш, притулилася до внука Івана Івановича, жила з ним у Карповому Яру, за сином, який перед війною замерз у степу, навіть по заплакала, найбільшу втіху знайшла в правнукові Рекордисті, якого не спускала з рук, і тут уже Івану Івановичу блиснула надія, що його баба хоч правнукові розкриє таємницю волота, але баба взяла і вмерла мовчки й якимсь швидкісним методом, тобто раптово.

Тепер дідове (а для Рекордиста прадідове) золото перейшло в область мріянь і футурології. Іван Іванович годинами, загинаючи пальці, міг вилічувати, що б вони купили за те золото, а Рекордист і собі загинав пальці й поплямкував губами, вишепочуючи ватаєні мрії, аж поки спохоплювався:

— Що ви ото про золото та про золото? Я он з суддею Верещакою рибу ловив та розпитував, то знаєте, що він каже?

— А що він може казати? Аби хто знав, а то ж ніхто-піхто...

— Суддя каже, що все, каже, що в землі, каже, належить державі. Чи то дорогоцінні метали, чи то черепок, чи деревина, чи залізяка, чи мертвяк. І всі скарби тож. Кики-брики!

— Як то державі? А коли я знайшов? Коли викопав?

— Здати державі — і чверть вартості твоя. Не здаси — кримінальна відповідальність. Кики-брики!

— І за дідове золото — мені суд?

— Дідового нема. Нічийого исма. Все державне.

— Ну, гаразд. Хай четвертина. Л на четвертину, ти думаєш, мало можна б купити?

І починалися підрахунки хоч і з відповідними зниженнями, але однаково з таким розмахом, що не спився навіть світлоярівському бухгалтерові. Іван Іванович купався в солодких мріях, а Рекордист привчився багатіти думкою, і з часом це стало для нього ніби своєрідним наркотиком. Вій навіть приставав до батька:

— Тату, а що, коли б ми справді відкопали отого емалевого глечика?

Тож не дивно, що, почувши про дванадцять "Королев Марго", Рекордист Іванович першим у районі змиктив, скільки б можна заробити на цьому ділі, якби заволодіти всіма дванадцятьма примірниками. Куди там тому дурному золоту!

Але до взяти стільки макулатури?

53

Макулатурою в сільській (як, до речі, і в міській) місцевості можуть стати: старі газети, непотрібні квитанції, задавнені бланки звітності, списані учнівські зошпоти, торішні підручники (бо ж однаково їх щороку передруковують, витрачаючи на це половину наявного в державі паперу), збережені ще з XIX століття любовні листи (бо в двадцятому ніхто вже їх не пише), твори декого із сучасних письменників (прозаїки тут набагато корисніші, бо дають більше паперової маси), окремі книжки, а то й зібрання творів класиків, бо які ж класики можуть зрівнятися з "Королевою Марго"! Все це Рекордист знав, бо метався по району не даремно, а придивлявся, вивчав життя, набирався досвіду. Ще зпав він, що ніде не знайде стільки паперу, як на обчислювальному центрі, який відкрили в районі для точного облікуваппя того, що могло б впрости. Обчислювальний центр просто пожирав папір! У колгоспних конторах сиділо тепер не по двоє й по троє бухгалтерських працівників, а чоловік по дванадцять, і всі писали день і піч, заповнюючи тисячі рубрик на величезних відомостях, яких вимагав обчислювальний центр.

Рекордист рвонув на обчислювальний центр, переморгнувся з одною-другою дівчатами-операторами, вже мовби й домовився, тоді їдскочпв па районну базу макулатури, з директором якої пе раз пили "фірмову" у Вусті-Чухалки, але там його ждав удар: ніяких паперів з обчислювального центру на макулатуру не приймали!

— Та чому ж? — здивувався Рекордист.

— Сказано: прогрес, а хто проти прогресу — до відповідальності!

— Ти не бери на себе, я звалю тобі грузач отих стрічок їхніх відомостей — ти й не побачиш. Видай мені талони — і кики-брики!

— І талонів не дам. Сказав — заборонено! Чи тобі сказати, хто заборонив? Інтересуєшся?

— Чилі я інтересуюсь — я сам знаю. А вже КОЛИ Я надумав, то допнись! ТИ ще мені видаси всі мої талони!

І Рекордист, порушуючи звичай, за яким він на "Москвичі" їздив тільки в неділю, бо всі будні відводилися па безперервне миття машппи Іваном Івановичем і його Мапькою, пересів з мотоцикла па "Москвич" і рвонув уже пе по своєму району, а по сусідніх, об'їздив, здається, районів зо три.

А потім віп кілька днів ппрям на базу макулатури грузовики паперу, талонів зібрав уже на цілу бібліотеку "Королев Марго", та, коли з'явився за ними до свого земляка Івана Безтурботного, той підняв його на сміх.

— Ти газети читаєш?

— А я радіо слухаю. Що мені твої газети?

— По радіо не було, а в рапгазеті прочитав би, що видача на талони за макулатуру худолшіх творів тимчасово припинена. Розподіл дефіцитних книжок бере в свої руки Товариство книголюбів.

— Ге, книголюби! А де ж дванадцять "Королев Марго"?

— Пішли за призначенням.

— Я цього діла так не оставлю,— сказав Рекордист Іванович,— бачили субчиків: книголюби знайшлися! Та я сам он який книголюб! Я до самого судді Верещаки! Я з ним качок бив і зайців... Тут діло темне...

— Слухай, Рекорди,— сказав йому Безтурботний.— З Верещакою я теж рибу вудив, і качок бахкав. І одна "Королева Марго" йому перепала. Бо кому ж і давати?

— І без талонів?

— Плюнь ти на ці талони!

— Та я тиждень по всьому району... Стільки макулатури... А нерви? Та в мене тепер розстройство всієї системи на рік, а то й на цілу п'ятирічку!

— Ну, Рекордя, ти мене послухай...

— Та що тебе слухати!..

— Хочеш мати "Королеву Марго"?

— Снилася мені твоя "Марго"!

— Чого ж морочив голову?

— Бо хотів усі дванадцять! Пойняв?

— Усі дванадцять?

— Кнкп-брпки!

— Нащо вони тобі?

— А тобі?

— Я роздав, кому треба.

— Думаєш, я б не роздав?

Безтурботний подивився на Рекордиста з деякою повагою: нарешті в районі знайшовся чоловік, що міг хоч у чомусь зрівнятися з ним. І, головне, обійшовся без славетних плескачів мами Вусті. Видно, карпоярівське повітря має в собі якусь особливу силу. А моясе, там ґрунти такі, якась радіоактивність?

— Слухай,— сказав Безтурботний,— а коли я тобі дві "Марго" дам? Нікому по дві не давав.

— Нікому?

— Тобі одному.

— Пу, це вже кпкп-брнкп. На талони?

— Я ж сказав: плюнь і розітри. Художню літературу ставити поряд з якоюсь брудною макулатурою? Так дам, без нічого. Як земляку. Л ти мені, як земляк, допоможеш... Я б і сам, та не хочу, щоб знали в Світлоярську. Ну, береш? Поможеш?

— Пптасш! Вже як я поможу, то піхто так... Можеш Самуся спитати. Чув про операцію "Чорпий півень"?

— Ото-ото,— зрадів Безтурботний.— Ти Самусеві, а Самусь тобі. Для мене, але через тебе.

— Та ти кажи прямо.

— Треба мені отой великий навіс на механізаторському стані. Комбайновий.

— У Світлоярську?

— У Світлоярську.

— Гопки там вибиватимеш?

— Може, й гопки. Кажу ж тобі: міг би й сам. Через товариша Крикливця — раз плюнути. Але пе хочу. Зробиш?

— Та я це тобі й без "Марго"!

— Ну, а дві "Марго" від мене — подарунок! Та які ж книжки! В коліикорі. Зелененькі. Папір — лощений. Запевши© — ні в кого таких.

— Ну ж, кики-брики! А я триногу протарабанив по всьому району!

— Триногу? Яку триногу?

Але в Рекордиста Івановича теж були свої професійні таємниці, в які зась було проникати навіть такому впливовому чоловікові, як Іван Безтурботний.

Процедура дарування пс зайняла надто багато часу. Безтурботний підійшов до сейфа (два сталеві куби сургучного кольору, поставлені один на другий), відімкнув верхню половину, відчинив товстелезні сталеві двері, запустив руку вглиб, аж Рекордист Іванович мимоволі видовжив шию і, напруживши свій молодий зір, шугнув поглядом навздогін за тією рукою у сподіванні вивідати таємниці всіх добровільних товариств району. Та хоч яке зірке око мав Рекордист Іванович, нічого, окрім пляшки "Екстри", двох пляшок чеського пива, двох тараньок і аркуша паперу, він у сейфі не побачив. Були там ще два примірники "Королеви Марго", але їх Безтурботний якраз видобував з глибин сейфа, так що обсте-ження сховища можна було вважати проведеним.

— Кики-брики! — розчаровано протягнув Рекордист,— А я думав...

— Що ти думав?

— Думав, раз тобі сейф поставили, так там секретні документи...

— У нас тут секретів від народу пемас і не повинно бути,— повчально мовив Безтурботний.— У пас усе, брат, на гласності тримається. Ти думаєш, я ці дванадцять "Королев" захарлав? Ось список. Відомість". Кожен одержує і розписується. Розписуйся й ти.

— Так тут же за одну, а ти мені дві даєш!

— Абп пе навпаки. Може, я тобі свою віддаю. Розписуйся! І Але Рекордист Іванович по розписався, поки пе одержав обох "Королев" і пе перекопався, що вопи справжні, що сторінки не повиривані, не засмальцьовані і що тираж відповідний...

— Иу, дають! — сказав він захоилепо.— Оце врзали! А кажуть, паперу немає.

У Світлоярську є така приказка: ліпше собака без хвоста, піж хвіст без собаки. Але здасться, вона тут не зовсім доречна, тому облишимо ці осоружні дванадцять примірників і згадаємо все-таки про наших головних героїв.

I 54

Самусь був обсміяний, зганьблений, його примусили заплатити Педанові за дев'яносто дві курки й чорного півня, тітка Лисичка записала на його рахунок пересів буряків,— такого з передовим механізатором ще не було ніколи. Може, кінець Самусеві?

— Ще наплачетесь без мене! Ще згадаєте Самуся незлим, тихим словом! — покрикував Самусь перед Безкоровайппм, погрожуючи кинути комбайн, і хай, мовляв, косить пшеницю хто хоче. Але Безкоровайний пібп тільки й чекав такої пустої похвальби. Він спокійно заявив, що за місяць підготує з своїх гуртківців-шко-лярів п'ять комбайнерів і п'ять ПОМІЧПИКІВ.

— Комбайнерів за місяць? — зареготав Самусь.— Все правильно. Курям на сміх.

— Тим, що тп потрапив,— буркнув Безкоровайшій.— Під час війни за три місяці офіцерів готували. Танкістів і артилеристів. А там ішлося не про косовицю хлібів, а про життя людське і смерть.

Гриша, довідавшись про сутичку між Самусем і Безкоровайппм, зголосився помагати бригадирові механізаторів.

— Чулп? Професор-хехосор! — кривив красиві різьблені губи Самусь, сидячи з Щусем-лісником у холодочку за хатою і безтурботно вмегеляючи Олеліні пундпки-мундики, що з них особливого згадування вимагають: борщ з голуб'ятами, пшеппчш товченики з курчатами,

смажені липи завбільшки з ночовки, вареники з вишнями й з майським медом.

— А ти чув, дядьку Василю? — запихаючись варепиками, розплямкувався Самусь.— Цей голоцмоппк Левепців заявляє, що він відкрив Котю. Я йому кажу: паша радянська дівчина — це тобі не Америка* щоб ти її відкривав. А віп своєї: я перший! Все правильно, кажу. А що в минулому робили з усякими першовідкривачами? Кидали в каталажки, тягли на шибештці, палили на вогнищах, щоб не баламутили народ. От і вибирай, і все правильно.

— Ти вибирай вареники, де менше тіста,— порадив спокійно Щусь,— воно тоді в животі легше. Олелю! Що там у тебе ще?

— Та буде, буде! — задзвеніла з-за хати циганка, яка сьогодні догоджала Самусеві з такою старанністю, ніби хотіла відшкодувати його приниження, якого зазнав з Педаповими півнем і курми. Самусь розкошував, нахабнів і возносився в гордині, навіть у гадці не маючи, що ця ласкава її гостинна циганочка може завдати йому такого удару в спину, якого ще не завдавав ніхто. Бо саме тоді, як Щусь із своїм гостем, смикнувши по кухлику відомої в помірних широтах рідини, взялися тьопати борщ з голуб'ятами, Котя, випхана матір'ю з обійстя, вирушила на лісниковому човні у загадково-небезпечне плавання по дніпровських затоках і розташувалася в човні з такою передбачливістю, що сама опинилася на чардаку, тобто на носі, а на кормі сидів не хто інший, як Гриша Левенець.

Усе сталося несподівано як для Гриші, так і для Коті. Олеля не відстала від них, поки не зіштовхнула доньку в човен, тоді звеліла Гриші: "Спихай!" — і мерщій зникла.

Сонце в той день пекло, нарило, ніби аж душило. Промені відскакували від мертвої поверхні води, били в обличчя. Спека простягала свої жовтогарячі руки з такою пожадливістю, що Котя забула

про своє "відчепись", безпорадно стояла посеред човна, ждала, коли ж Грпша зіпхне, щоб пливти, спробувати знайти прохолоду десь посеред вод, між лозами, очеретамп, зеленими заростями.

— Ну, чого ж ти? — нетерпляче гукнула вона хлопцеві. Гриша пхнув човен, стрибнув у нього, налетів спрожогу на

Котю, щоб не впасти, обхопив її руками і тицьнувся дівчині в шпю. "Пе цілуй мене у вухо!" — тріпнула вона головою і, здається, здригнулася, але він сам здригнувся і пе помітив Котпного здригання. А таке не прощається ніколи. Що вдієш: навіть колп ти вже навчився на слух визначати щонайменші порушення в роботі комбайнового чи тракторного мотора, це ще не означає, що так само вмієш вловлювати зміни в ритмах дівочого дихання. Котя — це тобі пе трактор і пе комбайн.

— Сідай, хлопче, і бери весло! — звеліла дівчина.— Чи ти хоч умієш?

Він мовчки підкорився. Коли циганка пхала їх до води і до човна, і в човеп, Грпша вже ладеп був подумати, що нарешті йому падапо перевагу, хоч і пе знав ким: матір'ю чп дочкою. Тепер непевність зпов шматувала йому душу, і, не дуже вміло брьохкаючи в теплій воді веслом, віп подумав, що цпгапка підлаштувала це катання, щоб подратувати Самуся. Геометрії після школи Грпша ще не забув і добре пам'ятав таку фігуру, як трикутник.

" Що ж — любовний трикутник? Ми перевертаємо його так і сьак, в він однаково лншається трикутником, а в літературі така ситуація належить до найзаяложенішпх. То що ж — і далі гратимемося в цю набридливу гру? Ге-ге! Ми приберегли дещо. Щоправда, життєві ситуації майже завжди мають трикутну форму, як поетична груша в Андрія Вознесспського. За двома неодмінно стоїть хтось третій, часто набагато важливіший, впливовіший, солідніший. А чи не бовваніє тут хтось ще й за третім? Традиція пе велить передчасно зазирати за спину третьому, і мн

не станемо порушувати традицію, падо то що й досі пе вирішили, кого ж вважати третім: Левенця чи Самуся?

Тпм часом МОЯЇСМО відзначити високе почуття справедливості, яке виказала в той день циганка Олеля. Самусеві припали її пуп-днкп-мундпки, Грпіні — плавання на човпі з Котею.

Грпша плив назустріч Котипому обличчю. Човен прослизав по воді, як промінь. ПОЛИСК СОПЦЯ Й водп зливався в суцільне сяяння, і посеред того сяяння сиділа Котя, впершись підборіддям у свої високі коліна і насмішкувато стежачи за Грішнішім силкуванням на кормі. Весло виривалося в нього з рук, стукало об човен, бризкало водою, зачіпалося за водорості, за якесь таємниче зілля, що проростало на мілководдях мовби й по з землі, і не з води, а з самого неба. Котине обличчя, до якого він плив і ніяк не міг допливти, затуляло Грппп півсвіту. Він пе бачив ні зеленого блиску низьких верб, ні густпх вузьколистих лоз, ні зелеппх русалкових нетрів, у паморочливу празелень яких вганявся човен, рятуючись од спеки, а може, ховаючи цих двох від людських очей і від самих себе. День ішов у полиску вод, у ярінпі сопця, в шелесті гілля, в шурхоті й сплесках серед мізерної тіні від лозового пруття.

— Куди ми запливли? — засміялася Котя.

і Грпша не відповів. Бо хіба знав? Далина зникла, повітря не [було, вода стала якимсь зеленим борщем, з якого несила витягнути весло, зелепа каламуть спалахувала довкола, проростала мовби крізь пих, воші самі ставали гнучкими стеблами, вузьким довгастим листям, всюдисущими теплими рослинами. Все переплуталося в цьому задушливому зеленому мороку, рослини звисали з невидимого неба, здіймали виткі руки з води, проростали мовби з самого центру землі, вопп утцільнювалися тривожно й загрозливо, несли з собою таємниче, тихе шаленство, і Котя злякалася того шаленства, стала розривати рукамп міцпі лози, розплутувати склу-бочені зарості, затупотіла ногами об дно човна:

— Куди ж ти правуєш? Виберемося мп сьогодні звідси, чи ні? Гриша плутався у лозах, у водоростях, у власному збептежен-

пі, як у пастках, він не злякався сам, зате вперше бачив злякану Котю, і видовище було таке незвичне, що він з радістю переживав його якомога довше. Але човен так само непомітно вислизнув з чіпких гущавин і ОПИНИВСЯ за їхніми валами в широкій мілководній затоці. Це вже була мертва нетеча, забита рогозом, лепехою, чортівпею, тут завелися чи то тропічні водорості, чи щось іноплапстне: не вода, а паризька зелень, хоч бери її оббризкувати садки від гусені. Пролопотіла ондатра, вивертаючи після себе попідрізувану лепеху, поринула мало не під самий човен налякана лиска, в повітрі стояв задушливий сморід од дохлої риби, од бо-лотного гниття. Тут Гриша злякався но-справжньому. От завіз, так завіз дівчину! І зпов пе вгадав Котиного настрою. Вона зраділа.

— Ти знаєш, де ми?

— Ні, не знаю.

— Це ж одруб діда Несвіжого!

— Який одруб? Де?

— Л під нами. Ти чув про золото Несвіжого?

— Хто ж про нього не чув?

— То знай же: Рекордист знайшов золото.

— Рекордист? Золото?

Гриша не міг повірити навіть Коті. Ну, сміялися в Світлоярську, розповідали байки, але щоб насправді?

— Ось я тобі покажу — переконаєшся,— пообіцяла Котя.— Правуй до отого бугра. Бачиш, бузиною поріс? А далі ота фашистська трава.

Бугор починався просто з води, бузина трималася на ньому з другого боку, так ніби боялася помочити свої ноги, зате чорно-зелена чужипська трава, власне, й не трава, а якесь страхітливе паліччя, схоже на гігантські коноплі, густе, щільне, нахабне, двома стінами охоплювало бугор знизу, тиснуло його до води, так паче хотіло зіпхнути туди й утопити. Цю траву нібито привезли сюди фашисти під час війни, висівали її в степу перед своїми окопами для маскування, і вона виростала на голому місці мало не за тиждень, випбехкувала така, що міг сховатися в ній вершник, коли Яч після визволення спробували вивести фашистський бур'ян, він виявився чіпкіш, ніби якась рослинна чума, розораний і викорчувапий в одному місці, миттю перескакував па інше, творив дикі джупглі то серед пшеничного лану, то в просах, то серед кукурудзи. Все це діялося що до Гришиної появи, а за його пам'яті фашистське зілля перекинулося в плавні, мовбп збагнувши, що в стелю йому спокою не дадуть, і вже коло води розрослося так, що страшно було поглянути. Затоплене, воно вискакувало на сухі місця і тепер розкошувало там, відлякуючи не тільки випадкових рибалок, а й таких небоязких і спокійних людей, як Щусь.

— Ти ІЦО — була там? — показав очима Гриша на гидкі гущавини па березі.

— Правуй, правуй, там побачиш! Держи на оту латочку з піском. Бачиш?

Він бачив маленьку лисинку піску коло самої води, єдине місце, де можна було приткнутися, човен плив уже й не по воді, а по траві, трава

пружинила під днищем і відштовхувала човеп точнісінько, як Котя Левенця і всіх, хто наближався до неї на недозво-

^їепу відстань. Невже Гриша був перший, з ким дівчина пливла до
ьих таємничих заростей?

Човен тицьнувся в пісок, Котя вистрибнула па берег, підтягнула човен вище, сміливо попрямувала до найбільшого куща бу-зипп, і Гриша тільки тепер помітив па ньому густі кетяги білого цвіту, і в ніздрі йому вдарило млосними пахощами, згадалися сороміцькі чоловічі нрпмовкп-педомовки про те, як казяться жінки в час цвітіння бузини, здивувався, що пе помічав цього цвіту в Світлоярську. А може, там уже й відцвіло або ще по зацвітало |і Котя привезла його сюди павмпспе, щоб подати знак? Зпак? Який зпак?

Трохп одурілий, він вибрався з човна, подерся слідом за Ко-тею, увесь здригаючись од передчуття, може, найголовнішої пригоди в його житті. Мало не навпомацки знайшов Котю, вхопився за пеї руками так само, як тоді, коли штовхнула його в човеп циганка Олеля, але тут був не хпеткпй човен, а тверда земля, па йогах треба було триматися самому, Котя відступилася від хлопця і пирснула:

— Сп'янів чи осліп? Он бачиш? Та не туди дивишся! Під тим кущем.

Під великим бузиновим кущем лежав великий, літрів на десять, емалевий глек. З довгою вигнутою підкорпето шиєю, з великою ручкою, зверху голубий, всередині білий.

— Впізнаєш? — спитала Котя.

— Кого?

— Кого-кого? Та глек же!

— А-а... Звідки ж я можу?..

Чи вона сміється, чп просто знущається? Припровадила його сюди, щоб морочити цим глеком. А може, натяк? Мовляв, нічого не вийде з твоїх залицянь, розіб'ємо глека? Але цей глек цілий і, видно, такий міцний, що й трактором не роздавиш.

— Несвіжих цей глек, той, що з золотом,— граючи очима і всіма (Грпшипми, ясна річ!) нервами, подбало пояснила Котя.

— А ти як це знаєш?

— Тю па тебе! Та весь Світлоярськ знає про цей глек! Вже років з тридцять тільки й говорять, що про золото та про глек.

Все ж таки Гриша, незвая"ючи на свою закінчену середню освіту, училище механізації і загальну технічну обдарованість, ніяк не міг пов'язати все до купи: Котю, себе, глек, золото і Несвіжого Івана Івановича. Він шурхотів піском, сипав його з-під ніг у спокійну тиху воду, крадькома зиркав на Котю, що на тлі розквітлої бузипи була ще привабливіша, ніж завжди, і не знав, що ж далі казати. Знов про цей глек і про золото? А Коті кортіло, щоб віп розпитував, цікавився, вона штовхнула Гришу, зачепила його плечем, тоді стегном, тоді відскочила і вдарила поглядом. Ну ж бо, ну!

— То його як?.. Може, під час війни викопали? — спромігся на здогад Гриша.

— Під час війни? Коли в Несвіжого "Москвич" з'явився?

— Ну... недавно.

— А за що він його кушів?

— Заробив грошей і купив. Чи я знаю?

— На вагарюванні хіба що вкрадеш, а не заробиш! Рекордист це золото знайшов! Під водою. З аквалангом тут плавав цілий місяць.

— Рекордист? З аквалангом? Та на його ніжку ніяка маска не налізе!

— Налізла! І знайшов!

— Чому ж він не викопав, поки не залпвало тут водою?

— Не міг знайти. А тут водою вимило глек, він і побачив на

Дні.

Нарешті Гриша збагнув, що з нього насміхаються відверто й послідовно. Вимило водою! Ну, що може вимити оця стояча, оця навіки мертва вода, оця нетеча, оце болото? Замулити навіки — так. Заховати від людських очей всі спогади, людську пам'ять, всю історію Карпового Яру — тац. Але вимити глек, повеп золота, покласти його на дно перед очі Рекордиста-аквалангіста?

— Хто це тобі голову морочив такою байкою? — вл'є трохи розізнено спитав Гриша.

— Рекордист Іванович.

— Рекордист?

— А ти ж думав! Думав, тільки ви з своїм Самусем... Рекордист і показав мені цей острів і цей глек... І все розповів, як було.

— Може, він і фашистської трави тут насіяв, твій Рекордист?

Але вона не звернула уваги на оте розпачливе "твій", спокійно знущалася далі:

— Хотів зі мною одружитися.

— Хто? — крикнув Гриша.— Хто?

— Рекордист Іваповпч. До батька приїздили вони з Іваном Івановичем. Цілий вечір сиділи. Показували золото.

— Тобі показували?

— Навіщо воно мені? Мама бачила. Думали так: державі здати — чверть їм буде, а продати валютчикам — тоді все їхнє і мож-па цілий колгосп купити, але можуть до суду. Та й четвертини вистачить. Вопи хотіли купити оту машину, що в землі дірки провірчує.

— В землі дірки?

— Ну, от як стовпи ставлять — бачив? Тепер люди садки розводять, під кожне дерево треба ямку. Копати довго і важко, а машина дпрк — і вже. Як дірка, так і троячка. За день сто дірок — от тобі й триста. За місяць дев'ять тисяч. За рік сто тисяч. Десять років — мільйон. Отака машина. А тільки приватним особам її по продають, вони й хотіли, щоб для лісництва купити, а дірки вертіти — для себе. Ну, і щоб я пішла за Рекордиста.

— А ти? Що ж ти?

— Хіба я з цими про це говорила? Батько порадив їм купити краще "Волгу". "Котя моя,— каже,— на "Волзі" любить їздити". Вони ото й купплп. Але "Волги" їм не продали, бо не передовики виробництва. Це якби тобі...

— Та я тобі й "Волгу", й що хоч! — аж задихнувся Грпша.

— Відчепись ти з своєю "Волгою". Що я тобі? Ти ж бачиш, золотом Рекордист спокутував!

Отак з нашого трикутника несподівано утворився чотирикутник, і найстрашніше в ньому було те, що таємничіш і навіть, сказати б, злочинний. Хоча вся історія про золото могла бути вигадана Рекордистом від початку й до кіпця. Для виду віп міг роздобути десь акваланг і порпнутп перед Котею, тоді привезти сюди па острівець емалевий глечик, иозичившп, а то й поцупивши його, показати дівчині... Все це так, але як же Грпша міг не помітити Рекордпстових залицянь? Така неприпустима, просто злочинна втрата ппльпості! Ганьба, ганьба!

— Як же я міг не знати про Рекордиста? Коли це він до тебе? — простогнав Грпша.

— Багато дечого ти що не знаєш! — засміялася Котя.— Думаєш, тільки Рекордист? Ще дехто...

— Дехто? Хто ж саме?

Чотприкутпик перетворювався па багатокутник, який наповзав на Гришу темною стіною, мов ота чужинська рослинність.

— Хто? — прошепотів Гриша, страждаючи безмірно. Та що дужче він стралявав, то більше сміялася Котя.

— З почуттями люди,— лукаво блиснула вона своїми чорними очима.
— Не те, що ви з Самусем.

— Ти... мене з Самусем?

— А ви ж однакові. Той тільки жере з батьком та щипає мене за литки, а ти зітхаєш.

— Ну, зітхаю. Так це ж почуття! Чого тобі ще треба?

— А я там розберусь у твоїх зітханнях? В словах почуття — от де!

— В яких же? І що тобі слова? Я па тебе... молитися... На коліна...

— Відчепись ти зі своїми колінами! Молитися! Теж мені вигадав! Ще мені богів пе вистачало.

Щусі, як усі діти природи, були в душі анархістами. Ні богів, пі царів! А від анархізму до тиранії — раз ступнути. В Коті прокинулася тиранія, що визрівала в Щусях цілі покоління, і жертвою цієї тиранії мав стати Грпша, але добродушність заважала йому помітити своє незavidне становище, і тільки тут, на клятому цьому острові, здається, щось почало роз'яснюватися. Але закохані сліпі, як кошенята. А Гршпа до того ж був закоханий у Котго якомсь, сказати б, розмапіжено. Самусь був практичний, швидкий і нахабний, та й то не здобув Котипої прихильності, а з Грнши-ною мрійливістю в цієї незбагненої дівчини можна було заробити хіба що отаку поїздки на цей новітній острів скарбів. Тепер Гриша міг би нарешті збагнути, що циганка Олеля штовхиула його в човен до Коті не для того, щоб надати йому відчутну перевагу над Самусем, а тільки для знуцаппя. Ллє засліпленість паралізувала йому всі мозкові центри, і віп тепер думав тільки про те, як би вибратися мерщій з цього клятушого острівця, сподіваючись, що за його межами Котя коли й пе етапе приступпішою, ніж була досі, то принаймні позбудеться своїх тиранічних настроїв.

Гриша був народжений, щоб його рятували обставини. Щоправда, іноді вони виступали й проти нього, але це вже діалектика: любиш кататися — люби й сапочки возити. Або: любиш смородину — люби й оскомину.

Обставішп загнали хлопця на острів, щоб вислухати тут речі прикрі, гіркі й жорстокі, але обставини й визволили його з-під Котнної влади.

— Ко-о-отю-у-у! — долинуло через лози, через води і трави.— Ко-о-отю-у-у-у!

— Мене кличуть? — здивувалася дівчина.— Ач, припекло! Гриша майже зраділо стрибнув у човен.

— А спихати хто буде? — поцікавилася Котя.— Пусти мене на корму. Бо ти знов кудись запливеш. Спихай!

Воші помінялися місцями, Гриша штовхнув човен, м'яко зашурхотіла трава під днищем, Котя виравпо відпихалася веслом, тепер виходило, ніби вона пливе назустріч Гришиному обличчю, а Гриша не підпускай дівчини до себе, втікас від неї, відлітає. Хоч хто б же це втікав од такої дівчини!

На березі стояло троє. Щусь і його циганка по боках, Самусь — між ЦИМИ. Олеля заголосила назустріч човнові:

— Ой божечку, ой лишенько, та ти ж їздиш, та катаєшся, а нічого ж і не знаєш, Котюню-у-у!..

Гриша перелякано повернувся до берега, нічого не міг збагнути.

— Ой, нещасні ж ми,— лементувала циганка,— ой, сироти ж навіки, Котюню, бо вмерли ж дідусь наш та переставилися...

Човен ще не пристав до берега, але Котя пожбурила весло, стрибнула в воду, побігла до батька, важко брьохкаючись у водоростях.

— Тату, правда?

Щусь мовчки впіймав доньку в обійми, пригорнув. Циганка лементувала, неспроможна зупинитися, аж лісник вимушений був цитькнути па неї. Гриша витягнув човен, не зпав, як має повестися. Самусь, прямоспинний, вродливий, роздуваючи ніздрі, як Муслім Магомаєв, кинув майже вдоволено:

— Все правильно!

Тоді всі троє, Самусь четвертий, швидко пішли до лісництва, а Гриша, забутий і непотрібний, почвалав слідом. Бачив, як вирвався з лісництва Щусів "броньовик", як почесним ескортом помчав слідом за пим Самусів мотоцикл, як закрила їх висока хмара пилюги. Зітхаючи, виволік з кущів свій мотоцикл, вдарив по

[заводній ручці, стрибнув па сідло і увігнався просто в темну хмарюку пад дорогою, ковтаючи здійснений Самусем пил і гіркі сльози розпуки.

Як ото співалося колись:

Ой під лісом та и ід Лебедином Курілася доріженька димом...

55

Старий Щусь занедужав після тої ночі, коли в городі щось витолочило кукурудзу. Діагнозу не зміг би встановити навіть міністр охорони здоров'я, бо причина хвороби перебувала поза межами світу матеріального. Щусь захворів не від горя, що загинула його праця, не від скупості й пе від злості. Такі почуття характерні були для Самусів, а не для Щусів — занедужати, а тоді й умерти від таких незначних душевппх переживань старий Щусь ніколи б не міг, вважаючи це негідним і просто принизливим для свого прізвища. Причина, сказано вже, лежала глибше.

Вдень після тої загадкової ночі старий пішов поглянути па понищепу кукурудзу, жалко йому було попівсчспих рослин, кожне поламане стебло, кожен розірваний листок і розшматований качай боліли в ньому й кричали, неначе власні рани на живому тілі, але й це він би пережив, бо за довгі роки по раз бачив і смерті тварин, і загибель рослин. Вразило, приголомшило, перелякало на смерть старого Щуся те, що в кукурудзі віп пе знайшов жодного сліду на землі. Табун диких свиней? Але жодна ратичка по вгрузла в м'яку, розпушену землю. Якийсь злий, недобрий чоловік? Не ступнуто й погою піде. Може, якісь небачені птахи ііало-тіли й покошляли кукурудзу? Але при такому колоінканні мала б же впасти з гіпх подай пір'їна?

Ніде нічого. Щусь півдня мало не повзав по кукурудзі — все марно. Слідів пе було. Ніяких і нічіїх. Старий перехрестився, поворушив губами, поглянув на сонце. Воно світило, як завжди, світило всім, але вже не йому. Це він знав точно. Був що живий, а живий думає про живе, тому переказав сипові-ліспикові, щоб приїхав на ніч постерегти кукурудзу від вепрів (а що стерегти, що?), добре пообідав і так само добре повечеряв (з сном-ліспи-ком ще й по чарці взяли), уночі спав, але й сонпий думав про своє. Як проминуло його життя? В полі та в своєму дворі. Поодинокі виходи в світ були короткочасні й випадкові і тільки що виразнішим робили його щастя, замкнене між хатою, городом, коровою, курочками, собакою на цепку, котом на теплій черепі. І все те оточувало тебе своїми слідами, низало їх, мов старовинні письмена в священних книгах: слід курки на глині за хатою, слід од глибоко вгрузлої коров'ячої ратиці, м'який відбиток ніжки малої дитини на теплій весняній землі. Хіба це не щастя? І хіба пе це життя? Так мпналп літа, поки настав цей страшний день, день без слідів.

Удосвіта старий Щусь не втерпів. Вчувшп, що дружина заворушилася, покликав:

— Стара!

— Чого тобі? — озвалася вона.

— Ото впламало кукурудзу знаєш що?

— Та дикі ж свині.

— Пе свині.

— А яка ж нечиста сила?

— По мого душу приходило. /

— Хто приходив? /

— Нечистий і прпходпв. Зашпортався в кукурудзі. Не проло-ф мився до мене. Та однаково ж добереться. Смерть моя йде. Вже чую.

— Тю па тебе! Чи ти перепився звечора?

— Ти слухай, що я тобі кажу. В кукурудзі ні слідочка.

— Здурів на старість! Які там тобі сліди!

— А ніяких. Ні пташиних. Ні тобі голкою в землю но коль-, нуло.

— Дивився, чп що?

— І дивився, і шукав. Нічого.

— Дощ, мабуть, уночі пішов та й позмппвав там сліди.

— Ііе було дощу.

— Та чи ти знаєш? А може, був? Або роса, як вода, стояла та й змила все. Спитай оп Василя, він тобі скаже, що й дощ був, і роса була.

— Хоч і була, може, а слід би я знайшов. На погрібнику вдосвіта голубка сіла — так слід і відбився.

— То ж удосвіта, а то вночі. Не задурюй собі старої голови.

— Вмру я,— вперто повторив Щусь.— Ще тиждень поживу і вмру. Так і з пай.

Лісник посміявся з батькових балачок про сліди й про смерть, до того ж па Світлоярськ того ранку впав цивілізаційний шок, у владу я копії потрапило на кілька днів старе й мале, тоді сталася пригода з Недаповимн курми й чорним півпем, окрім того, в самому розпалі була велика гра з двома Котишшя женихами,— так і забулися слова старого Щуся, а його недуга сприйнялася, як звичайні хворощі, що вряди-годи навідуються до старих людей.

І ось несподівано, серед білого дня, старий Щусь помер, або, як казали колись про єгипетських фараонів, "відійшов за лінію обрію".

Споконвіку засновників імперій їхні нащадки згадували з шанобою навіть тоді, коли вони проциндрювали ті імперії до питки, як скажімо, тс зробили Діадохи із спадком Александра Македонського. У Світлоярську всі пам'ятали, що фундаторами, тобто засновниками, їхнього села були Щусі й Самусі. Тому коли помер старий Щусь, то провести його в остапню путь прийшли всі. Най-

першими, звісно, Щусі, тоді Самусі, офіційні особи на чолі в дядьком Зновобрать, Грицьком Грпцьковичсм і Зіпською Федорівною, комсомольська організація, Безкоровайшш, дід Левенець, Утюжок, Петро Безтурботний, автору треба добряче надутися, щоб перелічити всіх світлоярівців, але він знає, що справа це ще безнадійніша, ніж перелічити всіх талановитих письменників, бо якось воно так виходить, що кількість талановитих завжди перевищує, кількість самих письменників. Колись з цим був страшений клопіт, але тепер усі

заспокоїлися, бо фізики нарешті відкрили теоретичні світи, де частка може бути більшою за ціле, і письменники можуть розкошувати в такій не контрольованій здоровим глуздом обстановці.

За цими несуттєвими розбалакуваннями автор загубив головного героя, забувши сказати, що Грпша Левенець віддав шану покійному одним з перших, бо це ж був рідшій Котіш дідусь! Щоправда, Самусь випередив Левенця, але про це зайвий раз згадувати не варто, бо читачі про все здогадалися вже й самі. Зате ніхто не міг здогадатися, який буде ритуал похоропу старого Щуся.

Початок був звичайніш. Діда обмили, одягли в усе нове, при-иаспе старим для цієї найурочистішої події його буття на землі, поклали в труну із свіжоструганих дощок, поставили труну на стіл, але не в хаті, а в холодній хатні, у великій же хаті на столи мерщій иоиаставляли страв та білої горілки, і чоловіки, що приходили вшанувати померлого, всідалися за столи, пили, їли, гомоніли, і •гак було всю ніч, тоді день, ніч, ще день, а мало все тривати рівно дев'ять днів. Розкіш, яку могли собі дозволити тільки в Світлоярську і тільки такі діти природи, як Щусі.

Робота в колгоспі йшла собі, кожен робив своє, але кожен влучав вільну хвилю чи то вдень, чи вночі, щоб заскочити на обійстя [старого Щуся, посиділи за столом, щось там з'їсти, помовчати, |подумати, посумувати, погомоніти. Щусі закололи кабанця, тоді зарізали теличку, яку виписали в колгоспі, в городника Гайдука визріла латочка картонлі-скороспілки, пішла в діло й молода картопелька, палали печі, розпікалися до червоного газіві плити, жінки [варили, пекли, жарили й парили, поспли й носили до Щусевої хатні, а чоловіки зпай їли та згадували небіжчика, навіть Петро [Безтурботний, який од вічного спання порозгублював усі слова, теж пробував устрявати в балачку, підкидаючи досить глибокодумне "токапня" й "тогокання": "Те... ото... отого... те..."

З боку сільського керівництва була енроба переконати Щусів, щоб вони не тримали небіжчика аж дев'ять днів, а поховали на другий, ну, хай

па третій день. Бо все ж таки иебіжчпк, хоч що там кажи, відволікає увагу від трудових зусиль, та й гігієна. Але Щусі заталися: дев'ять днів, як веліли ще предки. Дід Левенець, як колишній найперший інтелігент у селі, спробував науково пояснити предківський звичай:

— Значить, це встановлено так, бо чоловік дев'ять днів чи то вмер, чи то живий ще. Може й ожити. І не дихає, і лікарі скажуть, що вмер, а він бере й оживає. Бо природа всесильна. А чого справляють сорок днів? Бо сорок днів у чоловіка що мозок працює. Клі-тинкп гаснуть, як лампочки. На сороковий день згасає остання лампочка — і чоловік надає в тьму. А вічність — це і є тьма. Бо світло живо й переблискує, як людппа.

— А правда ото,— спитав хтось за столом,— що коли переносили кладовище, то багато мертвяків були перевернуті в трунах?

Це може сказати тільки представник влади,— поважно заявив дід Левенець.— Бо факт дуже відповідальний.

— Хто ж їх там перевертав? — поцікавився хтось інший.

— А самі й переверталися. І все ті, кого ховали молодими.

— Мертвими?

— Та мертвими ж, а й молодими. Хіба молоді пе вмирали? А колись воно було як? Ні тобі лікаря, ні хвершала, заплющив чоловік очі, склав руки — готов. Закопали його, а він оживає під землею, стогпе, ворочається, може, й кричить, вже тоді вмирає насправжки і ото припадає лицем до землі. Страх і горе!

— Вигадки! — заявив дядько Обеліск.— І кладовища пе треба було чіпати. Нащо з кістками носитися?

— Знищить як клас і водрузить обеліск,— кольнув хтось Обеліска.

— А що? Правильно! — по розгубився той.

— І по простий, а плавучий,— додав ще хтось.

— І плавучий! — не здавався Обеліск.— А на ньому світящую звізду, щоб і пам'ятник і символ! І тоді б оцих малокультурних балачок не було. Ви ще про душу...

— Душа є,— сказав хтось.— Без душі як жо ти проживеш?

— В одного вона є, а в другого й катма...

— Небіжчик і вмер од того, що побачив, як від нього душа відлітає...

— Еге ж... Бо чоловік кудись іде, то слід од нього, а від душі — ніякого сліду... Ота кукурудза без слідів і показала дідові...

— Та дощ же був тої ночі! Дощ і змив сліди...

— Який дощ! Корова або свиня як станс в м'яке, так і дощі реніжать, і сніги метуть, і морозом сковує, а на весну протряхло — і слід од ратпці

— Гади он слід па каміпні на мільйони років оставили,— сказав дід Левенець.

— Як же вони па камені оставляють? Хіба каміп, як глина, м'який? — спптав хтось.

— Могло быть, що каміп розплавлений,— поясппв дід Левенець.

— А гад жо як? Згоріти ж мав би?

— Гад згорів, а слід остався.

— Та який же слід од попелу? Колп згоріло, то згоріло.

— Природа має свої тайни,— глибокодумно зауважив хтось, рятуючи діда Левенця від конфузу.

— От узяти хоч воду,— сказав інший,— є такі люди: стоїть тобі і чує, де в нього під ногами в землі вода тече.

— І лелека чує. Ніколи не помостить гпїзда на дереві, яке стоїть над тїїдзсммпм водами.

} — А чого?

ечуть некорисливо. В грозу не ховайся під дубом або ясенем.

І — Бо туди громи б'ють. Надто коли води перехрещуються або

Люблять вони воду і притягають блискавиці. І — Верба й ліщина теж.

— А оп у Стьопа крпвого ще в Карповім Яру па обійсті дуб ріс — так щолїта палило йому хату.

— Ховатися од грому найліпше під голчастими деревами, під буком, березою, яблунею, черешнею, абрикосою.

— Колись люди й хати ставили так, щоб пе било громом. І — А ми в Світлоярську як ставили?

— У пас громовідводи, нам не страшно.

і — Колись, кажуть, люди перш піж закласти село або город, пасли там худобу, тоді різали й дивилися печінку. Як печінка ушкоджена — місце погодяще, хворобливе.

і — Нащо тобі переводити худобу? Дивися, до сидять сови, кубляться гадюки, метушаться мурашки, бджоли беруть великі взятки, коти справляють свої свайби — ото все місця шкідливі.

Хоч як далеко відбігалп в розмовах од небіжчика, знов і знов згадували про нього, вірили, що завжди повертатиметься до них пам'яттю або ж розмовлятиме з ними в час обіду, як стверджується в ііфагорейських міфах. Піфагора в Світлоярську не знали (теорему Піфагора в школі проходили, але забували одразу ж по складанню екзаменів), міфів пе вчпли й пе хотілп вчити, бо ж "мы рождены, чтоб сказку сделать былью, преодолеть пространство и простор, нам разум дал стальные руки-крылья, а вместо сердца — пламенный мотор>>.

Пісня все-таки про Самуся, а не про Гришу Левенця. Бо в Грищі серце було, ніяким мотором воно пе замінювалося, і клопотів з тим серцем хлопець мав по саме нікуди.

Котя поралася з жінками, носила па столи, прибирала посуд, іноді мало не черкала Грпшу ліктем — і жодного тобі погляду! Ну, правда, й пі па кого не споглядала, пе стріляла своїми очись-|ками, бо ж сум, туга, траур, але на нього могла б позирнути, і Сказано вже було, що Самусі прийшли на похорон усі, чорти принесли й Роксоляну. Та про траур і не думала. Світила своїми безсоромними ногами, сокоріла перед чоловіками:

— Моя мама при народпнах мастила мене медом, і через тоте сільські легені липли до мене безтямно...

Там он у хатпні лежить мертвий чоловік, а вона із своїм медом! І хоч би ж тобі самі балачки, а то липла до Гриші, догоджала йому, підставляла то холодець, то смажепю, і він одвертався, ловив поглядом Котю і не міг упіймати.

Люд прибував і прибував. Посидівши, йшли в своїх справах, верталися знову. Балачки з проблем філософських спадали па що-депне життя, на врожай, на жнива, тоді підскакували знов до тем абстрактшіх, завертали й до питань династичних. Скажімо, про Левенців — це вже всім відомо, що малп своїм предком полтавського полковника Левенця Прокопа. А тпм часом до Карпового Яру перший Левепець прибпвся вя;е тоді, коли там хазяйнували Щусі п Самусі. Хто ж тоді воші? Ну, фундатори, засновники, корифеї — це ясно. А ще? Вся трагедія цих великих родів була в незнанні власного походження. Корені губилися в такій пітьмі, що не могли просвітити її пайзухваліші мпслптелі. Зненацька ось тут, коло мертвого, хтось серед ночі бовкнув, що Самусі — той; з полковників. З яких? Звідки? Будь ласка. Всі чули про фастівського полковника СсМспа Палія? Ще Шевченко про нього ппсав. Ну, чули. А хто був тоді ще полковником? І сільський ерудит, схований темрявою, став перелічувати. Палій — у Фастові, в Корсуні — Іскра, а в Богуславі — Самусь. І всі помагали Яну Собеському гро-митп під Віднем турецьке військо Кара-Мустафн-паші. Лихо з розуму! Без ерудита сьогодні людство не може навіть чхнути. Миттю .вискакує вам з-за спппп вже й не чорт з приказки, а доктор медичних наук і поясшос вам, що таке чхаппя. Консультанти, радники, помічники, експерти, знавці, а то й просто набридливі люди, яких заїдає надмірна освіченість, як оцей невідомий світлоярів-ськпії житель (молодий учитель, чи хто він там такий?). Ну, хто просив? Жили собі люди в рівності, іноді пробували довести одним свою вищість, але по могли цього зробити і, потай радіючи цій песпромозі, втішалися рівністю, бо що може бути па світі краще! А тут тобі — ляп дурним язиком! Самусі — з полковників! А Щусі? Та н потім — що таке всі оті козацькі полковники? Хіба ми не масмо своїх радянських полковників, які громили чорні війська і під Берліном, і під Відпем, і під Будапештом, і під Белградом! Ну, не дали полковників ні Щусі, пі Самусі, але ж могли дати? Розумний чоловік, анія? ляпати про сумпівне полковництво Самусів, задумався б ліпше над кричущою несправедливістю законів природи. По й справді! Старий Щусь, як і весь його рід, був ближчий до природи, ніж старий Самусь і всі Самусі, природа ж, як відомо, вічна. Чи озпачає це, що й до вічності Щусь був ближчий, ніж Самусь? Для умів обмел;ених таке твердження самоочевидне, але чпм же тоді пояснити, що ось тепер Щусь

лежить у домовині, а Самусь, який усе ЯЇИТТЯ клепає цеберки й торохтів залізом, живе й царює? А самодіяльний сільський ерудит ще й додає горя своєю недоречною ляпаниною!

Тут автор, правду кажучи, став каратися в душі з приводу того, що, не спитавши нічпєї згоди, ввів у свій роман доктора еру-дичних наук Варфоломія Кнурця, наївно вваяїаючи, що знання — то сила і найперша ознака цивілізації. Насправді ж найперша ознака цивілізації полягає в тому, щоб уміти сміятися по лише з чужих, але й з власних домагань, надто коли ці домагання пусті й дріб'язкові. А що може бути дріб'язковіше, піж хизування (гак званою вченістю?

От хто вже ніколи по страждав цим, так це Іван Безтурботний.

Він з'явився в хаті небіжчика надвечір третього дня, можпа було подумати, що прибув з райцентру, щоб висловити співчуття від імені відповідальних працівників, але з такою високою місією не зовсім узгоджувався той факт, що до Щусевого двору Безтурботний прпкотнв на мотоциклі, в колясці якого розсідався Рекордист Іванович. До хати Івап теж увійіпом разом з Рекордистом, обидва були такі мордаті, що якось про траур одразу забулося. Разом вони впали за стіл і їлп паввппередки, мов за себе кидали, так що Котя не встигала й підставляти їм полумиски. Щастя, що Гриші Левенця на тон час у хаті пе було і вій пе бачив, як його кохапа дівчпна догоджас цим двом мордovorотам. Щоиравда, обидва вони довго й не затримувалися. Набили животи, витерли долонями маспі губи, смачпо закурили і гайда! Мертвий хай спочиває, а жшшй про живе думає. Безтурботний метнувся по Світлоярську туди й сюди, тоді помотався Рекордист; тоді зпов Безтурботний. Не інакше, пахло якимсь новим добровільним товариством. Утворити можна будь-що. Налякати дядьків, що Дніпро починає лунати їхню гору і Світлоярськ скоро завалиться в воду, втоне, капець йому. Єдиний порятунк: бетонувати гору! А для цього доведеться створити добровільне товариство порятунку Світ-лоярська. Венецію он рятують, і леопардів у Африці рятують, і білих ведмедів у Арктиці. А чим Світлоярськ гірший?

Але все ж таки сумна подія завадила Івапові Безтурботному взятися за свою улюблену справу, і на четвертий день його вже не було в Світлоярську. Зате якісь люди привезли цілих дві машини нрекраспих дощок, вивантажили їх на механізаторському стані й поїхали собі, а ще якісь чужі люди стали стругати ті дошки, настилати підлогу в комбайновому навісі і збивати з дощок довжелезні столи.

Тут авторові доведеться шаткувати подальшу розповідь на дрібненькі розділп, бо події так і наскакують одна па одіту.

56

Стругання дощок, настилання підлоги, збиваппя столів відбувалося під наглядом і керівництвом — чиїм би ви думали? — Петра Безтурботного! Чоловік забув про соп, конячок своїх пустив па пашу, сам цілий день тинявся серед отих заклопотаних майстрів, підганяв, підказував, показував, наказував, і все цс з допомогою двох слів: "То... того..." Іноді віп пробував збагатити лексику, трохи змішоючи свій словниковий набуток: "Ото... отого..." Цим Петро мало кого здивував, бо до його способу мовлення в Світлоярську давно звпклп, але що не спав уночі — це вже перевершувало все можливе й неможливе! Дядьки впочі просто від небіжчика йшли в поле до механізаторського стану, щоб переконатися в тому, що чудасія — поруч. Петро Безтурботний не спав, бадьоро ходив довкола новеньких дощок, в руках мав добрячу ломаку, коли хтось підходив до нього, щоб покурити, показував ломакою па дошки, охоче пояснював: "Ото... отого..." Мовляв, тільки відверпись — розтягнуть і розікрадуть до цурки! Бо в степу дошка — однаково що золото.

57

На шостий день у Світлоярську знов з'явився Іван Безтурботний, але до батька на стан пе завернув, у матері теж не побував, небіжчикові шани більше пе віддавав, до півночі катав по асфальту па мотоциклі

якусь дівчину, а яку — ніхто не розпізнав, бо була закутана і відверталася від занадто цікавих і настирливих. На сьомий день Івап Безтурботний знову зник.

58

Виходило, що Петро Безтурботний стругав столи не за районівським завданням, яке могло йти від сина, і не для колгоспу (бо про це б знали), а для себе особисто? Але навіщо? Тут думки розділилися. Може, хоче, святкувати срібне весілля з Ву-стею-Чухалкою? Може, присудили йому премію за переворот у психології, зроблений вічним Петровим сном, і під навісом буде бенкет, якого світ не бачив? А може, в Світлоярську скликається міжнародний конгрес спирторобів для дегустації Вустиних самогонок, які вона вміла варити з усіх відомих злаків, ягід, з садовини й городини, з табуреток, з макухи, з силосу, сінажу і навіть з того шпагату, яким на цукрозаводах зав'язують мішки з цукром (саме звідси й пішли початки славетної української піс-пі про те, "як смикнули хлопці тої шпагатівки..."). Висловлювалося безліч щонайфантастичніших припущень, але перевірити жодного з них по вдалося через обмеженість Петрового словника. Він відповідав або "То... того...", або ж "Ото... отого..." — і хоч плач, хоч скач.

Але вранці сьомого дня (лік дням ведемо від Щусової смерті, не забуваймо) до Петра навідалась його власна дружина, це бачили дуже відповідальні люди, які могли засвідчити, що Вустя прибула на стан, всупереч своєму звичаєві, ще до сходу сонця, що пробувала вона столи, налягаючи на них своєю досить рельєфною фігурою, що, взявшись у боки, протанцювала по свькопастельній підлозі, що всміхалася до свого Петра і, здається, говорила йому щось ласкаве.

Аж тоді світлоярівці полегшено зітхнули. Згадали про ідею товариша Крикливця збудувати в райцентрі шієскачню з шефкухарем Вустсю і вирішили, що для проби плескачня обладнується в них. А що робиться все без оголошень і без відома навіть товариша Зновобрать, то це для

сюрпризу. От у вас через тиждень жнива, а ми вам до жппв таку апетитну точку громадського харчування!

59

Авторитетними й відповідальними людьми, які засвідчили візит Вусті-Чухалки до Петра па його новобудові, були члени комісії по визначенню врожайності на світлоярівськпх полях. Комісію ось уже тридцять років незмінно очолював Свирпдон Карпович, тобто голова сільради Зновобрать. Булп в ній ще голова колгоспу Зінька Федорівна, головний агроном Лисичка, бригадир механізаторів Безкоровайппй, голова ревізійної комісії дід Левенець і член ревкомісії дід Утюжок. Обеліск представляв найради-кальнігау частину світлоярівського населення, колгоспний ветсапі-тар Щусь — ііайкопсерватнвпішу, що по заважало їм обом дотримуватися єдності в формі одягу (тверді, довоєнної моди картузи, такі самі фропчі, бавовняні галіфе з новорозочкамн) і взуття (взуття вони обидва не визнавали і незміппо виступали босими, незважаючи па високу свою місію).

Визначати врожайність треба було саме тоді, коли треба. Щоб пі передчасно, пі запізно. Щоб зерно налилося і зміцніло. Бо буває, й налите зерно від суховію так за тиждень зморщиться, що від планового врожаю — самі сльози. Отже, вгадати час — це було найголовніше, і Зновобрать робив це щоразу просто ідеально.

В чому полягав процес впзначення? Для цього використовувався особистий картуз товариша Зновобрать, пошитиіі точнісінько так і з такого самого матеріалу, як і в Обеліска та Щуся-ветерипара, але років, може, з п'ятдесят, а то іі шістдесят тому. Картуз дістався Свнридону Карповичу від його батька Карпа Сви-ридоповича, а тому — від його батька Свнрндоба Карповпча (не плутати з головою сільради). Цс був історичний картуз, реліквія, величезна коштовність. Зновобрать уже й не носив картуз, надягав його тільки в день визначення врожайності, виступав у ньому, як генерал,— ішов на чолі комісії понад тим чи іпшпм

ланом і в щонайнесподіваніших місцях зненацька зривав картуз зі своєї сивої, ^стриженої їжачком голови і чимдуж жбурляв його вгору.

Картуз мовбп зависав у повітрі, це вже був і пе картуз, а якесь літаюче блюдце; світлоярівці, як люди практичні, використовували час польоту картуза для перепочинку, а на них дивлячись, автор і собі переставав писати ромапп, прислухаючись до настирливих порад одного критика, який твердо переконаний, що людина думає тільки тоді, коли не пише і взагалі нічого пе робить, а пе тоді, коли пише, добуває руду, плавить метал, оре землю, летить у космос, керує державою,

Отож, добряче перепочивши, всі зацікавлені особи простежували поглядом шлях польоту картуза, і там, де він падав, дід Левенець відмірював квадратний метр, па тому метрі зрізали всі колосочки, виминали з них зерпо, зважували його, тоді пускали в діло арифметику — і ставало відомо, скільки буде центнерів з гектара. Але й це ще було не все, бо треба ж вивести середнє число з кожного лапу, а тоді середнє по кожній культурі, а тоді по всьому колгоспу. Роботи комісії вистачало па день, на два, а то й па три. Справи своєї комісія не відкладала школи, так було й цього разу. Інтерес до її роботи щороку затьмарював усі події в Світлоярську, цього ж року мимоволі виникало припущення, що цікавість не буде занадто гострою, бо й небіжчик у селі, і Петро Безтурботний з своєю химерною новобудовою. Але вже надвечір першого дня роботи комісії дядько Зновобрать зробив сенсаційну заяву: на світлоярівських полях досягав такий небувалий урожай, що колгосп "Дніпро" міг цього літа дати державі мільйон пудів хліба! Коли ж по всій Україні стоять такі хліба, тоді республіка вперше в своїй історії дасть мільярд пудів хліба. Ось тобі й ііфагорейські міфи! Про таке не чувано тут зроду, а люди ж ці жили в самому центрі грандіозного землеробства, може, найстарішого па планеті, яке зародилося в часи ненростежені, певно, за багато тисяч років до скіфів, розквітало, вмирало, земля заростала полином і пирієм, ставала цілиною, твердю, тоді знов розорювалась і цілі тисячоліття годувала свої п чула цивілізації хлібом, щоб умирати ще й ще і ставати цілиною, а тоді знов пухкою ріллею, чорним родючим лоном, яке

приймало з рук людських кругле зерно, і щедро проростало злаками, просом, ячменем, житом-пше-пицею і всякою пашницею.

Всього було, але щоб мільйон і мільярд!

Автор негайно помчав до Світлоярська (не подумайте, що на весілля, ні!) і по телефону передав у центральну газету свою захоплену кореспонденцію, яка звалася "Колос братерства":

"Колп йдеться про хліб, про обов'язок республіки перед Радянського державою, ми призвичаєні до словосполучення "в засіки держави". Нині хотілося б сказати підпесепіше: "В житниці держави",— і це відповідало б народним уявленням про хліб як про синонім життя: иедарма ж один з найвідоміших злаків здавна зветься у нас житом. Але мені сьогодні, в цю високу й незмірно урочисту хвилину, хочеться вжити трохи невластиве слово "чаша", може, згадавши оті стародавні кам'яні зображення на могилах у степах, отих добрих і спокійних жінок — втілення родючості, які тисячоліттями стоять серед золотистого похилого колосся і тримають у руках чаші достатку й гостпппості.

Мільярди пудів хліба Росії, мільярд казахстанський — це вже було і ще буде. Мільярда українського ще не було ніколи. Ми сотворили його внерше і даємо в спільну чашу братерства. На цій землі пшеницю і жито вирощували здавна, але ще ніколи не бачили тут такого врожаю, по лилося ще ніколи таким потоком до-

'бірно зерно, і с щоеь символічне в тому, що Україна дає свій мільярд після того, як брати її російські й казахстанські вже не раз і не двічі наповнювали чашу братерства своїми мільярдами. Наш хліб мовби зродився сторицею від щедроти хлібів російських і казахстанських, справдилася народна мудрість: хліб — хлібу брат. ІСьогодні думаємо про ту велику битву за врожаї і за хліб, яку веде наш народ, про працю, тяжку й солодку водночас, про безсонні ночі на жнивах, про пестомне гудіння моторів у полях, про нескінченні валкп машин із зерпом, про.

надзвичайно мудрі заходи по збереженню кожної зернини, бо ж надзвичайний уродився хліб, бо ж навіть для керування над достатком потрібна сувора ощадливість. Але сьогодні слід неодмінно згадати й іпше — про трактори з Уралу, про машини з Москви і Волги, про комбайни з Ростова, про пезвпчайні селекційні сорти пшспнці з Кубані, про добрива з Білорусії і Закавказзя, а ще, може, й про то зерно, яке давали брати для посіву в українську землю першої повоєнної весни. А ще й про історію, протягом якої зароджувалася, розвивалася й міцніла дружба народів Радянського Союзу. Земля у нас та сама, ідо й тисячоліття тому, але інші па пій люди, іішшії у них спосіб буття, і вже не в самотній відчаєності змагається сьогодні український ссяпин із землею і стихіями, а в дружній і могутній родині. І коли визріває на українських полях псбувалпй в історії врожай, то це врожай братерства, це хліб братів і для братів. Доречно згадати сьогодні слова Миколи Бажана:

Ми в спільних битг.ах братство закріпляли. По-братськи хліб ділили.

Слово "хліб" завжди стояло в ряду таких зримнх понять, як "земля", "вода", "пебо", воно невіддільне од слів "життя", "добро", "світ", "мир".

Хліб порівнюють із сонцем, і рік небачено високого врожаю мас увійти в літописи радянської енохн роком радісного і яскравого сопця. Маємо всі підстави назвати цей великий хліб хлібом миру.

Золоте колосся в Гербі Радянського Союзу, туго, тучне, прекрасно обважніле. Цього літа воно немовби зійшло з Герба на поля, і пшеппці стояли непробивні, як золота вода, жито нагадувало якусь інопланетну фантастичну рослину, ячмінь вражав небаченою могутністю, ваговитість бронзи її щирого золота була в кожному колоску, але пс була вопа мертвою, як у металі, а живою, радісною, розсміяною, як сміх дитини, як добрі очі хлібодара, як вродливі лиця матерів, що печуть паляниці.

Мені пощастило бути в перші дні жпив па полях Світлоярська. Бачив я поля, піби всуціль відлиті з благородного металу, сповнювався захвату

від цього казкового видовища, бо справді ще ніколи не віддячувала земля за невтомну працю такою щедрістю, ніколи не стояв на цій землі такий хліб. І хоч знаємо, що хліб лише тоді хліб, коли він зібраппй, звезений і засипаний у засіки, але мимоволі хочеться затримати оту чарівну мить споглядання, вберегти її від псминучого забуття, залишити для нагадування, для історії десь бодай один невеличкий лап або клаптик поля з небувалою шпепицею па ньому. Сміючись із своєї недоречної мрійливості, ми, однак, гаразд відаємо, що псодміппо стоятимуть у кол-госиппх конторах, у райкомівських кабінетах, в обласних музеях снопи цієї рідкісної пшениці, оцих яштів, ячменів, вівсів.

Та вачо сьогодні хочеться відмовитися од слова "рідкісний". Можемо ствердичуватн, що нав'язлива ідея селянської стурбованості щодо прийдешніх врожаїв поступилася — і то назавжди! — перед ідеєю мудрої передбачливості, точного розрахунку, пауко-вого планування і забезпечення майбутнього хліба. І нинішній український мільярд у наших сміливих планах стає першим, щоб повести за собою подальші, а рідкіснпй урожай стане звичайним і ЗВИЧНИМ — великим хлібом, хлібом братерства".

— Ну як? — закінчивши диктувати по телефону, спитав автор товариша Зповобрать і Грнцька Грпцьковича, присутніх при цьому високому творчому акті.

— Та, каяїється-говорпться...— пе міг знайти відповідних слів Зповобрать, не маючи досвіду роботи з амбітними письменниками, кожен з яких вважає себе принаймні Львом Толстим і готовий розтерзати того, хто з цим пе згоден. Зате Грицько Грицько-вич, з чутливістю кіртійного вожака вловивши бурю в авторовій душі, заспокійливо промовив:

— 11 ідходяще, підходяще...

— Дуже чи не дуже підходяще? — доскіпувався автор.

— Та дуже, дуже...

Я, кажеться-говориться,— парешті спохоппвся й Зповобрать,— хотів якраз сказати, яке то щастя, що ви до нас нагодилися і, кажеться-говориться, ото написали...

Лле автор уяїе не потребував більше похвал. Він великодушию відмахнувся від слів Зновобрать, вчасно згадавши про свого героя, бо вже коли й говорити про щастя, то тільки про те, яке випадало Гриші Левицю. Справді, збирати такий урожай — яке ще може бути щастя? Лле навіть вопо могло б побільшати, коли б ота вередлива чорноока дівчина... Гай-гай! Нам як мед — то вже й ложкою!

60

А чи не хотіли ви шістдесятого розділу, пайтрагічнішого в усій цій не вельми стрункій розповіді? Ніхто тут не вмере, бо ж дід Щусь ще лежить непохований, іде восьмий день після його смерті, день щойпо починається, ще й не зійшло сонце...

А мама Сашка вже встигла подоїти свою групу корів і прибігла 8 ферми, що Гриша пе встиг піти й до своєї техніки.

— Чого цс ви, мамо? — здивувався він.

— Та нічого. Впоралася, то хочу тобі пиріжечків з сиром на Сніданок спекти.

— Чи я б сам не знайшов, що поснідати?

— Е-е, то ти сам, а то я.

Вона місила тісто, поставила сковороду па газову плиту, кинула на сковорідку масло, вмить зліпила плескатий пиріжок, другий, третій. Хоч па міжнародний конкурс по пиріжках.

— Чув? — промовила зумисне буденним голосом.— Котя розписується сьогодні.

— Котя розпис?.. Яка Котя?

— Щусева!

— Щу..?

Він не міг говорити. Ні говорити, ні дихати, ні жити! Навіщо жити? І взагалі навіщо було народжуватися! Удар був навіть тяжчий, ніж колись у героїв багатьох кінофільмів про кохання. Гриша стояв, дивився на маму Сашку і не знав, чи він ще живий, чи вже вмер. Одпп святий казав: учіться підпирати своє серце руками. Але то був католицький святий. Нам не підходить.

— Стнда на пеї нема,— перевертаючи на скопороді пиріжок, сказала мама Сашка.— Дід лежить непоховаїий, а їй свайбуватиі А цей Зновобрать здурів на старість. "Ніякого,— каже,— трауру. Траур — це пережиток, як свідчить Обеліск. А коли й почнеться траур, то після похорону, а до того нема нічого". Ну, чи ти бачив таке? Злякався цього горлохвата!

"Самусь!" — подумав Гриша, і ожив, і захотів боротися, змагатися, отруїти, задушити, зарізати, спалити, розвіяти попіл! Самусь скористався з смерті старого Щуся. Три місяці сидів з лісником, пив і жер, поблимкував, як кіт на пташку, а тоді — гам! — і хоче проковтнути! Не дати!

— Самусь? — гукнув він на всю хату.—Так я її знай! Пу, він же ще в мене!..

— Та який Самусь, дитино моя? — аж випустила з рук виделку мама Сашка.— Сідай хоч з'їж пиріжечка, хай вони всі показяться.

Любовний трикутник, так дбайливо вибудовуваний автором, хилився, надав, руйнувався. Чп думав хто, що ця фігура така нестійка? А хіба чотирикутник міцніший?

— Не Самусь, то хто ж? — перескакуючи від розпачу до надії, спитав Гриша. МОЯЇЄ, жарт? Може, Котя хоче налякати?

— Безтурботний отой,— кинула мама Сашка.

— Без... Безтурботний? Та ви смієтеся, мамо!

— Лихо б моє так сміялося!

— Та не може ж бути! Івап? Та піколп! Це чиясь брехня!

— Брехня! А ото Петро струже столп третій депь та поли настеляє? А Вустя вже жарить і шкварить, соломучісе, пироги пече, а сіно смажить, пироги мажить?

Гриша збілів лицем і впав па стілець Київської фабрики імені

Боженка. І стілець, хоч і без Знака якості, пе поламався, витримав таке тяжке випробування. Ми витримали пайтрагічшпшй розділ. А мама Сашка? Годі й казати! Як крижувечка при тузі в лузі...

Зал урочистих церемоній у новому приміщенні Світлоярів-ської сільради. Герб Української Радянської Соціалістичної Республіки пад столом запису актів громадянського етапу. Державні прапори. Темні меблі, зроблені в лісництві в Щуся (так ніби знав, що Котя першою освятить ці меблі) з липи й сосни і не фарбовані, а тільки топовапі жпгалом, бо фарба полускається, пооббивається, а жигало — па віки!

Молоді (чорняві, гожі) стали па рупшпчок перед товаришем Зновобрать, той виголосив напутнє слово про потребу любнтися-кохатися, нагадав про високі принципи і революційні традиції, спитав про обопільну згоду, скріпив союз двох сердець і від імені й за дорученням побажав усього того, чого треба в таких випадках бажатп.

У цій офіційній обстановці єдиною неофіційною деталлю був рушничок. Перше, що не освячений законодавчими актамп, а успадкований від епох минулих, від звичаїв, а може, й від забобонів. Друге: не входив у сільрадівський реквізит, а принесений був молодими. А де могли його взяти молоді? Витягти з бабусиної скрині, дістати з самого дна, до віп лежав як солодкий спогад нро літа бабиного дівування, про вечорниці, тюкання, смішкн-хішки, співання та вишивання.

Рушник ярів червоними квітками, півні й павичі ппгано розпускали на ньому червоно-чорні хвости, на червоній калині витьохкував червоно-чорний соловейко, коло криниці чорновусий парубок обіймав засоромлену дівку, а вороненький копкк терпляче ждав, чим воно все те закінчиться. Як і годилося, на такому рушнику був неодмінний напис. Читати його пе було ні часу, ні охоти, бо й так усі знали: або "Дівка в сінях стояла", або "Лугом іду, коня веду", або "Ой пе ходи, Грицю, та й на вечорниці". Написи, треба визнати, досить безпредметні й безідейні, суті сучасного життя не передають ніяк, але щоб прямо шкодили, то теж ні, отонс товариш Зновобрать і пе звернув уваги на тс, що написано на рушнику. Та коли скріпив словом і гербовою печаткою несподіваний для всього Світлоярська (навіть для Щуся, який тільки тепер збагнув, що готувала тихцем його підступна циганка) союз двох сердець, тобто серце Івана Безтурботного, яке, коли вірити медицині, що цей оргап мас

розмір кулака, було завбільшки з добрячий горщик, і серце Коті Щусвої (маленько й гаряче, як пташечка), а тоді випадково глянув їм під ноги, то аж затрясся від обурення.

— Де ви взяли оту контрреволюцію?! — вигукнув він.

Бозтурботпий і собі зттрішув під ноги на гарний широкий рушник, весь у яріині червоної заполочі, в закрутистих чорнігх вензелях, у нонлутапій в'язі слов'янських літер. На рушнику було вигаптувано: "Боже, царя храпи!"

— Виміняла! — ляспув об поли Безтурботний.— Впміпяла й підстелила мені, щоб скомпроментірувать як районного працівника! Ну, я ж!..

Не треба було пояснювати, хто виміняв рушника і за що виміняв. Винуватиця, рідпа мати Іванова Вустя, стояла трохи позаду молодих із сонним своїм Петром і з сватом і свахою і ні тобі збентежилася, пі тобі схвилювалася! Бо хто там чптаз на рушниках? Тут же пе читальня, а зала для женіння! Але син її перелякався но на жарт. Ану ж дядько Зновобрать визнав його шлюб недійсним, а Котя тим часом персдумас! Тому він мерщій стягнув Котю з рушника, зібгав його, відкинув убік і тремтячим голосом (а каяіуть, у здоровім тілі — здоровий дух!) звернувся до керівника урочистої церемонії:

— Свпридоие Карповичу, ми з Котсю все повторимо заново... Щоб без цього...

— Правильно! — гукнув десь ззаду дядько Обеліск, який присутній був на церемонії від самого себе, хоч вважав, що — від активу.— Повторить усе без контрреволюційного напису, бо обряд пе дійсний.

Але Зповобрать, спокоєпий проявом високої свідомості в же-ппха, милостиво дозволив церемонії не повторювати, бо ж сталося все ненавмисне, тільки заявпв, що цей шкідливий рушник мас бути прилюдпо

зпщеппй, як знищено все прокляте минуле, бо по можна ж допустити, щоб на радянське весілля хтось зпов отак песвідомо або й злочинно приносив богів та царів.

Акт зпищепня рушнпка було доручено дядьку Обеліску. Той спалив його на вогнищі коло причілкової сільрадівської стіни, щоб бачило все село, про обеліск на честь знищення, щоправда, мови пе заводив, але прийшов до Зновобрать з ініціативою, або пропозицією:

— От усе вже ми тут створили, а нашого світлоярівського рушнпка як не було, так і нема. Треба створити — хоч кров з носа!

— Чув я, що вже є радянські рушники,— спробував відмовити його від наміру Зновобрать.— Он двом жінкам навіть Шевченківську премію за рушнпкн дали.

— А які ті рушники? Бачив я в журналі. В одної все про Шевченка, в другої — самий орпамент. А нам треба з написом.

— Напне — справа відповідальна,— промовпв Зновобрать роздумливо,— тут так одразу не розв'яжеш, кажеться-говориться.

— А хто каже — пе відповідальна? Написать приміріо так: "ЖИТТЯ паше розквітає". І все — червоним.

— Так рушники ж вишивають червоним і чорним. У пісні он як співають? "Червоними і чорними нитками".

— "Життя" і "розквітає" треба неодмінно червоним.

— Слід над цим подумать.

— Чого думать, чого? — закричав дядько Обеліск.— Посадити жінок — і хай вишивають.

— Тобі легко сказати, а мені треба вирішувать першочергові завдання,— заіслопотапо підвівся Зновобрать.— Оп жнива на носі, врожай, кажеться-говориться, небувалий. Завтра ховати Щуся, а післязавтра свайба — і скрізь треба. Більше чи менше, вже як там воно діло покаже, а з'явись. От ти б, кажеться-говориться, міг мені пояспити, хто тут кого полюбив-покохав і за що: чи за районне положення, чи за лісникові достатки?

— Чого не мон"у, того по можу,— зніяковіло, що з ним траплялося надзвичайно рідко, сказав Обеліск.

62

А от автор повинен пояснювати. І поки в Світлоярську триватиме похорон старого Щуся, а тоді кричатимуть "гірко" і вибиватимуть гопака на нових дошках під комбайповим иавісом, автор має без будь-чиєї допомоги, пе використовуючи нічиїх свідчень, обома ногами стоячи иа суто науковому ґрунті, спробувати з'ясувати причини, які примусили Котю потоптати чисті почуття Гриші Левепця, відкинути мужню руку прославленого Самуся і вискочити заміж за Івана Безтурботного. Читачі можуть ще сподіватися на чудо: Котя втече до Гриші, або Самусь викраде її з-під свого ж таки механізаторського навісу, або Безтурботного зпимуть 8 усіх посад і відберуть квартиру в райцентрі, а справу передадуть до суду. Попереджаємо, одпак, що ніякого чуда не буде. Котя вийшла за Безтурботного пе з корисливих міркувань і не з марно-слав'я, а но любові. Безтурботний не спокушав її й не викрадав, а завоював чесио і засобами, сказати б, законними. Не його вина, що на Коті зійшлися інтереси одразу чотирьох по-своєму помітних (включаючи й Рекордиста Івановича) представників чоловічого роду. Але ця своєрідна єдність не заважала кожному з них застосовувати свої власні способи завоювання дівочого серця. У Безтурботного вони виявилися паннліднішними, єдина хитрість, до якої вдався Безтурботний,— це

таємшічість. Віп не рекламував своїх почуттів, з Котею зустрічався так, щоб ніхто про то не зпав, спільників і помічників не мав, бо циганка Олеля пе могла вважатися ні спільником, пі помічником,— вона тільки співчувала Безтурботному, але па відстані і без будь-яких дій.

Приховувати своє залицяння Безтурботному доводилося тому, що остерігався він деяких атавістичних рис у характерах таких своїх суперників, як Самусь і Рекордист Іванович. Левенець в лік не йгаов — його Безтурботний взагалі серйозним суперником не вважав (а дарма!), від тих же міг ждати всього: реп'яхів у шевелюру, чорнила на білу сорочку, колючок Коті під плаття — все в найкращих традиціях проклятого минулого. Ці хлопці могли підпустити тобі осу, щоб воиа вжалила в одые місце, коли залицятимешся до дівчини, закипати розбовтками, підпалити тобі штани, заклеїти тобі рот широким пластирем, як в американських детективах,— вигадливості в таких справах немає меж.

До Коті и хлопців не могло бути ніяких претензій. Адже вона досить недвозпачпо пропонувала кожному з них відчепитися від пеї, не давала нікому запевнонь, зобов'язань і обіцянок, вигідно відрізняючись од тих поетів, які щосили б'ють себе в груди, обіцяючи "оспівати" то й се, але полишають цс прекрасне заняття для когось іншого, самі по ворухнувши й пальцем, щоб здійснити обітницю.

Рекордист Іванович погорів па золоті. Вигадане воно було чп справжнє — Котю цікавило тільки золото людських душ, а яка ж душа в Рекордиста? Гриші Котя розповіла про пього тільки для того, щоб натякнути про наявність ще одного — найголовнішого, назвавши його там на острові "ще дехто". Але Гриша засліплений 'був постаттю суперника найближчого — Самуса і нічого не второпав. А коли б допитався й довідався? Що б міг зробити за три-чо-[тири дпі, втративши три роки? Дівчині треба увійти в кожей [нерв — тільки тоді воиа твоя. Л Гриша й не пробував входити — тільки доторкувався. Самусь же просто смикав за порви. А Безтурботний увійшов. Як? Без будь-яких зусиль. Гриша сотворив собі з Коті кумира і хотів принести себе в жертву, а Котипої зго-[Ди па це не спитав. Самусь думав узяти трудовими успіхами,

але теж забув поцікавитися, що Котю більше приваблює: трудові успіхи чи душа? Безтурботний же про жертви не говорив, успіхами (навіть своїми службовими) не хвалився, а почав одразу ж не із обмеженого меркантилізму, а з високого ладу душі. А в чому високий лад душі? В розчуленості, в чистих сльозах і в ще чистішій поезії. Гриша Левенець не те що забув про поезію, а просто іще був занадто недосвідчений. Самусі. взагалі не знав ні віршів, ні сліз. А це ж зброя духу. Віршів треба читати якомога більше і якомога заплутаніших. Хай дівчина нічого не зрозуміє, зате слухати їй буде приємно. Дівчата не переносять точного мислення. Коли все зрозуміло, тоді на них нападає нудьга, а носіїв нудьги вони знопавиджують. Безтурботний мав природне відчуття дівочої психології, в його великій голові, не переобтяженій знаннями, знайшлося досить місця для цілої купи віршів, і завдяки цьому, наприклад, він уже міг вважати себе вченим за міністрів древньої Спарти, які вміли тільки читати, писати й плавати. А на мотоциклі вони вміли їздити? А стріляти з двостволки? А писати звіти про роботу, якої не було? А одержувати зарплату в трьох товариствах, ніде не ворухнувши й пальцем? А читати дівчатам вірші? Самі бачите, скільки переваг мав Безтурботний навіть перед міністрами всемогутньої Спарти, яка завоювала весь Пелопоннеський півострів, то чому ж він би не спромігся завоювати дівоче серце? Безтурботний бив віршами, ніжністю, якимось, шаленим: "Я сто століть затято колінную, я сто століть підводжуся я колін, як золото ім'я твоє зачуто — віддам і світ, і це життя взамін".

Мало цього, не досить? Тоді будь ласка: "На сто коліп перед стома богами, на сто століть єдине лиш: прийди! Візьми мій світ жадливими руками і в поцілунку небо зазвіди!"

Ну, припустімо, "зазвіди" нагадує звук, яким кличуть лоша, але хіба Коті звикати до таких звуків? Но з княгинь вона й не з герцогинь, та й циганську кров у жилах мала, про що й циганка Олеля недвозначно заявила, довідавшись про доччиного обранця і про те, чим він найбільше зачарував її.

— Л чп мене мій Щусь по тпм самим узяв? Моя кров у Коті, моя душа, все моє!

Отже, нам тепер ясно, що Безтурботний виказував перед Ко-тею прекраспу суміш ніжності й державного могуття і тому між ним і Гришею та Самусем конкуренції взагалі пе могло бути, а в змаганні (па жаль, назвати його соціалістичним пе можпа, бо іптересп колективізму тут відходять на задній план) їм обом судилася безнадійність і марність зусиль. Щоправда, коли всі зусилля марні, тоді чоловік ладеп виявляти їх пайохочіше і, сказати б, перебільшено. Ми й показали тут, як це робили Гриша Ле-вепець і Самусь. А здогадайся хтось із нпх прочитати Коті сонет Петрарки або пушкінське "Я помпю чудпое мгновенье" — і ще й но знати, в якому напрямку тоді розвивалися б події і наша розповідь.

А так — усе відомо. Під навісом посеред поля цілий тиждень гуло й несамовптіло весілля. Може виникнути законне запитання: а чому Безтурботний пе справляв весілля в лісництві? Тихо, затишок, затінок, дерева, кущі. Пояснення найпростішо. Безтурботному хотілося, щоб його весілля бачив увесь район. Коли бачать — заздять. А в кущах що? Ти сховаєшся з одного боку, а хтось — з другого. Тут ужо не бачать, а підглядають. Ні, хто народився в степу, того вабить простір! Ну, а простір примушує людину мислити великими масштабами, а колп мислиш масштабно, тоді особисте, як справедливо пишуть у газетах, відступає на задній план.

Ой грай, моро, радуйся, земле!

За цими балачками автор мало не проґавив весілля. Це був би неприпустимий гріх, бо, як пишуть у першому томі виданої "Науковою думкою" книги "Весілля": "Весільні звичаї, обряди та піспі, що творилися народом протягом багатовікової історії,— це важливий складник народної культури. В ньому відбилися кращі рпеп світогляду, моралі, поетичних уявлень трудового народу, його артпстпчпі нахили. І тепер, колп склалася нова, радянська сім'я, старі традиційні обряди наповнюються повпм, соціалістичним змістом". Там що багато цікавого.

Наприклад: "З давніх-давен одруження завжди було однією з важливих, урочистих і хвилюючих подій у людському житті. Спливали століття, падали імперії, на зміну одним народам приходили інші, виникали нові держави

і суспільні устрої, але завжди жарким полум'ям палахкотів потяг молодих людей до єднання у міцну сім'ю". | Зверніть увагу: "надали імперії, але завжди жарким полум'ям [палахкотів потяг молодих людей до..." Таки ж здорово написано!

і Але в нас свій обов'язок, і ми повинні його виконувати.

На весіллі було безліч почесних гостей. Від Товариства охо-ірони пам'ятників оката червоногуба професорка, яка приїхала до Щуся роздобути рябих телячих шкурок на шубу. Від (ДТСААФу — відставний иолковппк, який щоліта вудив рибу в світлоярівських дніпровських затоках і калабанях. Книголюбів, [яспа річ, представляв автор цієї розповіді, якого Безтурботний цього разу вже впізнав і проспв на весілля разом з Котею, а який же письменник відмовить гарпій дівчині! Товариство Червоного ІХреста мало делегацію ііайчіїс.теннііпу — цілу бригаду, яка в світлоярівських тепловоддях заготовляла п'явок для міських аптек. Від спортивного товариства "Урожай" прибула районна футбольна команда "Мічурінець", яка в республіканській футбольній ієрархії займала своє законне двісті вісімдесят дев'яте місце. Був там ще самодіяльний районний ансамбль. "А ми просо сіяли..." в складі сімдесяти трьох чоловік (з адміністраторами й водіями автобусів). Товариство ружжа й вудки уповноважило кільканадцять своїх доблесних членів прибути на весілля з двостволками, й ці мужні, загартовані в тяжкнх змаганнях з невловимими зайцями чоловіки, вловлюючи відповідні моменти, давали дуплетом дружні залпи на честь молодого й молодої, батьків їхніх, шановних гостей, радісного настрою і щасливого життя.

Описати таке весілля ще не вдавалося нікому. Навіть той, з літераторів, хто певтомно витворює моделі нових весіль, ніколи в своїх поетичних фантазіях не сягав такого розмаху, як те вдалося зробити

Іванові Безтурботному. Автор тільки потирив руки, поцмакував, розмахувався та розгапався, радіючи в душі, що це весілля займе в нього добру половину роману, та тут довелося пережити йому розчарування, і не просте, а глибоке й тяжке.

Спав він, як завжди, в гостинного Свпридона Карповича, тепер уже в повій хаті, в спеціальній кімнаті для гостей, з телевізором, з люстрою, з торшером, пастільною лампою, з електрокаміном (для осінніх приморозків, коли ще не топлять грубок) і, звичайно ж, з радіоточкою. Але новина прийшла не по радію, не по телеканалах,— приніс її Зновобрать, постукав до кімнатп (бо автор, як творчий інтелігент, спав довго, а голова сільради, як усі хлібороби, вставав удосвіта), увійшов, привітався і подав авторові свіжу столичну газету.

— Ви тільки гляньте.

Автор мерщій кинувся до третьої сторінки: там завжди про літературу.

— Та не там,— сказав Зновобрать.— У кінці.

— Зведення погоди.

— Та пі, фейлетон.

— Фейлетон? Про кого ж?

— Про нас.

— Про..?

Автор мерщій перегорнув газету і, як пишуть уже років із п'ятдесят, не повірив власним очам. Фейлетон називався "Світлоярськ чи Гульбоярськ?" Далі писалося таке:

"Весілля... Кого не схвилює, у кого не викличе замріяної усмішки цей прадавній і такий завжди сучасний звичай! Весільний ритуал супроводжував людство як символ нескінченності його буття. Він різноманітний, збагачувався, навіть змінювався за формою. Але незмінним лишився його первісний зміст: радість рідних і близьких од факту утворення нової сім'ї, бажання бачити її з хорошими дітьми, в щасті й достатку. Але чому ж весілля в новому прекрасному степовому селі Світлоярську викликає не так позитивні емоції, як замішання, прикрість і подив? От наче ж людина справді має право на щось широкіше і разом з тим піби вчинила вона щось не так, щось навіть блюзнірське! Бо ж справді, у людей жнива, а в Світлоярську весілля. В людей найгарячіша пора, а в Світлоярську тиждень гуляють. Гуляють не скромно в хаті, навіть не в дворі, під деревами чи в садочку, а на механізаторському стані посеред полів з перестиглими хлібами, під довжелезними навісами для комбайнів, гуляє кількасот чоловік, а в колгоспі "Дніпро" працездатних теж не кілька тисяч, а саме кількасот. Данину старій традиції віддали сповна: були на весіллі, як і за діда-прадіда, ряджепі, було безглузде, з гиканням і "аварійними ситуаціями" катаппя перев'язаних рушниками сватів на допотопних тачках, була крадіжка курей, "викуп" нареченої, розкішні подарунки й побажання молодим довгого віку й достатку, урочисті залив, співи, регіт. Гуляли, забувши про ферми й незібраний урожай, забувши в п'яному чаду, як зветься їхнє село: Світлоярськ чи, може, й Гульбоярськ; забувши про хліборобську одвічну скромність і по-купецькому хизуючись достатком, нехтуючи працею.

Не будемо заперечувати фінансових можливостей колгоспників — це добре, і що з року в рік поліпшується їхній добробут, зростає культурний рівень. Сьогодні селянин вільний від повсякденних турбот про хліб насущний — у кояшій оселі є хліб і до нього, є гарні меблі. Але це по

звільняє хліборобську совість од турбот про загальнодержавні інтереси, зміцнення економіки рідного господарства, всієї Батьківщини.

Коли це, скажіть, хлібороб затівав оддавати дочку в гарячий час польових робіт? Весілля було завжди найсвятішим і пайбажа-, пішим із сімейних торжеств. Воно могло все: скликати гостей

^ найвіддаленіших сіл, помирити пайзаклятих ворогів і посварити найкращих друзів, витрусити все найсмачніше з комори і кієчі на весільний стіл, змусити купити доброї ВИПІВКИ навіть на позичені гроші. Але у всі віки воно не могло одного: вклинитись у нагальні роботи в полі, відірвати від цих хліборобів. І це було першою заповіддю хлібороба".

Там було написано ще багато дечого, але, на щастя, по перелічувалися присутні на весіллі, отож не згадувалося й авторового прізвища.

І — То й що? — звів автор очі на Зновобрать.

— Ви ж читали?

— Читав.

і — Оце "вклинитись у нагальні роботи" читали?

— Ну?

— Так не вклялося ж, не вклялося! Наклеп і брехня! Бо де це бачено, щоб косили недостигле? Чи ці кореспонденти подуріли? А ферми? На фермах люди були. І коло техніки. Ви ж свідок: найкращі наші механізатори Самусь і Левепець були на весіллі?

— Не були й не могли бути.

— Тож-бо. Та й скільки там колгоспників було? Трохи родичів та молодих. А то все гості. Безтурботний монастигував з усієї республіки.

Автора пожолобило від слова "попастягував", але він змовчав.

— Скликаю сьогодні актив, і пишемо в газету протесті — гукав Зновобрать.— Мало їм неправди, так ще зганьбили саму назву передового села. Це взірцеве село, з нього люди беруть приклад, делегації приїздять аж з-за кордону, а вони мені — Гульбо-ярьськ!

— А що, коли,— автор ще й сам не знав, яка ідея крутиться йому в голові, але щось справді крутилося, і він щосили тер собі лоб, тоді почухав потилицю, вершок голови, посмикав себо за ніс,— от я думаю... Газети страшенно не люблять, коли... Ну, коли щось не збігається з їхніми писаннями... Одним словом... Краще згодитися з фейлетопом...

— Згодитися? — підстрибнув, незважаючи на свій похилий вік, Зновобрать.— Та ніколи в світі!

— Згодитися не з усім. Про жнива, про ферми, про кількість колгоспників на весіллі — це все напишіть, як воно було. А от щодо назви села скажіть, що газета виступила правильно. Бо куди воно годиться називати десятки населених пунктів однаковими словами? Чи вже така бідпа наша мова? Чи така зубожіла фантазія? Чи таке нецікаве та обмежено життя? Тому, мовляв, обговоривши фейлетон і визнавши... Згодилися з тим, що назву села вибрано не зовсім вдало, і вирішили перейменувати наше село...

— Перейменувати?

— Ну, раз фейлетон і така паралель Світлоярськ — Гульбо-ярьськ. Тепер усі шпинятимуть.

— А точно ж — шпинятимуть. То як псе перейменувати?

— Ну... Газета хотіла посміятися з вас, а ви посмійтеся з газети.

— Посміятися?

— Це так, до слова. А пазву... Чому б вам не назвати село Веселоярськ?

— Весело... Та ви шуткуєте? Хто ж дозволить? Веселоярськ?

— Мені здається: звучить.

— Веселоярськ? А звучить, кажеться-говориться. Народ у пас веселий, життя веселе — чом би й не Веселоярськ? А тільки ж чи дозволять иєрг пменувати?

— Якщо ваші трудівники висловлять побажання... Тоді готуйте пропозицію офіціально — і прямо в столицю. Я спробую допомогти.

— Помоясете? В столиці?

64

Зміпптп назву села — це по те, що, скажімо, перейменувати колгоспного бичка. Автор збагпув усю глибину своєї легковажності лише тоді, колп дядько Зновобрать прибув до столиці з відповідними иолноважоиимн своїх односільчан, з усіма вірчими грамотами, з добрячим пімлтярою сала завтовшки в долоню, з полив'яним макотертиком, у якому, залиті застиглим смальцем, спочивали рум'яні ковбаси, зроблені циганкою Олслею, і з обплетеним лозою бутлем, заткнутиим товстелезним качаном гібридної кукурудзи, щоб не видихався славетппий продукт Вусті-Чухалки. Переляканий автор став белькотати, що він хабарів не бере, але доктор ерудичних паук Варфоломій Кнурець, присутній прп цьому поклонінні доброго волхва Зновобрать, досить авторитетно пояснив, що в даному випадку йдеться пе про хабарі, а про

дари, від дарунків яч'є відмовляються тільки люди щонайчсрствіші, попросту дурпі.

Тоді втрьох поїхали до відповідної установи, опинилися в щонайважливішій приймальні, зайняли чергу за надзвичайно поважними людьми, кожен з яких, перш ніж увійти у високі двері, підбігав до великого столу в кутку, заставленого пляшками з боржо-мом, і квапливо випивав кілька ковтків водп.

— Чого вони ото? — поцікавився Зновобрать.

— Хвилювання,— пояснив Кнурець.— Тут кожен думав тільки одне: дадуть чп пе дадуть?

— Ага, і ото в роті сохне,— здогадався Зновобрать.— В мене теж починає...

— Налягайте па прецеденти,— поради Кнурець, бо ми з ним виступали тільки в ролі радників і тільки тут, у приймальні. Далі йТИ не могли, бо не були для Світлоярська юридичними особами.

[— А що це таке? — не збагнув Зновобрать. і — Прецедент — це те, що вже було. В законодавчих діях — ^е найголовніша. Коли засумніваються, ви одразу: перейменування ви"е були, і не раз. І не міста, не вулиці, бо це всі й так ьнають, а села. Наприклад, Гамільтон па Одещині стало Садібнс, Кантакузівка на Миколаївщині — Ппрнбужанн, Голо на Київщині — Зоряне, Карфаген біля Артемівська — Володпмпрівка. Ну і так далі.

і — Звідки ти це все знаєш? — здивувався автор, хоч мав би ржо звикнути до неймовірної ерудиції Варфоломія Кпурця.

— Ет,— відмахнувся той,— не грає ролі. В даному випадку я навіть не тривожив богів семантики й перейменувань. Довідався про все з книжечки для дітей молодшого і середнього віку.

Тут до нас несміливо підсів ще якийсь чоловік, прищулений, ніби аж засоромлений. Мовляв, усі тут скромні, а я найскромніший. Автор одразу впізнав скромного чоловіка, бо то був дамаський письменник (мав дачу в придніпровському селі Дамаській) .

— Привіті — гукнув аптор.

— Привіт,— без великої охоти відповів дамаський письменник.

— Ти чого тут? — спитав автор.

— Та чого? Для колгоспу. Все для колгоспу. Не те, що ви.

І віп ніби ая" скривився, щоб показати свою несхожість з такими, як автор. Бо хто вонп? Писарі, писаки, ппеунн. А віп серед колгоспників письмениппк, а серед письменників колгоспник. Слухняне телятко дві маткп ссе.

— Канавокопач для колгоспу хочу вппросптп. Торік бульдозер просив.

— Випросив?

— Пе дали. Сказали: не моє діло. Є централізоване постачання. А ви?

— Ми щодо перейменування. Оце голова сільради. А це ми 8 доктором Кнурцсм. Як консультанти. Село звалося Світлоярськ.

— Банально.

— Хочемо перейменувати на Воселоярськ.

— Що банальніше,— скривився дамаський письменник. Зновобрать заїло.

— А ваше ж, каліється-говорнтється, як? Щось я недочув.

— Дамаськп.

— Оце б перейменувати — аж кричить.

— Та ви що! Моє село — від Дамаска. Є таке місто в Сирії, йому три тисячі років. Каяїуть, може, наше Дамаське заснували ще фінікійські купці з Дамаска. Пливли Дніпром, висадилися па високому березі й заспували село.

— Ото їм нічого було робити,— засміявся Зновобрать.— Була, мабуть, там колись яка-пекудь пришелепувата Домашка, ото й назвали хутірець. Попадеш, чоловіче, отуди за двері — проси по канавокопач, а перейменувати село. Назви його хоч Телятівкою або Молочнофермівкою — і то веселіше. Л канавокопача тобі не дадуть. Там нічого не дають, калсється-говорпться, бо всі он вибігають та тільки боржом дармовий хлебчуть...

Ми досиділися, і дядько .Зновобрать, забувши ковтнути боржому, пішов за високі двері. Був він там так довго, що дамаський письменник не виторпів.

— Я, мабуть, піду,— сказав віп, підводячись,— бо однаково канавокопача пе дадуть. Мені головно — тут посидіти, щоб я міг у колгоспі доповісти. Хто б оце з письменників став добиватися для колгоспу канавокопача? Вони тільки про видання та перевидання, а я тут бач...

І він огниці посунав до виходу. А Зновобрать з'явився перед нами урочистий і гордий і показав папір, де значилося: "З метою усунення небажаної одноманітності в назвах населених пунктів погодитися з пропозицією трудящих села Світлоярськ про пере-ймснування його па Веселоярськ. Віднині..."

65

Віднині всі подальші події відбуватимуться у Веселоярську. А хіба ж це не чудасія — з глибини Карпового Яру вискочити в Світлоярськ, а тоді они питися в Вссолоярську?

66

Тут би мав закінчитися цей недоладний ромап, але віп тільки починається, бо хоч у Веселоярську й настало безкоття, але не бездівчаття. І в роман на повних вітрилах впливає Дашунь-ка. Дашуньки ж не могло бути без тітки Ялосовсти, як не буває яйця без курки. Зрівнювати Дашуньку з яйцем, а тітку Ялосо-вету з куркою? Ало що такс порівняння? Це прийом, який застосовується для більшої наочності й переконливості. Ми, наприклад, не порівнюємо діда Утюжка з мармуровим зображенням грецького бога Зевса, що зберігається у Варшавському державному музеї, хоч вони й страшенно схожі: обидва бородаті, кругленькі й тугенькі, щоправда, Зевс голий, а дід Утюжок навіть у Дніпрі купається тільки в підштаниках. Не порівнюємо ж тому, що не кожен був у Варшаві й бачив того Зевса, сам Утюжок ніколи про такого бога по чув, а от курку і яйце бачпв кожен і легко може уявити. Тітку Ялосовету бачили лише її земляки, бо за межі району вона ніколи пе виїздила, уявити ж Дашуньку взагалі незмога, бо вона існувала як заперечення всіх відомих законів природи, підкоряючись тазмничим велінням, які формують, опосередковують і визначають дівочу красу.

[§ полум'я ентузіазму виривається ніби якась мелодія; задихаючись, Гриша Левепець переслідує її, йому вдається її наздогнати, він простягає

руку, але воіа зпову летить, вона зникає, вона провалюється в безвість, туди, де гримлять громи і клекочуть пристрасті, він настигає її навіть там, він хапає її в обійми, в обіймп, в обійми... І обіймає порожнечу. Лише тоді згадує [гіркий свій досвід з Котею. Людство вчиться на гіркому досвіді. [Грипта теж. Тому віп читає пе інструкцію про ремонт комбайна "Нива", а вірш Тамари Коломісць "Жінка": "А ти тільки вдумайся: перед тобою ненрочитана книга — жіпка. Неповторною радістю і журбою пройнята кожна сторінка. Якщо пе нова і не гортана жадібно, то це пе запчпть, що нецікава. її лаконічність, проста, нерозгадана, пе кожному дасться, їй-право. І ти проглядаєш її на ходу (...що ж, оформлена ніби й зі смаком!..), а вона кричпть у твою глухоту кожним окличним знаком. Зупиняє поквапливість твою легку кожної крапки благанням. І випитує сутність твою людську кожним знаком питання. Хто ти? Який ти? Навіщо? Звідкіль? Неминучою долею будь. Як солекоп добуває сіль, кожен рядок здобудь. Ти ж тільки вдумайся: перед тобою иепрочитана книга — жіпка. Якою радістю і журбою світиться кожна сторінка!"

Пе стрибай поперед батька в пекло, кажуть у Веселоярську. Тим часом самовпевпепий автор, нехтуючи пе тільки народною мудрістю, а й законами романної композиції, то заскакує наперед, то відбігає пазад, так ніби роман — цс не літературний твір з точно виважеппми, вивіреними її допасованими частинами, а примітивна сільська гойдалка, яка тримається па саморобних лобових вервечках, на чесному слові й на некоитрольовапому молодечому завзятті. Де ще та Дашунька, де ще події з її участю, а вже покплув автор своїх героїв, злочпппо забув їх у найтяжчу хвилину їхнього життя і взявся описувати цю, скажемо прямо, випадкову для Воселоярська дівчину.

Ну, так. Весілля описувати потреба відпала, бо тут газета випередила автора, і читачі вже бачили, що з того вийшло. Та хоч що там було, хоч навіть село вже перейменоване па Веселоярськ і тепер виправдана буде нарешті назва цієї балаканини, все це не знімає з автора обов'язку повернутися до того найтяжчого для Гриші дня, коли Котя розписувалася з Безтурботним, і того дня, коли почалося Котине весілля. Тут мимоволі згадується глибокодумна сентенція доктора

Варфоломія Кнурця про сучасну прозу* "Сучасна оповідна проза має переважно короткий віддих і демонстративно відвертається від світу історичних явищ у бік побутових

мікрообсервації і психологічного аналізу. Тільки ті автори, що володіють відвагою і рідкісною витривалістю, можуть упродовж цілих років вибудовувати великі й складні твори, незважаючи на панівну моду. Відвага й витривалість у літературі, мабуть, цінніші навіть за саму красу". Коли так, тоді геть усі мікрообсервації й копирсання в душі героя! Бо що знайдеш у Гришини душі того ранку, коли він довідується про Котину зраду? Тисячі й мільйони кішок, які там шкребуться? Лє як казав ще Данте в "Божественній комедії": "Нехай шкребеться, хто липіа-юватий". Або, як досить дотепно перекладає ці слова у нас: "І хай свербить тому, хто чирку має!"

Не станемо заглиблюватися в душу Гриші Левеця пізніше в перший день його нещастя й горя, ні в наступні. Спробуємо звернути свої погляди на головне. А що головне? Труд, турботи й пересування — ось те, чим люди наповнюють свій час між народженням і смертю. Почувши од мами Сашки страшну новину, Гриша не став доїдати пиріжків з сиром, вискочив з хати, захопив мотоцикл і помчав до своєї "Ниви", в якій вони з Педаном востаннє перевіряли кожен гвинтик, щоб вийти на жнива в найвищій готовності. Забути про все в труді, в турботах, у шаленій гонитві на мотоциклі!

Та коли домчав до механізаторського етапу, мало не заревів од розпуки і вже справді іо-левиному. Під навісом, де всю зиму стояли їхні комбайни, порядкував Петро Безтурботний, стругалися столи, готувалося весілля, но Гришине, навіть не Самусеве — горо й ганьба їм обом і всім механізаторам колгоспу! І це ж тільки подумати: Самусь сколотив усіх, вмовив вивести комбайни з-під навісу, і віп, Гриша, теж згодився, не заперечував...

Самусь уже вистукував свого "Колоса", прислухався до його великого дужого тіла, як лікар, що тулить вухо до грудей здорового сільського

дядька. Грпша хотів підбігти до Самуся, крикнути йому все, що про нього думає, звинуватити навіть у тому, в чому той не може бути винний, але тут приїхав і Педан, який ще, мабуть, нічого не знав про Котю, і вони спокійно (ох, ох, якпй уже там спокій!) взялися за свій комбайн.

Самусь не витерпів і підійшов сам.

— Все правильно,— сплюнув собі нід ноги.— Ніхто ще не обдурював Самуся, а ці обдурили.

Гриша мовчав з иричиі відомих. Педан мовчав, пам'ятаючи про свого півня й дев'яносто дві курки. Тому Самусеві довелося самому прокоментувати таку самокритичну заяву:

— Безтурботний підіслав Рекордпста, той випросив у мене павіс, я, тухтій, згодився, а Безтурботного за Рекордсю не побачив і проґавив, що той з-під носа в нас викрав Котю.

Гриша мовчав далі, Педан теж. Чп знав уже все про Котю й Безтурботного, чп злість на Самуся за дев'яносто дві курки й півня пересильовала найгострішу цікавість? Ало ж ми умовилися пе заглиблюватися в психологію.

І — Значить, так,— не дуже переймаючись мовчанкою Гриші, спокійно розмірковував Самусь.— Я все це тут обдумав, і все правильно. Можемо з тобою, Гршнар, завести свої комбайни й змести к чортовій матері всі ці столи, прпстілки, які тут понаставляли Безтурботні. Л не хочеш, то підождемо, як збореться свайба, я договорюсь за півлітряку з шляховиками, візьму в пих грейдер, прибуду сюди верхи па техніці і — як собака язиком злиже всі ці Гулі! Все правильно?

— Не смій! — тихо промовив Грпша.— Ти тільки мені спробуй! Морду наб'ю!

— Ти? Мені?

— Я!

і — ■ Можна сміятися?

— Посмійся, посмійся! Л тільки по забудь, що я тобі сказав! |При всіх і паб'ю! І з комбайна, і з грейдера стягну на землю і наб'ю!

— Все правильно,— крізь зуби чвиркнув Самусь так, що долетіло майже до Грпші.— Тп хочега мене образптп. Але зпай, що ніхто нікоп не зміг образити Самуса. Пойняв? А в дурні пошилися ми вдвох.

І віп спокійно пішов до свого "Колоса". Исдап повчав. Пі співчуття, пі заспокоєнь, ні порад. Бо що слова? Те, що в чоловіка твориться в душі, само перетліє, перегорить, як силос,— і, дпвпсь, вийде якийсь продукт, може, й корисний. Педан при всій своїй видимій суворості був чоловік м'який, добрий і мудрий. Та не всі люди такі павіть у Веселоярську. Той же Іван Безтурботний, не вдовольнившись своєю таємничою, нез'ясованою перемогою над кращими весе.тоярівськпми механізаторами, вирішив експлуатувати до кінця щастя, яке звалилося на нього з неба, і одразу після урочистого акту в сільській Раді сів з Котею в Рскордпстового "Москвича" й став розвозити запрошення на весілля.

Запрошення було віддруковане на бланку, все в квіточках, у стрічках — злитих у поцілункові голубів, щоправда, бракувало, але дві рукп в потиску прикрашали цей витвір районного поліграфічного генія, освячували текст, який гласив: "Катерина та Івап Безтурботні, які з доброї волі й великого кохання закладають нову радянську родипу, ласкаво просять Вас па своє весілля, що відбудеться..."

"З доброї волі й великого кохання"! Де ще, крім нашпх степів, могло виникнути таке вичерпне формулювання? І що могло вразити більше в

само серце Гришу Левепця, аніж оце словосполучення? Тут негайно може виникнути запитання: а звідкп Гриша міг довідатися ще й про текст запрошення? Дуже просто: запрошення було вручене йому особисто... самою Котею! Пристрасті вже й по веселоярівські, а справді шекснівські, бо змішалось грішне з праводним, сміх із гріхом, журба з веселощами.

Перші запрошення вручені були молодожонами першим людям Веселоярська: товаришеві Зповобрать і всім присутнім на церемонії в сільраді, тоді голові колгоспу Зіньці Федорівні, секретареві нарторганізації Грпцьку Грицьковичу, головному агроному Лисичці, головному зоотехніку Дашупьці (ага!), головному бухгалтерові Левку Левковпчу, бригадирові механізаторів Безкоро-вайному, всім Щусям і всім Самусям, діду Левенцю і дідові Утюжку; між усіма цими чпслепнними рейсами "Москвич", ведений твердою рукою Рекордиста Іваповпча, заскакував кілька разів то до хати Гриші Левенця, то па ферму, але ні вдома, ні коло корів Котя ніяк не могла застати мами Сашки, так ніби жінка навмисне ховалася й не хотіла прийняти з рук зрадливої дівчини запрошення на весілля, подібно до того, як глава уряду, керуючись високими державними причинами, відмовляється прийняти вірчі грамоти від небажапого посла чуяїої країмп.

Тоді, пометавшись по Веселоярську, молоді поїхали туди, де їх того дня не ждав піхто, а вже Левенець і Самусь то не ждали ніяк і ніколи!

Колишні суперпики, а тепер спільники по нещастю, вияснивши зранку взаємини і мовчки виробивши спільну платформу, яка гласила: ніяких вибриків, ніяких пережитків, ніякої дикості, спокій, витримка і впсоке благородство,— не маючи, отже, принципових розходжень у подальшій поведінці, зійшлися па обід (бо в ситуації, що створилася, Самусь уже пе міг рвонуту мотоциклом до Щуса на борщ з голуб'ятами, а їхати обідати додому па тракторі по хотів), розіклали па спільній газетці що в кого було, мовчки їли, запивали молоком, з задоволенням відзначили, що апетиту ніхто номітно не втратив, марнпх зітхань при сторонніх особах собі не дозволяв, смаку до життя пе позбувся, я?адобн до роботи — теж.

— Що день-два — й косити! — сказав Гриша.

— Ох і віржем! — впгукнув Педан.

— Все правильно,— зрадів Самусь, відчуваючи, що з цими словами з нього само собою знімається почуття випп, яко тяжіло над Самусем, як над царем Едіпом.

Тоді Гриша не витерпів і розповів сон, який спився йому цієї ночі. Віщий, чи що? Спилася йому Котя. Ніби впочі крізь причілкове вікно закидала його зеленими абрикосами, дрібпеиькпми жер-делькамн-морельками. Він просунув руки за вікно й затягнув Котю до себе в кімнату. Коли затягнув, злякався: Котя була ніби й не Котя, бо не чорнява, а білява, не туга, як пруюїпна, а якась м'яка, в сірому, як графітна змазка, платті, не говорила, а кудкудакала по-курячому, вирвалася йому з рук, стала й справді куркою і з розпачливим криком вилетіла надвір. Гриша вибіг за пєю, опинився на погрібнику, а там повно курей, мабуть, більше, ніж на колгоспній птахофермі, але не білі, а сірі, і всі стали бити його крильми, дряпати роговими пазурами, клювати дзьобами...

Педан, мабуть, вражений "курячою темою" Гришиного сну, тільки рота розтулив з подиву, а Самусь зневажливо посвистів і розповів свій сон.

1 — Мені спиться рідко,— сказав він,— та вже коли спиться, то |все правильно. Тобі Котя куркою примандюрилася, а в мене була ^ама циганка Олеля. Прийшла й стала роздягатися. Я їй: "Перестань!" А вона мепі: "А ти поглянь!" Я гляп — а в неї четверо грудей! Та такі смагляві, молоді, ну! Чп її чув хто чотиригрудих жінок, а все правильно.

Педан плюнув. На Самуса й па його спи. Якби Педан знав Шекспіра, то спокійніше б прореагував на Самусеву балачку, бо в "Бурі" (дія IV, ява I) написано: "Ми створені із тої ж речовини, що й паші спп". Та Педан не

знав Шекспіра, а шкода. Бо мирний механізаторський обід мав невдовзі перетворитися на справжню шекспірівську трагедію з усім її гірко-гротескним склу-боченням подій, слів і пристрастей.

На механізаторський стан вкотився новенький "Москвич" Несвіжого, не зупинився коло весільного (тепер уже ясно, що весільного!) павісу, мало не збив Петра Безтурботного, який зраділо кинувся назустріч (уже встиг після церемонії в сільраді випити, закусити, перевдягтися й знов порядкувати тут), потицявся туди й сюди, поки Рекордист Іванович назприв механізаторів, які обідали, й попровадив машину просто до них.

З машини виліз молодий, вивів поштиво молоду в білому довгому платті, обоє вопи підійшли до спаителичепих (коли й не отетерілих) механізаторів, вклонилися до самої землі, щось стали говорити, тоді Котя, беручи від Івана Безтурботного тверді білі картки, знову ж таки з поклоном вручила їх у такій черговості: Гриші, Саму сю, Педану.

Ось тут Гриша, який не розібрав жодного слова з мовленого молодими, бо мав суцільне гудіння в голові, побачив нарешті оте "з доброї волі й великого кохання", в скаламучепу атмосферу його свідомості вдерся весь глумливий трагізм самого факту запрошення його на весілля, хлопець звів на зрадливу дівчину змучені свої очі і дивився так тяжко, ппльпо й довго, що за цей час можпа було б виголосити один з відомих монологів найвідомішого шек-спірівського героя: "Такий ваш вчинок, що і рум'янець скромності поганить, цпоту лукавством зве, зривас рожу з ясного чола чистого кохання й болячку садить; обертає шлюбні обітниці на клятви картяра; такий ваш вчпнок, що із тіла шлюбу виймає душу й робить жужмом слів святпй обряд; стидом палає небо, лице землі в скорботі про той вчипок так засмутилось, мов напередодпі страшного суду".

Такі слова мала б прочитати Котя в Гришиному погляді, але Безтурботний так натурчав їй вуха віршами, що читати в поглядах вона геть розучилася, а вміла й могла тільки слухати, чути — і тільки свого Івана. Та й у Гриші високий трагізм пробився в погляді тільки на

короткий час і тільки для того, щоб негайно запанувала в його душі ще вища, вільніша й благородніша людяність. Він усміхнувся. Так, так, усміхнувся! Гнав од себе всі трагедії, лпха й розпуку, прощався з кохаппям сміючись. Коли Ромео запалав любов'ю до Діїульєтти, це ще була комедія, а не трагедія. Гриша хотів показати, що він утримується иа тій першій стадії. Віп усміхнувся до молодих і спокіпго промовив:

— Дякую вам за таке дороге для мене запрошення.

"Ах, кожен дйюм — король!"—вигукнув король Лір, маючи намір похвалити свою винятковість, а насправді похваливши Гришу Левенця, що появився на світ через кількасот років як справжній і законшш посій усіх найвищих людських гідностей. Бо справді ж — колгоспний молодий комбайнер у хвилпну найтяжчих випробувань спромігся на висловлювання майже королівське, так ніби були перед ним пе Котя та Іван, а Трістан і Ізольда, Пірам і Тісьба, Лейлі і Меджпуп, Ромео і Джульєтта або принаймні Наталка і Петро.

Слідом за Гришею так само у високому стилі подякували молодим Самусь і Педап, після чого молоді, вражені величчю духу Гриші Левенця, мерщій забралися у "Москвич" і покотили далі розвозити свої запрошення, а в механізаторів настало те, що Арі-стотель називав "катарсісом", попросту кажучи, всі три відпустили гальма, Педан, поглядаючи то на Самуся, то па Гришу, реготав, Самусь індичився і повторював: "Усе правильно. Просять, то й підемо. А чого ж? Усе правильно". А Левенець уже не усміхався і не виказував величі душі, а нагадував тренера футбольної команди, яка програла суперкубок. У трагедії, яка розігрувалася перед Гршиипіш уявним поглядом, роль суперкубка відводилася Коті, а зловісна роль капітана ворожої команди — Іванові Безтурботному. Ось цей чубатий, мордатий хлопець підіймає над головою коштовний трофей і робить почесне коло по стадіону життя, а він, Гриша Левенець, приречений тільки поблпмкувати па нього жадлпво й гірко.

— Не піду! — вигукнув віп і тупнув ногою.— Не піду пізащо!

— Все правильно,— засміявся Самусь.— Тут тобі густиме свай-ба, а ти коло пеї ладнатимеш свій комбайн? Так?

— Знайду собі роботу. Комбайн уже наладнаний. Заберу й комбайн звідси... Щоб і духу...

— Так будь вище, Гришо,— спокійно порадив Самусь.

— Л я її так вище!

— Плюнь ти на цю Щусівну! Ще сотню таких і розтаких знайдеш!

Гриша мовчав. Плювати па Котю? Ні, ні. Навіть після всього, що сталося, віп пе зможе.

— Дуж-жс тп сильно парка парив, Гришар,— почмихав Самусь.— А поквапливість потрібна в косовпці, а не з дівчатами. Тепер переживай виробничу травму. Все правильно.

Так ніби він сам не переживав. А може, твердошкірому Саму-севі й справді не дошкулило?

Е день весілля такс враження склалося у всіх. Гриша не зміг себе перебороти, зрапку папросився возити трактором зелену масу на енлосуваппя, а Самусь возсідав серед найпочеспі-ших гостей, виголошував тости, кричав "Гірко!", розпатякував за десятьох, пив за двадцятьох і так тримався півдня, і тоді все ж такп екпс, підсів до кам'яноломського водія КрАЗа, вмогоричпв, запаморочив, умовпв того дати йому свого десятитонного самоскида "зробити пару ходок" по сплоєну масу, бо, мовляв, у колгоспі прорив, осідлав велетенську машину і в грюкоті заліза, у ревінні потужного двигуна об'явився па полі, до Безкоровайний косив силосним комбайном високу, як ліс, кормову кукурудзу. Гриша саме повернувся з порожнім причепом і готувався прилаштуватися на ходу до комбайнового шнека, як на нього налетіло

залізне страховисько, погрозливо розтрощити, увігнати в землю, затерти всі сліди, сигналячи, ревучи мотором, вимагаючи пропустити поза чергою, пропустити й допустити. В кабіні страховиська вивищувався зблідлий од піпннкп Самусь і безмовно лаявся, погрозливо ворухив щелепами, лунав величезними своїми бульками! Гриша зупинив трактор і побіг просто па Самусеву машину. Безкоровайний теж зупинив комбайн і приєднався до Гриші. Самусь загальмував, одчпппв дверцята КраЗа, тримаючись за кермо, висів над головами Безкоровайного й Левенця.

— З-заваитаж-жуй! — проварнякав віп, пасилу повертаючи язик.— І в-вс-се пр-равильпо!

Грпша безпорадно позпрпув на Безкоровайного.

— Чи він здурів — сипати масу в такий самоскидюгу? Де ти взяв машину? — гукнув віп Самусеві.

— Паг-годую їх з-зелепою мас-сото! — зареготав Самусь.— Привезу й спп-сип-пону! Вс-сс прав-вильио! З-завантаж...

— Піпск короткий,— спокійно сказав йому Безкоровайний.— Та й не дав би я тобі розтрушувати добро по всьому степу. А машину одведи. Гришо, може, ти одведеш? Бо він жо готов!

Грпша стрибнув до кабіни. Самусь висів на кермі блідий, розслаблений, незвично добрий.

— Пустити! — звелів Левенець.— Сунься! Самусь зачепив рукою Грппіу за шию.

— Ти мен-не хочеш? Вс-се пр-рав... Ми з тобою з-зелену ву-лиц-цю... А т-тоді с-вайб-бу... зас-сиплемо... вс-сіх... Кр-рассот-та!

Красоти в усьому цьому було не дуже багато. Ще сподівався Грпша, що дотарабанить Самуса з його позиченим КраЗом до весілля і мерщій пазад, але там па нього навалилася юрба знайомих і незнайомих, прискочив умить сам молодий, потягли Левенця до столу, налили скляницю, пхали закуски, підтримували за лікоть, щоб пе розхлюпав питва і не відставляв посудини, ждали, підохочували, квапили — мертвого з могплп піднімуть і примусять випити!

Котя була перед ним по той бік столу. Вся в білому, тонка, висока, ніби не знайома йому зовсім, великі чорні очі затуманені — дивиться — не дивиться, бачить — не бачить, уся в спогляданні власного щастя, світ для неї не існує зовсім, і ніщо пе існує, крім неї та чубатого Івана Безтурботного. Щось мовби аж заскімлило у Левенця в душі, він злякався, щоб не прорвалося те скімлення назовні, гукнув: "Будь щаслива, Котю!" — випив горілку, брязнув стакан собі під ноги, тільки скалки полетіли, весільпі гості радісним ревищем зустріли його тост, з якимсь майже звірячим гарчанням домагалися:

— Гір-р-ркол Гір-р-р...

Гриша не пам'ятав, чи його хтось одвіз у поле, чи добрався він до свого трактора пішки. До пізнього вечора пиряв він нричепи з зеленою масою, тоді поставив "Беларусь" і вперше за останні трагічні дні по-справжньому злякався. Що робити? Куди податися?

Безкоровайний, покашлюючи, підійшов до Гриші.

— Я оце, мабуть, зайду туди. Може, підемо?

Не казав, куди саме, бо ЙІ ВІДОМО: СЬОГОДНІ у Веселоярську весілля і тільки весілля.

— Ідіть, я вже був,— насилу спромігся на відповідь Гриша. Безкоровайний ще трохи постояв, покурив,

— Ну, дивись...

Його мотоцикл заводився неохоче, але, забринівши, вмить закинув Безкоровайного в темряву — пі слуху ні духу. Страшиа сила швидкості. Свій мотоцикл Гриша обминув. Пішов у поле, далі й далі, швидше й швидше, а позаду невідступно, вперто, темно вилунювало: гуп-гуп-гуп, тува-тува-тува-ва! Забрали в тебе дівчин/, ще й катують тепер цим гупанням і туваканням, і ніякий та латай тобі не допоможе! Ах, як добре було б ще довго-довго залишатися рампапусиком. Гратися в спориші серед гутютюльок, слухати, як далеко в степу виклекочують гуркайликн і тяжко походжають бовлелені. Він нікому не розкривав таємниці свого дитячого словника. Талатай — це була мов його засекречена всемогутня зброя на найтяжчі випадки ясиття. Все інше — просто від душевної щедрості. Рамиаиусики — діти, гутютюлькп—кури, гур-кайлнк — трактор, бовлелепя — комбайн. Щоправда, про бовлеле-пю знав навіть Самусь, бо Гриша не міг приховати таке прекрасне слово. Зродилося воно в нього від руху комбайна і напружено-від-чаеної роботи всіх агрегатів велетенської степової машини. Було в ньому щось уже й пе машиппе, а ніби міднодзвоппе, радісне, урочисте, піднесене: "Бов-бов-бовлелені! Бов-бов-бовлелені!" Світ широкий довкола, поля в золоті пшениць, ти, вознесений у просторі, па могутній машині, і все довкола дзвонить, і дзвенить, і грає душа, і жити хочеться — бовлелепі! Чом би не поділитися таким словом з людьми!

Але сьогодні не мав з ким ділитися, а позаду тупо й зловісно било в простір: гуп-гуп-гуп! Єхидно вигавкувала гармонь: тува-тува-тува-ва!

~~ Гриша зірвався і побіг. Куди? Чого? Навіщо?

Втікати й доганяти — така вже доля людства. Не минув цієї цолі й Гриша Левенець.

У небі пад Весслоярськом летіли зорі й боги, штучні супутники й космічні кораблі, промені від давпо вмерлих зоряних систем і

незідентифіковані космічні об'єкти, а Гриша біг у поля і чув у своїй грудях ридання, а може, то й ридання були по в ньому, а в просторі, світові й космічні, які дано чути лиш найвразливішим душам, а Левенець тої ночі прилучався до найчутливіших і мав страждати від того замість радіти життю й молодості.

Віп біг далі й далі в степ, і холодний вітер цілував йому розпалені груди. Пахло хлібами, травами. Скільки любові в цих полях і жпття! Ошшпвся па Шпилях — найвищій місці степу, де колись завжди вигорали хліба, і тільки тітка Лисичка знайшла спосіб рятувати врожай у цій палючій місці. Коло Гострої могили пшениці були найбуйніші, стояли такою щільною стіною, що здавалося — впади на них, і візьмуть тебе па свої теплі руки, і зако-лисають, як малу дитину. Упав би тут у порох і плакав од щастя за людей, що вміють виростити таке чудо. Про себе не думав, забув, як орав, сів, вноси" добріша, не пам'ятав, що має косити цей лап за тиждень, біг далі, до Терпін, у самий глиб стелу, втівав од незбагненної ворожості, рятуючись у ласкавій доброті хлібів. Коло Терпів схрещувалося три дороги, нові лісосмуги поєдналися там з чіпкими степовими чагарями, що росли в низині з давніх-давен; колись узимку водилися в тому місці навіть вовки, влітку гніздилася сила-силенна птаства, тепер забігали вночі дикі кабани, і тому піхто б самотою не наважився навідатися туди, та й Гриша біг не з бажання виказати перед кимось сміливість, а тільки в намагахгї порятуватися від отого гупання й тування, що переслідувало його повсюди, нагадувало про Котю, про Івана Безтурботного, про власну безсилість і безпорадність перед темним і незбагненим світом, що перевищує все зпане, бачене, відчуване, глибинні ший за земні глибини, впщій за зоряне небо, таємничіший за космічні далечі.

І що далі вглиблювався віп у темний степ, то ближче приступала до нього Котя, чув віп її сміх, голосніше й виразніше, аж страшно ставало від такої протиприродності; коло Тернів сміх пролунав уже й не здалеку, а мовби пад самим вухом, Гриша аж відхитнувся од того сміху, став, і тоді вдарило йому в очі різучим, білим, нестерпним, він затулився руками,

мало пе стогнучи од несподіваного болю, але одразу й схаменувся, бо збагнув: машина.

— Якого чорта! — гукнув розізлено.— Хто там гразься?

Дівочий сміх летів па нього на широких променях фар, тоді обійшов довкола, був уже поряд, коло Гриші стояло біле-біле, сміялося далі, подавало йому руку, обидві руки, в білому світлі, все біле, і весь степ мовби став білий, прозорий, як весільна фата па і Коті, коли він стояв за столом навпроти й брязкав собі стаканом під ноги.

— Левенець? — спитало біле.— Це ти?

Не була то ніяка Котя. Перед ним стояла Дашунька.

— Погасіть світло,— звеліла вона невидимому водієві "Жигулів", бо то були просто "Жигулі" з черговим Дашуньчинпм залицяльником.— Погасіть і їдьте, а ми з Лсвснцем підемо пішки. Пе заперечуєш, Гршпо?

— А ти... па весілля? — пе знаючи, що сказати, промимрив віп.

— Вже була. Захотілося трохп подихати степом — мене й підвезли...

— Дашупько Юхимівно, ЯК же? — ображеним басом погукав з темряви "жигуліст".

— Я вам сказала — їдьте. Тон ще стояв, огинався.

— Ну?

Машипа фуркнула, поволі рушила з місця, але від'їхала недалеко. Хряпнули дверцята, вплізло велике й темпе, притупало, прпхекало назад до Дашупьки.

— Даїнунько Юхимівно, пе можу без світла.

— Світїть, абп не па мспс!

Похекало, погупало, сіло, поїхало. На Веселоярськ? На весілля?

— Хто вопо? — спитав Гриша.

— Гїсть Безтурботного. Щось мені турчав, а я пе розчула. Хвалився знайома вами, зв'язками, посадою. Дурні завжди хваляться посадами. Л мені на дурнів так щастить, Гршпо. Віриш?

— Не знаю,— щиро промовив Левепець.— Я сьогодні не знаю нічого. А про тебе, Дашунько, то й піхто... Хїба про тебе можпа?

— А правду кажуть, піби в тебе левпне серце? — поспитала воьа.

Грпша —мовбп ая? загарчав. Справжпісіпкпй тобі лев. Тут загарчиш, коли так потопталися по серцю. Невже й Дашунька ще хоче?

70

Так мп закономірно і послїдовно добралися до Дашуньки. Тирапія ісіннп тяжїє над автором, як отой дамоклів меч, що вже тисячі років перемандровує з одної збірки крилатих слів до другої і, мабуть, не затримається і в останній з них, зібраній доктором філософських наук. Істина ж велить: розповідати про Дашуньку від дня її появи у Веселоярську.

Сам факт появи, на жаль, не був задокументований. Бо Дашунька ні прийшла, ні приїхала, пі прилетїла. Ось що вчора не було, а сьогодні вже є. Ніби впала з хмари. Ще ніхто, здається, й не бачив дївчинп, а вже по Веселоярську покотилося:

— У конторі...

— Та ні, в Наталки!

— Там таке-е!..

Г~ — Сидить — гарне, встане — ще краще, а вже як піде — умри і воскресни!

— І не наше!

— Куди твоє діло!

— Професорська дочка.

— Може, й вище!

— Тю! А що ж вище?

— Академіки ще є, не чув?

— Для села — академіки?

— А ти ж думав!

— Розробляють, як хапатп бика за роги, зайця за хвоста, а цапа за бороду?

— А я думав — ламають голову над способами з'їдання свинячого сала.

— Го-го! А то, кажуть, о такі, що хочуть вивести крилатих корів, щоб літали й поїдали гіллячковий корм, обчухруючи дерева.

— Або рогатих свиней...

— Або жаб у пір'ї й заготовляти з них пух на перини...

— Розхихотілися! Забули, які врожаї були, поки вчені не дали нових пшениць? Чи, може, про "мнроіівську" пе чули?

— Так то ж "мпронівська", то Ремесло.

— А Ремесло хто? Академік і Герой.

— То ж настоящий академік...

— А це дівча, може, й від настоящего прибуло.

— Чого воно? На екскурсію? Вареників з вишнями покуштувати?

— Прислане чп само?

— Хто ж його знає? Може, стихія закинула, а може, й само — побалується та й гайно назад...

Сьогодні незмога уявити, що колись Полярпої зорі не було в північній точці неба і навіть поблизу теж. Те само .можна б ска-вати про Дашупьку в Воселоярську. З'явилася, як зоря, і залишилася сяяти пе на день і не на два, сяяла вже два роки, а вже ж і світила, а вя^е Й сяяла! j Ну де могло таке народитися?

Біле, як пухнасте гусеня, як заячий хвіст спіднизу, як... На жаль, всселоярівські порівняння розходяться з літературними нормами і навестп їх автор ніяк пе може.

Ходить розметано, мовби аж' падає наперед, і біжить, біжить — куди? І обличчя потусвітніз, в очах обурлива неувуга до всієї чоловічої частини людства, коли ж вдається кому зазирнути в ті очі, то здається, піби якась сила підносить його над землею і вже як понесе, як понесе! Нема рятупку пі від кого — ні від царів, ні від богів! Шкіра в Дашуньки тонка (судний синьо просвічуються, мов ріки на карті), тепла, шовковиста, па губах — вічпа смага, мовби палить дівчину щось усередині, тупуватий упертий ніс з нервово трепетливими ніздрями, і все в ній мовби кричить, гукає, радіє:* погляньте на мепс, я вродлива, вродлива!

Вродливе обличчя — це не просто щастя окремої людини. Це вищий наслідок зусиль природи, її шедевр, едппий експонат для виставки людського роду. Носити таке обличчя доручено одному, а належить воно всім. Треба, щоб люди раділи, дивлячись на таке личко, і ставали й самі кращими та добрішими. Дашунька радо роздаровувала свою вродливість, світилася ще здалеку доброю щедротою, здоров'ям, довершеністю, очима блискала через усю колгоспну садибу, через ферми, комори, контору, клуб, механізаторську бригаду, через увесь Веселоярськ, і на те блискання хлопці полетіли вже з першого дня і не пообпалювали собі крил тільки тому, що, на щастя, не мали їх. Першим рвонув до Дашупьки Самусь і спробував убити її трудовими успіхами. Але Дашуньку не цікавили трудові успіхи. "Все правильно,— спокійно відзначив Самусь.— Чого сама не має, того по визнає і в інших. Підождемо й подивимось!" Рекордист Іванович спробував підкотитися на мотоциклі, але Дашунька до техніки ставилася так само спокійно, як і до трудових успіхів. "Кам'яний вік!" — зневажливо заявив Рекордист. Але Дашунька вже через місяць організувала мотосек-цію для веселоярівських дівчат і сама стала вчити їх водити мотоцикл. Чи коли й чув хто таке!А тоді організувала при Будинку культури секцію канатохідців — і теж для дівчат!

— Та навіщо, кажеться-говорпться! — не міг збагнути товариш Зповобрать.

— Хочу, щоб дівчата не втікали з Веселоярська, йшли до мене на ферми,— пояснила Дашунька.

— Канатом їх прив'яжеш, чи як?

— Грацію вироблятиму, красу, щоб ходили, не торкаючись 8емлі. А вас попросимо перукарню відкрити і для жінок салон краси — зачіски, масаж, манікюр і педикюр.

— Для гумових чобіт, кажеться-говорпться, педикюр?

— Сплять же не в чоботях! Ще нам треба купити верхових копей, вчитиму дівчат їздити...

— Вибрики,— зітхав Зновобрать,— ох і вибрпкп, кажеться-говориться!..

Зате несподівано з першого ж дня в усьому підтримувала Дашупьку Зінька Федорівна. МОЯЇЄ, бачила в пій мовби повторення своєї молодості, на відповідно вищому рівні, ясна річ, а може, дивилася на неї по-материнськи, як на дочку. Припустити, що Зінька Федорівна могла повірити в зоотехпчп Дашуньчині таланти, тяжко, бо таланти, як відомо, річ невловима й непростежувана, до того ж і сама дівчина ще пе могла з певністю сказатп: є вопи в пій чи ні.

Приїхала ж Дашунька до Веселоярська головним зоотехніком колгоспу. Мала диплом сільгоспакадемії, нуль досвіду, трохи студентської ще практики, характер зухвалий, а зовнішність таку, що Зінька Федорівна перелякалась: "Загине дитина! Коли не втече від нас одразу, то пропаде!" В селі, навіть у такому пайсучас-пішому, як Веселоярськ, ніхто ще не здогадався споруджувати будинки для неіснуючих, неприсутніх спеціалістів. Прибудеш — рідведемо діляпку, бери позичку в держави, будуйся, поможемо. Але щоб одразу по

прибуттю — ключ, і чисті половички на паркетній підлозі, і клацання вимикача у вітальні, і трам-тарарам? На жаль, і з прикрістю...

Зінька Федорівна запропонувала Дашупьці жити в неї. Дім великий, кімнат вистачить, та й контакт же їм потрібний, так буде зручніше.

— Для вас, може, й зручніше, для мене — навряд,— заявила {дівчина.
— Залежність зашкодить у моїй роботі.

— Я ж від доброї душі...

— Дякую. Вже маю собі квартиру.

— До?

— У тітки Наталки.

— Звідки ти її знаєш?

— Не знаю і не бачила ніколи, але вона мспе жде.

Це була друга Дашупьчипа несподіванка, коли першою вважати її появу в Всселоярську.

Про Наталку в новому селі вже стали й забувати, вся її слава залишилася в Карповому Яру, затоплена дніпровною водою, завіяна вітрами. Тоді, в старому селі, Наталка славилася борщами. Що вона в пих клала, в яких пропорціях, так і лишилося нерозгаданим, бо вона й сама до ладу не могла пояснити, до того ж борщі в неї виходили смачними тільки для людей чужих, прибулих чп то з району, чи з області, а для своїх хоч як старалася, ніколи не могла зварити нічого путнього. Хитрощі? Але варто було поглянути на цю жіпку, щоб умпть знпкла думка про її хитрування. Наталка поставала перед вами ніби живо втілення

української [Породи і природи. Обійти її довкола було однаково, що обійти комбайн. І доброта розлита в усьому: в обличчі, в руках, у голосі, в по-гляді. До Наталки завжди відправляли па ночівлю всіх представників, уповноважених, гостей бажаних і навіть небажаних, і всі вопи виїздили з Карпового Яру з солодкими споминами про На-талчин борщ, пухкі подушки, затрушену духмяними травами долівку і сой, як у раю.

До речі, коли вже мова зайшла про борщ, то автор з усією відповідальністю заявляє, що цю унікальну страву винайшли амазонки. Так, так, оті войовничі діви, про яких писав ще Геродот, які жили на Дніпрі між Дніпропетровськом і Запоріжжям і наганяли холодку багатьом древнім героям і хвалькам. Можуть спитати: чому про борщ не згадують ні грецькі міфи, ні біблія? Дуже просто. Не доросли. Не той рівень. Далеко куцому до зайця. Греки знай вихваляли амброзію, якою насолоджувалися боги на Олімпі, та якісь асфоделі, що ними живилися вопи самі, а біблійні апостоли й святі отці харчувалися акридами. Для невтаємничених все це лупає так загадково й привабливо, коли ж доскіпатися, то виявиться, що амброзія — звичайна ячміппа каша, схожа на пашу кутю, але без маку, асфоделі — їжа мало по козяча, щось середнє між лопуцьками и козельками, акриди, попри їхню розкішне звучання,— звичайнісінька сарана! Можна собі уявити, з якою зверхністю амазонки дивилися на всіх тих голодних греків і голодраних палестинських пастухів, маючи серед набутків своєї цивілізації борщ! І коли сьогодні хтось спробував би дослідити родовід тітки Наталки, то неминучо мав би починати від амазопок. Заважка тітка Наталка, щоб сідати верхи на коня? Але ж Тарас Бульба був що огрядніший. Окрім того, ніхто не знає, якої породи були коні в амазонок. МОЯЇЄ, ОТІ гігантські кістки, що їх усе життя збирав палеонтолог Підоплічко, були й не мамонтові, а конячі?

Наталчині ночувальники не володіли такою розвогненою уявою, як автор цієї розповіді, до амазонок за щоденними клопотами вони сягнути ніяк не могли, але знайшовся з-поміж них запеклий театрал, який бачив у вахтанговців "Господиню заїзду" Голь-доні, і з його легкої руки Наталку прозвано було серед уповноважених "нашою Мірандоліною".

Та все це, нагадуємо, було в Карповому Яру.

У Веселоярську, серед інших сучасних штуків, збудовано було готель на шість кімнат, і степову Мірандоліну забули, здавалося, назавжди. Ніхто тепер не ночував у Наталки, хоч хату вона поставила ще більшу, ніж у старому селі, не варилися знамениті борщі, пухові подушки поторкано лежали двома рожевими гірками па старовинному дерев'яному ліжку з високими різьбленими бильцями. Пе має меж людська вдячність, але її невдячність теж. Попервах Наталка пробувала нагадати про себе, приходила до контори, висиджувала на правліннях, слухала промови, сподіваючись, що не вистачить у готелі місця, перепаде і їй якийсь представник, хоч скверниенький. Але всемогутня техніка, вдершись у життя, все перевернула й перемішала. Представники тепер заскакували на півдня, на кілька годин, ночувати пс лишалися навіть у готелі, борщі їли в чайній, все похапцем, мало не на ходу, мерщій падали в машини — і далі, далі! Яка вже тут Наталка, яка там степова Мірандоліпа!

Аж тут падає па Весслоярськ з білої літньої хмари біле диво і заявляє самій Зіпці Федорівні, що жптимо в Наталки! Точнісінько, як у телевізійній програмі професора Капиці "Очевидно — неймовірне". І па тому не кінець. Ще настануть часп, коли весело-ярівський готель аж тріщатиме від гостей, коли уповноважені сидітимуть у Веселоярську ТИЖНЯМИ й місяцями (дрючком їх не виженеш), коли Наталка етапе справжньою Мірандоліною, бо офіційно призначена буде завідувачкою готелю і головним спеціалістом по варіппю борщів у сільській чайній. І всі ці небувалі й не-чувані перевороти в житті Веселоярська викликані будуть не ким іншим, як Дашунькою, власне, тільки її присутністю. Така роль особи в історії, хоч що б там казали.

А попервах про Дашуньку всі сходилися на одному: втече. Якась професорська донька, приїхала походити босою по росі, побачити схід сопця в степу, почути, як мекають телята і кувікають

впні, цопити тепленького молочка, а тоді потреться-помнеться втече!

Найнастирлпвіше проповідували цю теорію недовір'я до молодого спеціаліста Щусі, яких підбивав на це Іван Щусь, особисто рацікавлений у зникненні Дашуньки. Йому навіть снилося, як щезає вона з Веселоярська, а іноді снилося, що її й зовсім ніколи не було в селі, і тоді Щусь па радощах так снідав, що його Параска ая" лякалася: "Ще й мспе проковтнеш, ненажеро!" А він їв, як англійський лорд: яєчню з салом на такій сковороді, що руками пе обхватиш, пшоняну кашу з вишкварками, пиріжки з сметаною, а запивалося всо свіжим компотом з вишспь, у який для бадьорості Щусь вливав абрикосівки, иастояної на меду й на корінцях, а тоді ще прочищав нутрощі холодненьким пивом, яке діставав з погреба,— і отак чоловік був готовий до трудового дня, хоч з більшого радістю знов повернувся б у свій солодкий сон, у якому пе було Дашуньки. У сні по було, а па фермах була, хоч з шапки вбийся!

1 Колись, ще в Карповому Яру, коли в колгоспі піхто не чув ні іпро техніку, ні про пауку, Щусь, завдяки, сказати б, спадковій своїй близькості до природи і до всього живого, виконував функції ветеринара. З'їсть корова павука чи там яку бепорю, обідме-ться вся — Щусь штрикне шилом у здухвиии, випустить з неї шкідливі вітри. Перестає скотина їсти, нудить світом — Щусь лікує її забовткою: дьоготь, олія, борошно, трохи перцю — ось і вся "мікстура". Помогти корові телитися, кобилі жеребитися — дістане теля чи лоша з самої глибппи. Нажене в коняки погу, якесь там запалення, чи що,— розколотить глини, обмаже, глина все витягне. Так і звався віп тоді: ветеринар Щусь.

Зненацька приїхав на візку чолові'яга. Назвався Федотом За-дорожнім і об'явив, що він — дільничний ветеринарний лікар. Чоловік учений, з дипломом, кимсь там десь призначений. Унав на Щуся, як сніг на голову.

— А я ж тепер як? — поспитав Щусь.

І — Вчився? — строго насупив брови ветлікар, і — Без учоби ж як? і — До? Що кінчав?

— Та де ж? У батька та в діда.

— Ясно. Тоді щоб без мене нічого... Коли що — викликайте.

— А мені тепер як?

— Ну, може, за ветфельдшера. Хоч теж не можна без спеціальної освіти.

— Отьол у колгоспі скоро,— нагадав Щусь.— Тут на ніч разів п'ять треба бігати...

— Хіба що ветсанітаром? — роздумував Задорожній.— Санітар — це можна й без диплома, аби знання та вміння, та й коло іветерипарії залишаєшся. Будеш, значить, ветсанітар.

і Трудодні Щусеві нараховували так само, як і давніше, але для його фахової гідності удар був неймовірний. З повного ветеринара скотився до якогось ветсанітара! Хіба ж чоловік живе самими трудоднями? Іноді він всі трудодні оддав би за відповідне звання, а тут матеріально тебе й не зачіпають, а морально знищують.

Довго звивав Щусь до свого нового звання, вже й постарів, уже зараховували його до колгоспних ветеранів, і це неабияк тішило його, бо "ветеран" чимось нагадувало йому безповоротно втрачене ним "ветерппар"; уже в колгоспі з'явилися і свої ветфельдшери, й ветлікарі, і зоотехніки, Щусь тільки холостив кнурців та бичків, влаштовуючи з того бичачого продукту хіба ж такі учти для най-шановпіших веселоярівців,— здавалося б, успокоївся чоловік і вдовольнився. Дашунька, власне, Щуся ніяк і нічим не зачіпала, бо ж скільки вже в колгоспі спеціалістів та з якою освітою! Але старого, видно, заїло, що таке молоде й краспво — і вже тобі головний зоотехнік! Ну, хай би просто зоотехнік. По курях, свинях, телятах чп там по кролях — бери й загаровуй. А то ж по всьому головна!

— Та вона станок для злучкп корів побаче і втече! Наплюєте мені па лоба! — бив себе в груди Щусь.

А Дашунька побачила той станок, довідалася, що робив його само Щусь, покликала Щуся і, пострілюючи очима, сказала:

— Цей станок не годиться.

— Як то пе годиться! Та я тут скільки вже корів...

— Віп не відповідає науковим вимогам.

— Не відповідає?

— Я дам вам креслешія і прошу вас зробити новий.

— Новий?

— Може, ви не хочете?

— Не хочу? Та хто ж тут зробить, як пе я! Тоді будь ласка.

Ось тобі й злякав станком! Але Щусь пе здавався.

— Наплюєте мені на лоба! Воно ж не розбере, де овес, а де ячмінь, і кукурудзу з коноплею поплутає. Пе бачпло я" ніколи, як трава росте! Застав десь корми для ферми роздобувати — втече й сліду по залишить!

Дашунька, ніби почувши Щусеві пророкування, метнулась в степ, обгасала за день усі поля, звірилася з планами і негайно виявила, що головний агроном Лисичка захопила в свій зерновий клин з тих площ, які засівалися на корми, цілих п'ятдесят гектарів. Тепер сутичка спалахнула між головним агрономом і головним зоотехніком. Одна кричала: "Зерно!"

Друга: "М'ясо!" Не було ще випадку, щоб хтось переміг тітку Лисичку, не пахло перемогою й тут, хоч Дашунька прикликала на допомогу всіх: і Зіпку Федорівну, і Грицька Грицьковича, і дядька Зновобрать. Тітка Лисичка не піддавалася, Дашунька не відступала.

— Заплановане на корми — віддайте па корми!

— Мені зерно дорожче!

— Віддасте!

—

— Отже, по віддам! Хоч і в райком, хоч і до самого Степана Михайловича кидайся! Тобі що? Приїхала та й поїдеш. А я па землі.

— Я поїду? Може, думаєте, втечу? — засміялася Дашунька.— Ви па землі? Невже тільки ви? У вас оп з плавпів ще пастушача психологія залишилася. Звикли пасти корів у плавнях і забули, що в степу плавпів псмає, тут треба вирощувати корм. Та й молока на насінні не надбаєш. Невже ви цього не знаєте? Завтра ж починаю косити на зелений корм коло Тернів.

— І не думай, бо не дам! І косарів твоїх з тракторів позганяю! Щусь потирав руки.

— Сьогодні вночі й утече! — торжествував він.— Лисички сам чорт злякається, а не таке дівча тонкосльозе.

Дашунька нікуди не втекла, а з обіду другого дня коло Тернів косили хліб на зелений корм. Чому не зранку? Бо зранку в Да-шунькп ще пе було підтримки, а перед обідом підтримка з'явилася. І зовсім пе звідти, звідки жде її читач. Підтримати Дашуньку, допомгти їй закоріннтпся у Веселоярську примчала тітка Яло-совета, яка — о диво! — виявилася (що

було несподіванкою не [тільки для веселярівців, ало й для автора)
рідною матір'ю Да-ішупькп!

Зібрати всіх зацікавлених осіб у гарячий час передяшпв'я було тяжко, тому тітка Ялосовета побувала по черзі в сільраді, в колгоспній конторі, в степу, щоб знайти там Лисичку, і кончен почув приблизно таке:

— Чи ви подуріли? Видумали, ніби моя Дашунька — професорська дочка! Таж вона моя дочка! Моя з Юхимом! І нікуди від вас не втече! Ще від неї втікатимете! Аякже! Бо в неї мій норов. Уже як візьметься, то доведе своє. Чого вона в колгоспі? А заради ж м'яса! Ви тут для чого спдите? Думаєте, для хліба? Та хліб тепер КОЯЇЄИ дурень зуміє виростити! А м'ясо... Дашунька п'ять років училася. А ви мою дочку — і отак тут...

71

Відступів у цьому романі було вже так багато, що відступати авторові нікуди. А треба. Бо ніхто ж не знає, хто така і тітка Ялосовета. Обминути її автор не має ніякого права, бо тітка Ялосовета — це конструктивно неминучий елемент у розвитку подій і самої розповіді. Ми не можемо показувати причини без наслідків і наслідки без причини. Тоді світ втрачає половину своєї завершеності.

Тітку Ялосовету знало старе й мале в усьому районі, стажем своєї невсипущої діяльності й популярності вона незмірно перевершувала навіть колишніх вічних уповповаяїспих Вивершеного й Багатогаласу, яких забуто, щойно пішли вопи па заслужений і відпочинок, повсюди вона була гостем жаданим і жданим. Її очікували в такою самою нетерплячкою, як приходу Діда Мороза, прильоту ластівок і двадцять других Олімпійських ігор у Москві. Заняття її належали до речей найпростіших у цих степових краях і водночас сповиті були незбагненністю. Всі славетні історичні тайпощі, як то: елевсінські містерії, чорні месп ніколаїтів, змови карбопаріїв, зібраппя франкмасонів,

мальтійських рицарів і членів Ротарі-клубу — не що інше, як дитячі іграшки в порівнянні з нерозгаданістю характеру діяльності тітки Ялосоветої.

Бо тітка Ялосоветої, не ховаючись, цілком одверто, стосуючись найпростіші, сказати б. найжиттєвіші способи, зводила кінці з кіпцями, відділяла грішне від праведного, надолужувала прогаване, відновлювала втрачені надії, підпирала розхитані авторитети, рятувала потопавчих, помагала виринаючим, заповнювала порожні її прогалини, які з невідомих причин утворювалися в колгоспному плануванні, латала пробоїни, затикала дірки, помагала підраховувати можливості, мобілізувала внутрішні резерви. Це був такий собі пересувний держплап районного масштабу, головно-стачбутообмінодопомогорятунок, який переливав з пустого в порожнє, примудряючись щоразу урвати для себе крапельночку, хоч, здавалося б, до ж вона візьметься в пустому й порожньому?

Скажуть: а де ж був народний контроль? О, він передовсім повинен стежити за тим, щоб ні куди не поділося те, що погано лежить, і вчасно здійснювати тривогу, коли воно зникає. Тітка ж Ялосоветої ніколи не зазіхала і не посягала на те, що погано лежить. Навпаки, вона мовби ще й додавала до тої "мала купа — дайте ще!". Вона собі їздила по району довгиським візком, запряженим маслакуватою кобилою, міняла в колгоспах борошно на вшешіцю, комбікорм на кукурудзу, олію й макуху на соняшники, вощини на мед, міняла на умовах взаємовигідних, вибирала саме такий час, коли в людей траплялися перебої то з тим, то з тим промисловим продуктом, і тітку Ялосоветої скрізь радо стрічали, її заготовацько-мінальні таланти ціновано й шановано, сама ж особа її пабувала характеру мало не легендарного.

Не доярка, не ланкова, не механізатор і не організатор легендарні, а тітка Ялосоветої? Що за дивний район? Але ж згодьтеся: механізатори й організатори скрізь, а тітка Ялосоветої тільки в цьому районі і ірптому одна-єдина. Ні від кого не переймала своїх талантів, нікому й не передавала. Мала чоловіка Юхима, мала п'ять дочок, але не нав'язувала

свої професії нікому. Чотири старші дочки були вже одружені. Тітка Ялосовета, загинаючи пальці, перелічувала: "Одна за інженером, друга за офіцером, третя за депутатом, четверта за якимсь кандидатом. Усі втекли — материні дочки! А п'ята батькова — та зостанеться".

Дашунька, пайменша, справді була "батькова", хоч вродою, здається, більше схожа була на матір, принаймні ті, хто пам'ятав тітку Ялосовету ще просто Ялосоветою, так вважалп, при цьому мрійливо заковували очі під лоба і зітхали: "Ох і було ж, та й

Р>улоь> Ало до жіпочих таємниць слід ставитися з належною повагою, тому ми не станемо тут вести любовні розслідування останніх тридцяти років, надто що пас більше цікавить Дашунька, а вона ж, як твердить сама тітка Ялосовета, донька не матирина, а батькова.

Ялосоветпн чоловік Юхим Порубай (це прізвище носила й сама Ялосовета, але ніхто ніколи не цікавився її прізвищем, через не й не здогадалися у Веселоярську, що Дашунька Порубай — це донька славетної тітки Ялосовети), на відміну від своєї дружини, обрав собі заняття, що навіки прикувало його до рідних її орубайв, до того самого місця, до колгоспної ферми. Юхим завжди щось доглядав: то телят, то коней, то жеребців, то бугаїв. Скільки пам'ятав себе, завжди хотілося йому ироппкпути в темні душі тварин, ще малим плакав, бачачи вбиту пташку або безжальні собачі гони за нещасним зайчиком. Удома в Юхима, вже коли й прийшов з фронту, був шановним батьком багатодітного сімейства,— завжди підгодовувалося то яїовтодзьобе кібчення, що випало з гнізда під час бурі, то однокрилий лелечка, що не зміг полетіти у вирій, то їжачок, якого передчасно хтось пробудив од зимової сплячки. Коли Юхим ішов селом, його завжди супроводжували бездомні пси або здичавілі пічийні коти. Він залюбки присідав посеред вулиці, починав розпитувати покудланого рябка, хто він і звідки, і собака дивився на цього доброго чоловіка розумними сумними очима і мовби хотів сказати, що немає на світі нічого, що б він не зробив для Юхима. Любив Юхим бесідувати й з котями, дивитися, як неблимно втуплюються

вопи йому в очі, як уважливо розставляють свої вуса і похитують, мов небаченими якимпсь анте-намп, сторч поставленими хвостами.

Дашунька перейняла від батька залюбленість у безмовний тварппппй світ і тому серед майбутніх зоотехніків у академії була одною з тпх небагатьох, хто вибрав собі фах за покликанням, хоч ніхто їй і не вірив так само, як ніхто не вірив попервах у Веселоярську. Якби ж знали, що вона Юхимова дочка, та ще якби знали й самого Юхима, тоді, може, ті... Але сказано вже, що в районі знали тільки тітку Ялосовету, бо належала до людей рідкісних. А Юхим що? Звичайний колгоспний бугаятник. Чоловік, щоправда, показний: хоч не високий, але тілистий, тугий, щоки в рум'яннях, чуб і вуса вже білі, але брови чорні й густі і під бровами очі теж чорні-чорні й молоді такі, ніби у вісімнадцятилітнього. Та хіба мало в нас у степах таких бровастих і окатих? Але ж бугаятник! Ще коли б звався, скаягімо, завсектором племінних бугаїв або вченим секретарем відділення бугаєзпавства, тоді б до Юхима міг випикпутп інтерес, а так... І потім, що таке бугай? Низьке, важке, поповоротке, вперте й зле, корида в українських степах пе модпа. Культ у бика, як у древніх крітян чи в єгиптян, тут пе існувало, викопував тут бугай найпримітивніші функції самця,— ,то яка ж тут особлива слава для того, хто доглядав цих істот?

Одразу по війні Юхим був жороб'ятнпком, себто доглядав жеребців. З жеребцями чоловікові ніби й веселіше, жеребець серед інших представників цієї статі, може, найдосконаліше збудований, коло пього й сам відчуваєшся кращим, чи що. Але в ті тяжкі роки доводилося в страшенному поквапі відновлювати поголів'я, а жеребці були пе дуясе вгодовані (бо чим?) і дрібпепькі. Юхимове серце не витримало наруги над тваринами, і він перейшов у бу-гаятникп. Може, й не пішов бп, але до бугаїв присмоктався чоловік нечесний, якого конче треба було замінити. На кожного бугая давали по десятку яєць па день, так той бугаятник яйця збирав та відправляв із жіпкою на базар, а одним жовтком обмазував пірцем бугаячі морди, ніби вони заїдалися. Та намазував так далеко од рота, що бугай по міг злпзати жовток, хоч як висолоплював

язика. Цього ВЯЇС Юхим не міг стерпіти. За бугая ж справитися не можеш, то яке маєш право поїдати належний йому раціон!

Сам Юхим не те що не обкрадав бугаїв — увів для них додаткове харчування за власний кошт: по пляшці чеського пива щодня. Од пива бугай увесь лпепіс, м'язп в пьому по висять гирями, а так і грають, як половіюче жито па вітрі, і тонус підвищується, і в настрої зникає похмурість. Чеське ппво тітка Ялосовета вимінювала на карасів в інтуристськiм кемпінгу на шосе Москва — Сiмферополь. Карасі вона вимінювала в рибалок за олію, олію добувала па маслбойпі в обміп за соняшники, які вимінювала в колгоспах за макуху. От жінка! Коло бугаїв і Юхим посмикував пивце, а іноді пробував і спиртику, який відпускали йому для операцій по штучному осімепінню. Бугаї в Юхпма були м'ясної породи (назви він запам'ятати не міг, але охоче пояснював, що менших за тонну не тримає), популярністю користувалися неабиякою, і хоч Юхнмова посада, повторюємо, до прославлених не належала, сам він вважав, що слово "бугаятник" — одпо з пайпрекрас-ніших.

Коли Дашунька написала батькам, що має призначення до Веселоярська, і попросила подбати там про її житло, а тоді, коли вже почала працювати, і нашттовхнулася на перші труднощі, і материнське серце на відстані вчуло ті труднощі, і тітка Ялосовета, запригшїї свою кобилу, спитала Юхима, чп не поїде він провідати допьку, той аж обурився:

— Та чи ти не знаєш, що не можу покинути бугаїв!

— Бугаї тобі дорожчі за рідпу дитину!

— Дптппа по пропаде, а тварина безсловесна. Не доглянеш — загине...

Ми зосереджуємося тільки па кульмінаційних моментах дії, все, що перебуває між ними, позбавлено суттєвості і тому лишається поза нашою

увагою. Завдяки такій манері розповіді досягається більша глибина в часі, в свідомості й долі. Хтось незгодний? Заперечення автор просить надсилати в письмовій формі. Нам же треба переходити до Дашуньки, яка справді й не думала пропадати у Веселоярську.

Звичайно ж, Дашунька, незважаючи на свою вищу освіту, ніколи не читала Августа Бебеля і не знала, що він сказав Про жінку при соціалізмі. А тим часом у його книжці "Жінка сучасного, минулого й майбутнього" написав: "Жінка нового суспільства цілковито незалежна в соціальному її економічному відношенні... Вона тоді й по відношенню до чоловіка вільна й рівноправна і цілковито незалежна. Вона виховується так само, як і чоловік, тільки з тими відхиленнями, яких вимагає різниця статі. Вона може розвивати свої розумові й фізичні сили за природних життєвих умов, вона може обирати для своєї діяльності ті області, які відповідають її схильностям, бажанням і здібностям. Вона бере участь у заняттях, задоволеннях і бесідах з рівними собі або з чоловіками, як захоче або зможе. Стосовно вибору предмета любові вона теж нарівні з чоловіками вільна й незалежна, бо людина повинна мати змогу так само вільно розпоряджатися своїм найсильнішим потягом, як і рештою природних імпульсів.

Коли ми не маємо нічого проти того, що Гете і ЇКорж Санд — ми наводимо для прикладу дві "найбільші душі" — жили, як їм заманеться, та що й друкуємо, надто про любовні справи першого, цілі бібліотеки, які поглинаються його шанувальниками і шанувальницями з якимось благоговійним захватом, то чому ми не схвалюємо в інших того, що слугує предметом захопленого подиву в Гете і Жорж Санд.

Так, так, чому не схвалюємо? З цим прискіпливим запитанням чіплялися до Дашупькп вже через місяць після її появи у Веселоярськ у по веселоярівці, які були рішуче й назавжди відіпхнуті на задній план, а всі ті, хто прибував до села в рангах надзвичайних представників та уповноважених. З появою Дашупькп у Весело-ярську знов і негайно відродилася стара, забута вже професія представника-уповноваженого, який епдить у колгоспі тижнями й місяцями, забувши про сім'ю, про світ,

навіть про власне ім'я. До сільськогосподарського виробництва це не мало ніякого відношення. Пі до механізації ферм, ні до впровадження високоврожайних сортів пшениці, ні до гібридної кукурудзи. Причина була одна: Дашунька!

Почалося все з випадковості. Бо ж відомо, що нема нічого закономірнішого, ніж випадковість. Щоправда, як люди свідомі, ми набагато вище ставимо задум, але тут закономірною все ж була випадковість. У Веселоярську скликано міжрайонну нараду спеціалістів по благоустрою колгоспного села. Де ж і скликати таку нараду, як не у взірцевому й прекрасному Веселоярську! Люду набилося чимало, вперше заповнений був колгоспний новий готель, були квартиранти в голови сільради, в Зіньки Федорівни, в бухгалтера Левка Левковича, в директора школи і в Грицька Грицьковича, трьох учасників паради відведепо й до тітки Наталки, хоч вона тепер, маючи Дашуньку, не дуже й сумувала за почувальпкамп. Але гостиппість у степу — понад усе, тож Наталка подала гостям нові рушники, поклала непочатий брусочок туалетного мила "Суничне" до вмивальника перед хатою, поштиво ждала, поки вони поміють руки, а тоді запросила в прохолодну хату до гарячого борщу. Гості теж виявилися людьми поштивими: перш ніж зайти до хати, довго обшкрябували перед порогом об залізячку черевики, тоді познімали свої повепькі (може, придбані саме для такої наради) капелюхи з рисової соломи, обперезані чорними муаровими стьожками, поклали ті капелюхи на лавочці під хатою (Наталка любила, сидячи на тій лавочці, мити увечері ЙОГИ теплою водою) і аж тоді, покахикуючи і потрушуючи плечима, пішли за господинею.

Церемонія з'їдання Наталчного борщу була вельми затяжною, бо, коли десь години через дві нагодилася туди Дашунька, гості ще не показувалися з хати, господиня тея; перебувала, як сказав бп вибагливий стиліст, в структурі інтер'єру, а тим часом на екстер'єрі, тобто зовпі, відбувалася подія майже драматична. Дашупька була й не першим свідком тієї події. З-за парканчика, що відділяв хату від Наталчиного городу, визирав правнук діда Утюжка Павутя (отой, що вперше навчився перевертатися того дня, коли автор мало не втонув у

Карповім Яру). Очі в Павуті горіли цікавістю, з усього обличчя так і бив сміх.

— Ти чого? — пошепки спитала Дашупька.

— Дпвлюся, чи й третю доїсть,— так само пошепки відповів хлопчик.

— А це вже третя?

— Ага. Від тих оп стьожечекп лежать.

Коло низенької лавочкп, па яку поклали свої новенькі капелюхи Наталчпні гості, стояла коза Мальфея і спокійно дожовувала останній капелюх. Від двох іпших справді лишилися тільки чорні муарові стьоаяши, які Мальфея акуратно порозстеляла на лавці.

— По-моєму, доїсть,— підморгнула Павуті Дашунька.

— І ио-моєму.

— Ти давно тут стоїш?

— А як тільки вона почала, так я й став. А то копав хрін. Прадід послав до тітки Наталки попросити корінчик хрону, а вона каже: "Висмикни там собі". А воно не висмикується. То я й копав. А тут Мальфея йдо і прямо до шляп. Нанюхала, видно, що смачне. І як взялась, як припала!.. У прадіда бриль з соломи — так того пе їсть. А тут — пе відірвеш.

Козу Наталка купила в учительки Одарії Трохнмівни, яка пе захотіла тягти за собою в нове село цю трагічну тварину. В Одарії Трохимівни коза звалася Амальфеєю, Наталка відповідно спростила це занадто складне ім'я, і в гадці не маючи, що в грецьких міфах розповідається про козу

Амальфею, яка своїм молоком вигодувала па горі Егейській (що, до речі, теж означав — Козячій) самого Зевса. Та й що спільного могло бути між тою міфічною твариною, візерунок якої Зевс умістив навіть на небі у вигляді сузір'я Козерог, а з її рога зробив славетний ріг достатку, і звичайнісінькою українською козою, вередливою, впертою і, скажемо прямо, дурпою. Світогляд у Мальфеї був обмежений, вона так і норovala в шкоду, надто ж кортіло їй обгризати молоденькі акації коло Утюжкового двору. Інтелектом вопа не відзначалася ніяким, філософських нахилів, що бодай віддалено нагадували б Земляко-вого цапа Фабіяна, пе мала й у зародку, тож і не дивно, що, нанюхавши капелюхи з рисової соломки, вона забула навіть про Утюжкові акації й мерщій примчала до двору, щоб посмакувати такими пещоденними ласощами. Гоп-гоп, козупю, гоп-гоп, сіренька.

Павутя опинився по той бік парканчика не випадково, а цілком закономірно. Бо його прадід пе сідав обідати без хрону, а тим часом при переселеппі забув узяти з Карпового Яру відростків цього українського вітаміну й пересадити на повий город. Акацій насадив, хоч піхто з карпорівців їх не захотів брати з старого села (колюче ж, та й росте туго), а про хрін забув. Тепер міг втішатися хіба тим, що єдиний матиме в себе акації, з яких, як відомо, Пой збудував свій ковчег і пережив усесвітній потоп, а по хрін щоразу мав посилати Павутю до сусідки Наталки, бо в тієї в городі буйно зеленіло все, що треба і для борщу, і до борщу.

— Хто там у тітки Наталки? — спптала Дашунька Павутю.

— Не бачив. Приставники якісь.

Павутя хоч ще тільки збирався йти до першого класу, вже оволодів початкамп степового словотворсппя і, як подумки відзначила Дашунька, досить влучно перетворив "представників" на "приставнпків". Щоправда, у Весслоярську до неї що не приставали, але в іншому місці вже було та й тут неминуче мало початися — це дівчина знала твердо і була готова до цього, хоч і пе в такпх масштабах, як воно згодом виявилось.

Але нагадуємо — це був саме початок.

Дякуючи, відсапуючись, витираючи рясний піт з облич, виходили гості з хати, за НИМИ йшла Наталка, сонце, хоч було вже й при заході, засліпило гостей так, що вони не побачили ні Да-шунька, ні Павуті, — воно било їм в очі, примушувало відвертатися, повернути голови вбік, гості й повернули собі саме туди, де була лавочка з їхніми капелюхами, Наталка, що йшла за ними, так само глянула туди.

Це була трагедія, що дорівнювала загибелі Помпеї. Чоловік без капелюха в степу однаково що без штанів. Український селянин не може піти в степ простоволосий, так само як правовірний єврей у синагогу.

Але німі сцен — не в степових традиціях.

— А-а, капосна тварина! — закричала Наталка і метнулася в пошуках лозняка, щоб уперіщити Мальфею по здухвинах, піби могла б таким чином вибити з кози три новісінькі капелюхи. Бо така ж ганьба, такий сором перед чужими людьми, і що ж воно тепер скажуть!

Але ті не сказали нічого. Не встигли ні розгніватися, ні обуритися. З-під сонця ступнула Дашунька, всміхнулася до спантеличених і трошки одурілих від борщу гостей — і все забулося: коза, капелюхи, мета приїзду до Веселоярська, білий світ...

— О-о-о! — тільки й спромоглися простогнати ці три представники чоловічого роду, і малий Павутя одразу збагнув, ще й не вивчаючи абетки, якого вигляду і якої форми має бути літера "О".

"Три вівчарики ідуть, три трубці несуть, у одного та й роговая, а в другого мідяная, а в третього з самого золота".

Так для Дашуньки почалася ера залнцяльників-пабридальпи-ків. Ті три відступили хоч і в захваті, але засоромлено, бо були ж без капелюхів! Зате рознесли вість повсюди: "Там у Веселоярську зоотехнічка-а!"

І посунули пілігрими, паломники, ирочапп.

Ясна річ, не обходилося без відповідного маскуванню. Той приїхав на збиральну, той па зяблеву оранку, той на осінню, а той на весняну сівбу, той на снігозатримання, а той на перевірку готовності техніки. Коло Дашуньки осідали каменем. Слава про вродливу зоотехнічну йшла така, що їхали вже не тільки з району, а й з області, з столиці, щоб зміцнити керівництво і розвинути тваринництво, щоб корови стали всі неврочлнві й молочлнві, а в полі буйно родив овес-самосій і ячмінь-колосій.

Якби все це відбувалося в часи дореволюційні, коли свідомість трудящих одурманена була опіумом релігії, то Дашуньку неодмінно возведено було б спритними иониками в сан святої, а те, що діялося у Веселоярську, возведепо в ранг святого чуда. Для нинішніх же веселоярівців, озброєних передовим світоглядом, ніякого чуда в усіх подіях, зв'язаних з Дашупькою й уповноваженими, ге було, а була звичайнісінька чудасія. Хоч кпшки рви од сміху.

Почати з того, що жоден уповноважений у Веселоярську тепер не був старіший за тридцять років, хоч ти його ріж і печи па вогні, хоч у нього вже все повпадало, що могло випасти: зуби, волосся, пам'ять, слух. Жоден зроду пе був жопатнй, навіть той, що вже мав жонатих онуків. "Що ви, що ви, Дашунько Юхимівно, я ще не мав подруги життя, пі, ні, я, знаєте, передбачав, що зустріну... хе-хе!.. Самі здогадуєтеся, кого і де... Хе-хе!"

Завжди шукають випннх. Хто вннен? Всселоярівсько жіноцтво пе задумувалося над цією проблемою жодного дпя. Курка не засокоче — півень не скочс! От і вся мудрість. Жінка пе може бути справедливою щодо жінки. Серед веселоярівськпх жіпок Дашунька пе зажила ні

популярності, ні співчуття. Тут тривала з першого дня війна, хоч і не проголошена, зневага, хоч і приховувана. Навіть у отому Дашуньчипому ходінні по канату вбачалось щось від зазіхання па цноту, гра з вогнем, балансування на краю прірви, виклик усім звичайним людям, неврівноваженість або емоційна нестабільність. На думку веселоярівських жінок, саме це й приваблювало чоловіків, а не її вродливість і розум. Бо яка ж це ікінка може визнати іншу жінку вродливою, та ще й розумною! | Гро цноту вже й казати пічого. Цнотливістю відзначалися тільки весталки в Римі, та й ті загинули разом з Вічним містом, і відтоді Жінота існує, ніби "літаючі тарілочки": ніхто не бачить, а всі про Неї говорять. Дашупька була зовсім по вразлива на будь-які розмови про неї. Здавалося, вона дня не проживе без залицянь, набридання, переслідувань, пригод. Це було її довколишнє середовище, її спосіб життя, барва її самотності, якою вона затулялася від усього чоловічого світу, дратувала чоловіків, як бика червоним. Дивну гру Дашунька вела тільки з приїжджими. Місцевих остерігалася, не підпускала, вичікувала, чи що? Враження було таке: вона точно знає, що їй не подобається, але ніяк не може встановити, що ж саме їй подобається і що зможе коли-небудь сподобатися, і ось вибирала, перебирала, а перебирання таке можна здійснювати тільки за умови, що претенденти без кінця змінюватимуться. Так цілком несподівано споконвічний інститут сільських уповноважених знайшов нове застосування.

Перелічувати уоновал"епих і їхні функції чи й слід. Можна тільки запевнити читачів, що не було такої галузі, до якої б не притулювався представник. До Веселоярська з настанням "ери Дашунькп" прибався навіть метеоролог "для визначення панівпнх вітрів у повітряному просторі Веселоярська". Ну, вопо й правда: Веселоярськ славився вітрами, про що в нас що буде осібна мова, але ж ніхто протягом минулих двадцяти тисяч років не міряв їх тут і не визначав! Та, з другого боку, коли подумати, то колись же треба було добратися й до вітрів! А що збіглося це з появою Дашунькп Порубай, то що тут поганого.

Дашупька Порубай. Прізвище таке рішуче, що жоден уповноважений його і не називав. Викручувалися па імені та по батькові: "Дашунько Юхимівно, дозвольте...", "Дашупько Юхимівно, даруйте...", "Дашупько Юхимівно, змилуйтеся...".

Все це народ був вихований, ввічливий, з галстуками, в начищених черевиках, великі поборники абсолютної свободи для самих себе подібно до Жана Кальвіпа, який колись пробував зробити Женеву містом-державою такої "свободи", де суворо стежили за поведінкою, для чого щотижня обстежували моральний стан громадян, караючи ва щонайменші порушення. Коло Дангуньки з уповноважених злітали всі набутки цивілізації, вони ставали схожі на сільську паруботу, яка па людях ще виказує сяку-таку сором'язливість, а вже в темряві, та ще в густих кущах, відпускає повіддя, і там усе тріщить: моральні засади, самі кущі і навіть дівчачі кістки.

І тільки подумати: ці люди були нослапі за державний кошт для того, щоб середні показники в тій чи іншій галузі підняти до показників високих, а тут забули й про державний кошт, і про своє призначення, і про показники. Та й то сказати: нікому ще не вдавалося замінити жінку ні середніми, пі високими показниками. їх не назвеш "сонечком" або "ангелом", не полюбиш, не обіймеш, не пригорнеш і не поцілуєш. Тільки дух приводить усі явища в живий взаємозв'язок, у Веселоярську ж для всіх, хто прибув туди з тимчасовими місіями, втіленням такого духу здавалася саме Дашупька. Звичайно, коли б прибув туди Багатогаласу, то не спокусився б ніякою Дашупькою. Чоловік зпав своє: "Мені нужпі жжа-ті строки і дальпіше увелнченіє!" Яка там Дашунька! Але, па превеликий жаль, товариша Багатогаласу необачно відправили на пенсію, ще й казали щось про його, мовляв, неосвіченість. Ось тобі освічені, навчені й перевчені!

Простих захватів і примітивних поклонів Дашуньці було не доспть. Вона вимагала ще й покірливості. Для цього влаштовувала щось мовби екзамени на шлюбоздатпість. Екзаменів тих було більше, ніж олімпійських ДИСЦИПЛІН спорту. Водіння всіх сільськогосподарських

машин, уміння поратися коло всіх сільськогосподарських тварин, ходіппя босими по росі, змагання в бігові по стерні (теж босими), змагання на дотепність, на здогадливість, на вміння виголошувати найкоротші промови. Серйозних намірів не було в жодного з уповноважених. Було засліплений, але воно завжди далеко від серйозних намірів. Це Дашунька бачила й без екзаменів на шлюбоздатність. Усі претенденти були старші, набагато старші і навіть часом неприпустимо (удвічі!) старші за неї. Ось тоді, мабуть, прийшло зле рішення: мати чоловіка молодшого за себе! На зло всім засліпленим, на зло всьому світові! Хай знають! Та це було глибоко затаєно і трималося на майбутнє. Тим часом Дашунька розробляла нові й нові методи для виховання покірливості в своїх залицяльників, і тут у ній пробудився матірній дух, але, сказати б, на вищому рівні свідомості, і Дашунька стала використовувати уповноважених не для себе особисто, а для колгоспу, для загального добра. Усмішка — плати за усмішку. Прогулянка по росі — плати за прогулянку. Катання на "Жигулях" чи на "Волзі" — плата залежить від розмірів машини. І все не для себе, а для колгоспу. Власне, той самий обмін товарів, що в тітки Ялосовети, тільки тут справу поставлено так, що чоловік змушений обмінювати речі реальні на примарне, неіснуюче, обіцяне, а відомо ж, що жіпоча обіцянка — цяцяпка!

Найперше Дашунька взялася за свої ферми. Скажімо, хто чув про таку штуковину, як ремонтні СВИНКИ? Ніхто й ніколи, бо позаду в пасвіки й віки примітивного господарювання. А у великому господарстві без ремонтних свинок хоч криком кричи. В колгоспі їх обмаль, бо колгосп не спеціалізований, а от у еппорадгоспі "Перебудова" є, так Веселоярську ж не дадуть, бо самим потрібно. Районний уповноважений тут безспій, беремося за обласного. "Як з ремонтними свинками? Чи не могли б ми обговорити цю проблему завтра вдосвіта у Свинорії? Свинорій? Це мальовничий байрак, де ціле літо цвітуть жасми, а роса там — такої в Африці ви знайдете!"

І вже колгосп "Дніпро" має потрібну кількість ремонтних свинок.

А що таке фуражна корова? В державних зведеннях — це корова, яка дає молоко. Що більше вона дає, то краще. Десь після чотирьох тисяч кілограмів на рік — то вже не корова, а знаменита рекордистка. Але для колгоспу корова й зветься фуражною через те, що поїдає фураж, простіше кажучи, корми, і не тільки концентровані, але й грубі, бо ще ніхто не відучив корову жувати, пережовувати, ганяти проковтнуті харчі по двох шлунках, одним словом, витворювати молоко. Чи кожна корова, яка з'їдає фураж, є аж такою вдячною, щоб віддавати його у вигляді молока? Гай-гай! Коров'ячий вік, як відомо, набагато коротший за ЛЮДСЬКИЙ, корови швидко старіють, зуби їм стираються, молока меншає, а тут ще від електродоїння — задоювання, мастити, корова доїться вже не по чотири, а по три, а то й на одну дійку, але на обліку стоїть, у державних реєстрах значиться, ні на м'ясо, ні на мило ти її не спишеш — от і живи. Ні в районі, ні в області ніхто й слухати не хоче, щоб списати всіх "одно-дводійкових корів" і замінити їх нетелями. Це ж півроку, або й рік район і область без цифри! Хто на таке піде?

І от стара, задосна, нікчемна корова пожирає такі дорогі для колгоспу корми, ніякої віддачі від неї немає, а замінити молодого телицею теж її не замінити, так само, як не замінити молодим високоосвіченим спеціалістом малограмотного "кадра", який займає [місце] вже роки з сорок і не поступається ні за які гроші.

Тут уже Дашунька натискувала на уповноваженого тільки столичного, і він згоджувався піти назустріч тільки їй, тільки як виняток і тільки під суворим секретом. "Аб не для вас, Дашунь-|КО Юхимівно, то... Свідомо йду на порушення, можна сказати, па Ідеряївпий злочин..."

Зате через рік веселярівська ферма грпміла по всю область і делегації їхали звідусіль для запозичення передового досвіду. А ЯКИЙ досвід? Усі корови доються, і в кожній молоко тече з усіх дійок.

Перед правлінням добилася перейменування мало не всіх професій по фермах. Не просто доярка, а майстер механічного доїння. Не ЯКИЙСЬ там недоладний "кормач", а оператор кормопро-|гування і навіть не

сторож, а пічний скотар. Вона ввела конкурс на кращого майстра механічного доїння, тоді вмовила Зіньку Федорівну (Грицько Грицькович гаряче підтримав Дашупьку) щороку відзначати День працівників тваринництва. На той День з'їхалися гості з усього району. На фермівській площі коло деко-т ративної криниці, під молодими дубками, поставлено довгі столи, на столах — повно квітів і всіх дарів колгоспних ферм: м'ясо й сало, смажені поросята, масло й сметана, молоко, кефір, сири в фабричних упаковках. ІПампанськб стояло теж, хоч і не входило в номенклатуру веселоярівської продукції, для жіноцтва це було саме те, що треба, чоловіча ж частина пробувала висловлювати невдоволення: здригалось ні від поглядів, ні від слів, а коли по здригається серце, то про що ж мова!

Залицяльники налетіли на Дашуньку цілими роями, мов ті оси, які ще здаля вчувають мед. Тепер Дашуньці судилося жити-піби за непрозорою стіною: всі дівчину бачили, вона ж — нікого. Враження складалось таке, що й залицяльників своїх не бачить і не розрізняє навіть їхніх імен і прізвищ, має втіху від їхньої кількості, а як звати — гопачевські, копачевські, трамтарарам-ські — хіба неоднаково?

Вперше Гриша зіткнувся з дівчиною восепп. Удосвіта їхав мотоциклом до трактора. Тримався по ледь пробитій у свіжій ріллі стежці, доїздив уясе до Свипорпя, глибокого байраку, сповитого густим туманом, жадібно вхлинав пронизливу передранкову вільгість. Чим пахнуть осінні ріллі і холодні травп в степових балках? Ніхто вам цього не скаже, бо не зуміє, а пустих слів тут люди не вживають. Помиляється той, хто вважає, що українці споконвіку були байдуюхі до форми вислову. Інакше як же вони могли б народити митрополита Іларіона, Івана Вишенського, Григорія Сковороду, Івана Котляревського, Тараса Шевченка, Остапа Вишшо?

Сказано вже, що Гриша їхав до трактора, на якому його напарник цілу ніч орав на зяб; обабіч вузьенької стежечки лежали свіжі масні ріллі, попереду в передсвітку, повитий туманом, уже вгадувався Свинорий з холодними травами й густими деревами в золотому листі; думалося в

таку хвилину і в такому місці коли й не про велико і вічне, то все ж про щось високе, бо будь-який рух відповідно підіймає людський дух, а швидка їзда на мотоциклі й поготів. І тут Левенець ударив по гальмах. Мотоцикл аж дибки* став од несподіваніш, мотор клекотів далі, але вже марно, бо Гриша влкнув муфту. їхати не було кудп. В ріллю не звернеш, заднього ходу мотоцикл, на жаль, не має, а попереду, на вузькій стежечці, щойно вискочивши з Свиборця, стояв величезний дикий кабанюра, втупившись у Гришу маленькими уважними очками. Таке Гриші траплялося вперше в житті. Знав, що в Свиборні повно диких кабанів, бачив удень слід їхньої "діяльності" на дні байраку — цілі ходи сполучень, зроблена багнюка, рови, рівчаки, барлоги. Але свинідесь ховалися в гущавинах, на очі не попадалися, бачили їх хіба що досвідчені мисливці та, може, дід Утюжок, у якого щороку кабани виламували всю кукурудзу, яку дід стеріг, але, мабуть, вічно спав, бо згодом клявся та божився, що кабани перебігали по ньому ("тіло й досі болить, паче кам'яними котками погарманували") туди й назад, а запрямити їх не могла ніяка сила.

Кабан був поінформований краще за Гришу. Він знав, що повз Свибор, поки ще стоять незорані стерні, їздить на "Волзі" голова колгоспу Зінька Федорівна, а на "Москвичі" — агроном Лисичка; знав також про те, на якому комбайні працює влітку Самусь, а на якому оцей Гриша Левенець, знався кабан і на марках тракторів, але ще жодного разу кабанові не доводилося отак впритул зустрічатися з мотоциклом. Бачити — бачив. Мелькне, промайне, прогрімить — і нема. Але щоб отак — перед самим писком!

Кабан стояв і вивчав невідому машину. Ненависть — цей пережиток глибокої давнини — відступилася в ньому перед потягом до знання, до інформації, цього пайбільшого надбання двадцятого століття. Пам'ятав також кабан і про те, що він не просто парно-копитний ссавець роду свиней — *sus scrofa*, дика свиня, вепр, а представник своєї породи, якому випало щастя жити в епоху НТР. Коли ж тобі випало щастя, то будь гідний його!

А Гриша ніяк не міг оговтатися. Переляку в нього ще не було. Для переляку людині потрібен час. Здивування? Але ж і здивуватися Гриша не встиг. Його стан мовляв було порівняти хіба що з водою, яка намірилася вилитися з пляшки і несподівано для себе виявила, що отвір заткнуто. Порівнювати молодого високосвідомого механізатора з водою, з цією непевною субстанцією, яка навіть неспроможна мати власну форму і тільки й знає, що пристосовуватися до чужих обрисів, наповнювати об'єми, вливатися й виливатися! Коли порівнюємо чоловіка з кам'ямом, то маємо на увазі твердість, з орлом — високий лет, із сталлю — незламність, а з водою? Яка тут психологія і яка філософія? Щоправда, нас може виправдати те, що тепер пішла мода порівнювати людей з синхрофазотронами, з елементами періодичної системи Менделєєва, з крокуючими екскаваторами, з копальцями. Один письменник навіть закликав своїх співбратів досягнути психологію й філософію Конвейєра. А яка в конвейєра філософія, коли, скажімо, вимкнути струм? Ніякої. Вода ж, навіть тиха, греблі рве, хоч ти вмикай, хоч вимикай усю енергосистему. Окрім того, можемо стверджувати, що вода нагадує чепс, які прагнуть заповнювати порожнечі, утворювані втратою сепсу.

, отже, Гриша був як вода в закоркованій посудині. Вузьку стежку заткнув півтопкий кабанюра, і навіть тридцять шість механічних кінських сил, що ставали дивки в двигуні мотоцикла, були безпорадні перед цією затишкою. Бо сказано вже, що заднього ходу мотоцикл не мав, а рвонутися вбік — означало безнадійно вгрузнути в масний ріллі (до речі, орав сам Гриша), а тоді невідомо, як поведеться вепр.

Готуючись до виступу переляку (а це буває, коли потерпіють п'яти), Левенець песамохить поторкував ручку газу, поки випадком не рвонув її так, що мотоцикл бабахнув на всю силу своїх тридцяти шести залізних копій. Лише тепер вепр збагнув і зміряв усю глибину своєї відсталості в епоху НТР, предковичий інстинкт звелів йому негайно скапітулювати, усунутися, щезнути, кабан хрокнув ще голосніше за мотоцикл, кинув свою півтонну тушу вбік і рвонув униз по схилу Свинорія, тобто туди, звідки з'явився.

А Гриша діяв так само несвідомо, як і перед тим, коли газо-пув. Увімкнув муфту, кппув мотоцикл уперед по стежці, скосивши око, встигнув охопити поглядом вепра, що з підстрибом мчав до Свпнорія, стежку, яка густпмп викрутасами випліталася з гущавин, а на тій стежці... По тій стеящі, назустріч знесамовитілому звіру, йшло двоє людей. Чоловік і жінка. Чоловік для Гриші безіменний. Ім'я я* їм — легіон. У сірому, як туман, костюмі, в забрьоханім плащі, босий (ноги аж посиніли!), брів по росі, бо на стежці йому місця не було, стежку займала Дашунька! В пухнастім светрі, в широкій спідничці, ТЄЯЇ боса, але цим погам личило ходити невзутими! Ой личило! Тепер Гришина свідомість діяла па повну потужність. Він охоче впзнав, що злякався сам, злякав вепра, але ж злякав і ще когось. Отого уповноваженого, який, побачивши кабана, рвонув наввпередкп з ним, не розбираючи, куди біжить і навіщо. Дашупька щось гукала йому павздогip і заливалася реготом, а сама дивилася... на Гришу! І Грпша теж мовби впер-ще побачив Дашуньку зблизька. До цього якось виходило так, що бачив її тільки здалеку, навіть коли стояв поряд. Так, мабуть, оглядають тюрму або гримучу змію. Тепер несподівано випала нагода придивитися до дівчини уважніше, але Гриша геть забув про свій мотоцикл, а той тим часом ніс його далі — і видиво Да-шупьки майнуло перед очима в хлопця і зникло. Справді побачила вона його, а він її того передсвітку чи тільки здалося?

Ідеал прекрасного в степу для таких негартованих душ, як Гришина, змінюється з порами року. Та осіння Дашупька так і лишилася невловимою, зимова знов узялася морочити уповноважених, які дуріп, незважаючи на пори року, а весняна ще раз ніби наблизилася до Левенця, але знову випадково і безмовпо, як і тоді, на повітій м'яким туманом закрутистій стежці.

Гриша коло Тернів розвозив по задощеному полю гпій. Дощ ішов з самої ночі, набридливий, густий, холодний, в такий дощ добрий хазяїн собаки з двору по вижепе, а трактористові не хочеться й носа висовувати з кабіни. А тут коло лісосмуги вискочила напереріз Гришиній "Беларусі" якась розмахана постать і розпачливо застрибала перед трактором,

показуючи вбік, па голу лісосмугу, па Терпи чи там ще кудись. Левенець зупинив трактор, відчинив дверцята, чоловік підбіг, застрибав по-заячому, дощ сік його немилосердно (і заслужено, додамо ми), рот чоловікові сіпався, з нього, мабуть, вплітали й слова, але Гриша нічого не чув. Зменшивши оберти мотора до мінімуму, Левенець висунувся до чоловіка.

— Та залазьте сюди! Тут же хоч сухо!

— Дам четвертак! — закричав чоловік. — Двадцять п'ять! Ясно? Треба витягти машину! Прошу вас!

— Яку машину? Де?

— За посадкою! Там! Прошу вас!

— Трос у вас є?

— Нейлоновий.

— Ага. Тоді стривайте. Я відчеплю причіп.

— Не треба.

— З гноєм, чи як?

— Однаково. Тільки допоможіть. Я сам і почеплю. Тільки... Гриша об'їхав квартал лісосмуги, побачив сіренькі "Жигулі",

що забуксували на мокрій торішній траві, обережно підвів свій "караван" заднім ходом упритул до радіатора маленької машинки; Мокрий чоловік, грузнучи в багнюці, заметався між "Жигулями" і причепом, повним гною; Гриші стало його жаль, та враз жаліс-И и вість

його зникла, насилу втерпів, щоб не вдарити по газу й не під'їхати звідси, покинувши "жпгуліста" напризволяще. Ллє стримався — може, через те, що не міг одірвати погляду від переднього скла машипи.

Бо за тим склом, за патьоками водп, що стікали по ньому, мов холодні пєбєспі сльози, побачив Грпша Дашуньку, якусь-розмиту, розгублену, мовбп винувату, чи що. Танцювала риба з раком!..

— Накаталпся! — зловтішно гукнув хлопець не так змоклому па хлющ черговому Дашуньчиному залицяльнику, як їй самій, хоч ніхто не міг його почути.— Кажу, накаталпся? — повторив він, коли чоловік, примуцювавши трос, підбіг до трактора і покїрливо наставив вухо до Гриші.— Кудп ж вас тепер? До самого села, чи що?

— Так, так, будь ласка,— закивав той. І — Із гноєм аж до села?

— Можна й з гноєм! Можна! і — Ну, то хапайся за руля!

І ще подумав: що йому ця чужа й неприступна Дашунька, 'коли є своя Котя?

І От тобі й є, от тобі й своя! А тепер "своя" Котя, зваблена Безітурботним, виціловується перед горілкосьорбами і самогоноков- (тальниками, які знай ревуть "гїрко!"— і гармонь тувакає на механізаторськїм стані: тува-тува-тува-ва! — так ніби вимотує з Гри-іші кишки, а барабан гупає: гуп-гуп-гуп! — пеначо гупає в душу і в серце, а "чужа" Дашунька бере тебе за руку і пробує втішати, намагається розряти, хоче допомгти. І Ой не співайте, райські пташеньки!..

І — Ну, що тобі? — майже з ненавистю закричав до Дашунькя Гриша.
— Каталася б з своїм... отим...

— Так він же поїхав! — засміялася вона.— Злякався тебе й утік. Тебе завяжди лякаються. Пам'ятаєш, як тоді, коло Свпнорія, або тут, коло Тернів?

— А хіба... хіба ти теж пам'ятаєш? Але то ж не я — кабан його злякав. А ти сміялася.

— З переляку. І сьогодні на смерть перелякав. Думаю: ну хто може блукати по степу, коли за горбом — таке весілля? Аж воно — Левине Серце. Мовчи, Гришо, мовчи. Страждаєш — знаю, і це добре. Так треба. І не пробуй відмовлятися. В селі страждання хоч і не більше, ніж деінде, але тут воно всім видніше, тут не приховаєш його, бо життя відкрите. Я вже давно бачила, що ти страждаєш.

— Не мала чого робити. З своїми уповноваженими...

— Ну, не про ппх мова — про тебе... Та й не мої вони — державні. Рятувала від їхнього напруженого керівництва колгосп. Щоб не заважали. Сковорода колись казав: "Не вчи яблуню родити яблука, лині одгороди її од свині".

— Вже й Сковороду приплела.

— Ще й Сократа можу. Дивлюся — мав би ти поєднати в собі те, що мали Сократ і Сковорода, тоді б...

— Що-що? — Гриша спробував навіть чмихнути. Вельми підходяща ніч для чмихання.

— Ентузіазму в тобі повно, а от іронії бракує. Поєднай ці дві рпеп — і станеш повноцінним.

— А так я — неповноцінний?

— Сказала вже: ентузіазм без іронії — це ще не мудрість. А ще: забуваєш, що ти чоловік, а не яйінка. Тільки жінка повинна вміти ждати, терпіти й бути доброю. Терпіння для жінки є сама суть доброти. Але ж ти чоловік! І як міг терпіти цілий рік?

— Що терпіти?

— Сам знаєш. Ти з нею хоч раз поговорив за рік?

— З ким?

— З Котею.

— Та... говорив.

— Про що ні? — Вона допитувала його, так ніби була прокурором Дашком і суддею Верещакою. Звинувачувала невинного, а він навіть не мав сили протестувати.

— Ну...— Гриша спробував згадати й не міг нічого згадати.— Про все.

— Це ти їй про все. А вона? Наші дві ненависті гризуться гарними білими зубами?

— Ну, й вона... говорила.

— Про що ж?

Про що, про що? Варіації на тему "відчепись" і покірливе слухання вкрикуваних горлоломним голосом Безтурботного віршів?

— Чи я знаю? — розгублено прошепотів Гриша.

— Людина не може відмовлятися від знання, не принижуючи себе! — строго сказала Дашунька. І несподівано спитала:— Ми як уговоримося? Ти доведені мене до тітки Наталки чи я тебе додому? Мабуть, краще я тебе...

Коло Гришкового двору вона поцікавилася:

— Все забуваю. Скільки тобі років? Хлопець відповів, дивуючись, навіть це їй.

— Всього на три роки молодший за мене? Мало!

— Що мало? — не зрозумів він.

— Не грає ролі. Надто перед жнивами.

Навіть тут ще й жнива, цього Гриша не міг збагнути ні за які гроші. Дашунька ж приторкнулася йому до руки — круть! — і зникла в темряві. Найпривабливіший етап дівчини — недоторканість. Нікому не налягати, ні від кого не залежати, бути Нічиєю! Нічийна територія! Геть світовий імперіалізм і всіх загарбників!

74

Та що таке дівчата — вчорашні й завтрашні — перед жнивами! 11-го великий жаль, слова "жнив" немає в Українській Радянській Енциклопедії так само, як і слова "вареники". Зате знаходимо його в одного автора, що сміливо закликає хлібороба: "Ори її, засівай, збирай багаті жнив!" Тут уже мається на увазі не просто косіння-молотіння, а врожай взагалі, надто такий, як того літа, що ми про нього розповідаємо, — мільярднопудовий, небачений, перший в історії української землі, чудовий"ай і, звісно, диво-жнив!

Найпопулярніші тепер люди перед жнивами й у жнива — комбайнери. Бо, як справедливо зазначають автори монографії "Народна землеробська техніка українців" ("Наукова думка", 1971): "Ручні знаряддя, такі, як серп і ціп, зберігаються па горищах як пережитки минулого. У кращому випадку вони використовуються час від часу на присадибних ділянках людьми похилого віку. Молодь нерідко навіть не має навичок користування ними". Та й як ти вчптимешся користуватися серпом або ціпом, коли є комбайн, який косить і молотить, ще й соломопьку кладе! І ось залишаються ті, хто опанував (або опанує) комбайн, а решта опипяється на будівництві найбільшої в світі домп, на каналі Дніпро — Донбас, на БАМі, Саяно-Шушенській ГЕС, в Нуреку, на Самотлорі, і не вернуться вони під того дуба, що під ним народилися, хоч би як голосно ми закликали їх силою художнього слова!

Для комбайнерів у колгоспі пе шкодують нічого. Перший мед з пасіки, перший огірок з парпиків, перша картопля, заколоти ка-бапчпка, зарізати бичка — все для ппх. Але однаково іноді навіть такі скромні хлопці, як Гриша Левспець, вже не кажучи про Самуся, збираються в кімнаті головного бухгалтера Левка Левко-вича, щоб з'ясувати, чи не "зайіпмас" чогось з харчів Лев-Лсв. Адже всім відомо, що бухгалтери — найскупіші люди на світі і піколп нікому пе вірять, так само як слідчі й экзаменатори на вступних экзаменах до інститутів.

— Товариші комбайнери, ви мене ображаєте! — вигукує бухгалтер, нервово иротираючи товсті скельця окулярів.— Ми все для вас, а ви...

— Все правильно,— каже Самусь.— Вп — нам, ми — вам. Для показників треба базу, а база — тут.

Він показує па свій живіт, якого, власне, й немає. Треба б показати на живіт Левка Левковича, але тоді вийде так, що показуєш на плакат, який висить на стіні за бухгалтером: "Випившим виходити на балкон суворо забороняється".

Колгоспна контора тепер двоповерхова, кабінет Левка Левко-вича па другому поверсі, балкон позад головбуха просторий, двері на нього широкі.

— Де не п'ють, а в бухгалтерію приходять виписувати закуску,— виправдовується Левко Левкович.

— Хіба хто падав з балкона? — дивується Левенець.

— А ти хотів, аби падали! — суворо дивиться на нього бухгалтер.— Ти ж борешся з втратами зерна в комбайні не після жнив, а перед жнивами?

— Та перед...

— Отой* і воно!

Герметизація належить до вічних тем у колгоспних розмовах. Навіть у нових, найдосконаліших комбайнах доводиться то підгинати петлі перехідного щитка між жаткою і похилою камерою, то рихтувати верхній козилок грохота, то приклепувати ущільнюючі відливи, то вправляти прогумовані ремені похилої камери, зернового й колосового шнеків, то вигадувати свої власні ущільнювачі, бо хто ж і порятує учених, як не самоуки з розмахом.

— Доки ці комбайни випускатимуть з дірками?

— Зате в нових марках уже є показчик втрат зсрпа.

— Показчик показує так, як ти його поставиш. А втрати?

— Чого захотів! По розсипалося б зерно, не було б роботи вчепим людям. А так читай он у довідпкку по комбайнах "Нива" і "Колос": "Визначення просипання зерна в польових умовах. Перед заїздом в

загінку під молотарку і похилу камеру жатки підвішується брезент. З підвішеним брезентом комбайн намолочує бункер зерна. Вивантажене з бункера зерно зважується. Окремо зважується і зерно, виділене з маси, зібраної на брезент. Підраховується процент втрат зерна через нещільності за формулою:

$$П = БТ6 - 10\%$$

де "б"— маса зерна, зібраного на брезенті, "Б"— маса зерна в бункері. Втрати зерна через нещільність "П" не повинні перевищувати 1 %.

— А як зробити, щоб не перевищували?

— Регулюй, герметизуй, твори й вигадуй!

— Те й робимо, що вигадуємо. Щороку на нові машини па-рощуємо борти, щоб не розсипалося зерно. А чом би не випускати машини з високими бортами?

— А я знаю чого.

— Чого ж?

— Бо вигдав ті машини чоловік з низенькою матнею.

— Тю на тебе! До чого тут матпя?

— А як стрибати через борт, то зачепишся ж.

— Хто там через ті борти стрибає?

— На всяк случай. А ти от скажи, чого не додумаються асфальту на токи дати. Скільки зерна вганяємо в землю! Асфальтом

?

ке позаливали всі стежечки в парках. Навіть у нашому райцентрі і то залили.

— Ну, цс діло ясне. Тік що? Два тижні на рік, та й годі. І лежатиме той асфальт у степу ні богіві, ні чортові. А в парку лежить — дерева давить, декоративні кущі задихаються, дорога рослинність вигибає. І ото тобі на цілий рік роботи захисникам зеленого друга. Пишуть, протестують, вимагають!

— Віддали б нам асфальт — і пе мали б горя.

— Що ж ти його — злуцпш у тих парках? Покладено — хай лежить.

Самусь був вище цих балачок. "Теж мені специ! — кривився Їн.— Навчилися смикати за шнурок, спускають воду в нужнику! раціоналізатори! Робота все покаже, і все буде правильно!"

Комбайн свій він теж удосконалював, але по-своєму, сказати б, до-самусівськи. Комбайнери вічно щось допасовували, приклепували, пригвинчували, виправляючи конструкторські прорахунки й недогляди, Самусь же всіляко спрощував машину, ще й похвалявся:

— Відкидаю всю зайвппу, тоді машина йде як звір,— і все правильної

— Тобі все аби рвать та бігти,— сказав осудливо Левенець.— Стрижеш верхпак, вся солома стирчить, як у дурного на хаті.

— Народжений літать — не повзає! Все правильно.

— А он учені обіцяють дати безстеблу пшеницю. Стебло всього п'ять сантиметрів. Тоді ж як?

— Хай самі й збирають. Стають рачки і пасуться, як кози. Вигризають з землею. Тоді все буде правильно. А мені дай розгін!

Що тут можпа було сказати, коли в чоловіка як заяви, то тільки урочисті, а як ентузіазм, то тільки передовий!

І ось настав той час, про який філософ Сковорода сказав, що тут "у бездощів'я піт поливає землю". Врізалися могутпі комбайни в щільні стіни хлібів, ударило важким струменем зерна в буп-кери, застрибали по свіжій стерні машини, ловлячи пригорщами своїх бортів перший намолот, захвилювалися газети: "Приклад правофлангових кличе!", "В стислі строки, без втрат!", "Весь урожай — в засіки!", "Зернина до зернини — пуд!", "Силу землі люди мпожать!"

Поетам на жнивах робити нічого. Сила слова відступає перед людським завзяттям. Художнпкп-баталісти тут зовсім безпорадні, адже ще з сивої давпипп відомо, що найзапекліші битви порівнювалися з косінням і молотінням, а пе навпаки: "...Снопі стелють головами, молотять ціпами харалужними, на тоці живіт кладуть, віють душу від тіла..."

Зате на жнивах господарюють рейдові бригади народних контролерів, а вже з ними якось прилаштовується і паш брат прозаїк. І він бачить... Що ж саме бачить прозаїк? Тільки прозу життя, ніякої романтики, ніякого ентузіазму, навіть про всесильну іронію історії забуває, вражений фактами. І не тим, як по двадцять годип па добу пе зупиняються комбайни і як комбайнери з помічниками обливають один одного відрами води, щоб зігнати втому, сон і одуріння. І пе тим, як метаються від комбайнів до токів машипи з зерном. І не тим, як добрі жінки-куховарки забираються з свіжим борщем і смажепею прямо в кабіпи комбайнів. І не...

Бачпть віп, як у Самуся мотовилом перекидає безліч стебел пшенпці через жниварку, бо він зняв вітровий щиток, і кожний десятий колосок лишається незрізаним, бо Самусь стриже тільки вершкп, не зважає на рельєф поля, відключивши копіювальний пристрій. Якби Самусь косив сам у загінці, як то воно велося в минулі роки, то хто б там і лічив ті колоски. Помічали, та пізно. Самусь ще й коверзував:

— Я комбайнер чн колоскозбпач? Ніюиери ваші що роблять? По "Артеках" усе їздять? Пригнати сюди — й хай збирають!

Але цього літа всселоярівці збирали хліб груповпм методом. Хяіб стояв такий, що одним комбайном страшно було й підступи-тися. В загінку ввійшло одразу шість машип, Самусь вів перед, Гриша, як наймолодший, замикав колону. Та чп завжди те, що йде попереду, справді передове? Самусь полишав після себе метрову соломку, він не озирався пазад, але ті, що йшлп позаду, бачили, яким гребенем стирчить Самусів слід поряд з низенькою стернею від інших комбайнів, а Грпші Левенцеві просто кортіло зстрибнути з своєї "Нпви", наздогнати Самусів "Колос", витягти того типа з комфортабельної кабіни і... набнтп йому те, що обіцялося ще на першій сторінці роману. Він весь кипів. Мовби вже бачив у тій високій стерні тпсячі незрізаних колосків, сипався йому перед очі не зібраний Самусем хліб, чувся йому самовпевненпй голос цього розбещеного хвалька: "Все правильно!" — і коли Гриша стримувався, то тільки тому, що незримо стояла ще між ним і Самусем Котя, вчорашнє їхнє безмовне суперництво не давало Левенцю змоги виявити своє обурення, і від того віп карався ще більше, бо ж обурення — природппй стан людини, а Гриша був дитям природи і хотів ним залишитися назавжди.

Комбайни пройшли до кінця загінки, і тут, мов степова орлиця, впала з-за білої високої хмарки тітка Лисичка, та й пе сама, а з товаришем Зповобрать, Зінькою Федорівною, Грицьком Грицько-вичем, Безкоровайиим і автором цієї розповіді.

Дядько Зновобрать, щоправда, був не в своєму історичному картузі, а в робочому, але цього разу контрольну площу визначала тітка Лисичка. Ступнула у високу Самусеву стерню, розгорнула її, нахилилася. "Як неренелпця в ярій пшениці, як ластівочка в новім побой".

— Полюбуйтеся!

Тоді присіла й довго збирала все до колосочка й до зерпнки на розіслану хустку, яку зняла з себе, загорнула в вузлик, понесла до комбайнів.

— Ану злазь! — скомандувала Самусеві. Той стрибнув на землю не для виправдань — для нападу, але допустився тактичпої їїомлки, бо тітка Лисичка заступила йому дорогу до комбайна і покликала бригадира механізаторів:

— Безкоровайний! Знімай його з комбайна!

— Л ви мене па нього саджали? — поцікавився Самусь.

— Не я — так Безкоровайний. Він тебе й зніме.

— Все правильно. Він може зпятп. Тільки не мене. Бо мене на комбайн і не Безкоровайний посадив.

— Хто ж тебе посадив?

— Радянська влада. Ясно?

— То вона тебе й зніме. Свиридопс Карповичу, чув?

— Чув, чув, кажеться-говориться. Тп, Самусь, техніку ганьбиш і передове звання теж... Подождеш, поки розберемося і підрахуємо втрати.

[— Та ви знаєте, кого ви?..

— Знаємо, товаришу Самусь, кажеться-говориться, відійди і не заваяй машинам здійснювати поворотний маньовр. А твій •комбайн візьме сам Безкоровайний, тп ж охолонь, поки не дійшло ідо гріха... Бо он бачу, що комбайнери па тебе...

! — Хіба то комбайнери? Соломокосп! Л я за техпичимн нормами, па центнер зерна — півтора центнера соломи. І — Розберемось і иощптасм, кажеться-говориться, а ти поду-|май, подумай...

! Так, завдяки розважливості й спокоеві товариша Зновобрать, ^головний конфлікт цього роману був своєчасно усуненпй, ЗНЯТИЙ, нейтралізований. Але які ж наслідки від такої акції? ВИХОДИТЬ, що наш роман закінчився вже в першому епізоді? І автор, як ті мисливці, що збпралпея полювати на ЛИСИЦЬ ЦІЛИЙ тиждень, а перестріляли їх за годину, набив лисиць иа першій сторінці та й тягне їх хвостами донизу через усі двісті п'ятдесят сторінок? Несподівану спробу врятувати роман зробив Самусь.

— Мені здається,— холодно промовив він, звертаючись до всіх,— що ви хочете мене принизити. Але запам'ятайте: що нікому пс вдавалося мене принизити!

— Не придурюйся,— сказала йому тітка Лисичка.— І зняли, й принизимо, й приземлимо! Аякже! Тп думаєш, ми тебе з комбайна зняли? Від землі відганяємо, як шкідливого кота. Бо й земля ж має свій терпець, і вопа не бездонна бочка, треба й до неї бути справедливими, а тобі справедливість тільки для самого себе. Самусь — так тп самусь і є.

— Все правильно,— схрестив на грудях руки Самусь.— Я вас засік, тітко Лисичко.

— Січп, січи.

Зінька Федорівна мовчала. Мовчав і Грицько Грицькович. Обоє знали, що Самуся вже не перевиховаєш, але розуміли: провчити треба. Посидить до вечора в розпеченому на сонці механізаторському вагончику, поковтає злу слину, прислухаючись до гудіппя комбайнів, а тоді набіжить і стане кричати, щоб віддали йому його

"Колос", роздуватиме ніздрі й повторюватиме своє "все правильно". Комбайн йому віддадуть, а провчити треба.

— Піди до вагончика, посидь, подумай!

— От-от,— підхопив Грицько Грицькович,— а то ти не дуже охочий до цього виду діяльності.

Комбайни обминули Самуся, люди обминули... Віп сплюнув і посунув до вагончика.

І проспав найголовнішу подію цієї бадьорої книжки.

ЩЕ ОДИН

РОЗДІЛ

БЕЗ НОМЕРА

Спричинився ж до тої події доктор ерудичних наук Варфоломій Кнурець, про якого автор уяче й забув, але доктор сам нагадав йому про себе, та ще й домігся, щоб повіз його на жнива у Веселоярськ.

Вік од віку радуйся довіку!

— Ми ж там тільки людям заваяіатпмемо! — спробував огинатися автор.

— Ерудити нікому й ніколи не заваяча.ти, старий! Я повинен побачити те, що сотворпв силою свого розуму.

— Ти? Сотворив?

— Так, так. Хіба ти не помітив, як послідовпо начиняв я тебе істинами про Карпів Яр, тоді про Світлоярськ, нарешті, про Веселоярськ?

— Тп? Начипяв? Та я йшов від жпття!

— Тільки тупий ум восходить до істини через матеріальне, казав абат Сугерій що в XII віці, а тп ж не станеш ствердяїувати, що в тебе...

— Ах, тупоумпість? Ну, тоді їдьмо! Я покажу тобі! Ти в мене побачиш!

їхати до Веселоярська можна різно. Через Ппрятин, Лубни, на Полтаву, тоді кппутися па південь до Кобеляків і до Дніпра. Можна через Переяслав, Золотоношу, па Кременчук. Можна через Корсунь-Шевченківськнй, Смілу і Зпам'янку, а то й через Білу Церкву, Умань, а там ударити на Гайворон, Новоукраїнку, Кіровоград і знов же на Знам'янку, від якої до Дніпра — раз ступнути. І інурець вибрав шлях через Золотоношу, бо "Золотоноша — кругом хороша", хоч, на жаль, і не згадується в "Донесении о первых успехах путешествия в России Зорияна Долуга-Ходаковского из Москвы 13 липца 1822", що був зрозпачепий своєю нездатністю охопити всю імперію, бо ж "сколько потребно денежного запаса, столько и времени, чтоб лучше рассмотреть сой древний лабиринт п обладать оным".

— Розкажу тобі, що писав про Золотоношу професор Максимович,— пообіцяв Кнурець. Але заснув уже в Борисполі й не проки-

дався до самого Градизька, та що й хропів у магаїні так, що з того хропіння можпа було добувати енергію для освітлення цілого села.

Щойно прокинувшись, доктор ерудичних наук засипав автора пілими ворохами географічних відомостей. Материки, гори, ріки, міста, протока Лаперуза і озеро Тітікака, Кордільєри і Тускарора, 'каньйон Колорадо і пустеля Гобі. Але обабіч шосе до самих обр'їв лежали поля в золоті пшениць і буйпощах кукурудзи, тому Кнурець взявся за них.

— Хто може вирішити проблему землі? — вигукував він.— Споконвіку люди билися над цією проблемою, і все марно. Шумери вмерли серед боліт Дворіччя. Ассірія завалилася разом з своїми глиняними бовванами. Грецію обгризли кози й доконав грубий [Рим. Ненажерливий Рим, об'ївши свої плодючі провінції, сконав од безхліб'я під ударами бадьорих варварів з шлунками, повними соковитої дичини і просяного пива. Китай з його плодючими долинами вмирав цілі тисячоліття від нестачі землі і в голодному від-каї, на зло долі, вигадав для своїх чваньковитих імператорів обіди Із ста десяти страв. Єгипет загинув од обмеженості Нільської долини, загорнутий піскамп Лівійської пустелі й Нубії. Монголи, [завоювавши півсвіту, зуміп знайти хіба що траву для своїх коней, а самі далі знай пили розбовтаний кумис, як і в кам'янистих (пустелях Каракоруму. Вічно житпме тільки той, хто зуміє розв'язати проблему землі. А як?

— Дуже просто,— відгукнувся автор.— Треба знати землю.

— І це ти говориш мені? — вигукнув Кнурець.

— Тобі.

і Автор ще не передбачав, який близький він до істини. Тим часом він просто хотів одплатити Кнурцеві за отой "тупий ум", який "восходить"... Ану ж, куди й звідки восходить твій ум, подивимося!

І ось доктор ерудичпих паук Варфоломій Кнурець прибув до Веселоярська, став перед знайомим йому товаришем Зновобрать, потиснув голові сільради руку, розтулив рота і... запімів. Ох, як (багато знав цей чоловік, просто обурливо багато! Знав, що стоїть на землі, яку ще древні греки вважали раєм, бо для них рай був за вітром північним, у таємничім краю гіпербореїців, куди на літо летіли дикі гуси, а лебеді при звуках своїх лебединих сурм переносили душі вмерлих воїнів і володарів. Знав, де містився сад Гес-перид, з якого Геракл мав принести Евристею золотих яблук. Знав, де Тіфон убив Геракла, якого воскресив Йоалос, тримаючи йому коло рота перепілку. Тепер сам стояв на землі гіпербореїців, амазонок і перепілок, але безмовний і розгублений украй, бо дядько Зновобрать сипав назвами й імепами своєї землі, а для Кнурця вона була так само німою, як колись, бувало, для посланого тепер на пенсію Багатогаласу, що так і лишився байдужим до землі, лишилася вона для нього безіменною, не зачіпала серця нічим, тільки й знав: центнери та гектари, гектари та центнери.

Зновобрать згадав і про те, перелічуючи всі озера, гайки, бугри, урочища, видолінки й стежки, затоплені в Карповому Яру, тоді перейшовши в степ і згадавши кожей клаптик, з його іменем, характером і навіть настроєм, бо земля теж мав свій настрій, як і людина.

— Гектари й центнери всюди однакові, кажеться-говорпться,— беручи під руку доктора ерудичних наук, промовив Зновобрать роздумливо,— а земля ж неоднакова. І вона тобі промовляє до людей їхніми ж словами, любов'ю, дбанням і оберіганням.

Варфоломій Кнурець мовчав, зпотямлений і приголомшений. Ще зовсім недавно необачно хвалився, ніби витворив увесь Веселоярськ силою своєї думки, а що виходило? Не знав тут нічого. Був чужпй,

смішний і скам'янілий. Скам'янілий авторитет. Сховище непотрібшгх знань. Мертве серед живого.

А тут усе жило, росло, діяло, сміялося. Тут називали не тільки дітей і тварин, що були друзями людей (дядько Зновобрать пам'ятав ще й досі, як звали перших коней у їхньому колгоспі), а и землю, поля, луки, байраки, струмки, річні ловища, затоки, левади — все тут цвіло іменами, лунало стозвучно, тисячоголосо. А Кнурець, що він міг? Назвати велетня Каракульямбра, правителя острова Маліпдранії?

Коли ж з'явилася Зінька Федорівна, і поїхалп всі в степ, і заговорило там кожне поле, кожна ділянка, кожен колосок, то вже тут сталося те, що можна б назвати детронізацією Варфоломія Кнурця, або цілковитим посоромленням ерудитів. У першій книзі "Утопії" Томас Мор висловлював побажання, щоб на службі в монарха неодмінно перебував філософ. От уже справді утопія! Кнурець зрозумів, що не міг би бути філософом навіть у голови колгоспу! Віп не повчав, пе вітійствував, пе розглагольствував, не ці-церонив і не демосфепив. Можпа б сказати, що віп навіть ніби змалів, зіпсів, скапшучився, як надувна гумова іграшка, з якої випустили повітря. Барвіста імпортна безрукавка Кпурцева враз потьмяніла, американські джинси мали вигляд звичайної ганчірки, буйна шевелюра запилюжилася і розчухралася. Кінець Варфоломієві Кнурцеві?

Ох, ніхто не знав, що таке Варфоломій Кнурець. Відсутність корисної діяльності зовсім не означає бездіяльності. Розум і всі відчуття доктора ерудичних наук гарячково шукали, за що б зачепитися в цьому не знайомому їм світі. Кнурець нагадував присипаний товстим попелом діючий вулкан, готовий вибухнути несподівано й страшно. Але хто ж під попелом помічає вогонь?

Поки автор необачно торяїєствував, радіючи з Кнурцевого посоромлення, той блимав своїми булькамп навсібіч і враз стрепенувся й ожив, бо побачив коло топила, куди всі приїхали поглянути, як працюють комбайни, щось несподіване для Веселоярська.

— А це що? — спитав він Зіньку Федорівну.

— Літній табір для худоби.

— Та ні, ото на лужку.

— На кротовиську?

— Ну, так. Хто то?

—

— А-а. Дашунька.

— Даш...

І все. Доктор ерудичних наук ще раз показав, який він щедрий на несподіванки, що стирали з пам'яті будь-який слід минулого і по лишали ніяких надій па майбутнє. Бійтесь заснулих вулканів, Зо вони можуть прокидатися!

— Даруйте,— ввічливо вклонився Кнурець,— я повинен... Навпростець через кротовисько віп рішуче попростував до Да-

іпупьки, яка дивилася йому назустріч без ніякого подиву, автор жо Мав ВИПИТИ свою чашу до дшц почувши слова товариша Зновобрать:

— Думав, хоч ви чоловіка путящого до нас привезли, а воно...

— Може, з нього Дашупька щось видоїть? — підморгнула Зінька Федорівна.

— Як з козла молока! — сплюнув Зновобрать но зпатп й па чшо адресу — Кнурцеву чи авторову.

75

Дашулька ходила з Кнурцем по кротовиську годину, дві, день, рік, вічність. Принаймні так здавалося Гриші Левсицю, який щоразу, розвертаючи в кіпці загінки комбайн, бачив, як ті двоє ходять, і, сам не відаючи чого, злостився з того тупцювання по кротовиську. Після тої почі він так і не бачив більше Дашульки вблизька, тепер теж була далеко, як завжди, але чомусь дратувала. Ну, ходить там з кимось, то й хай ходить — яке йому діло?

А Кнурець тим часом, забувши, що від нього вже втекло три дружини, не витримавши ерудичної тріскотняви, турчав і турчав у вуха Дашульці, а вона вдавала, ніби уважно слухає, вдавано ойкала від захвату його невичерпними знаннями, тому, коли ойкнула насправді, новоявлений залицяльник не звернув на це уваги, пішов собі далі й схаменувся тільки тоді, коли виявив, що Дашульки коло нього немає. Він озирнувся. Дівчина сиділа на землі, незграбно підібгавши лід себе ногу. Власне, й не сиділа, а мовби хотіла лягти, та роздумала.

— Що з вами? — підбіг до неї Кнурець.

— Нічого. Провалилася в нору. Здається, поламала його. ! — Вам боляче?

і — А як ви думаєте?

І — Треба щось робити,— забідкався доктор.— Треба щось... Ей, [хто там?

— Не кричіть, тут нікого немає...

— Як то нікого? А он ті — на комбайнах?

— Іле смійте!

— Але ж я... Нічого... Що я можу?

Дашунька кинула на Кнурця погляд. Ах, якби той погляд могли бачити читачі! Але хай вірять авторіві, бо іншого виходу немає. Словами передати незмога.

Це вже був остаточний кінець Кнурця. Але чоловік не здається. Кнурець кинувся до комбайнів, які саме завернули й ішли йому назустріч, він розмахував руками, закликав зупинитися й допомогти, але його ніхто не чув, комбайни йшли повз нього, один, другий, третій... Ніби в казці. "Гуси-гуси-гусенята, візьміть мене на крилята..." Хай тебе останній візьме! І останній почув, збагнув усе, що сталося, важко вивернувся з загінки і, мало не зминаючи на своїй путі Кнурця, в незграбною покvapливiстю поїхав навпростець до кротовиська.

— Чи ти здурів?— закричав на вухо Гриші Педан.— Куди? Чого? Гриша, зціпивши зуби, вів комбайн туди, де (він бачив це так

виразно, ніби був там сам) лежала Дашунька, пробувала звестися, так ніби хотіла втекти, сховатися, ало не могла.

Передавши управління машиною Подану, Гриша побіг до Дашуньки, мовчки вхопив її на руки, прилаштувався з нею на хедері, самими очима показав Педанові: на шлях!

Кнурця не було. Чухрав по стерні, втікав, усувався, зникав. Комбайн, вгрузаючи в м'яку землю, важко перевалюючись, покотив до твердого шляху, па хедері триматися було незручно, Гриша боявся поглянути на Дашуньчину ногу, здавалося йому, ніби там з-під білої ніжної шкіри

випнулася кістка, ніби там рана, кров. Дівчина не стогнала, не сказала й слова, тільки дрібно тремтіла, а може, то тремтів сам Гриша?

На шляху перепинили першу ж машину, яка йшла до комбайнів про зерно, Гриша влаштувався з Дашуньою на руках у кабіні, сказав шоферові:

— До лікарні.

Знов нещасний випадок, лікарня, жалі й співчуття, скаже читач. А ви хотіли, щоб Левенець зблизився з Дашуньою на фермі, монтуючи гнойовий транспортер?

Не зняла б тітка Лисичка в той день з комбайна Самуся, ще й не відомо, як би воно обернулося і хто б повіз Дашупьку до лікарні.

А так Самусь торжествуватиме:

— Все правильно! Бачили голоцмоника? Комбайном за дівкою! Оце працівнички! Ромашечку закортіло понюхати!

Так ніби по знав, що не може чоловік вічно нюхати саме залізо. Іноді справді хочеться й ромашки, бо ж ніс у людини не валізний.

То тільки спудеї Київської академії співали колись:

От жезла же прозябе цвет неувядаем, Его ж благовония вси ся наслаждаем.

Але зіткнення між Самусем і Левенцем не буде.

І між Гришею й уповноваженими. Вони в лікарню не прийдуть і не приїдуть. Може, не знатимуть. Може...

Лікарня в райцентрі колись була глиняна, одноповерхова, можна було зазирати у вікна, залазити до палат. Мама Сашка, в якої від ревматизму накрутило руки, лежала там цілий місяць, Гриша провідував через день, стукав у вікно, гукав: "Мамо!"

Тепер поставили нову, триповерхову лікарню. Вікна — по гектару, лоджії, солярії, тралі-валі. А знов ходи попідвіконню й гукай: "Даш-шо-о!" Ледачі ЯІІНКИ в білих халатах сидять унизу, Підмахуються:

— Треба, то й клич!

— Та я ж од комбайна. Де лежить?

— Не велено нікого пускати.

Так туго просуваються справи в галузі охорони здоров'я.

Двадцять років багато в чому стають на заваді, але й помагають теж. Маєш час па чекаппя і па терпіння, хоч віп і летить, і випитується, і не повертається.

Це були тяжкі дні. Тяжкі й сумні. Гриша навіть забув про таку річ, як усмішка, хоч косилося добре, зерно било в комбайнові решета, ніби золоті зливки. Але ж Дашунька лежала на третьому поверсі, до неї не пускали, іноді вона передавала записку, але в записках — суцільна діловитість. Як там зелений конвейєр? Чи вапропонувап Іванові Щусю бути експедитором (возити свиней на здачу, тобто бути свиновозом, думав Гриша)? Хто з механізаторів завозить корми телятам, а хто — коровам? Як тут усміхатимешся при такому ставлеппі до тебе!

Але ліпше герой без усмішки, ніж усмішка без героя.

Настав день, коли Дашунька спустилася з третього поверху.

— Ніякого перелому. Вивих і запалення, але вже минулося. Вона приморщила носик, мов для чхання, допитливо глянула

на Гришу.

— Було тобі?

— За що?

— А комбайном мене катав.

— Що в нас — пе люди хіба? Всі ж розуміють...

— Я хочу додому пішкп.

— Тобі ж пе можна!

— Мені все можна. Ну, гаразд. Мотоциклом, але зупинятимешся, де скажу.

Гриша всміхався трохи одуріло, забувши, що треба — іронічно. Він вмощував Дашуньку в колясці мотоцикла, поправляв на ній [шолом, примусив падіти захисні окуляри.

— Сьогодні вітер. І — Не помітила.

і — То в затишку. А в пас у Веселоярську так дме, що...

— Ото й добре. На Шпилях стань, там вітри найбуйніші.

Нарешті ми можемо повідомити, що багатством і своєрідністю веселоярівців були вітри. Такі розлогі, невпинні, запашні, вільні, як піде в світі. Принаймні так вважали самі веселоярівці. Там були вітри плавневі, вербові й шелюгові, вишневі й капустяні, вітри холодних полів, мокрої ріллі, вітри жнив, пшеничні й кукурудзяні, солодко-шелесткі й хижосавільні.

Коли Дашулька на Шпилях зіскочила з мотоцикла і відбігла від шляху, вітер зраділо затанцював довкола неї, вхопив її в обійми, здер з неї плаття, тоді пожбурих назад, обліпив дівчині тіло топкою тканиною так, що й не чула вже, де та тканина. Та й що тіло? Механічна сполука клітин, марна плоть, просякнута звичайною вологою, чи одухотвореність, незбагненність, безконечність і поривання?

— Кинь свій мотоцикл, хай не гарчить! — гукнула Дашулька Гриші, і він слухняно пішов до неї, але тримався осторонь, па відстані, визначеній шанобливістю і душевним трепетом. А може, не міг подолати вітру, який відганяв його від Дашульки?

Гришо, Гришо, що ти знаєш? А я хотіла б стати тополею при степовій дорозі, хай пече сонце, шмагають вітри, сохне верхів'я, хай лиш один листочок зеленіє, а ти стоїш, і тепла земля під тобою, а вгорі небо — все в зорях. Не бути квіткою, квітку топчуть, а вона не бореться. А дерево — у вічному протистоянні. І тягнеться до неба, як Бетховен.

Як хто?

Його душа механізовано-перемеханізована ще не могла зрозуміти всього до кінця. Щось у ньому билось, скрикувало, але невиразне, як ніч. Любов — це кіпець руху, просуванню, розвитку, це смерть, це удар, зупинка, тупик. Дзвенить у тобі радість, одуріння й переляк, б'єшся об береги часу і боляче відчуваєш безвихідь і бажання подолати обмеженість часу безміром своїх бажань і пожадань.

"Аби ще в жнива — то було б іще... Нема я" ні жнив, до жнив, до ьих далеко... Цю жінку я люблю. І цю любов-лелеку не радістю вкриваю, а плачем".

Чи є пам'ять у вітрів? Текучість, буйнощі, несамовитість, а ти стоїш під ними, і над тобою цвітуть небеса, і клеочуть десь у далечі трактори, і пахне стернями й землею, і дівоче лице перед тобою — як вода, як небо, як безмежний простір, і сміх сиплеться з-під вітрів па муки і щастя!

— Дашо...

— Гри...

Мов навіки вмерлі епохи, щезли всі залицяльники, всі, що товклися довкола Дашуньки впродовж двох років її перебування у Веселоярську. Ще бачила Дапгупька їхні руки, випнуті груди, самовдоволені обличчя, все в них бачила, а в Гриші не помічала нічого: тільки його душу. Слухала його, ніби була сліпа, простягала руки, хотіла доторкнутися пальцями, ляжливо відсмикувала їх, бо хіба доторкнешся до душі?

Враз закортіло довідатися, навіщо привела її мати на світ, і нащо зустріла вона Гришу Левенця, і в кому відгукнеться її голос і чому...

— їдьмо!

Тіло в ній грало кожною клітиною, вона відчувала, його об'ємність, опуклість, палання, виспіви, весь світ замикався в тілі.

— Стань тут! Кинь мотоцикл! Підійди до мене!

Може, він вважав, що й до Веселоярська вона приїхала, щоб порятувати його від безглуздої любові до Коті? Приїхала, щоб рятувати себе саму! Належала до дівчат, які подобаються старшим чоловікам. В академії закохувалися доценти й професори. Тоді й заприсягла-ся: мати

чоловіка набагато молодшого за себе! На зло всім. А Гриша тільки на три роки молодший. Мало! Як мало!

— Прив'яжи мене до мотоцикла, бо втечу!

— Як же ти втечеш, як тобі не можна бігати?

— Знаєш, древні греки прив'язували своїх богинь до тронів.

— Боялися, що втечуть?

— Боялися. їдьмо тепер до тітки Наталки.

— Може, до мами Сашки? От би рада була.

— Ні, ні, до Наталки.

Він кинув мотоцикл під паркан, удвох тихо ввійшли крізь хвіртку в двір. Коло хати, визолочена призахідним сонцем, стояла Наталчина коза Мальфея і дожовувала представницький капелюх.

— Третій,— сказала Дашунька.

— Що? — не зрозумів Гриша.

— Капелюх.

— Звідки ти знаєш?

— А он від двох стьожечки, бачиш?

— Капелюхи ж капронові!

— Мальфея й капронові їсть. І тільки по три відразу. Вона засміялася, жартівливо заспівала:

Первії свати — під сіньми кіньми,

А другі свати в сінечки ввійшли,

А треті свати в світлоньку ввійшли...

Тоді несподівано цмокнула Гришу в щоку і ще несподіваніше шепнула: "Поцілуй мене в вухо!.." Так, ніби чула колись оте вередливе Котине: "Не цілуй мене в вухо!" От і розбери цих дівчат!

Відчуття від першого поцілунку можна зрівняти хіба що з захватом першого астронавта, який ступив на Місяць. Блюзнірство? Але ж буває в житті така мить, якої в тебе вже ніхто не відбере, яка не, повториться і ні з чим не зрівняється! Все минає, а це не минеться ніколи. І тіло в тебе легке, як скрипка, і співаб, як скрипка, кожною жилочкою.

"Поцілуй мене в вухо!.. Поцілуй..."

Наукові фантасти нічого цього не визнають. Вони пишуть так: "Ніжність душ, розкладена в ряд Тейлора, в межах од нуля до безконечності, сходиться в бігармо-нійну функцію".

Правнук діда Утюжка не належав до фантастів. Він обома ногами стояв на ґрунті реальності, тобто на грядках у Наталки за парканчиком, об'єктом його дитячої допитливості була коза Мальфея, та коли в поле його зору потрапили Дашунька з Гришею, він не дуже й роз-гз'бився, виждав, коли поцілунок їхній був найміцніший, і голосно повідомив:

— Гри! А я вже рішив тож: буду комбайнером.

От бач. Чоловік щойно почав ходити до першого класу, а вже вирішив! Та й як тут утримаєшся, коли комбайнери цілують таких дівчат, як Дашунька!

Го-го, коза!

Го-го, сіра!

76

Нарешті ця безневинна розповідь щасливо закінчується. А що попереду? Невічність — ні, не станемо тривожити цю невловиму категорію, яка примудряється вислизати з наших рук, водночас мовби й існуючи й не існуючи. Нас приваблює тільки суще, зримає, те, що можемо зробити власними руками. Поки не постарів душею, навчися любити і казати правду — пригодиться на все життя. Як кажуть у Веселоярську: ліпше любов без чоловіка, ніж чоловік без любові.

Усім головам вислухающим Многая літа до конца віка!

В степах та в мандрах — 1975-1976 рр.